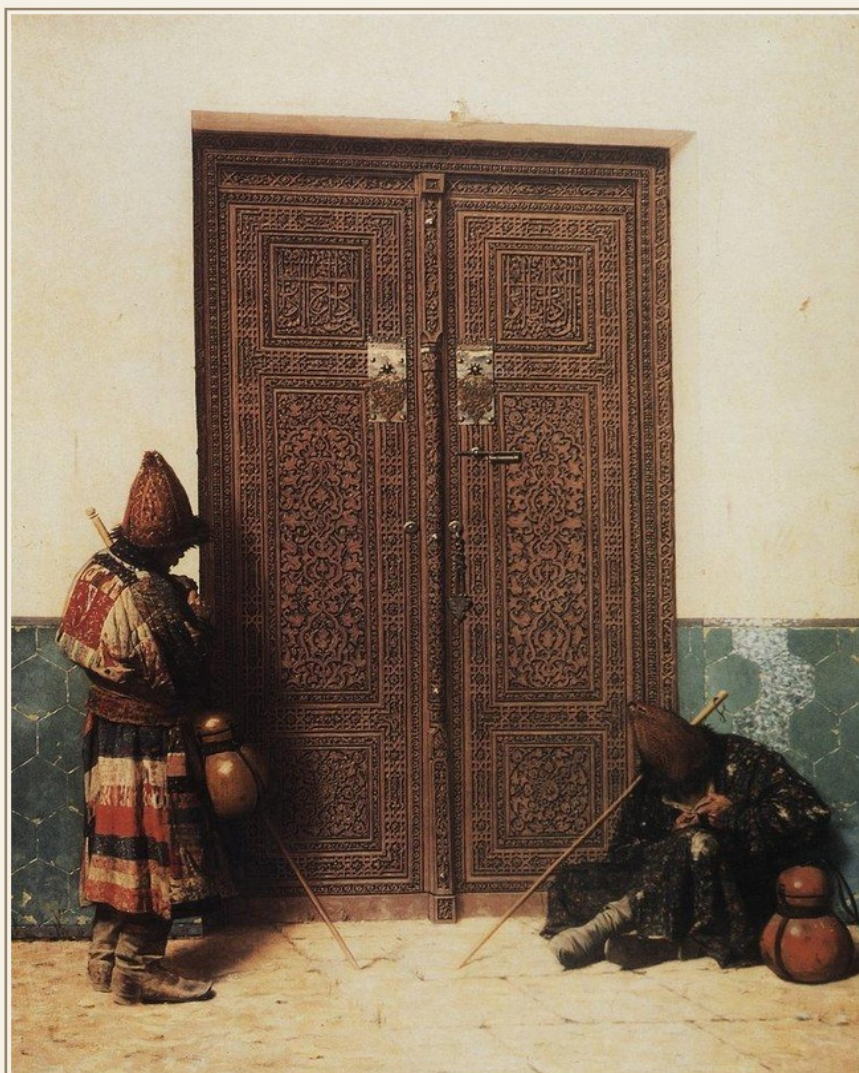

ÁRMIN VÁMBÉRY

DERVIŠEM PO STŘEDNÍ ASII

*Cesta z Teheránu přes turkmenskou poušť
do Chívy, Buchary a Samarkandu*

1863

Tiráž

Dervišem po Střední Asii

Cesta z Teheránu přes turkmenskou poušť do Chívy, Buchary a Samarkandu 1863

Český překlad první části s vysvětlivkami

Autor: Ármin Vámbéry (1832–1913), rodným jménem Hermann Wamberger, rodák ze Szentgyörgye, dnešního Svätého Juru; maďarský orientalista a turkolog, od roku 1865 profesor orientálních jazyků v Pešti. Cestu vykonal roku 1863 v přestrojení za sunnitského dervíše pod jménem hádží Rešíd efendi.

Původní název a vydání: *Travels in Central Asia, being the account of a journey from Teheran across the Turkoman desert on the eastern shore of the Caspian to Khiva, Bokhara, and Samarcand*, John Murray, Londýn 1864. Dílo je volným dílem.

Předloha: první londýnské vydání z roku 1864 v digitální podobě Projektu Gutenberg (č. 41751). Autorova souběžná maďarská verze *Közép-ázsiai utazás* (1865) se nepoužívala.

Rozsah překladu: přeložena je Část první, tedy vlastní cestopis — věnování, autorova předmluva a patnáct kapitol. Část druhá, obsahující zeměpisné, obchodní a politické zprávy o Střední Asii, česky nevychází; autorovy odkazy na ni jsou v textu ponechány.

Překlad, ediční úvod a vysvětlivky: Staré texty. Překlad vznikl s pomocí umělé inteligence a prošel nezávislým kontrolním čtením proti anglickému originálu. Kniha má 260 poznámek: 94 jsou autorovy a jsou v nich připsány Vámbéremu („poznamenává Vámbéry“ a podobně), ostatních 166 je edičních. Jedenáct edičních poznámek opravuje autorovy věcné omyly, které jsou v textu ponechány. Není to vědecká edice.

Obrazový doprovod: devět vyobrazení z původního vydání z roku 1864. Doplnkově dva obrazy Vasilije Vasiljeviče Vereščagina (1842–1904) z jeho turkestánské série, malované v letech 1872 a 1873, tedy necelých deset let po autorově cestě a na týchž místech.

Obálka: Vasilij Vasiljevič Vereščagin, *U dveří mešity*, 1873, Státní ruské muzeum v Petrohradě. Volné dílo, převzato z Wikimedia Commons.

Vydal: JUDr. Libor Petříček (Staré texty), Březenská 2466/4, 182 00 Praha 8, www.stare-texty.cz

Výroba: Staré texty; elektronická publikace ve formátech EPUB a PDF

Vydání: první, elektronické

Rok vydání: 2026

Autorská práva: © Libor Petříček (Staré texty), 2026, k redakčnímu zpracování. Šíření podle licence CC BY-NC 4.0 (viz níže).

Text byl v tomto znění poprvé publikován na www.stare-texty.cz/knihovna/.

O Starých textech

Staré texty jsou digitální knihovna českých překladů historických pramenů z volného díla – pamětí, cestopisů, kronik a dalších svědectví lidí, kteří u událostí sami byli. Knihy jsou zdarma ke stažení ve formátech EPUB a PDF na www.stare-texty.cz. Překlady vznikají s pomocí umělé inteligence; u každé knihy je uvedeno, z jakého vydání se překládalo a co je přeloženo.

O zakladateli

Staré texty založil a provozuje JUDr. Libor Petříček, advokát se zálibou v historii. Cílem projektu je zpřístupnit českým čtenářům původní historické prameny, tedy svědectví očitých svědků, zdarma a v češtině.

Volné šíření

Tuto knihu můžete volně šířit, kopírovat, tisknout, upravovat i dále publikovat, avšak nikoli komerčně (licence Creative Commons Uveďte původ – Neužívejte komerčně 4.0, CC BY-NC 4.0). Podmínkou je uvést jako původní zdroj Staré texty s odkazem na www.stare-texty.cz, například: „Zdroj: Staré texty, www.stare-texty.cz“.

Chce-li kdo knihu použít jinak, než jak je uvedeno výše, musí k tomu mít předchozí souhlas provozovatele Starých textů. O souhlas lze požádat e-mailem na liborpetricek@gmail.com.

Obsah

Věnování	4
Ediční úvod	5
Předmluva autora	7
I.	10
II.	14
III.	19
IV.	23
V.	30
VI.	39
VII.	47
VIII.	56
IX.	68
X.	77
XI.	88
XII.	99
XIII.	107
XIV. Herát	117
XV. Z Herátu do Londýna	124

Věnování

*Generálmajoru siru Henrymu Rawlinsonovi, K. C. B.,
badateli starých dějin Východu, jenž ve znalosti nynějších poměrů Střední Asie nemá sobě rovného,
na znamení obdivu a vděčnosti
jsou tyto stránky věnovány.
A. Vámbéry*

Ediční úvod

Muž, který se vydal hledat příbuzné

Ármin Vámbéry se narodil 19. března 1832 jako Hermann Wamberger v Szentgyörgyi u Bratislavy, dnešním Svätém Juru, do chudé židovské rodiny. Otec záhy zemřel a rodina se přestěhovala do Dunaszerdahely, dnešní Dunajské Stredy. Vyrůstal mezi maďarštinou, němčinou, slovenštinou a jidiš; do šestnácti let si přibral hebrejštinu, latinu a francouzštinu a pak další slovanské jazyky. Školu musel pro chudobu opustit a živil se jako domácí učitel. Jazyky, kterých nakonec ovládal přes dvacet, se naučil téměř všechny sám.

Roku 1857 odešel do Istanbulu. Několik let žil v tureckých domácnostech, pohyboval se mezi osmanskými vzdělanci a osvojil si nejen osmanskou turečtinu, ale i způsoby, oděv a modlitby — tak dokonale, že platil za efendiho. Právě to se mu později stalo záchranou života.

Roku 1861 mu Maďarská akademie věd přiznala skromnou podporu na cestu do Střední Asie. Nešlo o dobrodružství. Vámbéry chtěl na místě zjistit, jak blízko má maďarština k turkickým jazykům — otázka, která tehdy rozdělovala uherskou vědu a o níž se po návratu přel s Józsefem Budenzem, zastáncem ugrofinské teorie. Na podzim 1861 vyrazil z Pešti; přes Istanbul a Persii se roku 1863 připojil v Teheránu ke karavaně poutníků vracejících se z Mekky.

Cesta

Pod jménem hádží Rešíd efendi, v dervišském oděvu a s koránem na krku prošel z Teheránu přes turkmenskou poušť do Chívy, Buchary a Samarkandu a zpět přes Herát a Mašhad. Nemohl si dělat poznámky — kervanbaši mu to výslovně zakázal a podezření z toho, že je přestrojený frengi, ho provázelo celou cestu. Co se v této knize čte, si tedy po měsíce pamatoval a zapsal až v bezpečí.

Byl přijat chánem chívským i emírem bucharským, viděl popravy zajatců v Chívě i otrokářský trh v Buchaře, přežil pochod pouští, kde umírali velbloudi i lidé, a do Istanbulu se vrátil v březnu 1864. Byl jedním z posledních Evropanů, kteří tyto chanáty viděli nedotčené: za pár let si je podrobilo Rusko.

Cestopis vyšel ještě téhož roku v Londýně u Johna Murraye jako *Travels in Central Asia* a hned nato maďarsky. Vámbéry se stal v Anglii slavným a jeho varování před ruským postupem ve Střední Asii zapadlo do britské debaty o Velké hře. Roku 1865 byl jmenován profesorem orientálních jazyků v Pešti, kde položil základy uherské turkologie. Na sklonku života zprostředkovával kontakty mezi Theodorem Herzlem a osmanským dvorem. Zemřel 15. září 1913 v Budapešti.

Ediční poznámka

Překlad vychází z prvního londýnského vydání *Travels in Central Asia* (John Murray, 1864), které je volným dílem. Autorova maďarská verze z roku 1865 ani jeho pozdější spisy se nepoužívaly.

Původní vydání má dvě části. První je cestopis a tvoří tuto knihu celou. Druhá, rozsáhlý soupis zeměpisných, obchodních a politických poměrů Střední Asie, včetně karavanních cest a úvah o rusko-britském soupeření, česky nevychází; autor se na ni na několika místech odvolává a tyto odkazy jsou v textu ponechány.

Jména se nepřebírají z Vámbéryho anglické transkripce, nýbrž se uvádějí buď v zavedené české podobě (Buchara, Chíva, Samarkand, Mašhad, Herát), nebo se přepisují podle pravidel přepisu z turečtiny, perštiny a arabštiny. Město na Bosporu se všude nazývá Istanbul, i tam, kde má autor Konstantinopol. Řeka Amudarja zůstává v autorově podobě Oxus. Míry se nepřepočítávají: anglická míle, zeměpisná (německá) míle i legua zůstávají tak, jak je autor uvádí.

Poznámky jsou dvojího původu. Ty, které pocházejí od Vámbéryho, jsou jako jeho označeny slovy „poznamenává Vámbéry“; ostatní jsou ediční. Ediční poznámky nekomentují autorovy názory, i tam,

kde dnes znějí tvrdě — opravují jen věčné omyly, u nichž by mlčení mátl čtenáře: prameny řeky Gorgánu, směr toku Zaráfšánu, rok úmrtí buchárského světce, převody let hidžry a několik podobných míst. Vámbéryho soudy o Peršanech, Afgháncích a „Orientálcích“ zůstávají beze změny a bez omluvy; patří roku 1864 stejně jako jeho odvaha.

Předmluva autora

Narodil jsem se roku 1832 v Maďarsku, v městečku Duna Szerdahely, které leží na jednom z největších ostrovů Dunaje. Puzen zvláštní náklonností k jazykozpytu zabýval jsem se již v raném mládí několika jazyky Evropy a Asie. Předmětem mého horlivého studia byly zprvu rozmanité zásoby orientální i západní literatury. Později jsem se začal zajímat o vzájemné vztahy mezi jazyky samými; a není divu, že jsem přitom, uplatňuje přísloví *nosce teipsum (poznej sám sebe)*, obrátil svou hlavní pozornost k příbuznostem a k původu své vlastní mateřštiny.

Že maďarština patří do rodiny zvané altajská, je dobře známo; zda ji však třeba přiřknout větvi finské, nebo tatarské, je otázka, která dosud čeká na rozhodnutí. Toto zkoumání, pro nás Maďary zajímavé¹ jak z hlediska vědeckého, tak národního, bylo hlavní a hybnou příčinou mé cesty na Východ. Chtěl jsem praktickým studiem živých jazyků zjistit skutečný stupeň příbuznosti, jenž mi mezi maďarštinou a turkotatarskými dialekty padl do očí hned, jakmile jsem je pozoroval v onom slabém světle, které poskytovala teorie. Odebral jsem se nejprve do Istanbulu. Několikaletý pobyt v tureckých domech a časté návštěvy islámských škol a knihoven mě zakrátko přetvořily v Turka — ba v efendiho. Pokroky mých jazykozpytných výzkumů mě pohnuly dále k dálnému Východu; a když jsem si předsevzal uskutečnit své úmysly tím, že skutečně podniknu cestu do Střední Asie, uznal jsem za vhodné ponechat si tuto postavu efendiho a navštívit Východ jako Orientálec.

Z předchozích poznámek vysvitne, jaký cíl jsem si vytkl při svém putování od Bosporu k Samarkandu. Geologické či astronomické výzkumy nebyly mým oborem a staly se dokonce nemožnými tím, že jsem na sebe vzal postavu dervíše. Moje pozornost se po většinu času obracela k národům obývajícím Střední Asii, jejichž společenské a politické vztahy, povahu, zvyky a obyčeje jsem se na následujících stranách pokusil — byť nedokonale — vylíčit. Ačkoli jsem si, nakolik to okolnosti a má dřívější zaměstnání dovozovaly, nedal ujít nic, co se týkalo zeměpisu a statistiky, musím přece za hlavní plody své cesty pokládat výsledky svých filologických zkoumání. Ty si přeji po zralejší přípravě předložit vědeckému světu. Tyto výzkumy, a ne skutečnosti zaznamenané na těchto stranách, musím vždy pokládat za skutečnou odměnu cesty, na níž jsem se celé měsíce a měsíce potloukal, nemaje na sobě nic než několik hadrů, bez nutné potravy a v neustálém nebezpečí, že zahynu smrtí ukrutnou, ne-li mučivou. Snad mi bude vytýkáno, že jsem svůj rozhled příliš omezil; kde je však vytčen určitý cíl, nemáme ztrácet ze zřetele zásadu *non omnia possumus omnes (ne všichni můžeme všechno)*.

Jsem cizincem na poli, na něž mě vydání tohoto vyprávění uvedlo, a svůj úkol pocítuji jako dvojnásob těžký v zemi, jako je Anglie, kde je literatura tak bohatá na cestopisy. Mým záměrem bylo zapsat jasně a prostě, co jsem slyšel a viděl, dokud byl dojem v mé mysli ještě svěží. Velmi pochybuji, zda se mi to podařilo, a prosím veřejnost o laskavou shovívavost. Čtenáři a kritikové mohou nalézt mnoho chyb a světlo, které snad vrhám na jednotlivé otázky, se jim může zdát příliš malou náhradou za strasti, jež jsem skutečně zkusil; žádám je však, aby nezapomínali, že se vracím ze země, kde slyšet se pokládá za nestoudnost, tázat se za zločin a dělat si poznámky za smrtelný hřích.

Tolik o důvodech a cílech mé cesty. Co se týče rozvržení těchto stran, rozdělil jsem knihu, aby nedocházelo k přerušování, na dvě části; první obsahuje popis mé cesty z Teheránu do Samarkandu a zpět, druhá je věnována zprávám o zeměpisu, statistice, politice a společenských vztazích Střední Asie. Doufám, že obě budou čtenáře zajímat stejně; neboť na jedné straně jsem se dal cestami, po nichž dosud nekráčel žádný Evropan, a mé zprávy se zase týkají věcí, jichž se spisovatelé o Střední Asii dosud dotkli jen zřídka, nebo vůbec ne. A nyní mi budiž dovoleno vykonat úkol příjemnější a vyslovit své vřelé díky všem, jejichž vlídné přijetí po mém příchodu do Londýna bylo velkou pomocí a pobídkou

¹Mínění, že my Maďaři jdeme do Asie, abychom tam hledali ty ze svého rodu, kteří zůstali pozadu, je tedy mylné. Takový cíl, jehož uskutečnění by bylo z důvodů etnografických stejně jako filologických nemožné, vydal by člověka obvinění z hrubé nevědomosti. Chceme znát etymologickou stavbu svého jazyka, a hledáme proto přesné poučení v jazycích příbuzných, poznamenává Vámbéry.

k vydání následujícího vyprávění. Především ať smím uvést jména sira Justina Sheila a lady Sheilové.² V jejich domě jsem našel anglickou otevřenost srdce spojenou s orientální pohostinností; na jejich dobrotu nikdy nezapomenu. Nemenší jsou mé závazky vůči nestorovi geologické vědy, předsedovi Královské zeměpisné společnosti siru Rodericku Murchisonovi;³ vůči onomu velikému orientalistovi vikomtovi Strangfordovi;⁴ a vůči panu Layardovi, členu parlamentu a státnímu podtajemníkovi.⁵ Ve Střední Asii jsem za prokázanou dobrotu žehnal; zde mám jen slova — jsou však upřímná a jdou od srdce.

A. Vámbéry

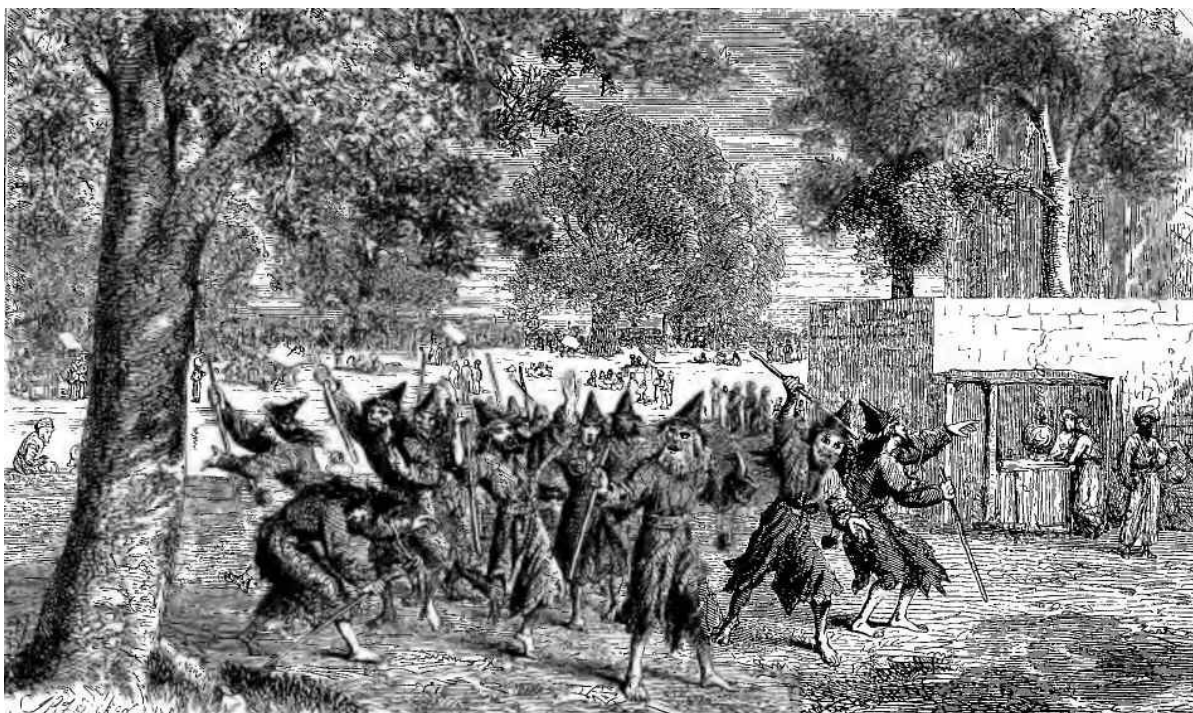
V Londýně 28. září 1864

²Sir Justin Sheil (1803–1871), irský důstojník a diplomat, v letech 1844–1854 britský vyslanec v Persii; zemřel v Londýně. Jeho žena Mary Leonora Sheilová (zemřela 1869) vydala roku 1856 knihu *Glimpses of Life and Manners in Persia*, k níž Sheil přispěl poznámkami o perských národech a krajích. Vámbéry u nich po příjezdu do Londýna pobýval.

³Sir Roderick Impey Murchison (1792–1871), skotský geolog, který popsal a pojmenoval silurské období; opakovaně předsedal Královské zeměpisné společnosti, jež Vámbéryho cestu v Anglii uvedla ve známost.

⁴Percy Smythe, osmý vikomt Strangford (1825–1869), britský orientalista a jazykozpytec; ovládal turečtinu s jejími nářečnými, novořečtinu, perštinu i arabštinu a dvakrát předsedal Královské asijské společnosti. Jako znalec turkických jazyků byl pro Vámbéryho z Londýňanů nejbližším sudidlem.

⁵Sir Austen Henry Layard (1817–1894), britský archeolog, politik a diplomat, objevitel asyrského Ninive a Nimrudu; v době Vámbéryho pobytu v Londýně byl členem parlamentu a státním podtajemníkem pro zahraniční věci.

Dervišové v Buchaře

I.

Cestování Persií; spánek na koni; Teherán; přijetí na tureckém vyslanectví; Turecko a Persie; cesta Ferrucha chána do Evropy; válka mezi Dóstem Muhammadem chánem a sultánem Ahmedem chánem; výlet do Šírázu

Je marchais, et mes compagnons flottaient comme des branches par l'effet du sommeil.

Kráčel jsem a druhové se mi působením spánku kolébali jako větve.

Victor Hugo, podle Omaíji ben Aíedze¹

Kdokoli cestoval Persií v polovině července, dá mi za pravdu, řeknu-li, jak rád jsem byl, že mám za sebou kraj, který se rozkládá od Tabrízu k Teheránu. Je to vzdálenost patnácti, či snad spíše jen třinácti karavanních stanic; a přesto je to únava hrozná, jestliže člověka okolnosti nutí vláčet se zvolna stanici za stanicí pod žhnoucím sluncem na hřbetě naloženého mula a vidět přitom pořád jen takovou vyprahlost a holotu, jaká je vlastní téměř celé Persii. Jak trpké zklamání čeká toho, kdo Persii studoval jen u Saadího, Chákáního a Háfize;² nebo, což je ještě horší, kdo své snové představy o Orientu přijal z krásných výmyslů Goethova „Západovýchodního divánu“, z Hugových „Orientales“ či z velkolepých obrazů Toma Moora!³

Teprve když jsme byli asi dvě stanice od Teheránu, přišel náš džilodar⁴ na myšlenku změnit denní pochod v pochody noční. Ale i tento prostředek měl své nepohodlí: noční chlad je v Persii velkým svůdcem ke spánku, pomalý krok dobytčat působí uspávací a člověk se na nich musí opravdu pevně držet, někdy se na ně dokonce dát přivázat provazy, aby se během spánku nezřítíl na ostré pazourky pod sebou. Orientálec, zvyklý na tuto neustálou trýzeň, spí sladce, ať je sedlo jakékoli a ať sedí na koni, na velbloudu, na mulovi nebo na oslu; a mně to poskytlo mnohou chvíli veselého potěšení, když jsem pozoroval vysoké, hubené, dlouze oděné Peršany, jak leží nataženi tak, že se nohama téměř dotýkají země, a hlavu mají opřenou o šíji trpělivého zvířete. V této pozici si Peršané zcela klidně pospávají, a nevědomky přitom míjejí celé stanice. Tehdy mi však nouze, matka vynalézavosti, ještě nedala potřebnou zkušenost; a zatímco větší část mých druhů jela vedle mne dál, přestože spala tak sladce, zůstal jsem nerušen vydán hloubavému rozjímání nad Kervankušem a Pervínem (Plejádami) a s nevýslovnou touhou jsem hleděl k té straně, kde se měly vynořit Suhejl (Canopus) a Sitárei Subh (jitřenka) a zvěstovat tak příchod dne, blízkost stanice a konec našich útrap. Co divu, že jsem byl jaksi ve stavu napůl uvařené ryby, když jsem se 13. července 1862 blížil k hlavnímu městu Persie? Zastavili jsme asi dvě anglické míle před ním na břehu potoka, abychom dali zvířatům pít. Zastávka probudila mé druhy, a ti, ještě si rozespale protírájící oči, mi ukázali, jak tam před námi k severovýchodu leží Teherán. Rozhlédl jsem se a vskutku jsem v tom směru spatřil modravý kouř, jak se zvedá a prodlužuje do vysokých sloupů, i když mi tu a tam dovolil rozeznat obrys zářící kupole; až nakonec, když se ten mlžný závoj poněkud rozplynul, dostalo se mi té radosti, že jsem před sebou — jak se Peršané vyjadřují — viděl v celé její nahé bídosti Dárul Chiláfe, čili Sídlo vladařství.⁵

¹Patrně Umajja ibn Abí s-Salt, básník z Táifu z doby počátků islámu. Totožnost je pravděpodobná, nikoli jistá, a arabské znění verše se dohledat nepodařilo; může jít o Hugovu volnou parafrázi nebo o verš, který se pod tím jménem šířil v dobových evropských antologiích.

²Tři klasikové perského básnictví: Saadí ze Šírázu (asi 1210–1292), autor Růžové zahrady a Ovocného sadu, Chákání ze Šíránu (asi 1126–1198), tvůrce obtížně vystrojených ód, a Háfiz ze Šírázu (asi 1315–1390), nejslavnější perský lyrik. Právě jejich zásluhou platila Persie v Evropě za zemi růží a slavíků. Háfizův hrob v Šírázu, o němž je na konci kapitoly řeč, je dodnes poutním místem.

³Thomas Moore (1779–1852), irský básník. Jeho veršovaná orientální povídka Lalla Rookh (1817) utvářela evropské představy o Persii a Střední Asii, ačkoli Moore sám na Východě nikdy nebyl. Zemřel po několikaleté nemoci v Anglii. Vámbéry jej v knize cituje ještě jako autora mott.

⁴Totéž co kervanbaši; ten, kdo najímá velbloudy, muly, osly atd., poznamenává Vámbéry.

⁵Teherán se stal hlavním městem Persie roku 1786 za Kádžárů. V době Vámbéryho návštěvy to bylo město asi devadesát tisíc obyvatel, obehnané hliněnými hradbami, bez staveb, jimiž se honosily starší perské metropole. Dárul Chiláfe, arabský sídlo chalífátu, byl jeho dvorský titul.

Vjel jsem dovnitř branou Derváze No a jistě hned tak nezapomenu na překážky, jimiž jsem si musel prorazit cestu. Osli, velbloudi a mulové naložení ječnou slámou a balíky perského či evropského zboží, to vše se hned v samém vchodu brány tlačilo vpřed v nejstrašlivějším zmatku. Podtáhl jsem si nohy pod sebe na sedlo, křičel ze všech sil jako moji sousedé „Chaberdár, chaberdár!“ (Pozor!) a konečně se mi podařilo, i když nikoli bez námahy, dostat se do města. Projel jsem bazarem a nakonec dospěl k paláci tureckého vyslanectví, aniž jsem si přivodil nějaké vážnější zranění, ať mačkáním, ranou, či řezem.

Co měl Uher, vyslaný Maďarskou akademií na vědeckou misi do Střední Asie, pohledávat na tureckém vyslanectví? To vysvětluje z předmluvy, k níž si dovoluji pozornost svých čtenářů zdvořile obrátit, třebaže předsudek takové úvody odsuzuje jako nudné a nepotřebné.

S Hajdarem efendim, který tehdy zastupoval Portu u perského dvora, jsem se znal již z Istanbulu. Dříve zastával podobné funkce v Petrohradě a v Paříži. Přestože jsem mu byl znám osobně, nesl jsem s sebou i dopisy od jeho nejváženějších přátel; a spoléhaje na mnohokrát ověřené pohostinství Turků, byl jsem si přívětivého přijetí jist.⁶ Pokládal jsem proto obydlí tureckého vyslanectví za své budoucí sídlo; a protože se již tito pánové odebrali do svého jajlaru, čili letního sídla, v Džizeru (osm anglických mil od Teheránu), převlékl jsem se jen, a když jsem si několika hodinami odpočinku vynahradil nedávné bezesné noci, vsedl jsem na osla najatého k výjezdu na venkov a za dvě hodiny jsem stál před efendimi, kteří se právě v nádherném hedvábném stanu chystali zasednout k obědu, který mi svou nádherou a vábností připadal ještě skvělejší.

Přijetí, jakého jsem se dočkal od vyslance i od tajemníků, bylo nanejvýš přátelské: místo u stolu se pro mne brzy našlo a v několika okamžicích jsme byli ponořeni do rozhovoru o Istanbulu a jeho krásných výhledech, o sultánovi a jeho způsobu vládnutí. Ach, jak osvěžující je v Teheránu vzpomínka na Bospor!

Co divu, že se v průběhu hovoru stále znovu srovnával perský a turecký způsob života?

Oddá-li se člověk příliš rychle prvním dojmům, pak Irán, předmět tolikerého poetického nadšení, není koneckonců nic jiného než strašná pustina, kdežto Turecko je vskutku pozemský ráj. Peršanovi přiznávám všechnu zdvořilost chování i všechnu pohotovost a živost vtipu, jež Osmanovi chybí; u Osmana však tento nedostatek více než vyvažuje poctivost a čestná otevřenost, jakou jeho soupeř nemá. Peršan se může honosit poetickým ustrojením a starobylostí civilizací. Osmanova převaha vyplývá z pozornosti, jakou věnuje evropským jazykům, a z jeho ochoty seznamovat se poněkud s pokroky, jichž evropští učenci dosáhli v chemii, ve fyzice a v dějepise.

Náš rozhovor se protáhl dlouho do noci. Následující dny jsem věnoval své prezentaci na ostatních evropských vyslanectvích. Hraběte Gobineau,⁷ císařského vyslance, jsem našel pod malým stanem v zahradě podobné kotli, kde bylo vedro k nesnesení. Pan Alison⁸ byl ubytován pohodlněji, ve své zahradě v Gulaheku, kterou mu zakoupila jeho vláda. Byl velmi přátelský. U jeho pohostinného stolu jsem měl často příležitost studovat otázku, čím to je, že se angličtí vyslanci všude vyznamenávají mezi svými diplomatickými druhy jak pohodlností, tak i leskem svých domácností. Vedle evropského diplomatického sboru jsem tehdy našel v Teheránu i mnoho důstojníků, Francouzů a Italů, a také jednoho rakouského důstojníka od ženistů, R. von Gasteigera; všichni byli ve službách šáha a dostávali štědrý plat. Tito pánové, jak jsem slyšel, byli ochotni se velmi dobře osvědčit, neboť měli všechny potřebné předpoklady; ale každý užitek, který z toho mohl vzejít, byl naprosto zmařen soustavnou nesoustavností, jaká v Persii panovala, a nízkými intrikami Peršanů.

⁶Hajdar efendi, osmanský diplomat. Roku 1851 byl tajemníkem vyslanectví v Teheránu, později působil v Paříži a Petrohradu a v letech 1859 až 1864 byl sám osmanským vyslancem u perského dvora. Vámbéry se s ním znal už z Istanbulu, bydlel u něho a dostal od něho doporučení k tatarským hádžím; bez té přímluvy by cesta nezačala.

⁷Joseph Arthur de Gobineau (1816–1882), francouzský diplomat a spisovatel, od roku 1855 při vyslanectví v Teheránu, od roku 1861 vyslanec; zemřel v Turíně. Dnes je znám především jako autor Eseje o nerovnosti lidských ras (1855), jímž položil základ rasovým teoriím pozdějšího století.

⁸Charles Alison, britský vyslanec v Persii od roku 1860 až do své smrti roku 1872. Britské vyslanectví bylo tehdy v Teheránu nejvlivnějším z evropských.

Cílem diplomatických cest Ferrucha chána⁹ po Evropě bylo vlastně ukázat našim kabinetům, jak velmi Iránu záleží na tom, aby byl přijat do společenství států. Všude žebral o pomoc, aby jeho zemi byl co nejrychleji podán zázračný elixír civilizace. Celá Evropa se domnívala, že Persie je skutečně na pokraji toho přijmout každý evropský zvyk a každou evropskou zásadu. Protože Ferruch chán má dlouhý vous a nosí dlouhé roucho a vysokou čepici, jež mu dávají velmi vážný vzhled, byli naši ministři tak dobrotiví, že mu přiznali neomezený úvěr. Ve snaze uctít řádnou vládu v Persii se k němu hrnuly celé zástupy důstojníků, umělců a řemeslníků. Šlo se ještě dál a návštěvy mimořádného vyslance šáha se opětovaly jedna přes druhou. Tak jsme viděli, jak Belgie vypravuje — a za nemalé výlohy — vyslance do Persie, aby studoval obchodní vztahy, uzavíral obchodní smlouvy a uskutečnil nesčíslné jiné mistrné politické kroky. Dorazil tam, a já si těžko dovedu představit, že by jeho první hlášení domů mohlo začínat slovy „Veni, vidi, vici“, anebo že by byl pocítil nejmenší chuť navštívit „la belle Perse“ podruhé. Po Belgii přišlo Prusko. Učený diplomat baron von Minutoli,¹⁰ jemuž bylo poslání svěřeno, mu věnoval svůj život. Jeho žízeň po vědě jej pohnala k tomu, aby se vypravil do jižní Persie; a na dva dny cesty od „nebeského Šírázu“, jak Peršané říkají, padl za oběť nákazlivému vzduchu a odpočívá nyní v naposled jmenovaném městě, několik kroků od Háfize, za Bagi Tachtem.

Několik dní po mém příjezdu dorazilo také vyslanectví nového italského království, které se skládalo z dvaceti osob rozdělených na oddělení diplomatické, vojenské a vědecké. Cíl, který sledovali, zůstal pro mne vždy záhadou. Bylo by o jejich přijetí mnoho co vyprávět, raději si však tyto podrobnosti ponechám pro vhodnější příležitost a budu se zabývat především přípravami, jež jsem tehdy činil pro svou vlastní cestu.

Díky laskavým službám svých přátel na tureckém vyslanectví jsem byl ve stavu velmi málo odpovídajícím postavě žebravého dervíše, kterou jsem měl na sebe vzít: pohodlí, jemuž jsem se oddával, mi bylo ze srdce odporné, a byl bych po svém desetidenním odpočinku v Teheránu raději hned pokračoval do Mašhadu a Herátu, kdyby mému úmyslu nebyly stály v cestě překážky, jichž jsem se už dlouho obával. Ještě předtím, než jsem opustil Istanbul, dozvěděl jsem se z denního tisku o válce, kterou vyhlásil Dóst Muhammad chán¹¹ svému zeti a dřívějšímu vazalovi v Herátu, sultánu Ahmedovi chánovi,¹² protože tento mu zrušil poslušnost a dal se pod vrchní moc perského šáha. Zdálo se mi, že naše evropské listy celou věc zveličují, a ta zvěst ve mně nevzbudila obavy, jaké vzbudit vskutku měla. Pokládal jsem ty nesnáze za neskutečné a vydal jsem se na cestu. Nicméně zde v Teheránu, ve vzdálenosti jen dvaatřiceti dnů cesty od válečného dějiště, jsem se k svému velikému zármutku dozvěděl z nepopiratelných zdrojů, že válka v těch končinách skutečně přerušila veškeré spojení a že od začátku obležení nemůže z Herátu ani do Herátu projít žádná karavana, tím méně samotný cestovatel. Sami Peršané se neodvažovali vsadit své zboží ani svůj život; ale u Evropana, na jehož cizí rysy by v těch divokých asijských krajích hleděl Orientálec s nedůvěrou i v době míru a jež by se mu v době válečné musely zvlášť znelíbit, bylo by důvodů k obavám daleko více. Vydal-li bych se tam, byly vyhlídky vskutku takové, že by mě Afghánci bez okolků zmasakrovali. Začal jsem si uvědomovat své skutečné postavení a přesvědčil jsem se, že za takových okolností je pro tu chvíli nemožné v cestě pokračovat; a abych nedospěl do Bucharu v pustinách Střední Asie za zimního času, ihned jsem se

⁹Farroch chán Amín ad-daula (1812–1871), perský mimořádný vyslanec, jenž v letech 1856 až 1857 vedl poselstvo do Paříže a Londýna a 4. března 1857 podepsal pařížský mír, kterým skončila anglo-perská válka a Persie se vzdala nároku na Herát. Zemřel na srdeční mrtvici. Ferruch je Vámbéryho přepis jména Farroch.

¹⁰Julius freiherr von Minutoli (1804–1860), pruský policejní prezident, přírodovědec a kreslíř; roku 1860 byl vyslán do Persie jako pruský ministr-rezident a generální konzul. Zemřel 5. listopadu 1860 v karavanseráji u Šírázu, patrně na cholery, a byl pohřben na hřbitově místní arménské obce.

¹¹Dóst Muhammad chán (1792–1863) z rodu Barakziů, emír afghánský; vládl v Kábulu v letech 1826 až 1839 a znovu od roku 1843, od roku 1855 jako emír celého Afghánistánu. Herát oblehl roku 1862 a dobyl 27. května 1863; zemřel tam 9. června 1863, krátce po svém vítězství, a je pohřben v Gazergáhu, který Vámbéry později navštívil.

¹²Sultán Ahmed chán, zvaný Sultán Džan (1818–1863), vládce Herátu od roku 1857; Dóstu Muhammadovi byl synovcem i zetěm a svou moc opíral o perskou podporu. Zemřel 6. března 1863 během obléhání, oslaben nemocí, která mu ochromila údy; vystřídal jej jeho syn Šánaváz chán.

rozhodl odložit svou cestu do příštího března, kdy budu mít před sebou nejkrásnější dobu roku; a snad mezitím pominou i ty politické vztahy, jež uzavíraly Herát,¹³ bránu Střední Asie, veškerému přístupu. Teprve na začátku září jsem se s touto nutností smířil. Snadno se pochopí, jak nepříjemné pro mne bylo strávit pět nebo šest měsíců v zemi, která pro mne měla jen druhořadý zájem a o níž již vyšlo tolik výtečných zpráv. Nikoli tedy s vážným úmyslem studovat Persii, nýbrž spíše abych se vymanil z nečinnosti, jež mohla být mým budoucím záměrem na škodu, opustil jsem v napůl dervišském převleku své pohostinné turecké přátele a odebral jsem se přes Isfahán ihned do Šírázu, a dostalo se mi tak radosti spatřit tolikrát popsané pamětihodnosti starobylé iránské civilizace.

¹³Herát v západním Afghánistánu platil za klíč ke Střední Asii: kdo jej držel, ovládal cestu z Persie k Oxu a dále k Indii, a proto o něj Persie, Afghánci i obě evropské velmoci po celé 19. století soupeřily. Vámbéry do něj dorazí až na konci své cesty, do města vydrancovaného právě tím obléháním, které mu nyní uzavíralo přístup.

II.

Návrat do Teheránu; podpora sunnitů, dervišů a hádžů na tureckém vyslanectví; autor se seznamuje s karavanou tatarských hádžů vracějících se z Mekky; různé cesty; autor se rozhodne připojit se k hádžům; hádž Bilál; autor je představen svým budoucím druhům na cestě; volba cesty přes Jomuty a Velkou poušť

Parthové měli za zásadu, že žádnému cizinci nepovolí průchod svým územím.

Heeren, Rukověť starých dějin¹

Kolem polovice ledna 1863 jsem se opět ocitl v Teheránu a znovu jsem užíval pohostinství svých tureckých dobrodinců. Nastala ve mně změna: mé váhání skončilo, mé rozhodnutí bylo učiněno, mé přípravy se zrychlily. Byl jsem odhodlán svůj záměr provést, i za cenu největších obětí. Na tureckém vyslanectví je starým zvykem udělovat malou podporu hádžům a dervišům, kteří každoročně ve značném počtu procházejí Persií směrem k Turecké říši. Je to skutečný projev dobročinnosti vůči nuceným sunnitským žebračským poutníkům v Persii, kteří od šíitských Peršanů nedostanou ani vřavky. Důsledkem bylo, že palác vyslanectví přijímal hosty z nejdlehlších částí Turkestánu. Působilo mi největší potěšení, kdykoli tito otrhaní diváci Tataři vstoupili do mého pokoje. V jejich moci bylo poskytnout mnoho opravdových zpráv o své zemi a jejich rozhovory měly pro má jazykovědná studia nesmírnou důležitost. Oni se naproti tomu podívovali mé vlídnosti, neboť pochopitelně neměli tušení o cílech, které jsem měl na mysli. V karavanseráji, kde se při svém průchodu ubytovávali, se brzy rozneslo, že Hajdar efendi, sultánův vyslanec, má šlechetné srdce; že Rešíd efendi² (to bylo jméno, jež jsem přijal) zachází s derviši jako se svými bratry; že je snad sám převlečeným dervšem. Protože lidé takové domněnky chovali, nijak mě nepřekvapovalo, že derviši, kteří dorazili do Teheránu, přicházeli nejprve ke mně a teprve potom k ministrově; neboť k tomuto nebyl přístup vždy dosažitelný, a nyní nalézali mým prostřednictvím pohotový způsob, jak dosáhnout svého obolu či uspokojení jiných svých přání.

Tak se stalo, že ráno 20. března ke mně přišli čtyři hádžové³ s žádostí, abych je představil sultánovu vyslanci, neboť si chtěli stěžovat na Peršany, kteří na nich při jejich návratu z Mekky v Hamadánu vymáhali sunnitskou daň — vydírání, jež se nejen nelíbí perskému šáhovi, ale je sultánem již dávno zapovězeno. Zde je totiž třeba poznamenat, že dobří Tataři se domnívají, že celý svět má poslouchat hlavu jejich náboženství, sultána.⁴

„Nežádáme,“ říkali, „od jeho excelence vyslance žádné peníze: prosíme jen, aby naši sunnitští bratři mohli do budoucna navštěvovat svatá místa bez obtěžování.“ Slova tak nesobecká, vycházející z úst Orientálců, mě velmi překvapila. Zkoumal jsem divé rysy svých hostů a musím přiznat, že jakkoli se zdáli barbarští a jakkoli ubohé bylo jejich odění, dokázal jsem v nich přece objevit jakousi vznešenost a byl jsem od prvního okamžiku zaujat v jejich prospěch. Měl jsem s nimi dlouhý rozhovor, abych se úplněji poučil o jejich druzích, o cestě, kterou si zvolili k putování do Mekky,⁵

¹Arnold Hermann Ludwig Heeren (1760–1842), göttingenský historik, autor rozsáhlé příručky starých dějin (Handbuch der Geschichte des Altertums), z níž je motto vzato. Anglický překlad vyšel jako A Manual of Ancient History.

²Jméno, pod nímž Vámbéry celou cestu vystupoval: v plném tvaru Abdur Rešíd efendi, hádž Rešíd. Volba nebyla náhodná: jako osmanský efendi z Istanbulu mohl vysvětlit svou odlišnou pleť i svou neznalost středoasijských zvyků, a zároveň požíval úcty, jakou k sultánovi chovali sunnité ve Střední Asii.

³Hádž je muslim, který vykonal pout' do Mekky; titul si poutník podrží po celý život a nosí jej před jménem. Většina Vámbéryho průvodců se pod ním v knize vyskytuje bez dalšího jména, a protože jde o titul, píše se malým písmenem.

⁴V očích všech sunnitů je zákonným chalífou (nástupcem) Mohamedovým ten, kdo drží drahocenné dědictví, jež zahrnuje: za prvé všechny relikvie uchovávané v Istanbulu, v Hirkai Seadetu, například plášť, vous a zuby Prorokovy, které pozbyl v boji; kusy odění, Korány a zbraně, jež náležely prvním čtyřem chalífům; za druhé držbu Mekky a Medíny, Jeruzaléma a jiných poutních míst, k nimž se vydávají vyznavači islámu, poznamenává Vámbéry.

⁵Mekka v západní Arábii, rodné město Mohamedovo a nejsvětější místo islámu; pout' k ní je jedním z pěti pilířů víry. Cesta ze Střední Asie tam a zpět zabrala i několik let a vedla přes Persii, kde šíitští Peršané sunnitské poutníky neradi viděli, jak Vámbéry na začátku kapitoly popisuje.

i o té, kterou zamýšlejí nastoupit po odchodu z Teheránu. Mluvce celého družiny byl většinou hádží z Čínské Tatarie⁶ (nazývané též Malá Bucharu), jenž svůj otrhaný šat zakryl novým zeleným džubbe (svrchním rouchem), na hlavě nosil kolosální bílý turban a svým ohnivým pohledem a bystrým okem prozrazoval převahu nad celým sborem svých společníků. Nejprve se mi představil jako dvorní imám vanga (čínského guvernéra) v Aksu (provincii v Čínské Tatarii), který dvakrát navštívil svatý hrob — a je tedy dvojnásobným hádžím —, poté mě seznámil se svým přítelem, který mu seděl po boku, a dal mi na srozuměnou, že přítomné osoby je třeba považovat za náčelníky malé karavany hádžů, celkem čtyřadvacetičlenné. „Naše družina,“ řekl jejich řečník, „se skládá z mladých i starých, bohatých i chudých, z mužů nábožných, z učených i z laiků; přesto žijeme pospolu v největší prostotě, neboť jsme všichni z Kokandu a Kašgaru a není mezi námi žádný Buchařan, žádná zmije toho rodu.“ Nevraživost uzbeckých⁷ (tatarských) kmenů Střední Asie proti Tádžikům⁸ (starým perským obyvatelům) mi byla již dávno známa; naslouchal jsem tedy bez jakékoli poznámky a dal jsem přednost tomu, abych se poučil o plánu jejich další cesty. „Z Teheránu k našim domovům,“ vysvětlovali Tataři, „vedou čtyři cesty: a to první přes Astrachán, Orenburg a Bucharu; druhá přes Mašhad, Herát a Bucharu; třetí přes Mašhad,⁹ Merv¹⁰ a Bucharu; čtvrtá turkmenskou pustinou, Chívou a Bucharou. První dvě jsou příliš nákladné a velkou překážkou je také válka u Herátu; poslední dvě jsou pravda velmi nebezpečné. Přesto musíme jednu z nich vybrat, a proto si chceme vyžádat tvou přátelskou radu.“

Hovořili jsme již téměř hodinu. Nebylo možné nemít zalíbení v jejich otevřenosti, a přestože jejich zjevu dodávaly něčeho odpuzujícího ony zvláštní rysy, značící cizí původ, jejich ubohé šaty i nesčetné stopy, jež po sobě zanechaly jejich dlouhé a vyčerpávající cesty, nemohl jsem se zbavit myšlenky: což kdybych putoval s těmito poutníky do Střední Asie? Jako místní lidé by se mohli osvědčit jako moji nejlepší mentoři; nadto mě již znají jako dervíše Rešída efendiho a viděli mě, jak tuto roli hraji na tureckém vyslanectví, a sami jsou v nejlepší shodě s Bucharou, jediným městem Střední Asie, jehož jsem se skutečně bál, protože jsem poznal nešťastný osud cestovatelů, kteří tam přišli přede mnou. Mé rozhodnutí bylo bez dlouhého rozvažování hotovo. Věděl jsem, že se mě budou tázat, jaké pohnutky mě vedou k podniknutí takové cesty. Věděl jsem, že Orientálci čisté krve nelze uvést vědecký cíl. Pokládali by za směšné, snad i za podezřelé, aby se efendi — to jest pán s cílem pouze abstraktním — vydával tolika nebezpečím a nepříjemnostem. Orientálec žízni po vědění nerozumí a mnoho nevěří, že vůbec existuje. Bylo by nejvýš nerozumné pohoršovat tyto fanatické muslimy v jejich představách. Nutnost mého postavení mě proto přinutila sáhnout k opatření politickému, k obelhání, jehož bych se byl jinak zdráhal. Bylo mým druhům zároveň lichotivé a způsobilé napomoci záměru, který jsem měl na mysli. Řekl jsem jim například, že již dlouho mlčky, ale vroucně toužím po návštěvě Turkestánu (Střední Asie) nikoli proto, abych jen spatřil jediný zdroj islámské ctnosti, který dosud zůstal neposkvřen, nýbrž abych

⁶Čínská Tatarie, u Vámbéryho též Malá Bucharu, je dobové evropské jméno pro východní Turkestán, dnešní čínskou provincii Sin-t'iang s městy Kašgarem, Jarkandem a Aksu. Většina Vámbéryho poutnických druhů pocházela odtud nebo z kokandského chanátu.

⁷Uzbeci, turkický národ, který od 16. století ovládal usdlá města Transoxanie; jejich rody tvořily vládnoucí vrstvu v Chívě, Buchaře i Kokandu. Vámbéry jim podle dobového zvyku říká střídavě Uzbeci a Tataři.

⁸Tádžikové, íránsky mluvící obyvatelstvo středoasijských měst a horských krajů, starší než turkické vrstvy; po městech byli řemeslníky, kupci a písaři. Řevnivost mezi nimi a Uzbecky, o níž je zde řeč, patřila k poměrům kraje.

⁹Mašhad ve východní Persii, hlavní město Chorásánu a nejvýznamnější šiitské poutní místo Persie, kde je pohřben imám Riza; poutní cesta přes ně byla pro sunnitské hádžie nejpohodlnější, ale také nejneprátelštější. Vámbéry do něj dorazí na zpáteční cestě.

¹⁰Merv na řece Murgábu v dnešním Turkmenistánu, kdysi velké město na Hedvábné cestě, roku 1221 zničené Mongoly; v době Vámbéryho cesty to byla oáza držená turkmenskými Tekky, pro karavany nejnebezpečnější úsek celé trasy. Rusko si ji podrobilo roku 1884.

pohleděl na svaté muže Chívy,¹¹ Buchary¹² a Samarkandu.¹³ Byla to právě tato myšlenka, tvrdil jsem jim, jež mě sem přivedla z Rúmu (Turecka). Čekám už rok v Persii a děkuji Bohu, že mi nakonec dopřál takové druhy na cestu, jako jsou oni (a tu jsem ukázal na Tatary), s nimiž bych mohl putovat dál a své přání splnit.

Když jsem svou řeč dokončil, zdáli se dobří Tataři vskutku překvapení, ale brzy se ze svého úžasu vzpamatovali a poznamenali, že jsou teď úplně jisti v tom, co dříve jen tušili, totiž že jsem derviš. Působí jim to, pravili, nekonečné potěšení, že je pokládám za hodné přátelství, jaké předpokládá podnikání cesty tak daleké a nebezpečné v jejich společnosti. „Jsme všichni hotovi stát se nejen tvými přáteli, ale i tvými sluhy,“ řekl hádží Bilál¹⁴ (tak se jmenoval jejich výše zmíněný řečník); „musíme tě však ještě upozornit na to, že cesty v Turkestánu nejsou tak pohodlné ani tak bezpečné jako v Persii a v Turecku. Na té, kterou se vydáme, se cestující po celé týdny často nedočkají domu, ani chleba, ba ani kapky vody k pití; nadto se vystavují nebezpečí, že budou zabiti, nebo zajati a prodáni, anebo za živa zasypani bouří písku. Rozvaž ten krok dobře, efendi! Mohl by tě později mrzet a my bychom si nikterak nepřáli, aby nás kdo pokládal za příčinu tvého nešťastného osudu. Především nesmíš zapomínat, že naši krajané doma za námi v zkušenosti a znalosti světa daleko zůstávají a že při vši své pohostinnosti hledí na cizince z dálky vždy s nedůvěrou; a jak bys ostatně bez nás a sám dokázal vykonat tu velkou cestu zpátky?“ Že tato slova učinila velký dojem, lze si snadno představit, nicméně v mém předsevzetí mnou nepohnula. Obavy svých přátel jsem obrátil v nic, vypravoval jsem jim, jak jsem snášel dřívější útrapy, jak se mi přičí veškeré pozemské pohodlí a zejména ony frenkské kusy odění, jichž se budeme muset vzdát. „Vím,“ řekl jsem, „že tento svět na zemi je jako hostinec,¹⁵ v němž se ubytujeme jen na několik dní a odkud se brzy odebereme, abychom udělali místo jiným, a směji se muslimům dnešního času, kteří pečují nejen o tento okamžik, ale na deset let bytí dopředu. Ano, drahý příteli, vezmi mě s sebou; musím pospíšet z tohoto ohavného království Bludu, neboť jsem jím příliš zmořen.“

Mé naléhání zvítězilo; nemohli mi odolat: byl jsem tudíž ihned zvolen náčelníky dervišské karavany za druha na cestu. Objali jsme se a dali si políbení. Při tomto obřadu jsem měl, po pravdě řečeno, co svádět boj s jistým odporem. Nemiloval jsem takovou blízkost s oním šatem a s těmi těly prosycenými všemožnými pachy. Nicméně má věc byla vyřízena. Nyní mi zbývalo jen navštívit svého dobrodince Hajdara efendiho, oznámit mu své úmysly a požádat ho o doporučení hádžím, které jsem mu zamýšlel ihned představit.

Zpočátku jsem samozřejmě počítal s velkým odporem, a také mě nazvali šilencem, který chce putovat na místo, odkud se z těch, co šli přede mnou, vrátilo jen málo; a nestačí mi to, říkali, ale musím si ještě vzít za vůdce muže, kteří by mě pro nejmenší peníz zahubili. Pak mi malovali nejohroživější obrazy; když však viděli, že všechna snaha odvrátit mě od mých plánů je marná, začali mi radit a doopravdy uvažovat, jak by mi v mém podniku mohli být ku prospěchu. Hajdar efendi hádží přijal, mluvil s nimi o mém záměru ve stejném duchu, v jakém jsem to učinil já, a doporučil mě jejich pohostinství s poznámkou, že za každou službu, kterou poskytnou efendimu, sultánovu služebníku, nyní jejich péči svěřenému,

¹¹Chíva, město a chanát v dolním toku Oxu v dnešním Uzbekistánu, politickým jménem Chórezm; jeden ze tří středoasijských států, které Vámbéry navštívil. Žil z oázového zemědělství a z obchodu s otroky uloupenými v Persii. Roku 1873 se stal ruským protektorem.

¹²Buchara v dnešním Uzbekistánu, hlavní město emirátu a nejvýznamnější středisko islámské učenosti ve Střední Asii, pověstné svými medresami a svou zbožností. Vámbéry se jí bál nejvíc: právě tam byli roku 1842 popraveni Stoddart a Conolly. Roku 1868 se dostala pod ruskou nadvládu.

¹³Samarkand v dnešním Uzbekistánu, sídelní město Timurovo a nejzazší bod Vámbéryho cesty. V době jeho návštěvy patřil k bucharskému emirátu a byl městem úpadku, jehož stavby z timurovských časů chátraly. Rusko jej obsadilo roku 1868.

¹⁴Hádží Bilál z Aksu, dvorní imám čínského muslimského guvernéra téže provincie, mluvce a vůdce poutnické karavany, k níž se Vámbéry připojil. Stal se mu hlavním ochráncem a ručitelem; na cestě do Chívy spolu jezdili v párových koších na témž velbloudu. Mimo Vámbéryho vyprávění o něm není nic známo.

¹⁵Mihmáncchánei pendžrúzí, „hostinec na pět dní“, je jméno, jímž východní mudrci označují tento pozemský příbytek, poznamenává Vámbéry.

mohou očekávat odměnu. Tomuto rozhovoru jsem nebyl přítomen, ale byl jsem zpraven, že slíbili svůj úkol věrně vykonat.

Čtenář uvidí, jak dobře moji ctihodní přátelé svůj slib dodrželi a jak ochrana výtečného tureckého vyslance byla prostředkem k zachování mého tolikrát ohroženého života, a že to byla vždy poctivost mých poutnických druhů, která mě vysvobodila z nejkritičtějších postavení. Během rozhovoru mi bylo řečeno, že Hajdar efendi, když se dostala na pořad Buchara, vyslovil svůj nesouhlas s politikou emírovou.¹⁶ Potom si vyžádal úplný seznam všech těch chudých cestujících, jimž dal asi patnáct dukátů — na tyto lidi, kteří na světě nehledali většího přepychu než chléb a vodu, to byl dar velkolepý.

Bylo stanoveno, že svou cestu začneme o týden později. V té době mě navštěvoval jen hádží Bilál, a činil tak velmi často, představuje mi své krajany z Aksu, Jarkandu a Kašgaru. Připadali mi ovšem spíše jako strašlivě zohavení dobrodruzi než jako nábožní poutníci. Zvláštní zájem projevoval o svého adoptivního syna Abdula Kádira, pětadvacetiletého neohrabance, jehož mi doporučoval jako „famula“. „Je to,“ pravil hádží Bilál, „věrný chlapík; je sice nemotorný, ale může se od tebe mnoho naučit; užij ho na své cestě, bude ti péci chléb a vařit čaj, čemuž rozumí velmi dobře.“ Hádží Bilálovi však ve skutečnosti nešlo jen o to, aby mi tento pekl chléb, nýbrž aby mi ho pomáhal jíst; neboť měl na cestě s sebou druhého adoptivního syna, a ti dva, s chutí k jídlu nabroušenou přesím putováním, byli příliš těžkým břemenem pro prostředky mého přítele. Slíbil jsem, že jejich žádosti vyhovím, a oni z toho měli velikou radost. Abych řekl pravdu, časté návštěvy hádžího Bilála mě učinily trochu nedůvěřivým, neboť mě snadno napadalo: tento muž se domnívá, že na mně učinil dobrý úlovek, dává si velkou práci, aby mě dostal s sebou; bojí se, že své úmysly neprovedu. Ale ne, nesmím a nechci o něm myslet zlé; a tak, abych ho přesvědčil o své bezmezné důvěře, ukázal jsem mu onu malou sumu peněz, kterou jsem si s sebou bral na výlohy cesty, a požádal jsem ho, aby mě naučil, jaké tvářnosti, šatu a chování mám nabýt, abych se co nejvíce podobal svým druhům na cestě, a tak snad unikl neustálému pozorování. Tato má žádost mu byla velmi vítaná a lze si snadno představit, jakého zvláštního školení se mi tehdy dostalo.

Především mi radil, abych si oholil hlavu a svůj tehdejší turecko-evropský oděv vyměnil za bucharský; a abych se, pokud to jen bude možné, obešel bez ložního i osobního prádla a bez všech takových předmětů přepychu. Řídil jsem se jeho pokynem přesně, a protože má výstroj byla velmi skrovné povahy, byla velmi brzy hotova; tři dny před stanoveným dnem jsem stál připraven ke svému velkému podniku.

Mezitím jsem se jednoho dne vypravil do karavanseráje, kde byli moji druhové na cestu ubytováni, abych jim návštěvu opětoval. Zabírali dvě malé kóje; v jedné bylo čtrnáct, v druhé deset osob. Zdály se mi doupaty plnými špíny a bídy. Ten dojem mě nikdy neopustí. Jen málo z nich mělo dostatečné prostředky, aby mohli ve své cestě pokračovat; pro většinu byla jediným zdrojem žebrácká hůl. Nalezl jsem je zabrané do jisté činnosti toaletní, jejímž zaznamenáním nechci čtenáře pohoršit, třebaže nutnost mě později přinutila uchýlit se k ní také.

Dostalo se mi od nich nejsrdečnějšího přijetí, nabídli mi zelený čaj a já musel projít tou trýzní, že jsem bez cukru vypil celou velkou bucharskou mísu té zelenavé vody. Ještě horší bylo, že mi chtěli vnutit druhou; vyprosil jsem si však, abych byl ušetřen. Nyní mi již bylo dovoleno i objímat své nové spolčníky; každý mě vítal jako bratra; a když jsem s každým z nich zlomil chléb, usedli jsme do kruhu, abychom se poradili, kterou cestu zvolit. Jak jsem již poznamenal, měli jsme na vybranou ze dvou; obě byly nebezpečné a obě vedly pouštní domovinou Turkmenů, přičemž jediný rozdíl byl v kmenech, jejichž územím procházejí. Cesta přes Mašhad, Merv a Bucharu byla nejkratší, ale přinesla by nutnost postupovat prostředkem kmenů Tekků,¹⁷ nejdivočejších ze všech Turkmenů, kteří nikoho neušetří a kteří by neváhali prodat do otroctví samého Proroka, kdyby jim padl do rukou. Na druhé

¹⁶Emír je titul udělovaný vládci Buchary, kdežto knížata Chívy a Kokandu se nazývají chánové, poznamenává Vámbéry.

¹⁷Tekkové, nejsilnější a nejbojovnější z turkmenských kmenů, sídlili v oázách Merv a Achal na jižním okraji Karakumu. Živili se chovem koní a nájezdy do Persie; perské vojsko u Merva roku 1860 na hlavu porazili. Ruské moci podlehli až roku 1881 u Geok Tepe.

cestě jsou Jomutové,¹⁸ lid poctivý a pohostinný. Ta by si ovšem vyžádala průchod čtyřiceti stanicemi pouští, bez jediného praménku sladké vody k pití. Po několika poznámkách byla vybrána cesta přes Jomuty, Velkou poušť, Chívu a Bucharu. „Je lépe, přátelé, potýkat se se zlobou živlů než se zlobou lidí. Bůh je milostivý, jdeme jeho cestou; zcela jistě nás neopustí.“ Aby své rozhodnutí zpečetil, vzýval hádží Bilál požehnání, a zatímco mluvil, zvedali jsme všichni ruce do vzduchu, a když skončil, uchopil se každý svého vousu a nahlas pravil: „Amen!“ Vstali jsme ze svých míst a oni mi řekli, abych se tam za dva dny časně zrána ukázal, abychom se vydali na cestu společně. Vrátil jsem se domů a po ty dva dny jsem sváděl tvrdý a prudký boj sám se sebou. Myslel jsem na nebezpečí, jež mou cestu obkličovala, i na plody, které by mé cestování mohlo přinést. Hleděl jsem prozkoumat pohnutky, jež mnou hýbaly, a posoudit, zda mou odvahu opravňují; byl jsem však jako očarovaný a neschopný rozvahy. Marně se mě lidé snažili přesvědčit, že mi teprve maska, kterou moji noví společníci nosí, brání spatřit jejich skutečnou zkaženost; marně mě chtěli odstrašit nešťastným osudem Conollyho, Stoddarta¹⁹ a Moorcrofta²⁰ i nedávnějším neštěstím Blocquevillovým,²¹ který padl Turkmenům do rukou a byl z otroctví vykoupěn teprve zaplacením 10 000 dukátů: v jejich případech jsem viděl jen náhodu a vzbuzovaly ve mně málo obav. Měl jsem jen jedinou pochybnost, totiž zda mám dostatek tělesné síly, abych vydržel strádání vyplývající z živlů, z nezvyklé stravy, z chatrného šatu, z pobytu bez přístřeší a bez jakékoli změny oděni na noc; a jak bych pak já, se svou chromou nohou, dokázal putovat pěšky, já, který se tak brzy unavím? A právě v tom byla pro mne hlavní nebezpečnost a riziko mého podniku. Je třeba říkat, která strana v tomto duševním boji zvítězila?

Především večera jsem se rozžehnal se svými přáteli na tureckém vyslanectví; tajemství cesty bylo svěřeno jen dvěma; a zatímco evropští usedlíci věřili, že jdu do Mašhadu, opustil jsem Teherán, abych pokračoval směrem k Astarábadu²² a Kaspickému moři.

¹⁸Jomutové, turkmenský kmen na jihovýchodním pobřeží Kaspického moře mezi řekami Gorgánem a Atrekem a v dolní Chívě. Vámbéry mezi nimi strávil několik týdnů v Gömüštepe; i oni se živili nájezdy do Persie a obchodem s otroky, cizince však na rozdíl od Tekků chránilo pohostinství.

¹⁹Podplukovník Charles Stoddart a kapitán Arthur Conolly (1807–1842), britští důstojníci: Stoddart byl roku 1838 poslán k bucharskému emírovi a uvržen do žaláře, Conolly jej roku 1841 přijel vysvobodit a byl zajat také. Emír Nasrulláh je 24. června 1842 dal jako údajné vyzvědače setnout na náměstí před bucharským Arkem. Conollymu se připisuje označení Velká hra pro britsko-ruské soupeření o Střední Asii.

²⁰William Moorcroft (asi 1770–1825), anglický veterinář a cestovatel ve službách Východoindické společnosti; po šestileté cestě z Indie přes Ladak a Kábul dospěl roku 1825 do Buchary a na zpáteční cestě zemřel na horečku v Andchoji v afghánském Turkestánu. Jeho druh Trebeck jej přežil o několik dní.

²¹De Blocqueville, Francouz ve službách perského šáha jako dvorní fotograf; při porážce perského vojska u Merva roku 1860 padl do rukou turkmenských Tekků a byl ze zajetí vykoupěn za vysokou sumu. Jeho případ byl v Teheránu v Vámbéryho době ještě živý a každému, kdo jej od cesty zrazoval, byl prvním argumentem.

²²Astarábad, dnešní Gorgán, je perské město na jihovýchodním okraji Kaspického moře a bylo posledním větším sídlem před turkmenskou hranicí. Kraj kolem něho byl trvale vystaven nájezdům za zajatci; tamní přístav Gez slouží v knize Rusům z Ašurady.

III.

Odjezd z Teheránu severovýchodním směrem; popis členů karavany; nevraživost šíitů vůči sunnitským hádžím; Mázandarán; Zíráb; Heften; tygři a šakalové; Sárí; Karatepe

Za železné brány Kaspického moře.

Moore

Ráno 28. března 1863 jsem se v časnou hodinu vypravil na sjednané místo schůzky, do karavanseráje. Ti z mých přátel, jejichž prostředky dovolovaly najmout si až k perským hranicím mulu nebo osla, byli už obuti a připraveni k cestě; ti, kdo se museli plahočit vpřed po svých, měli už na nohách jaruk (obuv příhodnou pro pěši) a zdálo se, že s holemi z datlového dřeva v rukou očekávají s velikou nedočkavostí znamení k odchodu. K svému nemalému úžasu jsem zjistil, že to bídné odění, které nosili v Teheránu, bylo vskutku jejich městské, totiž nejlepší sváteční roucho. Při obyčejných příležitostech je neužívali; každý teď vzal na sebe svůj pravý cestovní šat, skládající se z tisíce hadrů přivázaných provazem kolem beder. Včera jsem si ve svém oděvu připadal jako žebrák; dnes jsem byl mezi nimi králem v královském hávu. Konečně zdvihl hádží Bilál ruku k požehnání na rozloučenou; a jen co každý sáhl po svém vousu, aby řekl „Amen“, už se pěši vyhnuli z brány a chvatnými kroky pospíchali, aby získali předstih před námi, kdo jsme jeli na zvířatech. Náš pochod měl směřovat od Teheránu na severovýchod do Sárí, kam jsme měli dospět v osmi stanicích. Zahnuli jsme tedy k Džádžerúdu a k Fírúzkúhu,¹ nechali jsme Taušantepe, malý královský lovecký zámek, po levé ruce a za hodinu jsme byli u vstupu do horského průsmyku, kde se rovina a město Teherán ztrácejí z dohledu. Neodolatelné pohnutí mě přimělo, abych se obrátil. Slunce stálo již, abych užil orientálního výrazu, kopí vysoko; a jeho paprsky osvětlovaly nejen samotný Teherán, ale i vzdálenou zlacenou kupoli Šáha Abdul Azíma.² V tuto dobu roku odívá příroda v Teheránu již všechnu svou zelenou bujnost; a musím se přiznat, že město, které na mne rok předtím učinilo tak nemilý dojem, se mi teď jevílo oslnivě krásným. Tento můj pohled byl rozloučením s poslední výspou evropské civilizace. Teď jsem měl stanout před krajnostmi divokosti a barbarství. Byl jsem hluboce pohnut; a aby moji druhové mé rozrušení nepostřehli, odbočil jsem s koněm do horské úžlabiny.

Moji druhové zatím začali nahlas odříkávat místa z Koránu a zpívat telkiny (hymny), jak se to na pravé poutníky sluší. Mne tohoto účastenství zprostili, neboť věděli, že rúmíové (Osmani)³ nejsou vychováni tak přísně a nábožně jako lidé v Turkestánu; a kromě toho doufali, že na mne potřebné vnuknutí přejde stykem s jejich společností. Následoval jsem je zvolna a pokusím se je teď popsat, a to z dvojího důvodu: budeme spolu cestovat tak dlouho a jsou to vskutku nejpoctivější lidé, jaké kdy v těch krajích potkám. Byli to tedy:

1. *hádží Bilál* z Aksu (čínská Tatarie), dvorní imám čínského muslimského guvernéra téže provincie; s ním byli jeho adoptivní synové,
2. *hádží Ísá*, chlapec v šestnáctém roce, a
3. *hádží Abdul Kádir*, již zmíněný, ve společnosti a takřka pod ochranou hádžího Bilála. Dále tu byl
4. *hádží Júsuf*, bohatý čínsko-tatarský rolník, se svým synovcem,
5. *hádží Alím*, chlapcem v desátém roce s malýma, drobnýma kyrgyzskýma očima. Ti dva posledně jmenovaní měli na cestovní výlohy osmdesát dukátů, a proto se jim říkalo bohatí; přesto se to tajilo: najali si jednoho koně do společného užívání, a když jeden jel, druhý šel pěšky.

¹Fírúzkúh leží v Elborzu asi sto třicet kilometrů východně od Teheránu. Město stojí na rozvodí mezi suchou vnitřní plošinou a vlhkým kaspickým svahem, a právě tam se krajina, jak je dále v kapitole popsáno, náhle mění.

²Šáh Abdul Azím, dnešní Šáhr-e Rej na jižním okraji Teheránu, je šíitské poutní místo s pozlacenou kupolí nad hrobem potomka imáma Hasana. Stojí v místech staré Reje, jedné z největších metropolí středověké Persie, kterou vyvrátili Mongolové.

³Osmani, turecky Osmanlı, jsou vlastní Turci Osmanské říše, pojmenovaní podle jejího zakladatele Osmana. Ve Střední Asii se jim říkalo rúmíové, tedy lidé z Rúmu, a protože Vámbéry vystupoval jako jeden z nich, přičítala se mu i jejich volnější nábožnost.

6. *hádží Amed*, chudý mollá,⁴ který svou pout' konal opřen o žebračskou hůl. Povahou i postavením mu byl podoben
 7. *hádží Hasan*, jemuž otec na cestě zemřel a který se vracel domů jako sirotek;
 8. *hádží Jakúb*, žebrák z povolání, jež podědil po otci;
 9. *hádží Kurbán* (starší), rodem rolník, který jako brusič nožů prošel celou Asií, dostal se až do Istanbulu a do Mekky, při různých příležitostech navštívil Tibet a Kalkatu a dvakrát kazašské stepi, do Orenburgu a do Taganrogu;
 10. *hádží Kurbán*, který také na cestě pozbyl otce a bratra;
 11. *hádží Saíd* a
 12. *hádží Abdurrahmán*, chorý čtrnáctiletý chlapec, jemuž v hamadánském sněhu těžce zmrzly nohy a který po celé cestě do Samarkandu strašlivě trpěl.
- Výše jmenovaní poutníci byli z Kokandu, z Jarkandu a z Aksu, dvou spolu sousedících krajů; byli to tedy čínští Tataři a náleželi k družině hádžího Bilála, jenž byl kromě toho v přátelských vztazích s
13. *hádžím šejchem Sultánem Mahmúdem* z Kašgaru, mladým a horlivým Tatarem z rodu věhlasného svatého muže Hazreti Afáka,⁵ jehož hrob je v Kašgaru. Otec mého přítele šejcha Sultána Mahmúda byl básník; Mekka byla dítětem jeho obraznosti: po útrapách dlouhých let svaté město dosáhl a tam zemřel. Jeho syn měl tudíž na své pouti dvojí cíl: šel jako poutník stejně k hrobu svého proroka jako k hrobu svého otce. S ním byli
 14. *hádží Husejn*, jeho příbuzný, a
 15. *hádží Ahmed*, dříve čínský voják u pluku Šiiva, který nosí muškety a skládá se z muslimů.
- Z chanátu Kokandu byli
16. *hádží Sálíh chalfa*,⁶ čekatel na išánství,⁷ což značí titul šejcha, a tedy člen poloduchovního řádu; výtečný muž, o němž budeme mít často příležitost mluvit. Provázel jej jeho syn,
 17. *hádží Abdul Bákí*, a jeho bratr
 18. *hádží Abdul Kádír medžžúb*, což znamená „pohnutý láskou k Bohu“; kdykoli dvoutisíckrát vykřikne „Alláh“, vystoupí mu na ústa pěna a padne do stavu vytržené blaženosti (Evropané tomuto stavu říkají epilepsie).
 19. *hádží Kárí Messúd* (kárí má v Turecku též význam jako háfiz, totiž ten, kdo zná celý Korán nazpaměť). Byl se svým synem,
 20. *hádžím Gajásuddínem*;
 21. *hádží Mirza Alí* a
 22. *hádží Ahrarkulí*; v mošnách těchto dvou naposled jmenovaných poutníků bylo ještě něco z jejich cestovní zásoby v penězích a měli najaté zvíře napul.
 23. *hádží Núr Muhammad*, kupec, který byl dvakrát v Mekce, avšak nikoli na svůj účet, nýbrž pouze jako zástupce někoho jiného.
- Stoupali jsme po svazích pohoří Elborzu,⁸ jež se zdvíhalo výš a výš. Sklíčenosti, v níž jsem se nalézal, si moji přátelé povšimli a činili, co bylo v jejich moci, aby mě potěšili. Byl to však zvláště hádží Sálíh,

⁴Mollá je muslimský duchovní a zároveň učitel, znalec Koránu a práva; ve Střední Asii postačilo k tomu titulu zvládnutí písma a náboženských formulí, takže mollů bylo mnoho a většina z nich byla chudá. Vedle nich stáli učenější áchundové a išáni.

⁵Hazreti Afák, vlastním jménem Hidájat Alláh (1626 až 1693 nebo 1694), nakšbandíjský išán a politický vůdce v Kašgaru, pravnucek Machdúma Aázama. Zakladatel áfákíjské větve chodžů, která ovládala východní Turkestán v 17. a 18. století. Nejde o Vámbéryho současníka, nýbrž o svěťce, k jehož hrobu u Kašgaru, dodnes nejvýznamnějšímu muslimskému poutnímu místu kraje, se chodí na poutě.

⁶Hádží Sálíh z Kokandu, po hádžím Bilálovi druhý vůdce karavany; na cestě vykonával lékařský úřad a Vámbérymu při něm přisluhoval, čímž si získal přístup k lidem. Zůstal mu věrný až do Buchary. Chalfa je titul čekatele na išánství, ne část jména.

⁷Išán je ve Střední Asii představený derviškého řádu a duchovní vůdce svých muridů, tedy učedníků; úřad se často dědil v rodě. Z muslimských hodnostářů měli išáni na kočovné Turkmeny největší vliv, jak Vámbéry pozoruje v páté kapitole.

⁸Elborz je horské pásmo, které se táhne podél jižního pobřeží Kaspického moře od Azerbájdžánu k Chorásánu. Dělí vlhký kaspický kraj od vyprahlé vnitřní perské vysočiny a jeho nejvyšší hora Damávand měří 5610 metrů.

kdo mě dodával myslí ujištěním, že „všichni ke mně budou chovat bratrskou lásku a doufají, že s pomocí Boží budeme brzy na svobodě, za hranicemi šíitských bludařů, a budeme moci pohodlně žít v zemích poddaných sunnitským Turkmenům, kteří jsou vyznavači téže víry“. Jistě příjemná vyhlídka, pomyslel jsem si; a popohnal jsem koně, abych se smísil s chudými pocestnými, kteří nás pěšky předcházeli. Za půl hodiny jsem je dostihl. Všiml jsem si, jak s veselou myslí si vykračují — mužové, kteří pěšky vážili cestu z nejzazšího Turkestánu do Mekky a pěšky zase zpátky. Zatímco mnozí zpívali vesele písně, jež měly velikou podobnost s našimi uherskými, jiní vyprávěli příhody, které zažili v průběhu svého putování; rozhovor, který mi působil velké potěšení, neboť mi dával poznat způsob myšlení těch odlehlých kmenů, takže jsem se hned v okamžiku svého odjezdu z Teheránu nalézal takřka uprostřed středoasijského života.

Během dne bylo snesitelně teplo, ale v časných ranních hodinách silně mrzlo, zvláště v horských krajích. Chlad jsem ve svém tenkém odění na koni nemohl snést, a byl jsem tedy nucen sesedat a zahřívat se. Svého koně jsem přenechal jednomu z pěších poutníků. Dal mi za něj svou hůl, a tak jsem je dlouhou cestu provázel pěšky a slyšel nejživější popisy jejich domovů; a když se jejich horlivost vzpomínkami na zahrady Margilanu, Namanganu a Kokandu dostatečně rozežhřála, dali se všichni svorně zpívat telkin (hymnus), jehož jsem se i já účastnil tím, že jsem co nejhlasitěji křičel „Alláh, já Alláh!“.

Každé takové mé přiblížení k jejich smýšlení a jejich jednání mladší pocestní vyprávěli starším poutníkům k veliké radosti těchto starších, kteří pak neustále opakovali: „Hádží Rešíd (tak jsem se mezi svými druhy jmenoval) je pravý dervíš; z toho se dá udělat všechno.“

Po dosti dlouhém dni pochodu jsme čtvrtého dne dospěli do Fírúzkúhu, který leží poměrně vysoko a k němuž vede velmi špatná cesta. Město je na úpatí hory, kterou korunuje staré opevnění, dnes v troskách; město nikoli bezvýznamné již tím, že tam končí provincie Arak Adžemí a začíná Mázandarán.⁹ Druhého dne ráno vedla naše cesta směrem docela severním, a neurazili jsme ani tři či čtyři hodiny cesty, když jsme dospěli k ústí velikého průsmyku, jemuž se vlastně říká Mázandarán a který se táhne až k břehům Kaspického moře. Postoupí-li cestovatel od karavanseráje na temeni hory jen několik kroků vpřed, holý a vyprahlý kraj se jako čarováním změnil v zemi neobyčejné bohatosti a bujnosti. Člověk zapomíná, že je v Persii, když vidí všude kolem tu nádheru pralesů a tu velkolepou zeleň. Ale proč se zdržovat u Mázandaránu a všech jeho krás, které nám tak zdůvěrnily mistrné črty Frazerovy,¹⁰ Conollyho a Burnesovy?¹¹

Když jsme jím procházeli, byl Mázandarán ve svém jarním slavnostním odění. Jeho čarovná moc rozehnala z mých myšlenek poslední jiskru starostí. Nepřemítal jsem už o nebezpečích svého podniknutí, nýbrž dovolil obraznosti, aby se zabývala jen sladkými sny o krajích, jimiž vedla moje další cesta, viděními rozličných lidských plemen, obyčejů a zvyklostí, které jsem měl nyní spatřit. Pravda, musel jsem počítat s tím, že užřím výjevy, které jsou těmto dokonalým opakem; musel jsem předpokládat nesmírné a strašné pouště — pláň, jejichž hranice lidské oko nerozezná a kde budu muset po celé dny trpět nedostatkem vody. Potěšení z onoho místa bylo dvojnásob příjemné právě proto, že jsem se měl se všemi lesnými scenériemi tak brzy rozžehnat.

Mázandarán měl své kouzlo i pro mé druhy. Jejich pocity nalezly výraz v tom, že litovali, že se tento rozkošný džennet (ráj) stal majetkem bludařských šíitů. „Jak je to divné,“ řekl hádží Bilál, „že všechna krásná místa v přírodě padla do rukou nevěřících! Prorok měl příčinu říci: ,Tento svět je žalářem věřících a rájem nevěřících.““¹²

⁹Mázandarán, perská provincie na jižním pobřeží Kaspického moře mezi Elborzem a mořem; na rozdíl od zbytku Persie má vlhké podnebí a hustý les, což Vámbéryho tak překvapilo. Jeho hlavním městem bylo Sári.

¹⁰James Baillie Fraser (1783–1856), skotský cestopisec a malíř; Persii procestoval v letech 1821 až 1822 a popsal ji v knihách *Narrative of a Journey into Khorasan* (1825) a *Travels and Adventures in the Persian Provinces on the Southern Banks of the Caspian Sea* (1826). Zemřel na svém sídle ve Skotsku.

¹¹Sir Alexander Burnes (1805–1841), skotský důstojník a cestovatel, zvaný Bokhara Burnes; roku 1832 dospěl přes Afghánistán a Hindúkuš do Buchary a svými *Travels into Bokhara* získal evropskou slávu. Jako britský politický agent v Kábulu byl 2. listopadu 1841 při povstání ubit rozvášněným zástupem.

¹²„Ed dünja sidžn ũl mumenin, ve džennet ũl kafirin.“, uvádí Vámbéry arabské znění toho výroku.

Na doklad uváděl Hindústán, kde vládnou „Inghilizové“, krásy Ruska, které sám viděl, a frengistán,¹³ jež mu popisovali jako pozemský ráj. Hádží Sultán se pokusil družinu potěšit poukazem na horské kraje, jež leží mezi Ošem (hranice Kokandu) a Kašgarem. Vylíčil mi ono místo jako mnohem rozkošnější než Mázandarán, ale tomu mohu věřit jen těžko.

U stanice Zíráb jsme dospěli k severnímu konci mázandaránského horského průsmyku. Zde začínají ty nesmírné lesy, jež vyznačují hranice kaspického pobřeží. Jedeme po hrázi, kterou dal zřídit šáh Abbás,¹⁴ ale která rychle pustne. Naším nočním ležením — dorazili jsme k němu zavčasu — byl Heften, uprostřed krásného zimozeleného lesa. Naši mladí se vypravili hledat dobrý vodní zdroj na čaj; tu jsme však najednou zaslechli strašlivý křik o pomoc. Přilétli zpátky a vyprávěli nám, že u pramene spatřili zvířata, která před nimi dlouhými skoky odbíhala, když se k nim přiblížili. Nejprve jsem se domníval, že to musí být lvi, a chopil jsem se rezavého meče; a v onom směru, který označili, jsem v povzdálí našel dva skvostné tygry, jejichž krásně pruhovaná těla se chvílemi dala z houštin zahlédnout. Rolníci mi říkali, že v tomto lese je množství divé zvěře, ale že na lidi útočí jen velmi zřídka. V každém případě nás neobtěžovali šakalové, kteří se bojí i hole, kterých je však zde tolik, že je nemůžeme zahnat. Šakalové jsou po celé Persii; nejsou nijak vzácní ani v Teheránu, kde se jejich vyty po večerech ozývá. Tam však k lidem nechodili tak blízko jako zde. Rušili mě celou noc. Musel jsem v sebeobraně užít obou rukou i nohou, abych jim zabránil odnést mi pytlík s chlebem nebo sřevíc.

Druhého dne jsme měli dospět do Sárí, hlavního města Mázandaránu. Nedaleko od cesty leží Šejch Tabarsí, místo, které dlouho hájili bábisté¹⁵ (náboženští horlivci, kteří zapírali Mohameda a hlásali socialismus). Stali se postrachem okolí. I zde jsou krásné zahrady, které v hojnosti rodí pomeranče a citrony. Jejich plody, zbarvené do žluta a do červena, činily se zelení stromů čarovný kontrast. Sárí samo nemá krásu, kterou by se doporučilo, ale prý vede důležitý obchod. Když jsme procházeli bazarem tohoto posledního perského města, dostalo se nám i posledního přívalu všeho možného proklínání a hanění; nenechal jsem také jejich drzost bez pokárání, i když jsem soudil, že bude lépe neopakovat své hrozné pohyby holí či mečem v samém středu bazaru a mezi stovkami šitů.

V Sárí jsme se zdrželi jen tak dlouho, abychom našli koně k najmutí na jednodenní cestu k mořskému břehu. Cesta vede mnohými bažinami a slatinami. Konat tu cestu pěšky je nemožné. Odtud vede k břehu Kaspického moře mnoho cest, například přes Farahábád (Parabád, jak mu říkají Turkmeni), přes Gez a přes Karatepe. Dali jsme však přednost cestě naposled jmenované, protože nás měla zavést do sunnitské kolonie, kde jsme měli pohostinné přijetí zajištěno, neboť jsme již v Sárí měli příležitost poznat mnoho z těchto kolonistů a shledali jsme, že to jsou dobří lidé.

Po dvoudenním odpočinku v Sárí jsme se vydali ke Karatepe.¹⁶ Dorazili jsme tam teprve k večeru, po namáhavé devítihodinové cestě. Zde se Turkmeni stávají poprvé předmětem hrůzy. Jejich pirátské hordy ukrývají své lodě podél pobřeží; odtud rozšiřují své výpravy na několik leguí do vnitrozemí a často se vracejí ke břehu a vlečou s sebou v poutech jednoho či dva Peršany.

¹³Frengi, z arabského ifrandží podle Franků, znamená ve Střední Asii Evropana, frengistán pak Evropu. Slovo nebylo lichotivé: Evropan byl nevěřící, a každé podezření, že je jím Vámbéry, pro něj znamenalo nebezpečí.

¹⁴Šáh Abbás I. Veliký (1571–1629), nejvýznamnější vládce safavidské Persie, od roku 1588 na trůně; dal postavit hráze, karavanseraje a cesty po celé zemi a zbudoval i palác Ešref a Farahábád na kaspickém pobřeží. Zemřel v Mázandaránu.

¹⁵Bábisté byli vyznavači Bába (Sajjid Alí Muhammad Šírází, 1819–1850), který roku 1844 vystoupil s učením o novém zjevení nahrazujícím islámské. Jejich vzpoura u Šejcha Tabarsího v Mázandaránu trvala od října 1848 do května 1849; obklíčení se vzdali na slib bezpečného odchodu, přísahaný na Korán, a byli pak většinou pobiti. Báb sám byl roku 1850 v Tabrízu zastřelen. Z menšinové větve hnutí vyrostlo pozdější bahá'íství.

¹⁶Karatepe, turkmensky černý pahorek, bylo perské pobřežní sídlo poblíž dnešního Bandar-e Torkaman, osídlené napůl Peršany a napůl afghánskou sunnitskou kolonií. Pro Vámbéryho to byla poslední zastávka na perské půdě a zároveň jediné místo, kde se dala koupit zásoba mouky na cestu pouští.

IV.

Karatepe; autora pohostí Afghánec Núrulláh; podezření ohledně jeho dervišství; hádžiové se zásobují na cestu pouští; afghánská kolonie; Nádír Šáh; první pohled na Kaspické moře; Jakúb, turkmenský lodník; talisman lásky; nalodění k Ašuradě; plavba po Kaspickém moři; ruská část Ašurady; ruské válečné parníky na Kaspickém moři; turkmenský náčelník ve službách Ruska; autorova obava z prozrazení; příjezd do Gömüštepe a k ústí Gorgánu

Ultra Caspium sinum quidnam esset, ambiguum aliquamdiu fuit.

Co je za Kaspickým zálivem, zůstávalo dlouho nejisté.

Pomponius Mela, De situ orbis¹

Núrulláh, vznešený Afghánec,² s nímž jsem se seznámil už v Sári, mě po mém příjezdu do Karatepe odvedl do svého domu; a protože jsem se zdráhal odloučit se od všech svých přátel, zahrnul do svého zvaní i hádžího Bilála a neustal, dokud jsem jeho pohostinství nepřijal. Zpočátku jsem nedokázal uhodnout pohnutku té neobyčejné vlídnosti, o něco později jsem však vypožadoval, že se dozvěděl, na jaké noze stojím s tureckým vyslanectvím v Teheránu, a že si přeje, abych se mu za jeho laskavost odměnil doporučujícím dopisem; slíbil jsem mu jej a velmi ochotně jsem mu jej dříve, než jsme se rozloučili, také dal.

Jen jsem se v novém příbytku zabydlel, zaplnila se světnice návštěvníky, kteří se posadili na bobek do řady kolem dokola ke stěnám, nejprve na mne hleděli s očima doširoka otevřenými, potom si vzájemně sdělovali výsledky svých postřehů a nakonec nahlas vyslovili svůj úsudek o předmětu mého putování. „Dervíš,“ pravila většina, „to on není, jeho vzezření je všechno možné, jen ne dervišské; neboť ubohost jeho šatu příliš nápadně odporuje jeho rysům a jeho pleti. Jak nám hádžiové řekli, musí to být příbuzný vyslanec, který zastupuje našeho sultána v Teheránu,“ a tu všichni vstali. „Jen Alláh ví, co má muž tak vysokého původu co pohledávat mezi Turkmeny v Chívě a v Buchaře.“

Ta nestoudnost mě nemálo ohromila. Hned na první pohled mi chtěli strhnout masku z tváře; já jsem si zatím hrál na pravého Orientálce, seděl jsem zdánlivě pohroužen do myšlenek a s výrazem člověka, který nic neslyší. Protože jsem se rozhovoru nijak nezúčastnil, obrátili se k hádžímu Bilálovi, a ten jim řekl, že jsem vskutku efendi, úředník sultánův, ale že jsem se z božího vnuknutí odvrátil od světských mámení a že se nyní oddávám zijáretu (poutní cestě k hrobům svatých);³ nad čímž mnozí zavrtěli hlavou, a tento předmět již nebylo možné nadhodit podruhé. Pravý muslim nesmí nikdy vyslovit pochybnost, mluvili-li se před ním o božím vnuknutí (ilhám); a byť by byl mluvící i poslouchající přesvědčen, že jde o podvod, přece jsou povinni vyjádřit svůj obdiv zvoláním „Mašalláh! Mašalláh!“ Tato první scéna mi však zřetelně odhalila, že jsem, ač ještě na perské půdě, přece již konečně dospěl na pomezí Střední Asie; neboť když jsem slyšel nedůvěřivé vyzvídání těch několika sunnitů — vyzvídání, s jakým se člověk nikde v Persii nepotká —, snadno jsem si dovedl představit, jaká skvělá budoucnost mě čeká dále, v samém hnízdě tohoto lidu. Teprve po dvou hodinách strávených štěbetáním a vypyřádáním se tito hosté odebrali; my jsme pak uvařili čaj a uložili se k odpočinku. Pokoušel jsem se usnout, když ke mně přistoupil muž v turkmenském odění, jež jsem pokládal za člena rodiny, a začal mi ve největší důvěrnosti vykládat, že posledních patnáct let cestoval za obchodem do Chívy a z Chívy; že se narodil v Kandaháru; že však dokonale zná zemi Uzbeků i Bucharu;⁴ a navrhl pak, abychom se stali přáteli

¹Pomponius Mela, římský zeměpisec z 1. století našeho letopočtu, autor spisu *De situ orbis*, nejstaršího latinského zeměpisu; o krajích za Kaspickým mořem měli staří velmi kusé zprávy, a právě to motto říká.

²Afghánci jsou zde sunnitští Paštuni. V šíitské Persii tvořili cizí a nedůvěřivě sledovanou menšinu, zároveň však jediné prostředníky mezi Peršany a Turkmeny; bez nich se o výkupné za zajatce nedalo vyjednávat.

³Zijáret je muslimská pout' k hrobu svatého muže nebo imáma, na rozdíl od předepsané pouti do Mekky dobrovolná. Vámbéry ji po celou cestu uváděl jako účel svého putování, protože dervišovi nikdo jinou pohnutku neuvěřil.

⁴Kandahár v dnešním jižním Afghánistánu je druhé největší město země a sídelní město Duráníů, od nichž se počítá afghánský stát. Vámbéry se k němu na své cestě nepřiblížil; s Kandaháry se však potkával po celé Střední Asii, neboť jejich kupci ji projížděli.

a vykonali cestu Velikou pouští společně. Odpověděl jsem: „Všichni věřící jsou bratři,“⁵ a poděkoval mu za jeho přátelskost s poznámkou, že jako dervíš jsem velmi připoután ke svým cestovním druhům. Zdálo se, že si přeje v rozhovoru pokračovat; ale když jsem mu dal najevo, jak se mi chce spát, přenechal mě mému spánku.

Příštího jitra mi Núrulláh oznámil, že ten člověk je tirjaki (požívač opia), ničema, jemuž se mám co nejvíce vyhýbat. Zároveň mě upozornil, že Karatepe je jediné místo, kde si můžeme obstarat zásobu mouky na dvouměsíční cestu, poněvadž i sami Turkmeni se opatřují potravinami zde; a že se v každém případě musíme vybavit chlebem, který vystačí až do Chívy. Přenechal jsem to k zařízení hádžímu Bilálovi a sám jsem zatím vystoupil na černý pahorek, který leží ve vsi a od něhož má své jméno Karatepe. Jednu jeho stranu obývají Peršané, druhou sto dvacet pět nebo sto padesát afghánských rodin. Říká se, že tato afghánská kolonie měla na začátku tohoto století mnohem větší význam než dnes a že ji založil poslední velký dobyvatel asijského světa, Nádír Šáh,⁶ který, jak je dobře známo, vykonal své nejhrdinšší činy v čele Afghánců a Turkmenů. Ukázali mi zde také místo na pahorku, kde sedával, když přehlížel tisíce divokých jezdců, jež se z nejzazších koutů pouště hrnuly pod jeho korouhve s dobrými koni a žízňivými šavlemi. Vypravuje se, že Nádír byl při těchto příležitostech vždy v dobrém rozmaru; a tak mívalo Karatepe své svátky. Vlastní účel přesídlení této sunnitské kolonie mi není znám, ale její existence se ukázala jako nanejvýš užitečná, neboť Afghánci slouží jako vyjednavací mezi Turkmeny a Peršany, a bez nich by nejeden Peršan chřádl celé měsíce v turkmenských poutech, aniž by bylo prostředníka, jehož prostřednictvím by se dalo jeho vykoupení uskutečnit. Na východě Persie poskytují podobné služby sunnité z Cháfu, Džámu a Bachyrzu, ti však mají co činit s Tekky, kmenem daleko nebezpečnějším, než jsou Jomutové.⁷

Z vrcholu černého pahorku se mi otevřel pohled na Kaspické moře.⁸ Není to vlastní moře, jež je odtud vidět, nýbrž ta jeho část, kterou uzavírá jazyk země končící u Ašurady: nazývá se Mrtvé moře. Tento jazyk země vypadá zdaleka jako tenký pásek na vodě, z něhož vystřeluje jediná linie stromů, jež může oko sledovat velmi, velmi daleko. Pohled na to, na ten holý a opuštěný břeh, byl všechno možné, jen ne povzbuzující. Hořel jsem touhou spatřit jeho východní pobřeží a pospíšil jsem si zpátky do svého příbytku, abych zjistil, jak pokročily naše přípravy k nalodění, jež mělo zamířit k turkmenskému břehu. Núrulláh vzal všechna potřebná opatření na sebe. Především večera nám bylo řečeno, že za jeden kran (frank)⁹ na hlavu nás může vzít do Ašurady¹⁰ afghánská lodice, která zásobuje Rusy potravinami, a že odtud bychom se mohli s pomocí Turkmenů dostat za několik hodin do Gömüštepe. „V Ašuradě samé,“ pravili, „je Chidr chán, turkmenský náčelník ve službách Ruska, který poskytuje pomoc chudým hádžím a jež také můžeme navštívit.“ Všichni jsme se z té zprávy zaradovali a přijali ji s jásotem. Jaký byl tedy můj úžas, když jsem se dozvěděl, že onen Afghánec je sice k plavbě hotov a že dovolí hádžím, aby jej provázeli, ale že má výhrady proti mé vznešenosti, v níž vidí tajného vyslance sultánova, a obává se, že by u Rusů mohl přijít o své živobytí, kdyby se odvážil vzít takového člověka na palubu své lodi.

⁵„Kullí mumenin ichvetun,“ poznamenává Vámbéry.

⁶Nádír Šáh (1688–1747), zakladatel dynastie Afšaridů, od roku 1736 perský šáh; dobyl Kandahár, roku 1739 vyvrátil Dillí a odvezl odtud Pávoův trůn i diamant Kóhinúr. Byl zabit v červnu 1747 ve svém táboře u Chabúšánu skupinou vlastních důstojníků. Své nejlepší jezdce opravdu bral z Afghánců a Turkmenů, jak Vámbéry uvádí.

⁷Cháf, Džám a Bachyrz jsou sunnitské okrsky na východní perské hranici proti afghánskému a turkmenskému pomezí. Jejich obyvatelé zprostředkovávali výkupné za zajatce stejně jako Afghánci z Karatepe, jednali však s Tekky, nikoli s Jomuty, a jejich postavení bylo proto tím nebezpečnější.

⁸Kaspické moře je největší bezodtoké jezero světa; jeho hladina leží pod úrovní oceánu a je značně slaná jen v jižní části. Vámbéry přelouval jeho jihovýchodní kout, mezi perským pobřežím a turkmenským břehem u ústí Gorgánu, tedy nejkratší myslitelný úsek.

⁹Kran byla perská stříbrná mince v hodnotě desetiny tománu. Francouzskému franku byla hodnotou blízká, a proto se k němu v dobových cestopisech běžně přirovnávala.

¹⁰Ašurada, ostrůvek na východním konci Mianqalské kosy v Gorgánském zálivu u perského pobřeží, obsazený ruskými silami roku 1837 přes perské protesty; Rusko tam až do roku 1921 drželo vojenskou a námořní stanici, oficiálně proti turkmenskému pirátství. Byla to nejjižnější ruská držba v Asii a pro Vámbéryho nejnebezpečnější bod celé cesty: tam jedinkrát hrozilo, že jej jako Evropana poznají Evropané.

Jeho rozhodnutí mě nemálo zarazilo. S potěšením jsem slyšel, jak moji druhové prohlašují, že nevezme-li mne, nepojedou ani oni a raději počkají na jinou příležitost. Tak jsem to zvláště důrazným tónem slyšel i od kuřáka opia Emíra Muhammada. Později však přišel Afghánec sám (jmenoval se Anachán), vyjadřoval svou lítost, sliboval mlčenlivost a prosil mě, abych mu dal doporučující dopis pro Hajdara efendiho. Pokládal jsem za dobrou politiku neřici ani slůvko, jež by mohlo uklidnit jeho obavy, srdečně jsem se jeho představám vysmál a slíbil, že pro něho zanechám u Núrulláha několik řádek do Teheránu, a tento slib jsem nezapomněl dodržet. Zdálo se mi zcela nutné nechat svou skutečnou povahu zahalenu v závoji pochybnosti a tajemství. Orientálec, a zvláště muslim, odkojený lží a věrolomností, věří vždy pravý opak toho, o čem se ho někdo s obzvláštní vážností snaží přesvědčit, a nejmenší mé ohrazení by jejich podezření jen utvrdilo. O té věci již nepadlo ani slovo, a právě onoho večera jsme se dozvěděli, že jeden Turkmen, který se plaví do Gömüštepe, je hotov z pouhé nábožnosti a bez odměny vzít s sebou všechny hádžie; že se stačí jen zrána postavit na pobřeží a využít poměrně příznivého větru. Hádží Bilál, hádží Sáliha a já, uznávaný triumvirát žebravé karavany, jsme onoho Turkmena neprodleně navštívili; jmenoval se Jakúb a byl to mladý muž neobyčejně smělého pohledu; objal každého z nás a nic nenamítal proti tomu, aby počkal den, až své zásoby dokončíme. Požehnání od hádžího Bilála a hádžího Sáliha přijal předem. Už jsme vstávali k odchodu, když mě zavolal stranou a snažil se mě přimět, abych u něho ještě chvíli zůstal. Zůstal jsem tedy. Potom mi s určitou plachostí vylíčil, že již dlouho chová nešťastnou, neopětovanou lásku k dívce ze svého vlastního rodu, a že Žid, dokonalý kouzelník, který se právě zdržuje v Karatepe, mu slíbil připravit účinnou nuschu (talisman), jestliže mu obstará třicet kapek růžového oleje čerstvé z Mekky, neboť bez toho se ta formule neobejde.

„Víme,“ pravil Jakúb, „že hádžiové přinášejí ze svatého města s sebou růžové esence a jiné líbezné vůně; a protože ty jsi nejmladší z jejich starších, obracím se na tebe a doufám, že mou prosbu vyslyšíš.“

Na pověřivost tohoto syna pouště mě tolik neudivila ona sama jako důvěra, kterou vkládal do slov vychytralého Izraelity; a protože moji cestovní přátelé takový růžový olej vskutku s sebou měli, bylo jeho přání brzy splněno. Radost, kterou dával najevo, byla téměř dětinská.

Druhého dne poté jsme se všichni zrána sešli na pobřeží, každý vybaven kromě svého žebravého nádobička ještě pytlek mouky. Nemálo času jsme pozbyli, než nás loďka (nazývaná tejmil), vydlabaná z kmene, dopravila k malému plavidlu neboli šifu, který Turci nazývají „mauna“. Ten ležel pro mělkost vody u břehu na moři ve vzdálenosti asi jedné anglické míle. Nikdy nezapomenu na to, jak jsme se nalodovali. Malý kmen, do jehož dutiny byli cestující naskládáni spolu s moukou a dalšími věcmi v nejrozmanitějším zmatku, hrozil každým okamžikem, že se potopí. Museli jsme děkovat svému dobrému štěstí, že jsme se dostali na palubu suchou nohou. Turkmeni mají tři druhy plavidel:

1. kesebój, opatřený stěžněm a dvěma plachtami, jednou velkou a jednou malou, určený především k přepravě nákladů;
2. kajuk, s jednoduchou plachtou, obvykle užívaný na jejich loupežných výpravách;
3. tejmil, čili loďka, již jsem zmínil.

Plavidlo, které nám Jakúb opatřil, byl kesebój, jenž přivezl z ostrova Čeleken¹¹ na perské pobřeží náklad nafty, smoly a soli a nyní se vracel domů s obilím na palubě.

Protože plavidlo nemělo palubu, a tedy ani žádné rozdíly míst, zařídil se každý po svém a sedl si, kam chtěl, jak vstoupil. Jakúb však poznamenal, že by to porušilo rovnováhu a ovladatelnost plavidla, a tak jsme každý uchopili svůj uzlík a své zásoby a byli jsme pěkně natěsnáni ve dvou řadách vedle sebe jako nasolení sledi, aby střed lodi zůstal volný pro posádku, která jím musela přecházet sem a tam. Naše poloha tedy nebyla z nejpříjemnějších. Za dne byla snesitelná, ale v noci byla hrozná, když spánek shazoval sedící z jejich svislé polohy napravo a nalevo a já byl nucen celé hodiny snášet líbeznou tíhu chrápajícího hádžího. Nejednou spáček po mé pravici a jiný po mé levici padli jeden přes druhého na mne: nesměl jsem je probudit, neboť to by byl těžký hřích, odpykávaný utrpením bez konce.

¹¹Čeleken na východním pobřeží Kaspického moře v dnešním Turkmenistánu byl tehdy ostrov; s pevninou splynul po roce 1937. Byl odedávna znám výrony ropy a asfaltu, takže jej starší mapy nesou jako Naftový ostrov.

Bylo poledne 10. dubna 1863, když příznivý vítr nadmul naše plachty a hnal lodičku před sebou jako střelu. Po levé straně jsme měli ten úzký jazyk země; po pravé se zvedala hora, hustě zarostlá lesem, který sestupoval až k samému moři, a na ní stál palác Ešref,¹² vybudovaný Šáhem Abbásem, největším z perských králů. Kouzlo naší argonautské plavby zvyšovalo krásné jarní povětrí; a přes těsný prostor, do něhož jsem byl vmáčknut, jsem byl ve velmi dobré míře. Snad se mi mohla vnuknout myšlenka, že jsem dnes opustil perské pobřeží; že jsem konečně dospěl do bodu, odkud není návratu a kde je lítost zbytečná. Ale nikoli! V onen okamžik mě nic takového nenapadlo. Byl jsem pevně přesvědčen, že moji cestovní přátelé, jejichž divoké vzezření z nich zpočátku činilo předměty poděšení, jsou mi vskutku věrní a že se pod jejich vedením mohu postavit největším nebezpečím.

K večeru se povětrí utišilo; spustili jsme nedaleko břehu kotvu a dostali jsme po řadě dovolení vařit si čaj na malém ohništi plavidla. Měl jsem za pasem schováno několik kousků cukru, pozval jsem tedy Jakúba a uctil ho šálkem čaje. Hádží Sálíh a Sultán Mahmúd byli ve společnosti s námi; mladý Turkmen byl velikým vypravěčem a začal nám vykládat historky o alamanu¹³ (tak Turkmeni nazývají své lupičské výpravy), což je u tohoto lidu oblíbený předmět hovoru. Jeho oko, vždy ohnivé, soupeřilo nyní se hvězdami jeho vlastního nebe, neboť jeho výmluvnost byla podněcována přáním získat si u sunnitských mollů (za takové jsme platili) zlatý úsudek vyprávěním o půtkách, do nichž se pustil se šíitskými kacíři, a o počtu kacírů, jež zajal. Moji přátelé začali brzy držet kolem mne; já jsem se však neunavil poslechem a on sám pomyslel na odchod až o půlnoci. Dříve než se vzdálil, řekl mi, že mu Núrulláh přikázal, aby mě odvedl jako hosta do stanu Chandžana,¹⁴ turkmenského náčelníka; a dodal, že Núrulláh má pravdu, neboť nejsem jako ostatní hádžiové a zasloužím si lepší zacházení. „Chandžan,“ pravil Jakúb, „je aksakal (náčelník)¹⁵ mocného rodu, a již za časů jeho otce se nikdy žádný dervíš, hádží ani jiný cizinec neodvážil projít Gömüştepe, aniž pojedl jeho chleba a pil jeho vodu. Jistě tě dobře přijme, když přicházíš z cizího Rúmu (Turecka), a budeš mi vděčný.“

Nazítí ráno bylo povětrí nepříznivé a my se mohli pohybovat jen zvolna; byl již večer, když jsme dorazili do Ašurady, nejjižnějšího bodu ruských držav v Asii. Do rukou carových padla definitivně před pětadvaceti lety: snad by bylo lépe vyjádřit se tak, že Rusku podlehla od chvíle, kdy Rusové začali svými parníky vhnět potřebnou míru hrůzy do smělých turkmenských pirátů, kteří křižovali mořem na svých alamanských výpravách. Jméno Ašurada je turkmenského původu; bylo obydleno, sloužilo jim však spíše jako stanice pro jejich tehdy časté a nerušené pirátské výpravy. Dnešní Ašurada působí na cestovatele přijíždějícího z Persie příjemným dojmem. Počet domů vybudovaných na východním konci onoho jazyka země je sice malý; ale evropská podoba staveb, jakož i kostel, na nějž oko narazí, nebyly pro mne předměty lhostejné. Válečné parníky mi připomínaly evropský způsob života ještě více; a nemohu ani vypovědět, jak povzbuzující bylo spatřit k večeru parník, jak se hrdě klouže kolem, připlouvaje z Gezu (místa, které slouží Astarábádu jako přístav). Rusové zde vydržují tři válečné parníky (dva velké a jeden malý), bez jejichž ochrany by ani ruští osadníci, ani plachetnice přijíždějící z Astrachánu nebyli před útoky Turkmenů bezpečni. Dokud se obchodní loď zdržuje na otevřeném moři, nemá se vskutku čeho obávat; a jen zřídka se odváží přiblížit k pobřeží, není-li v doprovodu parníku, jehož ochrany je třeba i na cestě zpět. Ruská vláda činí samozřejmě největší úsilí a vynakládá největší náklady, aby ochromila lupičské návyky Turkmenů. Tato pohroma se vskutku poněkud zmenšila; zavést bezpečnost je však nemožné, a mnozí nešťastní Peršané, a tu i tam i ruští plavci, jsou odvlékáni v okovech do Gömüştepe. Ruské lodě křižují ustavičně dnem i nocí v turkmenských vodách; a každé

¹²Ešref, dnešní Behšahr v Mázandaránu, byl letní palác šáha Abbáse I. na kaspickém pobřeží; spolu s blízkým Farahábádem patřil k safavidským sídlům, která v 19. století už chátrala.

¹³Alaman je turkmenský nájezd za kořistí, zejména za zajatci, kteří se pak prodávali do Chívy a Buchary nebo vraceli za výkupné. Nebylo to lupičství na okraji společnosti, nýbrž uznávaný a chválený způsob obživy, jehož se účastnili i vážení muži, jak Vámbéry pozoruje v páté kapitole.

¹⁴Chandžan, náčelník jomutského rodu Kelteů a aksakal v Gömüştepe; Vámbéryho přijal jako svého hosta, ručil za jeho bezpečnost po celém kmeni a opatřil mu velbloudy na cestu pouští. Mimo Vámbéryho vyprávění o něm není nic známo.

¹⁵Aksakal, doslova bílá brada, je u turkických kočovníků starší rodu, jehož slovo platí v obecných záležitostech. V Evropě se moc těchto rodových starších přeceňovala; u Turkmenů ve skutečnosti rozhodovali spíše duchovní, jak je vidět z páté kapitoly.

turkmenské plavidlo, které se chystá vyplout z východního pobřeží k perskému břehu na jihu, musí být opatřeno průvodním listem, za nějž platí majitel ročně osm, deset nebo patnáct dukátů. Tento list se na konci každého roku obnovuje a musí být předložen vždy, když plavidlo míjí Ašuradu, kde je navštíví ruští úředníci, aby zjistili, nemá-li na palubě zajatce, zbraně nebo jiné zapovězené zboží. Důsledkem tohoto spasitelného opatření je, že velká část turkmenského obchodního loďstva byla prohledána a zapsána, kdežto ostatek se většinou plaví oklikami, a je-li zastižen ruskými křižujícími lodicemi, bývá zajat, nebo v případě odporu potopen. Zatímco tedy na jedné straně byly podniknuty kroky potřebné rázností, na druhé byla přijata politika navazování přátelských vztahů s jedním kmenem, aby ho bylo možné použít proti druhému.

V době, kdy jsem míjel Ašuradu, nesl Chidr chán, pocházející z rodu Gazili Kőr, již třicet let v ruské službě titul derja beji (admirál) a měl plat asi čtyřicet dukátů měsíčně, z něhož deset dával svému mirzovi čili písaři. Chidr chán žil stále ještě ve stanu uprostřed poloevropské kolonie; jeho úkolem bylo užívat svého vlivu u Turkmenů vůbec, aby jim zabránil v pirátství, nebo alespoň donášet Rusům zprávy o každé zamýšlené výpravě, neboť jeho soukmenovci jako očití svědci mohli povinnosti vyzvědačů dobře zastávat. To však nedokázal. Tento Chidr chán, byť býval tak dobrým muslimem, uzavřel již zavčasu známost se silnou vodkou (ruskou pálenkou): následek byl ten, že byl dnem i nocí opilý; a jeho synové, kteří se měli stát jeho následovníky, se dohodli s karakči (lupiči) a velmi se vystříhali toho, aby Rusům o jakékoli chystané loupežné výpravě podali zprávu.¹⁶

Náš přítel Jakúb byl povinen předložit svůj průvodní list a naše lodička nemohla plout dál, dokud nebude prohledána. Protože při našem přiblížování k Ašuradě již nastala noc, shledali jsme, že návštěva úřadů je odložena na ranní hodinu. Spustili jsme kotvu nedaleko od země. Moji přátelé zřejmě velmi litovali, že jsou zdrženi od návštěvy u Chidra chána, toho pověstného maecenata dervišů a hádžů. Pro mne však byla tato okolnost příčinou ničím nekaleného uspokojení; neboť nemohl jsem zůstat pozadu, a Chidrova zkušenost s evropskými tvářemi by mě snadno odhalila, nebo by mě v každém případě přivedla do tísně. Byl jsem však poněkud znepokojen úvahou, že jakmile ráno nastane prohlídka plavidla, mohly by mě moje evropské rysy, v podivném protikladu k rysům mých druhů, i moje pleť, dosud nepřivedená k asijskému odstínu, přece jen zradit a Rusům pravý stav věci prozradit. Nelidského zacházení jsem se od nich zdaleka neobával; mou hlavní hrůzou bylo, že mě odhalí a budou se mě snažit odvrátit od vytrvání v mém podniku; a kromě toho jsem se ještě více bál, že se věc rozkřikne a že Turkmeni zvětří mé inkognito. Pomyslel jsem si, o kolik větší výkupné než Blocqueville bych musel platit, aby mě z takového krutého zotročení vysvobodili! Tyto představy mi působily nejhlubší úzkost a já se cítil tak znepokojen, že jsem nemohl s potěšením pohledět na tento poslední obraz, jež na mne odrážel západní život.

Příštího jitra jsem se probudil v největším vzrušení; od Ašurady se ozýval zvuk zvonu; moji spolucestující říkali, že je neděle, svátek nevěřících. Nevěděl jsem, která neděle to je.¹⁷ Byli jsme blízko válečné lodi, která měla vztyčeny všechny vlajky; náhle jsme spatřili plavce v plné uniformě, jak se ve šalupě pravidelnými, odměřenými záběry veslí blíží k břehu; pak do ní vstoupil důstojník ve velké parádě a byl zakrátko převezen na palubu válečné lodi. Neuplynulo ani deset minut a již nás volali, abychom se přiblížili, a tu jsem na jejich palubě u můstku viděl stát několik světlovlasých důstojníků pohromadě. Srdce mi začalo prudce tloukat; blížili jsme se stále víc; vši svou snahou jsem se teď zaměřil na to, abych udržel takovou polohu, jež by nejméně přitahovala pozornost, a obávanému *tête-à-tête* se pokud možno vyhnul. Jak štěstí chtělo, naše plavidlo při příjezdu k Rusům obrátilo k nim nejprve tu stranu, na níž jsem seděl, takže shromáždění důstojníci mohli vidět jen mou šíji.

¹⁶Karakči jsou turkmenští lupiči, kteří se živili alamanem; na rozdíl od příležitostných účastníků šlo o muže, pro něž to bylo řemeslo. Vámbéry s jedním z jejich starších, Kulchanem, vykoná cestu k Atreku.

¹⁷Během své cesty jsem často ztrácel přehled o datech a teprve později jsem se dozvěděl, že to byla neděle velikonoční (podle ruského kalendáře), poznamenává Vámbéry.

Vzhledem k tomu dni byla prohlídka jen povrchní a formální. Tlumočník vyměnil s Jakúbem několik slov; naše žebravá společnost upoutala pozornost důstojníků. Mimo jiné jsem zaslechl, jak jeden z nich říká: „Podívejte, jak je tenhle hádží bílý.“¹⁸

Ta poznámka patřila pravděpodobně mně, poněvadž moje plet' ještě nepřijala zabarvení necivilizovaného života. Jestliže ano, byla to jediná připomínka, kterou o mně učinili; neboť s Jakúbem byli brzy hotovi a v okamžení jsme byli daleko od boku ruské lodi.

Zvedl jsem se nyní ze své shrbené polohy, v níž jsem napůl spal, a zhluboka se nadechl, neboť moje úzkost byla u konce. Krátce poté začal silně vát vítr od západu. Nyní byla chvíle vytáhnout plachty a spěchat vší silou do Gömüştepe, které bylo jen tři leguy vzdáleno; ale Jakúb upřeně hleděl na bílý bod v dálce a držel se svou posádkou poradu: a teprve když tento obávaný předmět docela zmizel, byla naše velká plachta rozvinuta a my vyrazili rychlostí střely k východu.

Asi půl leguy¹⁹ od Ašurady jsme minuli několik námořních znamení, totiž dlouhých pomalovaných kůlů. Jakúb mi řekl, že je tam postavili „Ingilizové“, aby vyznačili hranice ruských vod, zatímco druhá strana patří Turkmenům, jež „Ingilizové“ budou vždy chránit proti ruskému útoku. Vždy mi bylo záhadou, kdo do těchto divokých synů pouště vštípil takové daleko dosahující představy o politice. Nepřináleží mně, abych tato námořní znamení rozsuzoval; a tím méně, abych odvažoval míru soucitu, jaký Anglie k Turkmenům chová.

Za necelou hodinu se před námi turkmenské pobřeží jasně rozložilo, jeví se jako dlouhý pruh země s vyvýšenými místy tu a tam. Následovali jsme směr, jež nám ukazovala jiná plavidla plující před námi: plachty byly zakrátko spuštěny, neboť jsme dospěli ke konci splavných vod, a zastavili jsme asi půl druhé míle od ústí Gorgánu.²⁰ Na oba jeho břehy jsme viděli tábor Gömüştepe,²¹ jenž měl podobu sta úlů ležících těsně jeden u druhého.

Jako to bylo v Karatepe, tak bylo i zde pro mělkost: ani lodice s malým ponorem se nemohou přiblížit ke břehu nebo vplout do řeky Gorgánu, který je sám dosti hluboký a nikdy mu nechybí voda. Byli jsme tedy nuceni čekat ve značné vzdálenosti od pobřeží, dokud Jakúb nevystoupí na zem, neohlásí svůj příjezd a nepošle nám na pomoc při vyloďení několik tejmilů. Po nějakém zdržení dorazila tři z těchto nanejvýš svérázných převozních plavidel; měla vykonávat své malé plavby tolikrát, kolikrát toho náš počet vyžadoval, dokud nebudou vyloďeni všichni.

Hádží Bilál a já jsme vystoupili na zem poslední, a já měl opravdovou radost, když jsem, dotknuv se země, zvěděl, že Chandžan, o mém příjezdu zpraven mým upřímným přítelem Jakúbem, pospíší dolů, aby mě přivítal. Tam jsem ho při vyloďení našel, několik kroků za sebou, v postoji, jaký si vyžadovalo odříkávání odpolední modlitby (asr namazi).

¹⁸„Smotrite, kakoj bělyj etot hádží,“ uvádí v poznámce Vámbéry ruský originál této věty.

¹⁹Legua, v autorově anglickém textu league, měří asi pět kilometrů. Ve Střední Asii jí Vámbéry zřejmě překládá místní fersach čili taš, vzdálenost kolem šesti kilometrů, kterou tamní lidé počítali spíš hodinou chůze než mírou.

²⁰Gorgán je řeka, která teče z východního Elborzu k západu do Kaspického moře a tvořila hranici mezi perským a turkmenským krajem; stejné jméno nese i kraj kolem ní. Vámbéry u jejího ústí strávil tři týdny.

²¹Gömüştepe, turkmensky stříbrný pahorek, byl stanový tábor Jomutů u ústí Gorgánu na turkmenském břehu, hlavní sídlo kmene a zároveň přístav jejich pirátských plavidel i tržiště se zajatci. Jméno má od blízkých zřícenin, které Vámbéry připisuje Řekům.

Přijetí u turkmenského náčelníka na kaspickém pobřeží

V.

Příjezd do Gömüštepe, pohostinné přijetí hádžíů; Chandžan; starořecká hradba; vliv ulemů; první zděná mešita nomádů; tatarské nájezdy; perští otroci; výprava na severovýchod od Gömüštepe; tatarská nevěsta a hostina a jiné; přípravy kervanbašiho chívského chána k cestě pouští; řada velbloudů; Iljás bej, nájemce velbloudů; smlouvání s Kulchanem; turkmenská výprava za koňmi do Persie; její návrat
Ad introeuntium dextram Scythae nomades, freti litoribus, insident.

Po pravé ruce těch, kdo vstupují, sídlí kočovní Skythové, jimž jsou oporou jejich břehy.

Pomponius Mela, De situ orbis, kn. III, kap. 5

Když svou modlitbu dokončil, Chandžan vstal, a jak jsem ho spatřil stát před sebou, byl to krásný, vysoký a štíhlý muž asi čtyřicetiletý, odění nanejvýš nenáročného, s dlouhou bradou splývající až na prsa. Hned ke mně přistoupil, spěšně mě objal a srdečně mě vítal; přitom mě oslovil svým jménem. Hádžího Bilála a hádžího Sáliha přijal podobným způsobem; a když karavana uložila své pytle a byla opět na nohou, uzavřeli jsme průvod a všichni jsme se dali cestou ke stanům. Zvěst o našem příchodu se rozšířila všude: náš počet byl zvětšen a ženy, děti i psi se v nejpodivnějším zmatku hrnuli ze stanů, aby pohlédli na přicházející poutníky a aby objetím (jak mollové tvrdí) nabyli v poslušnosti božímu příkazu o konání poutí účasti na zásluze a odměně poutníků. Tento první obraz středoasijského života mě tak zaskočil, že jsem byl v nejistotě, mám-li se nejprve pozastavit a obdivovat zvláštní stavbu stanů z plsti a ženy v hedvábných košilích splývajících až po kotníky, nebo zda mám hned uspokojit přání, jež vyjadřovaly jejich vztažené ruce a náruče. Jak divné! Mladí i staří, bez rozdílu pohlaví a rodu, všichni se chtěli dotknout hádžíů, na nichž dosud ulpíval svatý prach Mekky a Medíny. A jak jsem byl ohromen, když ke mně spěchaly, aby mě objaly, ženy největší krásy, ba i dívky! Byli jsme zmoženi a vyčerpáni těmito projevy úcty, vyvěrajícími ze smíšených pocitů nábožnosti a pohostinnosti, když jsme dospěli před stan hlavního išána (duchovního),¹ kde se naše malá karavana soustředila: tu začalo jedno z nejzajímavějších podívání, jakých kdy byly mé oči svědkem. Zde mělo být rozhodnuto o rozmístění právě přibylých hostů. Zápal a vřelost, s nimiž se všichni přeli o čest a právo přijmout pod svou střechu jednoho nebo více těchto chudých cizinců, mě ohromily. Slýchal jsem sice o pohostinnosti nomádů, ale nikdy by mě nebylo napadlo, že může dostoupit takového stupně.

Chandžan utišil hádky, které vypukly mezi ženami; obnovil pořádek a přidělil každé z nich různé hosty, přičemž si jako své zvláštní hosty podržel hádžího Bilála a mne se vším, co nám náleželo: vzal nás s sebou do své ovy (stanu).²

Protože žil na samém konci Gömüštepe, museli jsme projít celým táborem, který se rozkládal na obou březích Gorgánu³⁴ a skládal se ze stanů stojících těsně jeden u druhého. Slunce již zapadalo, když jsme dočista zmoženi dorazili k jeho obydlí v milé naději, že si konečně budeme moci odpočinout; čekalo nás však smutné zklamání. Náš nový příbytek tvořil sice zvláštní stan, postavený dva kroky od řeky; ale jen jsme se ho s obvyklými obřadnostmi zmocnili (dvakrát jsme jej obešli a nahlédli do čtyř jeho koutů), zaplnil se návštěvníky, kteří se zdržovali do pozdní noční hodiny a tak nás vyčerpali svými tisíci dotazů, že i hádží Bilál, Orientálec *par excellence*, začal pozvolna pozbývat trpělivosti. Večer podával večeri

¹Hlavní išán byl přední duchovní autoritou kmene. U jeho stanu se rozhodovalo o věcech obecného zájmu, a tedy i o rozdělení příchodících hostů, neboť pohostinnost byla povinností náboženskou, nikoli pouhým zvykem.

²Ova, vlastně *stan*, zde Turkmeni užívají ve významu domu a dvora, poznamenává Vámbéry.

³Tato řeka, jejíž nejvzdálenější prameny se zvedají v kurdistánských horách, protéká větší částí kraje zalidněného Jomuty v rozsahu téměř třiceti německých zeměpisných mil (sto dvacet mil). Jezdec na koni ji může přebrodit až hluboko pod Pisarak; a ani pod Atabegy není její hloubka značná, dokud nedospěje na osm zeměpisných mil k Gömüštepe, kde jsou její oba břehy pouhé močály. Je všude úzká. Asi čtyři nebo pět zeměpisných mil od svého ústí je pohádkově bohatá na ryby, takže se její vody zdály jimi takřka zbarveny a jsou v létě jen s obtížemi pitné. Když jsem se jí dvakrát umyl, nabyly mé ruce i tvář silného rybího zápachu, poznamenává Vámbéry.

⁴Gorgán pramení ve východním Elborzu při pomezí s Kopet Dagem a teče od východu k západu do Kaspického moře; v kurdistánských horách jeho prameny neleží.

Baba Džan,⁵ Chandžanův syn, chlapec dvanáctiletý. Byla to vařená ryba a kyselé mléko a nesla se ve velké dřevěné míse. Tu k nám nejprve přinesl perský otrok, těžce obtěžený okovy; Baba Džan ji od něho přijal, postavil ji před nás a šel si pak sednout vedle svého otce poněkud dále od nás; a oba se potom se zřejmou radostí dívali, jak se dáváme do jídla s chutí obrů. Když byla večeře u konce, pomodlili jsme se, hádží Bilál zvedl ruce, v kterémžto posunku jej napodobili všichni přítomní, a stejně tak když nakonec po slovech „Bismilláh, Alláh ekber“ každý pohladel svou bradu a všichni popřáli Chandžanovi k jeho hostům.

13. *dubna*. — Probudil jsem se poprvé v turkmenském stanu, jemuž se u Jomutů říká čatma, u ostatních kmenů však aladža. Sladký spánek, který se mi dopřál, a lehká stavba, v níž jsem se nalézal, mi daly pocítit svěžest a lehkost srdce: kouzlo novoty mě unášelo a má radost byla bez hranic. To neušlo hádžímu Bilálovi, který mě vyzval, abych se s ním šel na chvíli projít, a když jsme se od čatmy trochu vzdálili, podotkl mi, že je nyní nejvyšší čas, abych svou efendiovskou povahu úplně odložil a stal se tělem i duší dervíšem. „Jistě sis již povšiml,“ pravil můj dobrý přítel, „že já i moji společníci udílíme lidem fátihu (požehnání).⁶ to musíš činit také. Víím, že v Rúmu to není obyčejem, ale zde to lidé budou očekávat a žádat. Vzbudí to velké podivení, budeš-li se vydávat za dervíše, a přitom nebudeš tuto povahu naplňovat v celém jejím rozsahu. Znáš podobu žehnání: nasad' tedy vážnou tvář a rozdíluj svou fátihu; můžeš také dávat nefes (svatý dech), budou-li tě zvat k nemocným, jen nikdy nezapomeň zároveň vztáhnout ruku, neboť je obecně známo, že my dervíšové žijeme z takových zbožných činů, a oni jsou vždy pohotoví s nějakým tím malým darem.“

Hádží Bilál se omlouval, že si dovoluje mě poučovat; přece však pravil, že je to k mému dobru a že jsem jistě slyšel příběh o cestovateli, který, když dospěl do země jednookého národa, držel jedno oko zavřené, aby se těm lidem postavil na roveň. Když jsem mu za jeho radu vřele poděkoval, řekl mi ještě, že se Chandžan a mnozí jiní Turkmeni na mne obzvlášť vyptávali a že ho stálo mnoho trápení a důrazných ohrazení, než je přesvědčil, že má cesta nemá ani v nejmenším úřední povahu. Turkmeni se přirozeně kloní k představě, že mě sultán vyslal do Chívy a Buchary s nějakým protiruským posláním; on sám že není nikterak nakloněn jejich domněnku kalit, neboť k sultánovi chovají největší úctu. Závěr všeho byl, že nemám svou dervíšskou povahu ani na okamžik odkládat, neboť záhady a dvojsmysly jsou to, co se tomuto lidu nejlépe zamlouvá. Když to dořekl, vrátili jsme se do svého příbytku, kde na nás již čekal náš hostitel s mnoha svými přáteli a příbuznými. Nejprve nám představil svou ženu a starou matku, jež poroučel do našeho mocného orodování a žehnání; potom jsme byli seznámeni s dalšími blízkými členy jeho rodiny. Když jsme všem poskytli očekávané služby, podotkl Chandžan, že je obyčejem Turkmenů považovat hosta za nejdražšího člena rodiny; že se tedy můžeme bez překážky pohybovat nejen mezi jeho vlastním rodem, ale po celém kmeni Jomutů, a kdyby se někdo opovážil zkřivit jeho hostu vlas na hlavě, Kelteové (tak se jmenoval jeho rod) by si vymohli zadostiučinění. „Budete tu muset zůstat a počkat alespoň dva týdny, než bude hotova karavana k odjezdu do Chívy; odpočítejte si trochu a potom navštivte vzdálenější ovy. Turkmen nikdy nedovolí, aby dervíš odešel z jeho stanu s prázdnou. Neuškodí vám naplnit si pytel chlebem — máte před sebou dlouhou cestu, než se dostanete k nějakým zásobám —, když vaším cílem je dojít až do Chívy a Buchary.“

Protože jsem si tolik přál pohybovat se podle vlastní chuti, nechť čtenář posoudí, jak mě tato slova potěšila. Byl jsem odhodlán zdržet se v Gömüştepe jen tak dlouho, jak bude třeba, abych si trochu rozšířil známost s lidem a nabytí větší plynulosti v jejich nářečí. Prvních několik dní jsem provázel Chandžana, jeho bratra nebo jiného důvěrného přítele jeho rodiny na okružních návštěvách. Trochu později jsem přisluhoval hádžímu Bilálovi na jeho pochůzkách s nábožným žehnáním, nebo jsem chodil s hádžím Sálihem, který byl pilně zaneprázdněn svým lékařským úřadem. Při těchto příležitostech jsem, zatímco on podával léky, odříkával nahlas požehnání: a když bylo hotovo, dostal jsem darem plstěnou

⁵Baba Džan, *otcova duše*, je prostě výraz útlosti, který Turkmeni dávají svým nejstarším synům, poznamenává Vámbéry.

⁶Fátiha, podle první sůry Koránu téhož jména, je zde požehnání, které dervíš nebo hádží pronáší se zdviženými dlaněmi nad tím, kdo o ně žádá; na konci si každý přejede rukou po bradě a řekne amen. Byl to úkon, jímž si poutníci vydělávali na cestu, jak Vámbérymu hádží Bilál vysvětluje.

rohožku nebo sušenou rybu nebo nějakou jinou maličkost. Zda to bylo zásluhou dobrého štěstí, které naše společné léčení provázelo, nebo zda šlo o pouhou zvědavost ohledně tureckého hádžího (hádžího rúmího) — takový byl totiž mezi nimi můj titul —, to jsem nikdy nedokázal rozluštit; avšak moji přátelé byli velmi ohromeni, že jsem po pouhých pěti dnech v Gömüštepe měl u sebe početné shromáždění nemocných, nebo alespoň lidí, kteří se za nemocné vydávali, jimž jsem udílel požehnání a „dech“ nebo jimž jsem psal krátké věty, které měly sloužit jako talismany, ale nikdy k tomu nedošlo, aniž bych poté přijal patřičný „honorář“. Tu a tam jsem narazil na nějakého tvrdošíjného politika, který ve mně viděl pouhého politického zmocněnce a mé dervišství zpochybňoval. To mě však pramálo trápilo, neboť původní maska, kterou jsem si nasadil, zůstávala alespoň nepodezřelá: nikomu ani nepřišlo na mysl, že by ve mně mohl objevit Evropana. Necht' tedy čtenář posoudí, jak mě potěšila myšlenka, že se nyní mohu nerušeně pohybovat po půdě dosud Evropanům tak málo známé.

Počet mých známých rychle vzrůstal. Brzy jsem mezi nimi počítal ty nejmocnější a nejvlivnější. Zvláštní výhodu mi přineslo přátelství Kyzyla áchunda⁷ (jeho vlastní jméno bylo Mollá Murád), turkmenského „učence“ vysokého jména, s nímž jsem byl na nejlepší noze a jehož doporučení mi otvíralo přístup všude. Kyzyl áchund kdysi za svých studií v Buchaře narazil na dílo v osmanské turečtině, jakýsi výklad či vysvětlení výroků a výrazů Koránu. Tomu dost dobře nerozuměl. Já jsem měl potřebný klíč. Moje součinnost mu proto byla největší radostí: všude pěl mé znalosti islámské literatury nejvyšší chválu. Vešel jsem také v přátelský vztah se Satligem áchundem, vysoce ctěným duchovním a mužem nemalé učenosti. Když jsme se poprvé sešli, vzdal obřadné díky Prozřetelnosti za to, že mu dopřála spatřit tvář v tvář muslima z Rúmu, z onoho čistého zřídla věrouky; a když někdo ze společnosti podotkl něco o mé bílé pleti, pravil, že to je pravé světlo islámu (núr ül islám), jež mi září z tváře a jímž se mohou chlubit jen věřící Západu. Měl jsem také ve zvyku pečlivě pěstovat známost s Mollou Durdisem, jemuž byla propůjčena hodnost kázího kelána (nejvyššího soudce);⁸ neboť jsem si brzy osvojil přesvědčení, že jedině stav ulemů⁹ má na tento divoký lid nějaký vliv a že nadvláda šedivých brad (aksakalů), jež se v Evropě pokládá za rozhodující, má ve skutečnosti velmi malou váhu.

Rostoucí důvěra, kterou mi Turkmeni prokazovali, mi ukázala, že způsob chování, jež jsem si zvolil, byl opatrný; a když se zrodil úmysl vybudovat mešitu z cihel ze starých řeckých zřícenin, od nichž má Gömüštepe své jméno, byl jsem to právě já, kdo byl požádán, aby určil mihráb (oltář), neboť Kyzyl áchund mě k tomu označil za nejzkušenějšího a nejzkoušenějšího dervíše.

V celém kraji Gömüštepe nebylo až dosud nic, co by mělo podobu zdi, vyjma stavby v jeho blízkosti, přisuzované Řekům, která nyní ležela v troskách; a je zcela určitě pokrokem v civilizaci, že vůbec přišla na přetřes myšlenka vystavět na tomto místě, které se pokládá za hlavní sídlo Jomutů, budovu k božské službě. Každý zbožný Turkmen si uložil za povinnost přinést na totéž místo několik set krásných čtyřhranných cihel z opevnění vybudovaného Alexandrem;¹⁰ a protože se nyní zásoba stavebního materiálu uznala za dostatečnou, byl výslovně najat jeden Turkmen jako stavitel. Jeho obchody ho často zavedly do Astrachánu a platil v takových věcech za muže zkušeného. Byl mu svěřen celý výkon stavby. Když jsem jim svým kompasem určil směr, v němž leží Mekka, začali stavět zdi, aniž by položili jakékoli základy: zapomnětlivost poskytující pevnosti celé stavby velmi malou záruku, a snad pro ně tím lépe; neboť vydrží-li dost dlouho, mohou jí Rusové jednou snad použít

⁷Áchund je ve Střední Asii a v Persii učený muslimský duchovní, vzděláním nad obyčejným mollou. U kočovných Turkmenů, kteří neměli ani mešity ani školy, platili áchundové za jedinou vzdělanou vrstvu; jejich slovo rozhodovalo i v právních sporech, jak ukazuje soudní obchůzka Kyzyla áchunda.

⁸Kází je muslimský soudce, který rozhoduje podle šarií; kází kelán, tedy velký kází, byl jeho nejvyšším stupněm. U Turkmenů šlo spíš o čestný titul než o úřad s pravomocí, neboť kmen neměl státní moc, která by rozsudky vymáhala.

⁹Ulema je souhrnné jméno pro stav muslimských učenců, znalců Koránu a práva, tedy pro áchundy, kázie, mully a išány. U kočovných Turkmenů měl tento stav na obecné věci větší vliv než rodoví starší, což bylo zjištění, jaké se tehdejší evropské představě o nomádech přičilo.

¹⁰Alexandr Veliký (356 až 323 před naším letopočtem), makedonský král, jehož tažení dospělo roku 329 před naším letopočtem až za Oxus. Ve středoasijském podání splynul s koránovým Iskenderem Zul Karnejnem, dvourohým, a připisovaly se mu všechny staré hradby a stavby, jejichž stavitele nikdo nepamatoval.

jako předsunutého díla nějaké tvrze, a velkolepé záměry velkého Makedonce budou tak obráceny ku prospěchu soupeřící ctižádosti některého Romanova.

Nestrávil jsem v Gömüštepe ani týden a díky zmíněné ochraně jsem již měl známosti všude. Nyní jsem byl schopen pronikat do tajů jejich společenských vztahů, poznat ta nesčetná rozvětvení a rodiny, na něž se kmen dělí, a pokud možno si udělat představu o svazku, který drží pohromadě prvky zdánlivě tak nesourodé a zmatené. Úkol byl poněkud obtížnější, než jsem předpokládal. Stačilo mi zavadit o otázku vztahující se k běžnému životu nebo prokázat zvědavost o tu či onu věc, a lidé se už podiveně tázali, co má derviš, jehož vlastní záležitostí je jen Bůh a víra, co dělat se záležitostmi tohoto přechodného světa. Mé výzvědy v těchto bodech mě proto stály velké trápení, neboť přímé otázky jsem si nikdy nesměl dovolit. Nanejšť příhodně se však stalo, že Turkmeni, kteří celý svůj život — vyjma tu jeho část, jež je věnována loupežným výpravám — prožívají v největší zahálce, se rádi oddávají celé hodiny rozhovorům o politických věcech, k nimž jsem jen mlčky přisedal; a jak jsem tam tak snivě seděl s růžencem v rukou, bylo mi dopřáno studovat dějiny jejich nájezdů (alaman), jejich vztahů k vilájetu (Persii), k chánovi chívskému a k jiným kočovným národům.

V té době jsem měl příležitost vykonat pod vedením Kyzyla áchunda výpravu k Atabegům, kmenovému oddílu Jomutů, který sídlí nejdále na východ, a k Göklenům — výpravu pro mne nanejšť zajímavou, neboť mi dala příležitost spatřit velkou část hradby, kterou Alexandr vystavěl jako hráz proti onomu velmi obávanému kmeni, jenž zalidňoval pustinu.

Účel cesty Kyzyla áchunda souvisel s výkonem spravedlnosti: měl vyšetřit jednu právní rozepři. Zastavovali jsme se tedy na několika místech a vzali si čtyři dny na pouť, kterou bylo možné vykonat ve dvou. Směr, jímž jsme putovali, byl východní; byli jsme však často nuceni volit okliky, abychom se vyhnuli močálům pokrytým rákosím a nepřišli do cesty stovkám divokých kanců, kteří se kolem potulovali.

Močály působí záplavy Gorgánu, který se na jaře vzdouvá a často se rozlévá z břehů na celé míle. Tak to muselo být i za starých časů, neboť se pokládalo za vhodné postavit onu velkou hradbu, o níž byla řeč, jako obranu ve vzdálenosti čtyř až šesti anglických mil od severního břehu řeky; a protože to bylo vždy na jednom z nejvyšších míst, jaká se v rovině dala najít, tvoří dnes okolí hradby, nyní v troskách, nejbezpečnější cestu ve všech ročních dobách. A z téhož důvodu nalézáme v témže okolí většinu stanů: zřídka jsme museli jít hodinu, abychom nenarazili na větší či menší jejich skupiny. Západní konec této staré stavby jsem neviděl, a nejsem proto nakloněn dávat jakoukoli váhu bájným zprávám, jimiž mě obdařili. Na východním konci jsem, myslím, skutečně objevil dvě místa, kde hradba začíná; jedno severovýchodně od Gömüštepe, kde její počátek označují větší nakupeniny trosek hned u samého moře, a druhé asi dvacet anglických mil na jih od řeky Atreku, taktéž poblíž moře; a tyto dvě linie se o něco výše spojují nad Altyn Tokmakem. Co se týče linie, která vychází z Gömüštepe, dokázal jsem ji sledovat po dva dny do vzdálenosti deseti zeměpisných mil od západu k severovýchodu. Snadno se dá rozpoznat tím, že se zvedá dvě nebo tři stopy nad povrch okolní země. Jako celek má dílo spíše vzezření dlouhé linie zákopů, z jejíhož středu se v odstupech tisíce kroků zvedají zříceniny starých věží; jejich rozměry se zdají být po celé délce stejné.

Ve směru těchto hradeb jsou také patrné jiné velké pahrbky, jejichž zkoumání bych raději přenechal jiným, necítím se totiž způsobilý podat o nich jakékoli uspokojivé vysvětlení, ba ani rozumnou domněnku. Některé z menších Turkmeni otevřeli a — jak mi bylo řečeno — uvnitř čtyřhranné budovy byl nalezen obrovský hrnc tenký jako papír, obsahující modře zbarvený popel, několik zlatých mincí a jiné drahocenné věci. Odtud se hradbě v celé zemi říká *lapač zlata* (Kyzyl Alan).¹¹ Pahrbky, o nichž tu mluvím, se však musejí rozlišovat od vyvýšenin zvaných joska, které Turkmeni vršili na památku

¹¹Jde o takzvanou Velkou gorgánskou hradbu, turkmensky Kyzyl Alan, tedy červený had, pro barvu svých cihel; táhne se asi dvě stě kilometrů od kaspického pobřeží k východu, má šest až deset metrů v šíři a přes třicet pevnůstek. Datování není jisté, rozbor z roku 2005 však ukazuje na pozdní 5. nebo 6. století našeho letopočtu, tedy na dílo sásánovské.

velkých zesnulých svého národa, jež takto chtějí uctít. Můj učený vůdce Kyzyl áhund byl ohromen tím, že jsem Alexandrově hradbě (Seddi Iskender) věnoval tolik zájmu.¹²

Podle Kyzyla vystavěli hradbu džinové na rozkaz mocného vladaře Alexandra. „Alexandr,“ pravil, „byl zbožnější muslim než my, a proto mu všichni podzemní duchové, chtěj nechtěj, byli poddáni.“ Chystal se pokračovat známou bájí o Alexandrově sestupu do království tmy, ale ztichl, když viděl, že jsem pohroužen do úsilí odloupnout násilím jednu z cihel: a vskutku se tyto jasně červené cihly zdají být jakoby slity v jedinou hmotu, neboť je snazší rozlomit je ve dvě než je oddělit od celistvého bloku.

Celé okolí nemůže být pro archeology jinak než nanejvýš zajímavé, neboť se v něm nalézají nejen mnohé zbytky řeckého panství, ale i skryté pozůstatky staré íránské civilizace; arabští dějepisci nám totiž mnoho vypravují o významu dolního Gorgánu, o dnešních zříceninách Šehri Džordžánu.¹³ Také Kumbezi Kaus (Kausova kopule), zřícenina, o níž jsem jen slyšel vyprávět, aniž bych ji skutečně viděl, by si se vši pravděpodobností zasloužila více pozornosti, než jí dosud mohli věnovat rychle cestující Angličané.

Velmi mě překvapilo, když jsem viděl, že Kyzyl áhund, jež jsem považoval jen za „učence“ a nikoli za bohatého muže, má na různých místech stany, ženy a děti, rozličné části rodiny, plody tří sňatků. Teprve když jsem byl takto na různých místech vyznamenan tím, že mi byly představovány stále nové ženy a děti, začal jsem rozumět, že jeho malá pout' mohla mít i jiné cíle než pouhou soudní obchůzku. Nebyl také velký rozdíl mezi tím, jak byl přijímán ve svých vlastních stanech a jak ve stanech cizích; mollá, jak se mu *par excellence* říkalo, byl ve stanech Turkmenů všude doma, všude pánem. I v sídlištích nepřátelských kmenů s ním zacházeli nejen s čestným vyznamenáním, ale zahrnovali ho i dary: a nezapomnělo se v rozdělování přízně ani na mne, hrajícího zde úlohu jeho učedníka, ale byl jsem obdarován namazdžimi (plstěnými rohožkami, na nichž se při modlitbě kleká), turkmenským pláštěm a velkou plstěnou čapkou, obvyklou pokrývkou hlavy těchto kočovných kmenů. Když jsem ji vsadil na hlavu a omotal kolem ní šál, abych si upravil lehký turban — hleďte, byl jsem pro tu chvíli přetvořen v turkmenského mollu!

Když jsem se vrátil do Gömüštepe, našel jsem své druhy hádžie, kteří moji výpravu neschvalovali, velmi úzkostné nad mou prodlouženou nepřítomností. Vyptal jsem se každého z nich na zdraví. Dozvěděl jsem se, že hádží Sálíh vedl se svým lékařstvím skvělý obchod a že hádží Kári Messúd byl v mešitě — to jest ve stanu, který za ni slouží a kde se ubytoval — okraden. Po dlouhém hledání na všech stranách, protože se nic nenašlo, prohlásil išán (duchovní), že na zloděje bez odkladu vysloví kletbu, nenavrátí-li ukradené věci. Nežli uplynulo čtyřiaadvacet hodin, předstoupil zločinec stížený svědomím a přinesl s sebou nejen ukradený majetek, ale i dar na odčinění. Troufám si tento postup doporučit londýnským detektivům jako náhradu jejich dnešní soustavy.

Nyní jsem také uslyšel potěšitelnou zvěst o karavaně, která se vypravuje do Chívy. Přátelé mi řekli, že chívský chán, kterému lékaři pro jeho zdraví doporučili užívat buvolí mléko, poslal výslovně do Gömüštepe svého kervanbašiho,¹⁴ aby pro něho zakoupil dva páry těchto zvířat, jež se v jeho vlastní zemi nenalézají. Tento úředník se odebral do Astarábadu a po jeho návratu se mělo neprodleně vydat na cestu se vši zárukou úspěchu, neboť půjdeme pod bezprostředním vedením muže, jehož zkušenost s pouští nemá soupeře. Udivilo mě, jak mnoho mých spolucestujících, nejchudších z chudých, bylo přes vznešenou pohostinnost, jíž se jim dostalo, již Turkmeny znaveno; neboť, jak říkali, lidem, kteří mají nejmenší cit lidskosti, je nemožné být déle očitými svědky krutého zacházení, jemuž se musí podrobovat

¹²Dějiny velkého Makedonce Orientálci opatřili všemi znaky náboženské báje; a byť se někteří jejich spisovatelé snaží rozlišovat Iskendera Zul Karnejna (dvourohého Alexandra), hrdinu své báje, od Iskendera rúmiho (Alexandra řeckého), nalézal jsem přece všude, že se tyto dvě osoby pokládaly za jednu a tutéž, poznamenává Vámbéry.

¹³Šehri Džordžán, arabsky Džurdžán, bylo velké středověké město na dolním Gorgánu, středisko kraje a sídlo vlastní mincovny; dnešní zříceniny leží u Gonbad-e Kávús. Město vyvrátili Mongolové a nikdy se neobnovilo.

¹⁴Kervanbaši, vůdce či náčelník karavan. Své ustanovení dostává od chána a je to zpravidla osoba velmi zkušená v různých cestách. Každá karavanní cesta má svého vlastního kervanbašiho, který se rozlišuje jménem své zvláštní trasy, poznamenává Vámbéry.

nešťastní perští otroci. „Je pravda, že Peršané jsou kacíři a že nás na cestě svou zemí strašlivě trýznili; ale co ti nebožáci zde trpí, to je už opravdu příliš.“ Soucit, který moji spolucestující prokazovali — v jejich vlastní zemi se otrokářství neprovozuje — a kletby, které sypali na karakči za jejich nelidskost, podávají nejlepší představu o utrpení, jemuž jsou vydáni ti neboží zajatci. Představme si jen cítění Peršana, byť i byl ten nejchudší ze svého národa, který je přepaden nočním útokem, odvléčen od své rodiny a dopraven sem jako zajatec, a často i zraněn. Musí vyměnit svůj šat za staré turkmenské hadry, jež jen skrovně zahalují části jeho těla, a je těžce obtížen okovy, které mu odírají kotníky a při každém kroku mu způsobují velkou a neutuchající bolest; je přinucen přežívat první dny, často i týdny svého zajetí na nejbídnější stravě. Aby se nepokusil o útěk, přikládá se mu v noci ještě karabogra (železný kruh) na šíji a připoutává se ke kolíku, takže řinčení prozradí i to nejmenší jeho pohnutí. Nemá jiného konce svých útrap než výkupné zaplacené jeho přáteli; a nedojde-li k tomu, může být prodán a snad odvléčen do Chívy a Buchary!

Na řinčení těch okovů jsem si nikdy nedokázal uši přivyknout; slyšet je lze ve stanu každého Turkmena, který si činí nějaký nárok na vážnost nebo postavení. I náš přítel Chandžan měl dva otrocky,¹⁵ chlapce teprve v osmnáctém a dvacátém roce; a spatřit tyto nešťastníky v rozkvětu jejich mladosti v poutech mi působilo nevýslovné pohnutí, jež se každý den obnovovalo. Nad to jsem byl nucen mlčky poslouchat spílání a kletby, jimiž byli ti nebožáci zahrnováni. Nejmenší projev soucitu by vzbudil podezření, neboť pro svou znalost perštiny jsem byl jimi oslovován nejčastěji. Nejmladší z našich domácích otroků, sličný černovlasý Íránec, mě požádal, abych byl tak dobrý a napsal mu dopis jeho příbuzným s prosbou, aby pro Boha prodali ovce i dům a vykoupili ho; ten dopis jsem mu také napsal. Při jedné příležitosti jsem si myslel, že mu bez povšimnutí podám šálek čaje, ale nešťastnou náhodou vstoupil v okamžiku, kdy vztahoval ruku, aby jej přijal, někdo do stanu. Tvářil jsem se, že na něho jen pokynul, a místo abych mu podal čaj, cítil jsem se přinucen dát mu několik lehkých ran. Po celou dobu mého pobytu v Gömüštepe neuplynula noc, aniž by se od pobřeží rozlehl výstřel ohlašující příjezd nějakého pirátského plavidla s lupem. Nazítrí ráno jsem šel od hrdinů požadovat desátek náležející dervišům, či spíše — řeknu to rovnou — abych pohlédl na ty nebohé Peršany v prvních okamžicích jejich nešťastného údělu. Srdce mi při tom ohavném pohledu krvácelo; a tak jsem se musel obrnit vůči těmto nejprůkřejším protivám ctnosti a nepravosti, lidskosti a tyranství, úzkostlivé poctivosti a nejhorší chátary šibalství.

Byl jsem tam pouhých čtrnáct dní, když jsem se, tak jako moji druhové, začal tím místem unavovat a mé oči se s nevýslovnou toužebností pásly na perských hranicích. Obě země dělí jen několik leguů, a přece se mravy, zvyky i způsoby myšlení Turkmenů liší právě tak, jako kdyby ty dva národy byly od sebe na tisíc mil. Jak podivuhodný je vliv víry a dějinné tradice na lidstvo! Nemohu se zdržet smíchu, když si pomyslím, že tito Turkmeni, v některých věcech tak krutí a tak nelidští, ustavičně právě v té době strojili hostiny „lilláh“ (ke zbožným cílům), na nichž musela být přítomna celá naše poutnická společnost. Tato zvání se během dne několikrát opakovala. Byl jsem ochoten přijmout jen první a druhé; u třetího jsem svým chováním dával znát, že si přeji být omluven; ale můj budoucí hostitel mě čtenými strkanci do žeber nutil opustit stan. Podle pravidla turkmenské zdvořilosti totiž platí: „čím tvrdší strkanec, tím srdečnější zvaní.“ Při takových svátečních příležitostech hodil Amfitryón před stan několik kusů plsti — nebo, bylo-li jeho rozmarem být nádherný, koberec —, načež se hosté usadili ve skupinkách po pěti nebo šesti do kruhu a každá skupina obdržela velkou dřevěnou mísu, velikostí i obsahem přiměřenou počtu a věku těch, kdo se o ni měli sdílet. Do mísy vnořil každý host svou napolo otevřenou pěst, až se vyprázdnila do samého dna. Jakost a strojení pokrmů, jež nám byly podávány, nejsou způsobilé zajímat příliš naše „gastronomy“. Podotknu tedy jen mimochodem, že koňské a velbloudí maso bylo věcí dne; co zastupovalo naši zvěřinu, to vypovědět odmítám.

¹⁵Otroctví bylo ve Střední Asii rádnou, zákonem i náboženstvím uznanou institucí; otrocky dodávaly turkmenské nájezdy do šíitské Persie, protože šíitý směl sunnita po právu zotročit, jakožto kacíře. Trhy v Chívě a Buchaře z toho žily a Vámbéry je oba viděl. Rusko otroctví v Chívě zrušilo roku 1873.

Během mého pobytu u Chandžana zasnoubil svého syna (dvanáctiletého, jak jsem již zmínil) s dívkou v desátém roce. Tuto událost provázela slavnost, z níž jsme se jako jeho hosté nemohli vzdálit. Když jsme vstoupili do stanu nevěsty, našli jsme ji plně zaměstnanou prací na šálu. Její chování bylo chování osoby, která si není vědoma přítomnosti jiných; a po celou dobu naší návštěvy, která trvala dvě hodiny, jsem jen jedinkrát z jejího kradmého pohledu vyčetl, že má o naši společnost nějaký zájem. Během hostiny, která byla mně na počest z rýže vařené v mléce, Chandžan podotkl, že tato slavnost byla původně stanovena na příští podzim; chtěl však obrátit ku svému prospěchu příležitost, kterou dávala naše přítomnost, aby se ta věc stala pod naší záštitou a s naším žehnáním.

Nezapomeňme zde zmínit, že nás při této příležitosti pohostil také jeden karakči, který sám, pěšky, nejenže zajal tři Peršany, ale také je sám hnál před sebou do zajetí osm mil daleko. Dal nám desátek z lupu náležející Církví, totiž malou sumu dvou kranů; a jak byl št'asten, když jsme jednohlasně zapěli fátihu, abychom mu požehnali!

Když jsem, velmi proti své vůli, uvázl v Gömüštepe tři týdny, projevil pohostinný Chandžan nakonec ochotu podpořit naše přípravy k odjezdu. Shledali jsme, že koupě velbloudů by s sebou nesla příliš mnoho výdajů; rozhodli jsme se tedy najmout jednoho na každé dva z nás, aby nesl naši vodu a naši mouku. To by bylo bývalo velmi obtížné, kdybychom neměli to štěstí, že jsme v našem handlíři s dobyt看, Iljásu bejovi,¹⁶ měli k té věci řádného poradce. Nebyl snad člověkem nábožným, ani neměl mnoho úcty k našemu hádžíství; ale tím více prokazoval přesnosti v plnění zákona pohostinnosti a tím více ochoty podstoupit největší oběti, abychom byli uspokojeni. Iljás je vlastně Turkmen z Chívy, z kmene Jomutů; každý rok vykoná obchodní cestu pouští do Gömüštepe a během svého pobytu je pod ochranou Chandžanovou, bez níž by jeho postavení bylo tak nejisté jako postavení kteréhokoli jiného cizince. Přichází obvykle na podzim a vrací se na jaře s dvaceti nebo třiceti velbloudy obtíženými vlastním zbožím nebo zbožím cizím. Protože byl letos pohnut k tomu, aby vzal s sebou zpátky několik velbloudů navíc, byla ta nepatrná suma za jejich nájem jakoby darem z nebes. Chandžan nás doporučil tím nejvřelejším způsobem, a slova „Iljási, ručíš za to svým životem“ mu zřetelně ukázala, v jaké míře vážnosti jsme u svého hostitele stáli. Iljás sklopil oči k zemi, jak to nomádi činí, když se zdají být nejvážnější; a jeho odpověď, tichým tónem, jenž se zdál z něho vycházet bez jakéhokoli pohnutí rtů, byla: „Snad mě neznáš.“ Pozoruhodný *sang-froid* obou Turkmenů při jejich smlouvání začal jitřit mou dosud napolo evropskou povahu, a já, zapomínaje, že hádží Bilál a moji ostatní druhové jsou též přítomni, a přitom zůstávají nehybní, jsem učinil několik poznámek; brzy jsem toho však měl příčinu litovat, neboť i když jsem se k nim obrátil několikrát, má slova zůstala bez povšimnutí. Bez toho, že bych se odvážil do vyjednávání zasáhnout, bylo tedy stanoveno, že najmeme velblouda za dva dukáty na cestu až do Chívy; a co se týče naší mouky a vody, Iljás prohlásil, že je vezme s sebou bez náhrady.

Ta malá suma peněz, jež mi náležela a kterou jsem měl zašitou a uschovanou v různých částech svého žebravého odění, spolu s dosti bohatou sklizní mých hádžiovských podniků u Turkmenů mě zaopatřila hojně, takže jsem byl ve stavu najmout si velblouda jen pro sebe; ale odmluvili mi to hádží Bilál a Sultán Mahmúd, kteří podotkli, že vzezření bídy, způsobilé vzbudit soucit, je mezi těmito nomády nejlepší zárukou bezpečnosti, kdežto jejich chtivost se jistě vznítí při nejmenší známce dostatku. Podezření bohatství by mohlo nejlepšího přítele obrátit v nepřítele. Jmenovali několik hádžíů, kteří byli dobře zaopatřeni prostředky, a kteří přesto z opatrnosti museli putovat v hadrech a pěšky. Uznal jsem tu nutnost a opatřil jsem si společný podíl na velbloudu, vymínuje si pouze dovolení použít kedževe (dvojice dřevěných košů, zavěšených po obou stranách velblouda), neboť by pro mne bylo velmi vyčerpávající jezdit se svou chromou nohou bez přestání dnem i nocí čtyřicet stanic vmáčknut s někým jiným do téhož dřevěného sedla. Iljás měl zpočátku výhrady, poněvadž podle něho (a vskutku měl pravdu) by kedževe bylo pro to nebohé zvíře v poušti dvojím nákladem. Chandžan jej však nakonec přesvědčil a on svolil. Na cestě do Chívy, kterou jsme měli vykonat ve dvaceti dnech a o níž každý mluvil tak,

¹⁶Iljás bej, turkmenský kupec z kmene Jomutů z chívské strany, vozil každoročně zboží pouští do Gömüštepe a na jaře se vracel s dvaceti až třiceti velbloudy. Vámbéryho karavaně velbloudy najal a byl jí po celou cestu do Chívy vůdcem i ručitelem.

aby v nás vzbudil strašlivou předtuchu, jsem měl mít alespoň tu útěchu, že si budu moci tu a tam trochu pospat; ale co mě v celém tom zařízení potěšilo nejvíc, bylo, že mi jako *vis-à-vis* a „protiváha“, jak se těm dvěma kedževe říkalo, bude sloužit můj důvěrný přítel hádží Bilál, jehož společnost se mi začínala pozvolna stávat nepostradatelnou. Když byl rozhovor u konce, zaplatili jsme, jak je obyčejem, nájem předem. Hádží Bilál řekl fátihu; a když si Iljás protáhl prsty svou bradou, složenou po pravdě jen z několika zbloudilých vousů, nebylo nám třeba podnikat nic dalšího, a my jen žádali, aby odjezd byl co nejvíce uspíšen. To však nemohl slíbit, neboť to záviselo na chánově kervanbašim, který se měl se svými buvolky postavit do čela naší karavany. Za několik dní jsme byli hotovi vyrazit k Atreku, který byl místem našeho sejití. Když byly přípravy dokončeny, hořel jsem dvojnásobnou prudkostí po tom, abych Gömüštepe opustil: neboť za prvé jsme tu pozbyli času a já viděl, že horké období stále více postupuje, a obávali jsme se, že dešťové vody, jež se v poušti ještě dají najít, bude stále méně; a za druhé mě začaly znepokojovat ty směšné pověsti, které o mně kolovaly. Zatímco mnozí ve mně viděli pouze zbožného dervíše, jiní se nemohli zbavit představy, že jsem muž vlivný, sultánův vyslanec, který je v dopisování s tureckým velvyslancem v Teheránu, který s sebou přiváží tisíc mušket a který je zapleten do spiknutí proti Rusku a Persii. Kdyby se to bylo dostalo k sluchu Rusů v Ašuradě, byli by se tomu zcela určitě vysmáli, ale přece jen to mohlo vést k vyšetřování o tom zvláštním cizinci; a odhalení mého přestrojení mohlo mít za následek kruté, snad celoživotní zajetí. Žádal jsem proto opakovaně hádžího Bilála, aby Gömüštepe alespoň opustil, avšak jeho dřívější netrpělivost ustoupila naprosté lhostejnosti, jakmile se s námi Iljás uvázal; a když jsem na něho naléhal, dokonce mi odpověděl, jak je směšně dětinské, snažím-li se předjímat výroky osudu. „Tvůj chvat,“ pravil mi, „je docela nadarmo; musíš nutně zůstat na březích Gorgánu, dokud nasíb (osud) neurčí, že máš pít vodu na jiném místě; a nikdo neví, stane-li se to v době blízké či pozdní.“ Jen si představme, jaký účinek byla taková orientální odpověď způsobila vyvolat na mysl, jež měla spravedlivou příčinu cítit netrpělivost! Viděl jsem však jen příliš dobře, že uniknout je nemožné, a tak jsem se svému osudu podrobil.

Tou dobou se přihodilo, že se několik karakči při jedné ze svých loupežných výprav lstivě zmocnilo pěti Peršanů. Jeden z nich byl muž majetný. Lupiči vypluli na lodi vzhůru za Karatepe pod tou záminkou, že chtějí od perské vesnice zakoupit náklad. Obchod byl brzy ujednán; a jen co se nic netušící Peršané se svým zbožím objevili na pobřeží, byli chopeni, svázáni na rukou i na nohou, až po šíji zahrabáni do své vlastní pšenice a násilím odvezeni do Gömüštepe. Byl jsem při tom, když tyto nešťastníky — abych tak řekl — vybalovali. Jeden z nich byl navíc nebezpečně zraněn; a slyšel jsem samotné Turkmeny, jak ten čin nazývají hanebností. Dokonce i Rusové v Ašuradě se o věc zajímali a hrozili vyloděním, nebudou-li zajatci okamžitě vypuštěni na svobodu. Protože lupiči odhodlaně odmítali svou kořist pustit, myslel jsem si, že nyní ostatní Turkmeni, kteří jsou s Rusy ve společném nebezpečí, své soukmenovce k povolení přinutí. Nikoli! Běhali sem a tam a rozdávali zbraně, aby Rusům, kdyby se vylodili, připravili vřelé přijetí. Snad bude zajímavé vědět, že i mně bylo uloženo vzít na rameno mušketu, a bylo mi velmi trapně, když jsem uvážil, na koho se ode mne bude očekávat, že budu střílet. Naštěstí nebyl učiněn žádný pokus tu hrozbu provést.¹⁷

Příštího jitra připlul ruský parník docela blízko k pobřeží, ale věc byla urovnána politickým obratem; totiž tak, že Turkmeni dali rukojmí do budoucna, ale Peršané zůstali v okovech. Zámožný zajatec zaplatil výkupné sto dukátů; další, který byl zmračen na obou rukou i nohou a neměl cenu čtyř dukátů, byl Rusům na počest osvobozen; ale ostatní tři — silní muži — byli obtíženi ještě těžšími okovy a odvedeni na obvyklé místo mučení otroků, k Atreku. Jméno Atrek,¹⁸ jímž se nazývá řeka i obydlý

¹⁷Necht' se čtenář nepodivuje nad dvojsmyslným postojem ruských úřadů. Persie pokládá každé vylodění ruských sil na pobřeží za nepřátelský vpád na svou vlastní půdu a volí raději snášet loupeže Turkmenů než se obrátit k ruským zbraním, které by jí sice v jednotlivých případech mohly posloužit, ale jako celek by jí nemohly nebýt nanejvýš na škodu, poznamenává Vámbéry.

¹⁸Atrek je řeka, která se vlévá do Kaspického moře severně od Gorgánu a dnes tvoří úsek hranice mezi Iránem a Turkmenistánem. Kraj kolem jejího dolního toku byl hlavním sídlem lupičských rodů a shromaždištěm karavan před cestou pouští; odtud i perská kletba, kterou kapitola zaznamenává.

kraj v jejím okolí, je pro nešťastné obyvatele Mázandaránu a Taberistánu slovem hrůzy a kletbou. Peršan musí být velmi rozhněván, nechá-li si ujít z úst slova „Etrek bijufti!“ („Ať jsi zahrán k Atreku!“). Protože bylo stanoveno místem sejítí naší karavany, měl jsem brzy mít příležitost nahlédnout do tohoto hnízda hrůz zblízka. Chandžan měl též tu dobrotu doporučit mě jako hosta Kulchanovi,¹⁹ pírovi (šedé bradě) karakči. Přišel k nám velmi příhodně. Ten starý hříšník měl mrzutou, odpuzující tvář. Nikterak mě nepřijal přátelsky, když jsem byl přenechán do jeho pohostinnosti. Dlouho zkoumal mé rysy, tu a tam Chandžanovi něco šeptal do ucha a zdál se odhodlán objevit na mně více, než viděli jiní lidé. Příčinu té nedůvěry jsem brzy vypátral. Kulchan procestoval v mladosti jižní části Ruska ve společnosti Chidra chána, jenž byl ve službách carových. Dlouho také žil v Tiflisu a byl dosti obeznámen s našimi evropskými způsoby života. Podotkl, že viděl mnohé národy, ale nikdy Osmany. Slýchal o nich, že vzešli z nějakého turkmenského kmene, jemuž jsou kromě toho ve všem podobní; a že jeho ohromení bylo velké, když ve mně rozpoznal rysy zcela protilehlé. Hádží Bilál podotkl, že jeho zprávy o té věci nejsou dobré a že on sám po několik let v Rúmu žil, aniž by měl příležitost učinit nějaké podobné pozorování; načež nám Kulchan řekl, že se vrátí za dva dny, zrána, do své ovy na Atreku, a doporučil nám, abychom se na cestu připravili, poněvadž bez jeho vedení bychom nebyli schopni se odtud k Atreku dostat, byť je to jen dvanáct mil daleko; a zkrátka, že čeká už jen na návrat svého syna Kolmana²⁰ z alamanu (loupežné výpravy) k perským hranicím za pěknými klisnami.

Návrat svého syna z tohoto pirátského podniku očekával Kulchan takřka s týmiž pocity, s jakými by otec u nás očekával svého syna, který se vrací z nějaké hrdinské výpravy nebo z jiného čestného podniku. Oznámil nám také, že si můžeme vyjít trochu po březích Gorgánu dolů, neboť jeho syn se má o té době vrátit a my pak uvidíme něco, co stojí za vidění. Protože jsem právě tehdy neměl nic jiného na práci, nebylo mi proti mysli to vyzvání přijmout. Vmísil jsem se do zástupu, který s největší netrpělivostí vyhlížel první spatření té družiny. Konečně se na protějším břehu objevilo osm Turkmenů na koních a vedli s sebou deset koní jiných. Myslel jsem si, že teď to čekající množství dá své nadšení průchod hlaholem, ale oni nevydali ani zvuk; všichni měřili chtivými zraky a bezeslovným obdivem ty, kdo se blížili. Ti se vrhli do Gorgánu, přes nějž v mžiku přeplavali k břehu na naší straně, kde seskočili a s nepopsatelnou vážností vztáhli ruce ke svým příbuzným. Zatímco starší s největší pozorností přehlíželi kořist, mladí hrdinové se zaměstnávali upravováním svého odění. Zvedali své těžké kožišinové čapky a utírali si pot z hlavy a čela.

Celé to podívání bylo skvělé. Při všem svém opovržení k lupičům a jejich ohavnému řemeslu padlo mé oko přece jen se zvláštním potěšením na tyto mladé muže, kteří ve svém krátkém jezdeckém odění, se svými směly pohledy a s vlasy padajícími jim v kadeřích až na prsa, když odkládali zbraně, byli obdivem všech. I mrzutý Kulchan se zdál veselý: představil nám svého syna, a když mu Hádží Bilál udělil své požehnání, rozešli jsme se. Příštího jitra jsme měli z Gömüştepe vyrazit, provázeni Kulchanem, jeho synem a ukradenými koni, k Atreku.

¹⁹Kulchan, starší turkmenských karakči, s nímž karavana putovala od Gömüştepe k Atreku a dále pouští. V mladosti procestoval v družině Chidra chána jižní Rusko a dlouho žil v Tiflisu, takže poznal evropské tváře, a to z něho učinilo Vámbéryho nejnebezpečnějšího spolucestujícího. Mimo Vámbéryho vyprávění o něm není nic známo.

²⁰Vlastně Kulmalí, poznamenává Vámbéry.

VI.

Odchod z Gömüštepe; povaha našeho nedávného hostitele; turkmenské mohyly čili hroby; nepříjemné dobrodružství s divokými prasaty; plošina severně od Gömüštepe; kočovnické zvyky; turkmenská pohostinnost; poslední koza; perský otrok; začátek pouště; turkmenská žena a otrokyně; Atrek; perští otroci; ruský námořník v zajetí; zamýšlené spojenectví Jomutů a Tekků; schůzka s kervanbašim; kmen Kem; rozžehnutí s Atrekem; Afghánec dělá neplechu; popis karavany

Gens confinis Hyrcaniae, cultu vitae aspera et latrociniis assueta.

Národ sousedící s Hyrkánií, surového způsobu života a zvyklý na lupičství.

Quintus Curtius Rufus, kniha VI, kap. 5¹

Druhého dne v poledne jsem opustil Gömüštepe se svými nejdůvěrnějšími cestovními druhy; nějakou dobu nás provázel Chandžan a všichni ostatní moji přátelé. Chandžan šel s námi pěšky téměř celou leguu cesty, jak je u kočovníků zvykem, jde-li o velmi vážené hosty. Několikrát jsem ho zapřísahal, aby se vrátil, ale bez výsledku; stál na tom, že do písmene naplní všechna pravidla staré turkmenské pohostinnosti, abych na něho nikdy potom nemohl mít stížnost. Abych řekl pravdu, bylo mi velmi těžko u srdce, když jsem se vymanil z jeho posledního objetí, neboť jsem v něm poznal jednoho z nejčestnějších lidí. Bez jakékoli zájmové pohnutky mě nejen po dlouhou dobu hostil ve svém vlastním domě spolu s pěti dalšími poutníky, ale podal mi i každé vysvětlení, jež jsem žádal. Ještě dnes mě bolí, že se mu za jeho dobrotu nemohu ničím odměnit, a ještě více to, že jsem byl nucen tak upřímného přítele obelhávat jakýmkoli tajemstvím.

Naše cesta vedla k severovýchodu, vzdalujíc se stále více od mořského břehu, směrem ke dvěma velkým mohylám, z nichž jedna nese jméno Köresofi a druhá Altyn Tokmak. Kromě těchto mohyl tu člověk objeví místy četné josky (turkmenské hrobové násypy); s těmito výjimkami je celý kraj jedna nekonečná rovina. Ani ne čtvrt leguy od Gömüštepe jsme se ocitli v nádherných lukách, kde tráva dosahovala po kolena a kde se šířila líbezná vůně. Všechno to uvažá, aniž je to komu k užítku, neboť obyvatelé Gömüštepe jsou čomru (to jest nechovají dobytek). Jaké půvabné vesnice by mohly v tomto dobře zavodněném kraji vzkvétat, jaký oživený život by tu mohl vládnout místo mrtvého ticha! Naše malá karavana, složená z velbloudů patřících Iljásovi a ze šesti koní, se držela pěkně pohromadě, neboť Kulchan tvrdil, že se tu kolem potulují karakčiové, kteří nejsou pod jeho rozkazy a kteří by ho přepadli, kdyby si připadali dost silní. Iljás byl pro tentokrát tak dobrý, že mě ušetřil jízdy na velbloudu: vzal od Kulchana jednoho z ukradených koní a na tom jsem měl jet až do Atreku. Nešťastnou náhodou zůstal pěšky Emír Muhammad, afghánský požívač opia z Karatepe, který se na naši karavanu již přilepil, a kdykoli jsme museli přejít kaluž nebo jinou mokřinu, nemohl jsem mu odepřít místo ve svém sedle; a tu se mi tak pevně držel šatů, že jsem si často myslel, že mě strhne na zem. Tato jízda ve dvou mě vydala velkému nebezpečí ve chvíli, kdy jsme si museli prosekávat cestu velkými bažinami pokrytými rákosím, v nichž se to hemžilo stády divokých prasat, nespočtenými nad všechno pomýšlení. Kulchan a Iljás jeli vpředu, aby našli oklikou cestu, jíž bychom se vyhnuli stovkám těchto zvířat, jejichž blízkost jsme poznávali nejen po jejich neustálém chrochtání, ale zvláště po praskotu, který působil jejich pohyb v rákosí. Zatímco jsem jel dál s napjatým sluchem, kůň se pod mnou náhle vzepjal a udělal velký skok do strany. Neměl jsem ani čas se rozhlédnout a zjistit příčinu, a už jsme já i můj druh leželi nataženi na zemi. Hlasitý smích mých druhů, kteří byli několik kroků od nás, se mísil s divným kvičením. Obrátil jsem se a shledal, že jsem byl svržen na dvě selata nízkého věku; byla to jejich matka, která našeho koně vyplašila, ale nyní, rozdivočelá křikem svých mladých, stála nedaleko od nás a vyceňovala kly a zcela jistě by se na nás byla vrhla, kdyby nám nebyl přispěl na pomoc Širdžan, Iljásův bratranec, a nezahradil jí cestu nastaveným kopím. Nedokážu říci, zda to bylo zmužilostí mladého Turkmene, nebo umlknutím

¹Quintus Curtius Rufus, římský dějepisec prvního století našeho věku, autor Historie Alexandra Velikého. Jeho spis je hlavním latinským pramenem o Alexandrově tažení do zemí za Kaspickým mořem, a Vámbéry z něho proto bere motta několika kapitol.

selat — nyní vysvobozených ze své vynucené polohy —, ale rozlícená matka se dala na odchod a, stále ještě tváří k nepříteli, pospíchala zpátky ke svému loži, jež jsme my neváhali opustit. Kulchanův syn zatím zadržel našeho koně, který utekl. Vrátil mi ho s poznámkou, že „se mohu pokládat za šťastného, neboť smrt způsobená ranou divokého prasete posílá na onen svět i nejnábožnějšího muslima jako nedžis (nečistého), a tam by ani sto let hoření v očištném ohni jeho nečistotu nesmylo“.

Vpád do doupat divokých prasat

Když jsme asi čtyři hodiny pokračovali v uvedeném směru mezi bažinami a lukami, zpozoroval jsem, že jsme dospěli na mírný svah plošiny, která se rozkládá severně od Gömüštepe, neboť nejen vyvýšeniny, ale i samy perské hory na pomezí začaly ponenáhlu mizet; jen několik skupin stanů, v jejichž blízkosti se pásli velbloudi, bylo vidět ve velké dálce, a přestože na všech čtyřech stranách okouzlovala oko nejpůsobnější zeleň, východní kraj, který jsem navštívil již dříve s Kyzylem áchundem, je zalidněn mnohem hustěji. Protože tu není řeka jako Gorgán, voda ze studní, již lidé užívají, bývá vyčerpána v době, kdy tučné luhy dostatečně vykrmí jejich ovce. Stany jsou proto zde vidět jen v květnu a v červnu. Jedna z těch skupin stanů, obydlená Kulchanovými poddanými, nám měla poskytnout přístřeší na tuto noc, neboť Atrek byl ještě šest mil² daleko — pro naše těžce naložené velbloudy celodenní cesta. O našem příchodu byla dána řádná zpráva a moji hladoví druhové již ve stoupajícím dýmu viděli vyhlídku na dobrou večeři. Přestože Gömüštepe je od tohoto místa jen čtyři míle, trvala nám cesta téměř osm hodin a tato první jízda dosti unavila člověka i zvíře.

Kulchanův mladý synovec nám vyšel deset kroků před stany vstříc; a zatímco Iljás a Afghánec byli zvláštními hosty Kulchanovými, mne ubytovali s hádžíi v malém stanu Alláha Nazra. Tento starý Turkmen byl bez sebe z radosti, že mu nebe poslalo hosty; na onu scénu nikdy nezapomenu. Přes všechny naše odmluvy zabil kozu, jedinou, kterou měl, aby přispěl k našemu pohoštění. Při druhém jídle, které jsme s ním pojedli druhého dne, nalezl způsob, jak opatřit i chléb, věc, jaká nebyla v jeho příbytku vidět po celé týdny. Zatímco jsme se vrhli na mísu s masem, usedl proti nám a plakal, v nejpřesnějším smyslu toho slova, slzy radosti. Alláh Nazr si nechtěl z kozy, kterou k naší poctě zabil, ponechat ani díl. Rohy a paznehty, jež byly spáleny na popel a měly se užít na odřená místa velbloudů, dal Iljásovi; ale kůži,

²Čtenář necht' zde i jinde rozumí míle německé, poznamenává Vámbéry.

stáhnutou v jednom kusu, určil, aby mi sloužila jako nádoba na vodu, a když ji dobře natřel solí a vysušil na slunci, předal mi ji.

Příchod otroka, jednoho z pěti, o nichž jsem mluvil v poslední kapitole, jenž upadl do osidel tak zrádně na ně nastrojených, zdržel Kulchana i naši družinu o den. Tento nebohý Peršan byl předán k pokárání Kulchanovi, který měl zvláštní pověst, že nejsnáze dokáže ze zajatce vyzvědět, má-li dostatek prostředků, aby jej jeho příbuzní vykoupili, anebo zda má být, nemá-li příbuzných ani majetku, poslán k prodeji do Chívy.

První z těch dvou možností je Turkmenům mnohem příjemnější, poněvadž mohou žádat jakoukoli sumu, jaká se jim zlíbí. Peršan, vychytralý i ve svém neštěstí, vždy dokáže svůj skutečný stav zatajit; proto je vydán mnohemu zlému zacházení, dokud ti, kdo jej zajali, nevymáčkou z jeho přátel pomocí nářků, které posílá domů, nejvyšší možné výkupné, a teprve když to dojde, přestává jeho trýzeň. Druhá možnost je horší pro obě strany: lupič po mnohých výlohách nakonec dostane jen běžnou cenu na trhu s otroky a nešťastný Peršan je odvečen několik set mil od své země, kterou pak už velmi zřídka spatří. Kulchan má, jak bylo zmíněno, v tomto odvětví velkou zkušenost; jeho poslední oběť dorazila před večerem a druhého dne jsme pokračovali v cestě, když mě předtím srdečně objal Alláh Nazr, který byl právě tak Turkmen jako Kulchan.

Tohoto dne jsem poprvé zaujal své místo v dřevěném koši na velbloudu, pro rovnováhu jsem však měl na druhé straně několik pytlů mouky, neboť hádží Bilál se při této příležitosti rozhodl toho potěšení si odepřít. Naše cesta vedla stále směrem severním, a neurazili jsme ani dvě leguy, když zeleň přestala a my jsme se poprvé ocitli na truchlivé, silně zapáchající solné půdě pustiny. To, co tu naše oči spatřily, byl dobrý vzorek: nízké předhoří zvané Kara Senger (černá hradba) se zvedalo ve vzdálenosti asi osmi mil severně od Gömüštepe. Čím více jsme se k tomu kopci blížili, tím volnější byla půda; u samého jeho úpatí jsme narazili na skutečný močál a náš pochod byl provázen vzrůstajícími nesnázemi v klouzavém bahně, v němž velbloudi svými houbovitými tlapami při každém kroku smekali — můj dokonce hrozil, že mě i s mým košem překotí do špíny. Dal jsem přednost tomu sestoupit *proprio motu* (z vlastního popudu), a po hodině a půl brodění bahnem jsem konečně dorazil ke Kara Sengeru, odkud jsme brzy dospěli ke Kulchanově ově (stanovišti).

Při příchodu jsem byl velmi překvapen, když mě Kulchan ihned zavedl do svého stanu a důtklivě mi přikázal, abych jej neopouštěl, dokud mě nezavolá. Začal jsem tušit něco zlého, když jsem slyšel, jak kleje na své ženy, vytýká jim, že vždycky někam zastrčí okovy, a poroučí, aby mu je okamžitě přinesly. Hledaje je s mrzutou tváří, vracel se často do stanu, aniž ke mně prohodil slovo; a nadto se neukazoval hádží Bilál — on, který mě tak zřídka nechával samotného. Pohroužen do nejúzkostlivějších dohadů jsem konečně zaslechl, jak se blíží chřestění okovů, a spatřil Peršana, který přišel s námi, jak vstupuje do stanu a vleče svými zraněnými nohama těžké železo za sebou; neboť on byl ten, pro něhož Kulchan tyto přípravy činil. Kulchan se pak dal na sebe čekat jen krátce. Poručil připravit čaj, a když jsme ho vypili, vyzval mě, abych vstal, a zavedl mě do stanu, jenž byl mezitím postaven; chtěl, aby to pro mne bylo překvapení. Právě to měl v celém svém chování na zřeteli. Přesto jsem k němu nikdy nedokázal pocítit žádnou přilnulost, neboť jak veliký byl rozdíl mezi ním a Chandžanem, se jasně ukázalo z toho, že po těch deset dní, co jsem byl jeho hostem, byl tento čaj jediným pohoštěním, jaké mi Kulchanova pohostinnost poskytla. Později jsem byl zpraven o jeho zrádných plánech, jež by byl zcela jistě uskutečnil, kdyby mu nebyl Kyzyl áhund, jehož se obzvláště bál, přikázal, aby se ke mně choval s veškerou možnou úctou.

Stan, který jsem nyní obýval ve společnosti deseti svých cestovních druhů, nepatřil Kulchanovi, nýbrž byl majetkem jiného Turkmena, jenž se se svou ženou — dříve svou otrokyní, pocházející z kmene Karakalpáků³ — připojil k naší družině jedoucí do Chívy. Dozvěděl jsem se, že účelem jejich cesty do

³Karakalpaci jsou turkický národ sídlící v deltě Amudarji a na jižním pobřeží Aralského jezera. V době Vámbéryho cesty byli poddanými chívského chána, ale často se proti němu bouřili. Dnes tvoří autonomní republiku na severozápadě Uzbekistánu.

Chívy bylo, aby tato žena, kterou odvěkleli při nočním přepadu a přivedli sem, zjistila, zda její dřívější muž, jež zanechala těžce zraněného, potom zahynul; kdo koupil její děti a kde nyní jsou; a — což chtěla vědět zvláště úzkostlivě — co se stalo s její dcerou, dívkou ve dvanáctém roce, jejíž krásu mi popisovala se slzami v očích. Nebohá žena připoutala svého nového pána neobyčejnou věrností a pracovitostí tak k sobě, že svolil, aby ji na té žalostné cestě za vyzvídáním provázela. Stále jsem se ho tázal, co by učinil, kdyby se dřívější muž ukázal živý, ale v tom byl pevně rozhodnut — zákon mu jeho vlastnictví zaručoval. „Nasíb (osud),“ pravil, „mi chtěl dát Hejdgul“ (vlastně Ejdgul, „růže slavnosti“), „a nasíbu nemůže nikdo odolat.“ Kromě toho byl mezi ostatními nově přibylými cestujícími, kteří měli putovat s Iljášem, dervíš jménem hádží Siddík, dovršený pokrytec, jenž chodil napolo nahý a v poušti dělal velbloudům pohoniče; teprve po příjezdu do Buchary jsme se dozvěděli, že měl v hadrech zašito šedesát dukátů.

Celá družina obývala stany pospolu v očekávání, že chánův kervanbaši přijde co nejdříve a že začneme svou cestu pouští. Zdržení bylo trapné nám všem. Začal jsem se znepokojovat kvůli úbytku své zásoby mouky a hned jsem si denní příděl zkrátil o dvě hrsti. Také jsem ji pekl bez kvasu v horkém popelu, neboť výtěžek je větší, zůstává to déle v žaludku a hlad méně trýzní. Naštěstí jsme mohli konat krátké žebravé výpravy; a neměli jsme ani nejmenší příčinu stěžovat si na nedostatek dobročinnosti u Turkmenů z Atreku, kteří jsou přesto nepověstnějšími lupiči. Vskutku jen velmi zřídka jsme prošli kolem jejich stanů, aniž bychom v nich viděli dva nebo tři Peršany těžce obtížené okovy.

Bylo to také zde v Atreku, ve stanu vznešeného Turkmena jménem Kočak chán, kde jsem narazil na Rusa, dříve plavce na námořní stanici v Ašuradě. Vstoupili jsme do příbytku výše jmenovaného náčelníka, abychom si tam odbyli svůj polední odpočinek; a jen jsem mu byl představen jako rúmí (Osman), poznamenal náš hostitel: „Teď ti připravím radost. Víme, v jakém vztahu jsou Osmani k Rusům: pohleďš na jednoho ze svých nejzavilejších nepřátel v okovech.“ Byl jsem nucen chovat se, jako bych byl nadmíru potěšen. Nebohého Rusa přivedli, těžce spoutaného; jeho tvář byla nezdravá a velmi zarmoucená. Byl jsem hluboce dojat, ale dával jsem si pozor, abych své pocity ničím neprozradil. „Co bys s tímto efendim udělal,“ pravil Kočak chán, „kdybys ho potkal v Rusku? Jdi a políbej mu nohy.“ Nešťastný Rus se už chystal ke mně přistoupit, ale já jsem to zapověděl a zároveň poznamenal, že jsem dnes právě začal svůj gusl (velké očišťování) a že se nechci svým dotykem s tímto nevěřícím poskvřnit; že by mi bylo ještě milejší, kdyby mi okamžitě zmizel z očí, neboť *tento* národ je mým největším odporem. Dali mu znamení, aby se vzdálil, což také učinil, vrhnuv po mně ostrý pohled. Jak jsem se dozvěděl později, byl to jeden ze dvou plavců z nové stanice v Ašuradě; druhý zemřel v zajetí asi rok předtím. Padli karakčiům do rukou před několika roky, při jedné z jejich nočních výprav. Jejich vláda nabídla, že je vykoupí, ale Turkmeni žádali sumu přemrštěnou (pět set dukátů za jednoho); a protože byl během vyjednávání Čerkes baj, bratr Kočaka chána, Rusy poslán na Sibiř, kde zemřel, stalo se vysvobození nešťastných křesťanů věcí ještě obtížnější; a nyní ten, který přežil, brzy podlehne útrapám svého zajetí, jako už podlehl jeho druh před ním.⁴

Takové jsou ty ustavičně se střídající dojmy pohostinných ctností a neslýchaného barbarství, jaké tito kočovníci působí v mysli cestovatelů! Nasycen a přetékáje jejich dobrotou a dobročinností, vracel jsem se často do našeho příbytku, kde mě snad Kulchanův perský otrok, již zmíněný, žádal o kapku vody, neboť mu podle jeho vyprávění po dva celé dny dávali místo chleba sušenou solenou rybu, a přestože musel celý den pracovat na melounových polích, odepřeli mu i kapku vody. Naštěstí jsem byl ve stanu sám; pohled na toho zarostlého muže zalitého slzami mi dal zapomenout na všechno riziko: podal jsem mu svůj měch s vodou a on ukojil svou žízeň, zatímco já jsem hlídal u vchodu. Potom mi vřele děkoval a pospíchal pryč. Tento nešťastník, s nímž zacházel zle každý, byl zvláště trýzněn druhou ženou Kulchanovou, samou kdysi perskou otrokyní, která si přála ukázat, jak horlivou se stala konvertitkou.

⁴Když jsem na tu věc později upozornil Rusy, snažili se vymluvit tím, že si nepřejí navýkat Turkmeny na taková velká výkupná, neboť při jakémkoli povzbuzení by se tito smělí lupiči oddávali svému výnosnému loupění dnem i nocí, poznamenává Vámbéry.

Již v Gömüštepe mi tyto kruté výjevy byly odporné: posuď tedy, jak se mé citění muselo bouřit, když jsem se naučil hledět na naposled jmenované místo jako na krajní mez lidskosti a civilizace! Stany a ti, kdo v nich dleli, se mi staly předměty ošklivosti.

O příchodu kervanbašiho stále nebylo zpráv, přestože všichni, kdo si přáli připojit se k naší karavaně, byli už shromážděni. Vítili se noví přátelé a navazovaly se vzájemné známosti; a velmi často jsem slyšel nadhazovat otázku, kterou cestu kervanbaši asi zvolí. Byli jsme zabráni do jednoho z těchto rozhovorů, když nám jeden z Atrečanů přinesl potěšitelnou zprávu, že Tekkové, jejichž nevraživost je postrachem karavan po většinu jejich cesty do Chívy, vypravili k Jomutům mírové poselstvo s návrhem, aby se konečně smířili a spojenými silami zaútočili na svého společného nepřítele, Peršany.

Protože zamýšlím o tomto politickém jednání promluvit v příští kapitole, postačí zde říci, že nám ta okolnost byla mimochodem k největšímu prospěchu. Vysvětlili mi, že z Atreku do Chívy vedou tři rozdílné cesty a že volba mezi nimi se řídí ohledy na počet lidí, kteří karavanu tvoří.

Cesty jsou tyto:

1. První vede těsně podél břehu Kaspického moře za Velkým Balchanem⁵; tím směrem se od těchto hor jde dva dny cesty k severu a potom, po deseti dnech pochodu, musí cestovatel zahrnout na východ, v kteréžto straně leží Chíva. Tato cesta je přístupná jen menším karavanám, protože poskytuje málo vody, ale představuje stejně málo nebezpečí útoku, vyjma časů neobyčejných převratů, kdy sem Kazaši (Kyrgyzové) nebo Karakalpaci vysílají svůj alaman.
2. Prostřední cesta, jež drží severní směr jen až k původnímu starému řečišti Oxu⁶ a potom, procházejíc mezi Velkým a Malým Balchanem, zahýbá k severovýchodu směrem k Chívě.
3. Třetí je cesta přímá a nejkratší; neboť zatímco na první potřebujeme čtyřicet dní a na druhou dvacet, tuto lze vykonat ve čtrnácti. Hned při odchodu z Atreku se zabere směr severovýchodní, územím Turkmenů Göklenů a Tekků. Na každé stanici jsou studny sladké pitné vody. Rozumí se, že karavana musí být s výše jmenovanými kmeny v dobrých vztazích a musí počítat dva až tři tisíce mužů, jinak je ta cesta nemožná. Jaká tedy byla moje radost, když nám jednoho večera posel od Atabaje přinesl zprávu, že kervanbaši opustí příštího dne časně zrána své ležení a že nám dá nazítří v poledne schůzku na protějším břehu Atreku, odkud jsme měli pokračovat všichni společně na svou velikou cestu pouští! Iljás vydal rozkaz, abychom všichni své přípravy co nejrychleji dokončili. Připravili jsme si tedy ještě téhož večera chléb; znovu jsme nasolili své velké kusy velbloudího masa, které jsme dostali od kočovníků jako plat za požehnání, jimiž jsme je zahrnovali. Kdo tedy byl šťastnější než já, když jsem příštího dne vsedl s hádžím Bilálem do kedaže a ve svém skřípajícím sedátku zvolna opouštěl Atrek, nesen vlnivým krokem velblouda?

Pro bezpečnost uznal Kulchan za nutné dát nám na tento den svůj průvod; neboť přestože nás bylo patnáct až dvacet mužů s ručnicemi, bylo přece jen velmi možné, že bychom se mohli střetnout s přesilou lupičů, a v takovém případě mohla být Kulchanova přítomnost nejdůležitější službou, poněvadž větší část atreckých banditů byla pod jeho duchovním vedením a jeho rozkazy následovala slepě. Téměř jsem zapomněl zmínit, že náš Kulchan byl pověstný nejen jako šedivý vous karakčiů, ale také jako sofi (asketa), což je titul, který nosil na své pečeti: na to nábožné pojmenování byl nemálo pyšný. Vskutku jsem měl před očima jeden z nejvýrazněji vykreslených obrazů pokřtectví, když jsem viděl Kulchana, strůjce tolika ukrutností, jak tam sedí mezi svými duchovními učedníky — on, který zničil štěstí tolika rodin, a vykládá, co je předepsáno o svatých očišťováních a co nařizují ustanovení o krátkém střihání kníru! Učitel i učeň se zdáli stejně vnuknutím prodchnuti. V bezpečné jistotě o své vlastní nábožnosti, kolik z těchto lupičů už snilo o svých sladkých odměnách v ráji!

⁵Velký a Malý Balchan jsou dva horské pásy při východním pobřeží Kaspického moře v dnešním Turkmenistánu; nejvyšší vrchol Velkého Balchanu dosahuje 1880 metrů. Odděluje je vyschlé řečiště Uzboje, jímž Amudarja kdysi odtékala ke Kaspickému moři.

⁶Jde o Uzboj, vyschlé západní rameno Amudarji, které dříve odvádělo část jejích vod přes Sarykamyšskou pánev do Kaspického moře. Vysychalo od 13. století a definitivně vyschlo ve století šestnáctém; v pouštním terénu je dosud zřetelné jako hluboký zářez a karavanní cesty je musely přecházet.

Abychom se vyhnuli bažinám, jež tvoří rozvodněný Atrek, naše cesta zahýbala tu k severozápadu, tu k severovýchodu, většinou přes písčité kraj, v němž bylo vidět velmi málo stanů; na okraji pouště jsme pozorovali asi sto padesát stanů turkmenského rodu Kem. Bylo mi řečeno, že se tento rod od nepaměti oddělil od turkmenských Jomutů, k nimž vlastně náleží, a obýval okraj pouště; jeho velká náklonnost ke krádeži je příčinou, proč proti němu všechny ostatní kmeny válčí a zacházejí s ním jako s nepřítelem, takže jejich počet nikdy neroste. V blízkosti jejich stanovišť jsme narazili na mnoho opozdíl z naší karavany, kteří se neodvažovali projít bez naší společnosti; a podle všeho by nás byli Kemové přepadli, kdyby v našem čele nespatriili Kulchana, toho mocného strašáka.

Čtvrt hodiny cesty od jejich ležení dále k severu jsme překročili malé rameno Atreku, jehož vody už začínaly mít velmi solnou příchuť, což je znamení, že jeho řečiště bude zakrátko vyschlé. Prostor mezi jeho vzdálenějším břehem a druhým, ještě menším ramenem téže řeky je střídavě solná pláň a pěkná louka, hustě zarostlá ohromným fenyklem, a jeho přechod nám trval celou hodinu. Tento hluboký tok byl jako příkop a pro své tuhé hlinité břehy působil našemu postupu značné překážky; několik velbloudů spadlo se svými náklady do vody: byla mělká, ale přece jen zmoknutí, jehož se jim dostalo, učinilo jejich balíky těžšími a velmi přidalo na naši námazu při dosažení kopce na protější straně, zvaného Delili Burun. Ve dvě hodiny odpoledne jsme na své cestě postoupili jen o čtyři míle, přestože jsme vyrazili tak zrána; přesto bylo přijato rozhodnutí učinit zde zastávku, neboť s kervanbašim jsme se měli sejít teprve příštího dne v poledne na druhé straně Atreku.

Výše jmenovaný kopec, který je jen jakýmsi předhořím vybíhajícím z dlouhého pásma nevysokých návrší táhnoucích se k jihovýchodu, poskytuje rozsáhlý a krásný rozhled. K západu objevíme Kaspické moře jako pásmo modrých obláčků; rozeznat lze i hory Persie: ale největší zajímavost poutá k horské rovině na jihu od nás, jejíž mez oko nedokáže rozpoznat a na níž rozptýlené skupiny stanů na mnoha místech vypadají jako krtiny. Leží před námi téměř celý Atrek s řekou, která jím protéká, a místa, kde se řeka rozlévá na oba břehy, působí na oko dojmem jezer. Protože jsme byli blízko ležení Kemů, radil nám Kulchan, jenž uznal za dobré zdržet se u nás ještě tuto jednu noc, abychom dávali bedlivý pozor; a nenastal ještě večer, když jsme rozestavili stráže, které, čas od času vyměňované, pozorovaly každý pohyb kolem nás.

Protože jsem pochopil, že tato stanice tvoří poslední výspu k Veliké poušti, využil jsem příležitosti, kterou poskytoval návrat našeho průvodu, a strávil jsem odpoledne psaním dopisů, zatímco moji druhové spali. Kromě malých proužků papíru skrytých ve vlně mého bucharského šatu a určených k zápiskům jsem měl dva listy čistého papíru v Koránu, který mi visel na šíji v malém pytlíku: na ty jsem napsal dva dopisy, jeden Hajdaru efendimu, adresovaný do Teheránu, a druhý Chandžanovi s prosbou, aby onen první odeslal.⁷

Příštího jitra nás čtyřhodinový pochod přivedl k břehům Atreku ve vlastním smyslu. Hodně času bylo věnováno nalezení nejmělkčích míst, kde by bylo možné řeku nejsnáze přebrodit, a nebyl to úkol nikterak lehký, neboť ačkoli obvyklá šířka řeky je jen dvanáct až patnáct kroků, teď byla zdvojnásobena vodou, jež vystoupila z břehů, a rozmoklá hlinitá země působila nebohým velbloudům pravé mučení, takže naši Turkmeni byli ve svém dlouhém váhání oprávněni. Tok sice nebyl velmi silný, ale voda sahala velbloudům až k břichu; a nejisté, kolísavé kroky našich lopotících se, brodících zvířat vnořovaly naše kedževe tu na pravé, tu na levé straně do zkalených vod Atreku: jeden nesprávný krok a byl bych se ponořil do bahna a špíny a s nemalým rizikem bych se musel plaváním dostat na protější břeh. Naštěstí se všichni přebrodivili v dobrém pořádku, a jen jsme se zastavili, když se ukázala úzkostlivě očekávaná karavana kervanbašiho; v jejím předu šli tři buvoli (dvě krávy a jeden býk), na jejichž zdraví přinášející příchod nemohl nemocný pán Chívy hledět s větší nedočkavostí než my.

⁷Po svém návratu jsem na tureckém vyslanectví našel tento dopis, který mé přátele zpravoval o tom, že se chystám začít svou cestu pouští, i jiná sdělení, jež jsem odeslal už z Gömüštepe. Můj dobrý přítel Chandžan je přeposlal s největší horlivostí a přesností, poznamenává Vámbéry.

Čtenář si vzpomene, že hádží Bilál, Júsuf, několik pěších cestujících a já jsme byli nuceni odloučit se od hlavního těla naší dervišské karavany, protože ostatní měli při hledání velbloudů k najmutí větší nesnáze než já. Protože jsme o nich v Atreku neslyšeli žádné zprávy, začali jsme se bát, že tito nebozí lidé snad nebudou mít příležitost nás následovat. Měli jsme tedy velikou radost, když jsme je viděli, jak všichni v dobrém stavu přicházejí s karavanou, která se nyní k nám připojila. Líbali jsme se a objímali se srdečností bratří, kteří se setkávají po dlouhém odloučení. Mé pohnutí bylo velké, když jsem kolem sebe opět spatřil hádžího Sáliha a Sultána Mahmúda i všechny ostatní; ano, všechny své žebravé druhy; neboť ačkoli jsem hádžího Bilála pokládal za svého nejdražšího přítele, byl jsem nucen si přiznat svou vřelou přilnulost ke všem bez rozdílu.

Protože řeka Atrek nám poskytovala poslední příležitost ke sladké vodě, dokud se po dvaceti dnech cesty neobčerstvíme na břehu Oxu, radil jsem svým druhům, aby si tu příležitost nedali ujít a aby se alespoň tentokrát naposled napili čaje do sytosti. Vynesli jsme tedy nádoby na čaj, já jsem nabídl svůj svěže upečený chléb a dlouho potom jsme si vzpomínali na přepych a hojnost této slavnosti, uspořádané k počtě našeho setkání.

Mezitím dorazil také kervanbaši, který měl být naším vůdcem a ochráncem v poušti. Protože jsem přikládal velkou důležitost tomu, abych mu byl představen za dobrých znamení, šel jsem mezi ostatními v průvodu hádžího Sáliha a Messúda, kteří mu o mně na cestě vyprávěli. Necht' si čtenář představí mé podivení a poplach, když mě Amandurdi (tak se jmenoval), tělnatý a dobromyslný Turkmen, ačkoli přivítal mé přátele s velkým vyznamenáním, přijal s nápadnou chladností; a čím více byl hádží Sáliha ochoten obrátit rozhovor na mne, tím lhostejnějším se stával: omezil se na to, že řekl: „Tohoto hádžího už znám.“ Vynaložil jsem úsilí, abych svou rozpačitost neprozradil. Už jsem se chtěl vzdálit, když jsem si povšiml zlostných pohledů, jaké Iljás, který byl přítomen, vrhal po Emíru Muhammadovi, šíleném požívači opia, a označoval jej tak za příčinu toho, co se právě stalo.

Vzdálili jsme se, a jen byla ta příhoda vypravována hádžímu Bilálovi, rozhněval se a zvolal: „Ten bídný pijan Afghánec se už v Atreku vyjádřil, že náš hádží Rešíd, který byl schopen poučovat jej v Koránu a v arabštině, je jen převlečený frengi“ (a přitom třikrát opakoval slova *Estagfirulláh!*, „Bůh mi odpusť mé hříchy“); „a přes mé ujišťování, že jsme jej přijali z rukou vyslance našeho velikého sultána a že má s sebou průvodní list opatřený pečeti chalífovou,⁸ stále odmítá věřit a trvá na svém pomlouvání. Jak pozoruji, získal si sluch kervanbašiho, ale bude toho litovat, až dojdeme do Chívy, kde jsou kádiové a ulema; tam ho naučíme, jaký je následek toho, když někdo vydává nábožného muslima za nevěřícího.“

Ted' jsem začal celé té záhadě rozumět. Emír Muhammad, rodem z Kandaháru, byl po obsazení svého rodného města Angličany nucen uprchnout kvůli nějakému zločinu, který spáchal. Měl častou příležitost vidět Evropany a poznal mě po mých rysech jako Evropana. Od prvního okamžiku mě proto pokládal za tajného vyslance, který pod svým žebravým převlekem cestuje se skrytými poklady, za někoho, koho by se mu mohlo podařit oloupit, kdykoli si bude přát, poněvadž by měl vždy po ruce hrozivou pohružku, totiž „udání“. Často mi radil, abych se od těch žebráků odloučil a připojil se k jeho vlastní společnosti; já jsem však nikdy neopomněl odpovědět, že dervíš a kupec jsou příliš nesourodé prvky, aby bylo možné mít vyhlídku na vhodné spojení; že o upřímném přátelství nebude možné hovořit, dokud se nevzdá svého hříšného zvyku požívat opium a neoddá se nábožným očišťováním a modlitbám. To, jak pevně jsem si stál na svém — a vskutku jsem ani jinak nemohl —, ho rozvztekal; a protože byl pro svou bezbožnost předmětem odporu hádžíů, mohl jeho pověstné nepřátelství pokládat jen za obzvláštní šťastnou náhodu.

Asi dvě hodiny po této příhodě nám kervanbaši, který se nyní ujal vedení nad celou karavanou, dal na srozuměnou, že si každý musí naplnit svůj měch vodou, protože ke další studni nedojdeme tři dny. Vzal jsem tedy svou kozí kůži a šel jsem s ostatními k řece. Protože jsem dosud trýzní žízně mnoho netrpěl, naléval jsem ji bezstarostně, až moji kolegové mou chybu napravili poznámkou, že v poušti má každá kapka vody život a že tento zdroj bytí má každý opatrovat jako „zřítelnici svého oka“. Když byly přípravy dokončeny, velbloudi byli naloženi, kervanbaši je dal přepočítat, a shledali jsme, že máme osmdesát

⁸Následovník Mohamedův, totiž sultán istanbulský, poznamenává Vámbéry.

velbloudů, že jsme celkem čtyřicet cestujících, mezi nimi šestadvacet hádžíů beze zbraní a ostatek dosti dobře vyzbrojení Turkmeni z kmene Jomutů, s jedním Uzbekem a jedním Afghánem. Tvořili jsme tudíž jednu z těch malých karavan, které se vydávají na cestu po pravém orientálním způsobu a všechno ponechávají osudu.

Když jsme se všichni usadili, zbývalo ještě rozžehnat se s naším turkmenským průvodem, který nás dovedl na okraj pouště. Fátihu na rozloučení pronesl z jedné strany hádží Bilál a z druhé Kulchan.

Když bylo řečeno poslední amen a následovalo po něm neodlučitelné pohlazení vousu, obě strany se rozdělily v protějších směrech; a když náš nedávný průvod přešel znovu Atrek a ztratil nás z očí, vyslali za námi několik výstřelů na rozloučenou. Od tohoto bodu jsme postupovali přímým směrem k severu. Pro další zprávy o politických a společenských poměrech Turkmenů prosím čtenáře, aby se obrátil k Části druhé tohoto svazku.

VII.

Kervanbaši trvá na tom, aby si autor nedělal žádné poznámky; vznešené chování Eida Muhammada a jeho bratra; vůdce zabloudí; Körentagy, starobylé zříceniny, pravděpodobně řecké; Malý a Velký Balchan; staré řečiště Oxu; krevní msta; muka žízně

C'était une obscurité vaste comme la mer, au sein de laquelle le guide s'égarait . . . où périt le voyageur effrayé.

Byla to temnota širá jako moře, v jejímž lůně vůdce zabloudil . . . a v níž zhynul zděšený poutník.

Victor Hugo, podle Omaíji ben Aíedze

Aniž bychom dokázali rozpoznat nejmenší stopu cesty vyznačené velbloudí nohou či kopytem jiného zvířete, postupovala naše karavana k severu, řídíc se za dne sluncem a za noci polárkou. Tu Turkmeni pro její nehybnost nazývají Temir kazik (železný kolík). Velbloudi byli připoutáni jeden k druhému v dlouhé řadě a vedl je muž jdoucí pěšky; a ačkoli tam nebylo žádné výslovně čestné místo, pokládalo se za jistý druh vyznamenání být umístěn poblíž kervanbašiho. Krajiny na oné straně Atreku, které tvoří předpolí Velké pouště, se označují jménem Bogdajla. Dvě hodiny po západu slunce jsme postupovali po písčitém podloží, jež však nebylo nijak zvlášť sypké a jež mělo zvlněný, vlnovitý povrch, nikde příliš vyvýšený. Postupně písek zmizel a kolem půlnoci jsme měli pod sebou tak pevnou hlinitou půdu, že odměřený krok vzdálených velbloudů se rozléhal, jako by někdo v tiché noci vytloukal takt. Taková místa Turkmeni nazývají takir; a protože to, na němž jsme byli, mělo zarudlou barvu, neslo jméno Kyzyl-takir. Pochodovali jsme bez přerušení téměř až do rozednění; celkem jsme ujeli jen necelých šest mil, poněvadž hned na začátku nechtěli velbloudy namáhat, ale především proto, že největšími osobnostmi v naší cestovní společnosti byli nepochybně buvoli, z nichž jedna byla v zajímavém stavu a nedokázala svým nemotorným tělem udržet ani obyčejný krok velbloudův — pročež bylo zastaveno k odpočinku až do osmé hodiny ranní; a zatímco se velbloudi dosyta pásli na bodláčí a jiných pouštních rostlinách, měli jsme čas posnídat, a snídaně ještě nepřestala být přepychová, neboť naše měchy byly dosud bohatě naplněny sladkou vodou, a tak nám těžký nekvašený chléb klouzal do hrdla podporován jejími sladkými doušky. Protože jsme se utábořili blízko jeden druhého, povšiml jsem si, že kervanbaši, Iljás a náčelníci mých druhů rozmlouvají, a že přitom po mně stále pokukují. Předmět jejich rozhovoru jsem snadno uhadl. Tvářil jsem se však, že si toho nevšímám, a když jsem nějakou dobu horoucně obracel listy Koránu, učinil jsem pohyb, jako bych se chtěl rozhovoru zúčastnit. Jen jsem postoupil o několik kroků, vyšli mi vstříc poctivý Iljás a hádží Sálíh, odvolali mě na stranu a oznámili mi, že kervanbaši činí mnoho výhrad proti tomu, abych se k němu připojil na cestě do Chívy, poněvadž se mu mé vzezření zdá podezřelé; a že se obzvláště obává chánova hněvu, neboť před několika lety dovedl do Chívy jednoho frengiského vyslance, který si na té jediné cestě pořídil věrnou kopii celé trasy a svým diabolským uměním nezapomněl vynést na papír ani jednu studnu a ani jeden kopec. To chána velice popudilo; dva muže, kteří zprávy vyhradili, dal popraviti, a sám kervanbaši vyvázl se životem jen díky přímluvě vlivných osob. „Po mnohých výhradách,“ pravili moji přátelé, „že tě tu v poušti nemůžeme zůstat za sebou, jsme u něho přece jen tolik dosáhli, že tě vezme s sebou pod tou podmínkou, že se za prvé necháš prohledat, zda u sebe nemáš nějaké kresby či dřevěná pera (tuhy), jaká frengiové obvykle mívají; a za druhé že slíbíš, že si neodneseš žádné tajné poznámky o kopcích a cestách, neboť v opačném případě musíš zůstat pozadu, i kdybychom byli třeba v samém středu pouště.“

Vyslechl jsem to všechno s největší trpělivostí, a když skončili, zahrál jsem velice rozhněvaného, obrátil jsem se k hádžímu Sálíhovi a řekl jsem tak nahlas, že to kervanbaši nemohl nezaslechnout: „Hádží, tys mě viděl v Teheránu a víš, kdo jsem; řekni Amandurdimu (tak se jmenoval náčelník naší karavany), že se nikterak neslušelo na poctivého muže, aby propůjčoval sluchu opilému binamazovi (tomu, kdo neříká své modlitby), jakým je ten Afghánec. S náboženstvím se nesmí žertovat, a víckrát už nedostane příležitost napadnout člověka v tak nebezpečné věci; neboť v Chívě se dozví, s kým má co činit.“ Poslední slova, vyřčená s velikou prudkostí, takže je bylo slyšet po celé karavaně, rozpálila mé

spolupoutníky, a zvláště ty nejchudší, a kdybych je nebyl zdržel, vrhli by se na Emíra Muhammada, toho zlomyslného Afghánce. Nejvíce ze všech byl tou jejich horlivostí zaražen sám kervanbaši; a slyšel jsem, jak na všechna nejrozmanitější představování, která se mu činila, vždy znovu dokázal opakovat tatáž slova: „Chudájim bilir!“ (Bůh ví!) Byl to krajně poctivý, dobromyslný muž, nicméně Orientálec, ochotný ne tak ze zlomyslnosti jako z lásky k tajemstvím vidět ve mně tak či tak a za všech okolností cizince v přestrojení; a to přesto, že si na jedné straně dal ode mne vysvětlovat nejednu otázku náboženství a že již v Gömüštepe slyšel, že se vyznám v mnohých knihách. Můj lstivý manévr, jak jsem řekl, moje nebezpečí zmenšil; ke své veliké lítosti jsem však stále viděl, že ono zhoubné podezření s každým krokem roste a že budu mít největší obtíže vést si o své cestě i ty nejkratší poznámky. Velice mě hnětlo, že jsem se neodvažoval položit ani otázku o jménech jednotlivých zastávek; neboť ať je poušť jakkoli nesmírná, kočovníci obývající její různé oázy přisoudili zvláštní označení každému místu, každému kopci a každému údolí, takže kdybych byl zpraven přesně, mohl jsem každé z nich vyznačit na mapě Střední Asie. Proti lsti je nutno použít lsti, a ty skrovné zprávy o cestě, které se mi podařilo shromáždit, jsou plodem úskoku, jímž nebudu čtenáře unavovat. Jaké zklamání, jakou mrzutost musí cítit cestovatel, který po dlouhých bojích a velkých nebezpečích dospěje konečně ke zdroji, po němž toužil, a ani pak nemůže uhasit svou žízeň!

Po uplynutí osmi hodin jsme opět vyrazili; náš pochod však, když postupoval dvě hodiny bez přerušení, pozvolna ochaboval. Někteří Turkmeni sesedli a zaměstnávali se čile napravo i nalevo pozorným zkoumáním menších pahorků. Jak jsem se později dozvěděl, jeden z našich cestovních druhů, Eid Muhammad, si přál nalézt hrob svého bratra, jenž tu předešlého roku padl v boji. Přivezl si s sebou také rakev, aby mrtvé tělo převezl do Chívy. Mohly být asi dvě hodiny odpoledne, když jsme zastavili. Hrob našli a přiložili ruku k dílu, aby jej otevřeli. Když bylo zpola zpráchnivělé tělo uloženo do rakve a zabaleno do plsti, což bylo provázeno odřikáváním obvyklých modliteb a citátů z Koránu, do něhož jsem se musel zapojit i já, byli jsme uhoštěni podrobnostmi onoho boje z úst očitého svědka. Záměrem toho muže bylo uctít zesnulého, neboť takovou chválu, jakou mu udělil, si mohli zasloužit jen nejvznešenější z lidí. „Měli jsme ve své karavaně,“ pravil vypravěč, „několik Peršanů putujících z Chívy do Astarábádu a mezi nimi byl velmi bohatý kupec jménem mollá Kázim z města naposled jmenovaného. Ten se po léta zabýval obchodem vedeným mezi Persií a Chívou, a protože měl neustále příležitost navštěvovat poslední zemi, byl hostem zesnulého, a tudíž pod záštitou jeho pohostinství jak v Chívě, tak v poušti. Stalo se, že se loňského roku vracel domů s velkou sumou peněz, a ačkoli byl odín jako Turkmen a dokonale znal naši řeč, byla jeho přítomnost mezi námi vyražena harámzádům (parchantům) z Atreku. Ti si pospíšili nám vstříc a vrhli se na nás. Počtem nás přecíslili, přesto jsme však vedli boj, který trval osm hodin. Když jsme z nich dva zabili, zavolali na nás, abychom vydali toho tlustého perského psa, čímž mínili mollu Kázima, a že boj bude u konce, neboť od nás nechťejí nic jiného. Že nikdo z nás, a tím méně zesnulý, nebyl ochoten k tomu přisvědčit, si lze snadno domyslit; a byť sám Peršan, který se bál kulí svištících na všechny strany, prosil, aby boj skončil, a chtěl se vydat jako zajatec, muselo se bojovat až do konce. Krátce poté byl *on*“ (a ukázal na mrtvé tělo) „proklán kulí. Spadl z koně, a těch několik slov, jež dokázal vypravit, znělo tak, že svého hosta, toho Peršana, který po celou tu dobu vzlykal jako dítě ze strachu, poroučí svému bratru Eidu Muhammadovi. Pod vedením tohoto jsme boj vedli dál až do jitra, kdy se lupiči se ztrátami stáhli. Když jsme zesnulého zde pochovali, cestovali jsme dál a za tři dny byl Peršan dopraven do Astarábádu.“

Na památku té smutné události dal Eid Muhammad i zde upéci chléb a rozdělil jej mezi nás. Potom jsme vyrazili a drželi se severu, postupující velkou neplodnou plání. Abychom nahradili ztracený čas, byli jsme nuceni cestovat celou noc bez přerušení. Povětrí bylo líbezné a já, schoulen ve svém koši, jsem se dlouho obveseloval krásným hvězdným nebem, krásnějším a vznešenějším v poušti než kdekoli jinde. Konečně mě přemohl spánek. Snad jsem si ani neodpočinul hodinu, když mě hrubě vytrhli z dřímoty a já ze všech stran slyšel volání: „Hádží, podívej se na svůj kiblenu (kompas), zdá se, že jsme zabloudili.“ Probudil jsem se a při světle kousku hořícího troudu jsem viděl, že jdeme východním směrem místo severního. Kervanbaši, poplašen, obávaje se naší blízkosti k nebezpečným bažinám, vydal

rozkaz, abychom se z toho místa nehýbali až do rozednění. Štěstí bylo, že jsme ze správné cesty sešli jen asi půl hodiny předtím, ve chvíli, kdy se nebe zatáhlo. Navzdory tomu zdržení jsme určené zastávky dosáhli a naše uštvaná zvířata byla puštěna na volno, aby se nasytila trním a bodlácím. Na místě, kde jsme byli utábořeni, jsem s úžasem viděl, že moji druhové sbírají velké množství mrkve půl stopy dlouhé, silné jako palec a nadmíru chutné a sladké. Vnitřek byl však tvrdý jako dřevo a nedal se jíst, stejně jako divoký česnek, jež jsme tu našli ve velkém množství. Chopil jsem se příležitosti, abych si uchystal hostinu: dobrou porci mrkve jsem si uvařil k snídani a zásobu si uložil za pás.

Dnes (15. května) vedla naše cesta divokým krajem rozrytým výmoly. Slyšel jsem vyprávět, že při každé cestě na sebe bere jinou podobu a že pro množství svých strmých míst klade jiné obtíže.

Ubozí velbloudi, z nichž někteří byli obtíženi velmi těžkými náklady, trpěli nad míru — suchý písek se jim smekal pod nohama, takže když museli ustavičně stoupat a sestupovat, těžko mohli najít pevnou oporu. Je pozoruhodné, že zde je zvykem svazovat zvířata provazem, jehož jeden konec je připoután k ocasu toho, který jde vpředu, a druhý k provrtanému nosu toho, který jde za ním; a je velmi bolestné vidět, jak, poněvadž jsou všichni takto svázáni, stojí-li jedno ze zvířat v řadě na okamžik, řada před ním se pohybuje dál, až je provaz utržen zvířeti za ním, jemuž to způsobí strašlivá muka. Abychom ubohá zvířata ušetřili, sesedali jsme všichni tam, kde byla cesta zlá, jako dnes; a ačkoli jsem v hlubokém písku velmi trpěl, byl jsem přinucen jít čtyři hodiny pěšky, byť pomalu, přece bez zastávky. Jak jsem se tak vlekl, přišel jsem několikrát do styku s kervanbašim, který mě po mém nedávném energickém vystoupení zahrnoval zdvořilostmi; jeho synovec, mladý otevřený Turkmen z Chívy, nacházel v mé společnosti zvláštní zálibu. Svou mladou ženu neviděl od předešlého roku a jeho řeč se vždy stočila na jeho ovu (stan), neboť pravidla islámské zdvořilosti mu ukládala, aby předmět své náklonnosti nazýval takto.¹ Chalí mollá (tak se jmenoval) choval v mou dervišskou povahu nejpilnější důvěru. Velice mě překvapilo, když mě požádal, abych mu ve svém Koránu vyhledal fal čili předpověď o jeho rodině. Provedl jsem obvyklé čary máry, zavřel oči a knihu jsem našťestí otevřel na místě, kde se mluví o ženách (neboť výrazy mumenín a mumenát se vyskytují často), a můj výklad arabského textu — neboť v tom je celé umění — mladého Turkmena okouznil. Poděkoval mi a já jsem byl potěšen, že jsem si získal jeho přátelství.

Až do nynějšího okamžiku nebylo jasné, kterou ze tří cest se karavana vydá. Zatajování plánu je v této zemi obzvláště nutné, neboť člověk zde není ani na jedinou chvíli jist před přepadením; a ačkoli se nic neříkalo, bylo přece všem zjevné, že se zvolí cesta prostřední, poněvadž naše zásoba vody se tenčila a nejpозději nazítří by nás nouze donutila zamířit ke studni, k níž je přístup možný jen tehdy, dovolí-li mírové vztahy jomutskému pastýři, aby k ní pronikl od Atabozu. Náš večerní pochod byl úspěšný; velbloudí řetěz se nerozpojoval často, a došlo-li k takové nehodě, bylo to zpozorováno v několika minutách a muži byli vysláni zpátky, aby pohřešovaná zvířata vypátrali. Karavana pokračovala v pochodu; a aby ten, kdo byl vyslán do temné noci, nezabloudil, dostal jeden z příslušníků karavany zvláštní úkol vést s ním na vzdálenost rozhovor, takže jeho slova, která se v tmavé noci truchlivě rozléhala, sloužila jako vodítko; a přece: běda nešťastníku, učiní-li protivný vítr ten zvuk neslyšitelným!

Příštího jitra (16. května) jsme v severovýchodním směru objevili horské pásmo zvané Körentagy². Buvolí kráva blízka svému času nás všechny nutila k pomalému kroku, a bylo odpoledne, než jsme se přiblížili dost na to, abychom dokázali rozeznat obrysy spodní části hory. Když jsme byli v Atreku, slyšeli jsme, že právě zde se pro vládnoucí smířlivé nálady máme potkat s Jomuty; nikdo tím však nebyl

¹ Podlé předpisů islámu je velmi neslušné mluvit o své ženě, k vyjádření té představy se užívá metafor, kde se celek bere, aby označil část (*totum pro parte*). Podle toho nazývá Turek ve společnosti svou ženu harem, *familia*; čoluk čodžuk; Peršan ji nazývá chane nebo ajál ü avlád, první výraz znamená dům, druhý dítě ženy; Turkmen ova; Středoasiát balačaka, což znamená děti, poznamenává Vámbéry.

² Körentagy, dnes Kjurendag, je horský hřbet na západě dnešního Turkmenistánu, západní výběžek Kopet Dagu. Pro karavany mířící z Atreku k Chívě byl první výraznou orientační značkou v pouštním terénu a na jeho pastvinách tábořili Jomutové.

docela jist a všech se zmocnila největší úzkost, zda se zpráva o míru potvrdí, nebo zda, jsou-li hory opuštěny, nebudeme přepadeni nějakou nepřátelskou hordou. Vpřed byl vyslán odvážný Turkmen, aby zjistil, jak věci stojí, a všichni jeho postup sledovali úzkostnými zraky. Naštěstí jsme, jak jsme se blížili, rozeznali jednotlivé stany, poplach se rozptýlil a jediným přáním bylo zvědět, kterému kmeni ten tábor náleží. Zatímco se moji spolucestující obveselovali pohledem na Körentagy a jeho zelená údolí, srdce mi tlouklo radostí, neboť jsem věřil, že se blížím ke zříceninám, pravděpodobně řeckého původu, jež se od zmíněné hory rozkládají v západním směru. Ve chvíli, kdy se hora stala viditelnou, jsem k jihozápadu upozoroval osamělý pilíř, který z té dálky působil na oko dojmem živoucí kolosální postavy. Jak jsme stoupali na plošinu výš a výš, rozpoznal jsem v témž směru druhý sloup, poněkud silnější než první, ale ne tak vysoký, a nyní již blízko u hory. Zříceniny, známé jako Mašhadi Misrijan, jsem měl po levici³ tak blízko, že jsem byl schopen rozlišit i jejich jednotlivé části s přesností. Protože zde tábořili jediné Jomutové, bylo rozhodnuto učinit zde den odpočinku a užít jej k nákupu několika velbloudů. To se docela srovnávalo s mým vlastním přáním, poněvadž mi to poskytlo příležitost spatřit zříceniny z větší blízkosti.

Příštího jitra (17. května) jsem se vydal na cestu v průvodu Iljáse a několika poutníků. Musel jsem užít mnohých záminek, abych tyto přiměl k návštěvě místa, jemuž by se byli raději vyhnuli jako příbytku džinů (duchů). Bylo od našeho tábora vzdáleno asi půl leguy, ačkoli vysoké stěny čtverhranné stavby, jakož i dvě celé a dvě zpolu rozpadlé věže v podobě kupolí, se zdály být k nám blíž. Kolem nich a okolo vysoké hradby, šest až osm stop široké a čtyřicet až padesát stop vysoké, běží hradba nižší, na jižní straně docela v troskách, jež musela sloužit jako předsunuté opevnění tvrze dosud stojící; celou tu stavbu, jak se zvedá mezi ostatními hromadami rozvalin, pokládám za pevnost starobylého data; a mám za to, že k dovršení jejího obranného systému museli její stavitelé vybudovat vodovod, jenž vede jihozápadním směrem až k perskému pásmu hor, odkud přiváděl k pevnosti vodu k pití ze vzdálenosti 150 anglických mil.

Protože má známost s archeologií a architekturou je omezená, přiznávám svou nezpůsobnost činit o těchto zříceninách, jistě vysoce zajímavých, jakýkoli přesný úsudek, až na to, že se cítím oprávněn tvrdit, že jsou řeckého původu, poněvadž jsem shledal, že čtverhranné cihly, z nichž jsou složeny, se jakostí, velikostí a barvou dokonale podobají cihlám z Gömüštepe a z Kyzyl Alanu (Alexandrový hradby).⁴

Kromě nich jsem upozoroval skupinu dalších zřícenin na severním vrcholu Körentagů. Míjeli jsme je v noci, a nakolik jsem v temnotě mohl rozeznat, stojí tam ještě šest oddělených kupolovitých kaplí.

Dnes navštívily naši karavanu zástupy kočovníků zde usedlých. Vyřizovaly se obchody a mezi kupci a obchodníky s dobytkem z naší karavany se uzavíraly smlouvy, a to i na úvěr. Obraceli se na mne, abych jim sepsal jejich dlužní úpisy. S překvapením jsem zjistil, že dlužník, místo aby svůj podpis předal věřiteli, aby jej upokojil, ukládá si jej do své vlastní kapsy; a to byl turkmenský způsob, jak celou věc vyřídit. Když jsem se věřitele na tento pozoruhodný postup vyptával, odpověděl: „Co mám já co dělat s písmem? Dlužník si to musí mít u sebe jako upamatování na svůj dluh.“

Večer, když už jsme byli hotovi vyrazit, přihodila se jistá událost, neboť madam Buvolová nám učinila tu čest, že rozmnožila náš počet přidavkem zdravého telátka, což byl pro kervanbašiho předmět nejvyšší radosti; a teprve když už jsme byli skutečně na cestě, vytanulo mu na mysl, že ubohé telátko není dost silné, aby náš pochod následovalo po svých, a že mu musí vyhledat pohodlnější místo na některém z velbloudů. Protože jediné kedževe bylo to, které zaujímalí hádží Bilál a já, obrátily se

³Zříceniny Mašhadi Misrijan na jihozápadě dnešního Turkmenistánu jsou pozůstatkem středověkého města Dehistánu. To bylo obchodním střediskem na cestě do íránských zemí, vzkvétalo od 10. do 14. století a bylo opuštěno ve století patnáctém. Stojí z něho dosud dva minarety a pilíře portálu mešity chóezmšáha Muhammada.

⁴Turkmeni o těch zříceninách vypravovali, poznamenává Vámbéry, že Bůh ze zvláštní lásky k statečným Turkmenům umístil Kaabu nejprve zde, místo aby ji přenesl do Arábie, ale že ji zničil jeden zelený ďábel, který byl zároveň chromý a jmenoval se Gökleng (zelený kulhavec), od něhož se Göklenové odvozují. „Ten drzý čin jejich praotce je příčinou,“ dodal onen divoký etymolog, „proč s tímto kmenem žijeme v nepřátelství.“

všechny oči k nám. Byli jsme požádáni, abychom své místo novorozenému teleti odstoupili. Můj přítel byl natolik vychytralý, že okamžitě projevily hotovost poslužit, s poznámkou, že z přátelství ke mně, jehož chromost činí obtížnějším opatřit mu jiné sedadlo, uvolní své vlastní a spokojí se s jakoukoli záměnou. Jen co své místo přepustil mladému teleti, prozradil mi krajně nepříjemný pach mého nového vis-à-vis pravou pohnutku mého přítele. V noci to bylo snesitelné, neboť mé spaní bylo rušeno jen častým bečením telátka; za dne však, zvláště když byl úpal velký, se mé postavení stávalo nesnesitelným. Má muka naštěstí dlouho netrvala, neboť tele druhého dne své jízdy pouští pošlo.

Od tohoto dne (18. května) jsme počítali dva dny k Velkému Balchanu a odtud dvanáct dní do Chívy (celkem čtrnáct dní). Po celou tu dobu jsme měli přijít jen ke čtyřem studnám s hořkou slanou vodou a nepotkat ani jedinou živou lidskou bytost.

Protože jsme byli ještě v polovině května, doufal náš vůdce, že se na opuštěných místech najde nějaká dešťová voda (zvaná kák). Své měchy jsme naplnili špinavou vodou z bídny cisterny u Körentagů. Drkotání na velbloudích hřbetech ji proměnilo v něco velmi podobného bahnu s nanejvýš odporným příchutkem, a přece jsme jí museli užívat velmi spořivě, neboť nebylo naděje nalézt kák, dokud nedospějeme k zastávce na druhé straně Velkého Balchanu.

Náš pochod, jak jsme nyní byli každým dnem více zvyklí jeho strážním, začínal nabývat velké pravidelnosti. Konali jsme obvykle každý den tři zastávky, každou o hodinu a půl nebo dvou hodinách: první před východem slunce, kdy jsme si upekli chléb na celý den; druhou v poledne, abychom člověku i zvířeti popřáli malého odpočinku od šíravého žáru; a třetí před západem slunce, abychom zhltili svou skrovnou večeři, skládající se z častokrát zmíněného chleba a vody, jejíž každou kapku jsme museli počítat. Moji přátelé, jakož i Turkmeni, měli s sebou zásoby ovčího tuku. Jídali jej s chlebem a nabízeli mi jej, já jsem se však vystříhal okusit ho, přesvědčen, že jen největší zdrženlivost může zmenšit muka žízně a zocelit člověka ke snášení únavy. Kraj, kterým jsme nyní procházeli, se skládal z pevného hlinitého podloží, jež jen tu a tam dávalo několik bídnych rostlin a tvořilo většinou neplodnou zemi, v níž se pukliny jako žíly rozbíhaly až za dohled oka a poskytovaly nanejvýš rozmanitý obraz. A přece — jak ta věčná smutnost pláně, z níž je vypovězena každá stopa života, cestovatele unavuje; a jakou příjemnou změnu nachází, když mu je při příchodu na zastávku dopřáno odpočinout si několik minut od vlnivého pohybu velblouda!

Příštího jitra (19. května) jsme k severu objevili něco jako temně modrý oblak. Byl to Malý Balchan, jehož jsme měli dosáhnout příštího dne a o jehož výšce, kráse a nerostném bohatství mi Turkmeni podávali tak dlouhé zprávy. Bohužel právě této noci byl náš jinak tak bdělý kervanbaši přepaden spánkem a vůdce v čele velbloudí řady nás přivedl do takové nebezpečné polohy, že nás to téměř všechny stálo život. Je totiž nutno zmínit, že u paty Malého Balchanu jsou mnohé z těch nebezpečných solných bažin pokrytých hustou bílou krustou, které nelze odlišit od pevné země v jejich okolí, poněvadž vše je ve stejné míře pokryto vrstvami soli na prst silnými. Postupovali jsme tím směrem tak dlouho, až se velbloudi, jimž se pod nimi smekala opora, přes všechno pobízení zastavili. Seskočili jsme, a nechť si čtenář představí mé zděšení, když jsem cítil, ačkoli jsem stál na zemi, jako bych byl v rozkolébaném člunu. Zděšení bylo všeobecné. Kervanbaši vykřikl, že každý má zůstat tam, kde je, poněvadž bylo plané myslet na to, abychom se vyprostili dřív než za rozednění. Silný pach sody byl nesnesitelný; a byli jsme nuceni čekat tři hodiny, až zasvitnou první paprsky *aurory liberatrix*, osvobozující zory. Pohyb v zadním směru byl spojen s mnohými obtížemi; všichni jsme však byli rádi, neboť nebe nám bylo milostivé: kdybychom byli postoupili jen o maličko dál, mohli jsme dospět na místo, kde země nemá žádné soudržnosti, a mohla pohltit část nebo snad celou karavanu. Takové bylo alespoň vyslovené mínění Turkmenů.

Bylo deset hodin dopoledne 20. května, když jsme dospěli k Malému Balchanu. Táhl se od jihozápadu k severovýchodu. Objevili jsme také slabě vymezený výběžek patřící Velkému Balchanu, běžící souběžně s prvním pásmem. Malý Balchan, u jehož paty jsme se utábořili, tvoří téměř nepřerušovaný horský řetěz stejné výšky na vzdálenost asi dvanácti mil. Snad není tak neplodný a holý

jako hory v Persii, místy dává travu a jinde má modravě zelenou barvu. Jeho výška, měřena okem, se zdá být asi 3 000 stop.

Naše cesta tohoto dne a příštího jitra (21. května) pokračovala podél jeho boku; k večeru jsme dosáhli paty výběžku Velkého Balchanu. Ačkoli jsem z něho zblízka viděl jen část, pochopil jsem přece náležitost toho pojmenování, které jej rozlišuje; neboť v průměru, jak daleko oko dosáhne, má větší obvod a větší výšku. Nalézali jsme se na odnoži rozkládající se ve východním směru. Velký Balchan, vlastně tak zvaný, běží ke břehu Kaspického moře téměř v severovýchodním směru. Podle toho, co jsem slyšel v Chívě a mezi Turkmeny, musí být bohatý na drahé nerosty; na ten fakt se však nelze spoléhat bez úsudku způsobilých znalců.

Vzato vcelku nebylo místo, kde jsme se tohoto večera utábořili, bez svých kouzel; neboť když zapadající slunce vrhalo své paprsky na líbezná údolí Malého Balchanu, člověk si mohl téměř představovat, že se skutečně nachází v horské krajině. Ten pohled by bylo možné označit i za krásný; avšak pak ta představa strašlivé pustoty, té nesmírné opuštěnosti, která celek jakoby zahluje žalobním závojem! S úděsem se otáčíme, zda příští okamžik naše oko nespátří nějakou cizí lidskou tvář, jež nás přinutí uchopit zbraň, neboť s každou lidskou bytostí potkanou v poušti se musí člověk setkat se zbraní hotovou.

Hodinu po západu slunce bylo rozhodnuto vyrazit. Kervanbaši nás upozornil, že od tohoto bodu začíná pravá poušť; že sice všichni vypadáme jako zkušené cestovatelé, přece však nepovažuje za neúčinné poznamenat, že se máme co nejvíce vystříhat hlasité mluvy a jakéhokoli výkřiku ve dne i v noci; že si každý od nynějška má péci chléb před západem slunce, poněvadž zde nikdo nemá v noci rozdělovat oheň, aby neprozradil svou polohu nepříteli; a konečně že máme ve svých modlitbách ustavičně vzývat Amandžilik, aby nám dal bezpečnost, a že se v hodině nebezpečí nemáme chovat jako ženy.

Mezi nás bylo rozděleno několik šavlí, kopí a dvě pušky; a protože jsem byl pokládán za toho, kdo má nejvíce srdce, dostal jsem ruční zbraň a snesitelnou zásobu prachu a kulí. Musím otevřeně přiznat, že se mi všechny tyto přípravy nezdály být takové, aby vzbuzovaly mnoho důvěry.

Po odchodu od Balchanu mi můj kompas nedovoloval dále pochybovat, přes všechny pokusy o zatajení, že jsme se dali cestou prostřední. V Körentagách jsme dostali zprávu, že se v okolí hor potuluje padesát karakčů z kmene Tekků; kervanbaši se však tou zprávou dal ovlivnit jen tak, že se zdaleka vyhnul studnám a zastávce zvané Dženak kujusu, jejíž voda je ostatně velmi slaná, takže by se jí žádný velbloud nedotkl, kdyby nebyl tři dny bez vody. Mohla být asi půlnoc — ušli jsme asi dvě míle a dospěli jsme ke strmému sklonu —, když bylo dáno slovo, abychom všichni sesedli, neboť jsme byli v Dödenu (tak kočovníci toho kraje nazývají staré řečiště Oxu) a bouře a dešťové vody minulé zimy nyní dokonale smyly všechny stopy cesty, jež byla předešlého roku ještě dost dobře vyznačena. Staré řečiště jsme přetáhli klikatou čarou, abychom našli východ na protější břeh, ten strmější; a teprve za rozednění se nám s velkou námahou podařilo dosáhnout vysoké plošiny. Kočovníci se ve svých bájích snaží spojovat staré řečiště Oxu se zříceninami Mašhadi Misrijan a tvrdí, že Oxus kdysi tekł podle zdi stavby určené pro Kaabu a že se později, popuzen hříchy Göklenů, obrátil k severu.

Čím více Balchan mizel v modrých oblacích za našimi zády, tím větší a strašnější se stávala vznešenost nekonečné pouště. Dříve jsem byl toho mínění, že poušť může vtisknout myslí představu vznešenosti jen tam, kde se obraznost a nadšení spojí, aby obrazu daly barvu a určitost. Mýlil jsem se však. Viděl jsem v nížinách své vlastní milované vlasti zmenšený obrázek pouště; a později i její nákras v rozsáhlejší měřítku, když jsem v Persii procházel částí solné pouště (Dešti Kuvir): ale jak odlišné byly city, které jsem zakoušel zde! Nikoli; není to obraznost, jak lidé mylně předpokládají, je to sama příroda, kdo zapaluje pochodeň vnuknutí. Často jsem se pokoušel tmavé odstíny pustiny prosvětlit tím, že jsem si v jejím nejbližším okolí představoval města a rušný život, ale nadarmo; nekonečné písčné pahorky, strašlivé ticho smrti, žlutorudý odstín slunce při východu a při západu, ano, vše nám tu říká, že jsme ve veliké, snad v největší poušti na povrchu naší zeměkoule!

Kolem poledne (22. května) jsme se utábořili u Jeti Siri, tak nazvané podle sedmi studní, jež tu kdysi byly; ze tří z nich lze ještě získat velmi slanou, nepříjemně páchnoucí vodu, ostatní čtyři jsou však docela vyschlé. Protože kervanbaši vyslovil naději, že tohoto večera nalezneme nějakou dešťovou vodu — ačkoli to, co mi zbývalo v měchu, bylo spíše podobné bahnu, nebyl bych to vyměnil za hořkou, odpornou tekutinu z těchto studní, z nichž byli napojeni velbloudi a z nichž si někteří moji spolucestující učinili zásoby. Žasl jsem, když jsem viděl, jak tito soupeři v pití se svými čtvernohými bratry; vysmáli se mým radám ke zdrženlivosti, ale měli později příčinu litovat, že si jich nevšimli.

Po krátké zastávce jsme opět vyrazili a míjeli pahorek vyšší než ostatní písečné pahorky; na tom prvním jsme viděli dvě prázdná kedževe. Řekli mi, že cestující, kteří v nich sedávali, zhylnuli v poušti a že vše, co pojalo lidi, je u Turkmenů v úctě a jeho zničení se pokládá za hřích. Zvláštní pověra! Lidé prodání do nevolnictví a zpusťované krajiny se pokládají za činy ctnostné, a dřevěný koš je chován v úctě, poněvadž v něm kdysi sedávali lidé! Poušť a její obyvatelé jsou skutečně zvláštní a neobyčejní. Čtenář bude ještě více překvapen, až mu vypovím, čeho jsme byli svědky téhož večera. Když se ochladilo, sesedl jsem s kervanbašim a několika dalšími Turkmeny, abychom hledali dešťovou vodu, kterou jsme doufali nalézt. Všichni jsme byli ozbrojeni a každý se vydal jiným směrem. Já jsem šel za kervanbašim; a postoupili jsme snad čtyřicet kroků, když tento zpozoroval v písku jakési stopy a ve velikém úžasu zvolal: „Tady musí být lidé.“ Připravili jsme si mušketu a vedení stopou, která se stávala jasnější a jasnější, dospěli jsme nakonec k ústí jeskyně. Protože jsme z tisků v písku mohli usoudit, že tam je jen jediný muž, vnikli jsme do toho místa brzy a já jsem s nevypsatelem hrůzou uviděl muže — zpola divocha s dlouhými vlasy a bradou, oděného do gazelí kůže —, jenž nemějším úžasem vyskočil a se zdviženým kopím se na nás vrhl. Zatímco jsem celou scénu pozoroval s největší nepochopitelností, rysy mého vůdce jevíly nejneochvějnější vyrovnanost. Jak rozeznal onoho zpola divokého muže, spustil konec své zbraně a zamumlav tichým hlasem „Amanbol“ (mír s tebou!) opustil to strašné místo. „Kanli dir, je to ten, který má na hlavě krev,“ zvolal kervanbaši, aniž jsem se byl odvážil se ho otázat. Teprve později jsem se dozvěděl, že tento nešťastný muž, prchající před spravedlivou *vendetou*, bloudí již celá léta, v létě i v zimě, kolem pouště; lidskou tvář nesmí, netroufá si spatřit!⁵

Zkormoucen pohledem na toho ubohého hříšníka jsem vzdychl při myšlence, že při hledání sladké vody jsme objevili jen stopy krve. I moji druhové se vrátili, aniž by měli úspěch, a já se zachvěl při myšlence, že tohoto večera spolknou poslední zbytky onoho „sladkého bahna“. Ó (pomyslel jsem si), vodu, nejdražší ze všech prvků, proč jsem si tě nedokázal cenit dříve? Člověk užívá tvého dobrodiní jako marnotratník! Ano, v mé zemi se tě člověk až bojí; a co bych nyní dal, kdybych jen mohl získat třicet nebo dvacet kapek tvé božské vláhy!

Jedl jsem jen několik kousků chleba, které jsem navlhčil v horké vodě, neboť jsem slyšel, že při varu pozbývá své hořké příchuti. Byl jsem připraven všechno snášet, dokud nenarazíme na trochu dešťové vody — poděsil mě však stav mých druhů, kteří všichni trpěli prudkým průjemem. Někteří Turkmeni, a zvláště kervanbaši, byli silně podezíráni, že část potřebné tekutiny ukryli; kdo se však odvážil vyslovit svou myšlenku, když každý zámysl na cizí měch by byl pokládán za zámysl na život jeho vlastníka a když by člověk, který by druhého požádal o zápujčku vody či o dar vody, byl pokládán za pomateného? Tohoto večera mě opustila chuť k jídlu. Neměl jsem nejmenší dychtivost ani po nejmenším kousku chleba: mé pocity byly pocity nejkrajnější slabosti; žár toho dne byl nevypsatelem. Mé síly byly pryč a já tam ležel rozložen, když jsem zpozoroval, že se všichni tlačí kolem kervanbašiho; dali znamení, abych přišel také. Slova „Voda, voda“ mi dala novou sílu. Vyskočil jsem; jak jsem byl přeradostný a jak překvapen, když jsem viděl kervanbašiho rozdávat každému členu karavany asi dvě sklenice vzácné tekutiny! Poctivý Turkmen nám řekl, že po léta bylo jeho zvykem držet v poušti ukryté značné množství a že to vydával, když věděl, že to bude nejvítanější; že to bude veliký sevab (zbožný

⁵ „Vendeta“ je zde dokonce trpěná náboženstvím! A byl jsem v Atreku očitým svědkem případu, kdy syn před očima své matky pomstil smrt svého otce, k níž došlo osm let předtím, zastřelením svého otčima, který se s ní oženil a který, jak se zdálo, byl spoluvinníkem. Bylo velmi charakteristické, že lidé, kteří byli přítomni jeho pohřbu, matce vyslovovali soustrast a zároveň synovi blahopřáli ke zbožnému činu, který vykonal, poznamenává Vámbéry.

Divoký muž v poušti

čin), neboť turkmenské přísloví říká, že kapka vody podaná člověku žíznícímu v pustině smyje hříchy sta let.

Je stejně nemožné vyměřit stupeň toho dobrodiní, jako popsat požitek z takového doušku! Cítil jsem se plně uspokojen a představoval jsem si, že vydržím zase tři dny! Voda byla doplněna, ale můj chléb nikoli. Slabost a nechutenství mě učinily poněkud nedbalým a já si pomyslel, že k pálení mohu užít ne dříví, které bylo o něco dál, nýbrž velbloudího trusu. Nenasbíral jsem ho dost. Uložil jsem těsto do horkého popela, a teprve po půl hodině jsem shledal, že žár nedostačuje. Pospíšil jsem si pro dříví, které jsem zapálil; byla již tma a kervanbaši na mne zvolal a tázal se, „zda chci karavanu zradit lupičům“. Byl jsem tedy nucen oheň uhasit a svůj chléb odstranit, a ten nebyl jen nekvašený, ale také jen z poloviny upečený.

Příštího jitra, 23. května, byla naší zastávkou Kojmat Ata. Měla kdysi studnu, nyní vyschlou; žádná velká ztráta, neboť ta voda, jako voda ze všech ostatních studní v tom kraji, byla nepitná. Žár byl bohužel, zvláště v dopoledních hodinách, skutečně nesnesitelný. Paprsky slunce často prohřívají suchý písek do hloubky jedné stopy a země se stává tak rozpálenou, že i nejdívočejší obyvatel Střední Asie, jehož zvyky jej vedou k tomu, aby opovrhoval každou obuv, je přinucen podvázat si pod chodidla kus kůže na způsob sandálu. Co divu, že se na můj osvěžující doušek z včerejška zapomnělo a já se opět viděl kořistí nejstrašnějších muk žízně! V polovině dne nám kervanbaši oznámil, že jsme nyní blízko vyhlášeného poutního místa a zastávky zvané Kahriman Ata a že máme sesednout a jít čtvrt hodiny pěšky k hrobu toho svatého muže, abychom naplnili svou nábožnou povinnost. Necht' si čtenář představí mé utrpení. Zesláblý a ochablý žárem a žízní jsem byl přinucen opustit své sedadlo a připojit se k zástupu poutníků, abych pochodoval k hrobu položenému na vyvýšenině, patnáct minut chůze daleko, kde se ode mne očekávalo, že se vyprahlým hrdlem budu rvát telkin a pasáže z Koránu jako posedlý. „Ó (pomyslel jsem si), ty kruťasi svatý, nemohl jsi dát pohřbít sám sebe někde jinde a ušetřit mě strašlivého mučednictví té poutě?“ Docela bez dechu jsem padl před hrobem, který byl třicet stop dlouhý a ozdobený beranými rohy, znameními nadřazenosti ve Střední Asii. Kervanbaši nám vyprávěl, že svatý muž, který v něm

odpočívá, byl obr tak vysoký, jak byl jeho hrob dlouhý;⁶ že po nespočetná minulé léta chránil okolní studny před útoky zlých duchů, kteří je chtěli zasypat kameny. V okolí je vidět několik malých hrobů, posledních míst odpočinku ubohých cestovatelů, kteří v různých částech pouště zhynuli rukou lupičů nebo zuřivosti živelů. Zpráva o studních pod ochranou svatého muže mě naplnila radostí. Doufal jsem, že najdu vodu, kterou budu moci pít. Pospíšil jsem si tolik, že jsem k označenému místu skutečně dospěl první. Studnu jsem brzy zpozoroval, byla jako hnědá louže. Naplnil jsem si dlaně; bylo to, jako bych se byl chopil ledu. Zvedl jsem tu vláhu ke svým rtům. Ó, jaké mučení! Nemohl jsem spolknout ani kapku — tak hořký, tak slaný, tak zapáchající byl ten na led studený doušek. Mé zoufalství neznalo hranic: bylo to poprvé, kdy jsem skutečně pocítil úzkost o výsledek.

⁶Orientálci milují vyznamenávat své svaté muže též přívlastkem tělesné velikosti, poznamenává Vámbéry. V Persii jsem zaznamenal několik obřích hrobů; a dokonce i v Istanbulu, na asijském břehu Bosporu, na tak zvané Jozuově hoře, se nachází dlouhý hrob, který Turci uctívají jako hrob biblického Jozua, kdežto Řekové jako hrob Herkulův.

VIII.

Hrom; gazely a divocí osli; příchod na planinu Kaplankyr; staré řečiště Oxu; přátelský tábor; blížící se jezdcí; Gazavat; vstup do Chívy; zlomyslné osočení od Afghánce; audience u chána; autor je vyzván, aby předvedl ukázkou turecké kaligrafie; čestná roucha odměřovaná lidskými hlavami; strašlivá poprava zajatců; zvláštní způsob popravy žen; Kungrad; autorovo poslední požehnání chánovi

On n'y verra jamais que l'héroïsme et la servitude.

Nikdy tam nespátíte nic jiného než hrdinství a porobu.

Montesquieu, Duch zákonů, kn. XVII, kap. 6

Náčelníci uzbeckého rodu,

vlající svými volavčími chocholy s bojovnou ladností.

Tom Moore, Zahalený prorok

Hrom, který jsme hodiny slyšeli v dálce a který se k nám přiblížil teprve o půlnoci, aby přinesl jen několik těžkých kapek deště, byl hlasatelem, jenž nám ohlašoval konec našich muk. K jitra 24. května jsme dospěli k nejkrajnější hranici písku, jímž jsme se tři dny vlekli; nyní jsme byli jisti, že tohoto dne nalezneme dešťovou vodu všude, kde narazíme na hlinité podloží. Kervanbaši našel potvrzení té naděje ve stopách četných gazel a divokých oslů; své myšlenky neprozradil, nýbrž pospíchal vpřed, a byl skutečně prvním šťastným, kdo svými ostrými zraky objevil a karavaně ukázal malé jezírko dešťové vody. „Su! Su!“ (voda, voda) volali všichni radostí; a sám ten pohled, aniž bychom si smočili rty, ukojil naši dychtivost a utišil náš nepokoj. V poledne jsme k tomu místu dospěli. Potom jsme vedle svého dřívějšího objevu našli ještě jiné jámy plné nejsladší vody. Byl jsem jeden z prvních, kdo tam se svým měchem a nádobami pospíšili — nikoli abych pil, nýbrž abych vodu nabral, dokud ji tlačnice nerozkalila a neproměnila v bahno. Za půl hodiny již každý v nadšení zasedal ke své snídani; je docela nemožné dát představu o všeobecné radosti. Od této zastávky, zvané Deli Ata, byly naše měchy po celou cestu do Chívy ustavičně plné a naši další cestu pouští lze označit, ne-li za příjemnou, tedy alespoň za prostou úzkost. Večer jsme dospěli na místo, kde jaro vládlo ve veškeré své slávě. Utábořili jsme se mezi nesčítnými jezírky, obklopeni jakoby věnci lučin; zdálo se mi to snem, když jsem to srovnával s naším táborem předešlého dne. Aby byla naše radost dovršena, dostali jsme zde zprávu, že veškerý strach z přepadení, jehož jsme se nejvíce obávali, je u konce; přesto nám bylo doporučeno, abychom se této noci ještě zdrželi rozdělování ohňů. Nelze vynechat, že synové pouště přisuzovali tu nenadálou hojnost vody výhradně našemu zbožnému hádžíjskému stavu. Naplnili jsme své měchy a vyrazili opět v nejlepší náladě.

Tohoto večera jsme dospěli k příkopu, po němž jsme tak dychtili. Na jeho druhé straně leží planina Kaplankyr (tygří pole)¹. Ta označuje začátek území, které tvoří chívský chanát.

Únavným úkolem pro člověka i zvíře byl výstup, téměř tři sta stop dlouhý, který vedl nahoru na planinu. Řekli mi, že na severní straně má přístup stejně strmý a stejně vysoký. Celek poskytuje neobyčejnou podívanou; země, na níž stojíme, se, jak daleko oko dosáhne, zdá zvedat jako ostrov z moře písku. Nelze rozeznat hranici ani zdejšího hlubokého příkopu, ani onoho na severovýchodě; a smíme-li věřit tvrzení Turkmenů, jsou oba *starými řečišti Oxu* a Kaplankyr sám býval kdysi ostrovem, jež tyto zářezy obklopovaly ze všech stran. Jisté však je, že se celý ten kraj svou půdou, svým rostlinstvem i množstvím zvířat, jimiž oplývá, velmi odlišuje od zbytku pouště. Dříve jsme se s gazelami a divokými osly potkávali příležitostně, jednotlivě a odloučeně, ale jak jsem byl ohromen, když jsem je zde našel po stech a pasoucí se ve velkých stádech. Myslím, že to bylo během druhého dne, který jsme na Kaplankyru strávili, kdy jsme kolem poledne zpozorovali nesmírný oblak prachu zvedající se k severu. Kervanbaši i všichni Turkmeni se chopili zbraní; čím více se blížil, tím více rostla

¹Kaplankyr je stolová plošina na severozápadě dnešního Turkmenistánu, při hranici s Uzbekistánem a Kazachstánem, jižní výběžek Ust'urtu. Tvoří přirozenou severní mez chórezmské oázy, a karavany na ni musely vystoupat strmým svahem.

naše úzkost. Konečně jsme dokázali rozeznat celou tu pohybuující se hmotu; podobala se řadě či koloně jezdeckých oddílů, které se chystají k útoku. Naši vůdcové sklonili hroty svých zbraní. Snažil jsem se zůstat věren své orientální povaze a nedat svou zvědavost najevo, ale moje nedočkavost neznala hranic; oblak se blížil a blížil: na vzdálenost asi padesáti kroků jsme zaslechli dusot, jako by tisíc vycvičených jezdců zastavilo na slovo rozkazu. Spatřili jsme nesčetné množství divokých oslů, zvířat v dobrém stavu a plných života, stojících nehnutě v dobře vyrovnané řadě. Několik okamžiků na nás upřeně zírali, a potom, pravděpodobně zjistivše, jak různorodé jsme povahy, se znovu dali na útěk a spěchali rychlostí střel k západu.

Pozorována ze strany k Chívě má vyvýšenina Kaplankyru vzezření pravidelné hradby; její okraj je rovnoběžný s obzorem a tak rovný, jako by se voda stáhla teprve včera. Od tohoto bodu nás denní pochod dovedl zrána 28. května k jezeru zvanému Šor Göl (solné moře), které tvoří pravoúhelník a má dvanáct anglických mil v obvodu. Bylo rozhodnuto, že zde učiníme šestihodinovou zastávku, abychom vykonali gusl² předepsaný mohamedánům, zvláště když tohoto dne byla slavnost Eidi Kurban, jeden z nejproslulejších svátků islámu. Moji druhové rozvázali své tlumoky: každý měl čistou košili, aby si ji oblékl; jen já jsem byl bez ní. Hádží Bilál mi chtěl jednu půjčit, ale já jsem nabízenou laskavost odmítl, pevně přesvědčen, že čím větší bude moje zjevná chudoba, tím menšímu nebezpečí se vydávám. Nedokázal jsem se zdržet smíchu, když jsem poprvé pohlédl do zrcadla a rozjímal nad svou tvář pokrytou hustou krustou špíny a písku. Pravda, na mnoha místech v poušti jsem se mohl umýt, úmyslně jsem se však toho zdržel, aby mě ten povlak chránil před pálicím sluncem; ten prostředek však nepřinesl docela žádoucí účinek a mnohé znamení si uchovám po celý život, aby mi připomínalo moje utrpení. Nejen já, nýbrž všichni moji druhové byli zohaveni tejemmünem,³ neboť věřící se mají mýt prachem a pískem, a tak se učinit ještě špinavějšími. Když jsem dokončil svou toaletu, všiml jsem si, že moji přátelé vypadají ve srovnání se mnou skutečně jako pánové. Litovali mě a naléhali, abych si od nich půjčil nějaké kusy šatů; poděkoval jsem jim a odmítl s poznámkou, že počkám, až mě oděje sám chán chívský.

Nyní jsme čtyři hodiny procházeli nevelkým houštím, jemuž zde říkají jylgyn, kde jsme se potkali s Uzbekem přicházejícím z Chívy, který nás zpravil o skutečném stavu věcí tam. Jakkoli příjemným překvapením byl pro nás všechny pohled na tohoto jezdce, nebylo to nic proti pocitu, který jsme zakusili, když jsme odpoledne spatřili několik opuštěných hliněných domků; neboť od chvíle, kdy jsem opustil Karatepe na hranicích Persie, jsem nespátřil ani zeď, ani jiné znamení domu. Byly ještě před několika lety obydleny a počítaly se k Medeminu, vsi, která se rozkládá ve východním směru. Tento kraj nebyl nikdy obděláván, dokud se jej před patnácti lety neujal Muhammad Emín⁴; podle toho nese své nynější označení, zkratku jeho jména. Od poslední války ležela ta ves pustá a opuštěná, jak budeme pozorovat u mnohých jiných v Turkestánu.

Tohoto jitra (29. května) se mi zdálo, že místo abychom se drželi severovýchodního směru, v němž leží Chíva, změnili jsme svůj kurs přímo k severu. Vypτάval jsem se a zjistil, že jdeme oklikou kvůli bezpečnosti. Uzbek, s nímž jsme se potkali včera, nás vyzval k ostražitosti, neboť Čaudorové jsou v otevřeném odboji⁵ proti chánovi a jejich alamani činí na tyto hranice časté výpady.

Tohoto večera jsme pokračovali v pochodu vpřed, nikoli bez opatrnosti, a kdo byl šťastnější než já, když jsme příštího jitra viděli po pravici i po levici skupiny stanů a všude, kudy jsme šli, nás vítalo nanejvýš přátelské zvolání „Aman geldingiz“ (buďte vítáni)! Náš druh Iljás, který měl mezi zde

²Gusl je omýtí celého těla, nutné jen ve výjimečných případech, poznamenává Vámbéry. Obyčejná omývání před každou z pěti denních modliteb se nazývají turecky abdest, arabsky vudhú a ve Střední Asii teháret.

³Náhradní abdest předepsaný Prorokem pro užití v suché poušti, kde nelze získat vodu, poznamenává Vámbéry.

⁴Muhammad Amín Bahádúr chán (1817–1855), chán chívský z dynastie Kungratů, vládl od roku 1845. Zakládal nové vsi a stavby a v Chívě po něm zůstala největší medresa města. Padl roku 1855 u Sarachu ve válce proti turkmenským Tekkům: po prohrané bitvě byl ve svém táboře přepaden, zajat a sťat.

⁵Čaudorové jsou jeden z turkmenských kmenů. Původně sídlili na Mangyšlaku při Kaspickém moři, později se přesunuli do chórezmské oázy a na severní pomezí chanátu. Chívským chánům podléhali jen volně a jejich vzpoury se opakovaly; tažení proti nim, o němž Vámbéry vypráví, je jednou z nich.

utábořenými přáteli, se ihned vydal, aby přinesl teplý chléb a jiné kurbánské dary (sváteční lahůdky). Vrátil se bohatě obtížen a rozdělil mezi nás maso, chléb a kimis (kyselý štiplavý nápoj z kobyliho mléka). Ačkoli jsme zde strávili jen jednu krátkou hodinu odpočinku, přicházeli k nám mnozí bohabojní kočovníci, aby si stiskem našich rukou uskutečnili své svaté touhy. Za čtyři nebo pět formulí jsem dostal množství chleba a několik kusů velbloudího, koňského a ovčího masa.

Přešli jsme mnohé japy (umělé příkopy k zavražďování) a dospěli k polednímu k opuštěné tvrzi zvané Chanabad, jejíž vysoké čtverhranné zdi byly vidět na vzdálenost tří mil. Strávili jsme tam odpoledne i večer. Slunce žhnulo žárem. Jak osvěžující bylo dřímát ve stínu zdi, ačkoli mým ložem byla pouhá země a mým polštářem kámen! Chanabad, který je vzdálen pětadvacet mil od Chívy, jsme opustili před rozedněním a celý den pochodu jsme byli překvapeni, že nespátíme ani jediný stan. Večer jsme se dokonce našli pod velkými písečnými pahorky a já si představoval, že jsem znovu přenesen do pouště. Byli jsme zaměstnáni pitím čaje, když velbloudi vypuštění na pastvu začali divoce pobíhat; měli jsme v podezření, že je někdo honí, a tu se objevilo pět jezdců, kteří se ihned pustili tryskem k našemu táboru. Vyměnit čajové náčiní za muškety a postavit palebnou řadu bylo dílem okamžiku; jezdci se mezitím blížili pomalu a my po chodu koní rozeznali, že jsme se naštěstí zmýlili a že místo s nepřáteli budeme mít přátelský průvod, který nás doprovodí až do Chívy.

Příštího jitra (30. května) jsme dospěli do uzbecké vsi patřící k Akjapu. A zde poušť mezi Gömüštepe a Chívou docela skončila. Obyvatelé té vsi byli první Uzbeci, které jsem měl příležitost spatřit; shledali jsme je výtečnými lidmi. Podle zvyku té země jsme navštívili jejich domy a svými fátihami sklídili bohatou žeň. Nyní jsem po dlouhé přestávce opět spatřil některé předměty pocházející z milovaného západu a srdce mi radostí poskočilo. Mohli jsme tohoto dne dospět ještě k Iljásovu příbytku, neboť zde začíná ves⁶ obydlená chívskými Jomuty a zvaná Akjap, náš přítel obchodník s dobyt看em byl však trochu nedbalý, nebo si nepřál, abychom přišli jako nečekaní hosté; strávili jsme proto noc dvě leguy od jeho domu u jeho strýce Alláha Nazra baje,⁷ jenž byl mužem v zámožných poměrech a přijal nás nanejvýš pohostinně a vyznamenávajícím způsobem. To Iljásovi poskytlo příležitost zpravit svou ženu o našem příchodu. Svůj obřadný vjezd jsme učinili příštího jitra (1. června), když nám předtím nesčetný zástup členů jeho rodiny a příbuzných pospíšil vstříc a přivítal nás. Nabídl mi za obydlí úhledný stan, já jsem však dal přednost jeho zahradě, neboť tam byly stromy a po stínu má duše tak toužila! Bylo dávno, co jsem nějaký viděl!

Během svého dvoudenního pobytu mezi zpola zcivilizovanými Turkmeny — čímž rozumím ty, kdo byli jen zpola usedlí, zpola upevnění ve svých příbytcích — mě nejvíce překvapil odpor, jaký tito kočovníci chovají ke všemu, co má podobu domu či vlády. Ačkoli již několik století sídlí po boku Uzbeků, nenávidí jejich mravy a obyčeje, vyhýbají se jejich společnosti, a byť jsou spřízněného původu i jazyka, je Uzbek v jejich očích stejně cizí, jako je v našich Hotentot.

Když jsme si poněkud odpočali, pokračovala karavana ve své cestě k hlavnímu městu. Prošli jsme Gazavatem, kde se právě držel týdenní trh, a dostali jsme první pohled na chívský způsob života. Noc jsme strávili na lučině před Šejchlar Kalesi. Zde jsem narazil na druh komárů větších a nestoudnějších než kteříkoli, s jakými jsem se kdy potkal. Byli jsme celou noc, člověk i zvíře, umučeni k smrti, a nebyl jsem proto v nejlepší náladě, když jsem byl zrána přinucen opět vsednout na velblouda, aniž jsem po tolik hodin zamhouřil oko. Naštěstí jsme to, co jsme vytrpěli nespavostí, brzy zapomněli v dojmu, který na nás učinily velkolepé plody jara. Rostlinstvo bylo tím bujnější a hojnější, čím více jsme se blížili k Chívě. Zprvu jsem si myslel, že jediným důvodem, proč se mi Chíva zdá tak velmi krásná, je protiklad, který tvořila s pouští, jejíž strašlivá podoba mi dosud plula před očima. Ale ach! okolí Chívy se svými drobnými havli,⁸ v podobě tvrzí zastíněných vysokými topoly, se svými krásnými lučinami a bohatými

⁶Vesnice se zde nazývá aul nebo oram, poznamenává Vámbéry; neodpovídá to naší představě množství sousedících domů, nýbrž jde o kraj, kde lidé patřící k jednomu aulu táboří a rozptýleně sídlí na svých lučinách a pozemcích.

⁷Baj nebo bi; v Turecku znamená bej osobnost vznešeného stavu, poznamenává Vámbéry.

⁸Havli znamená doslova poloměr, zde se však bere ve smyslu našeho slova dvorec, poznamenává Vámbéry. Obsahuje stany, stáje, skladiště pro plodiny a podobné věci, jež patří ke hospodářství uzbeckého venkovana.

polnostmi se mi i dnes, po tom, co jsem navštívil nejpůvabnější země Evropy, zdá stále tak krásné jako tehdy. Kdyby zde byli orientální básníci ladili své lyry, byli by našli hodnější téma než v ohavných pustinách Persie!

I její hlavní město Chíva, jak se zvedá uprostřed těch zahrad se svými kupolemi a minarety, činí pozorováno z dálky dosti příznivý dojem. Nápadným rysem je vybíhající jazyk neplodné země, patřící k písčné poušti Mervu: zasahuje až na leguu k městu, jako by měl i zde dokonale vyznačit ostře vymezený protiklad mezi životem a smrtí. Ten jazyk země je znám pod jménem Töjesičti, a byli jsme již před městskou branou, a přece byly ty písčné pahorky dosud na dohled.

Čtenář si snadno představí, v jakém stavu byla moje mysl, když jsem se našel před hradbami Chívy, uváží-li nebezpečí, jakým by mě vydalo každé podezření o mém přestrojení, jen co by první představení odhalilo moje evropské rysy. Dobře jsem věděl, že chán chívský, jehož ukrutnost se nelíbila ani samým Tatarům, by se ke mně, kdyby pocítil jakoukoli nedůvěru, zachoval mnohem tvrději než ostatní Turkmeni. Slyšel jsem, že chán má ve zvyku učinit ihned otroky ze všech cizinců pochybného rázu; že tak nedlouho předtím naložil s jedním Hindústáncem, který tvrdil, že je knížecího původu a který nyní, jako ostatní otroci, byl zaměstnán tažením dělových lafet. Moje nervy byly napjaty k nejvyššímu stupni, ale nedal jsem se zastrašit. Ustavičným nebezpečím jsem mu přivykl. Smrt, nejméně vážný výsledek mého podniku, mi již tři měsíce ustavičně plula před očima, a místo abych se chvěl, uvažoval jsem, jak bych v nějaké naléhavé nouzi mohl nějakým prostředkem přelstít bdělost toho pověřivého tyrana. Na cestě jsem si opatřil přesné zprávy o všech vznešených Chívanech, kteří byli v Istanbulu. Nejčastěji mi jmenovali jistého Šukrulláha baje⁹, jenž sídlil deset let u dvora sultánova. Na jeho osobu jsem měl poloviční vzpomínku, neboť jsem jej několikrát viděl v domě Alího paši, nynějšího ministra zahraničních věcí. Ten Šukrulláh baj, pomyslel jsem si, zná jen Istanbul a jeho jazyk, jeho mravy a jeho velké osobnosti: ať chce či nechce, musím jej přinutit, aby přiznal, že mě zná již z dřívějška; a protože dokážu, vydává se za Istanbulana, oklamat samého Istanbulana, nebude se mě bývalý vyslanec chána chívského nikdy moci zapřít a musí posloužit mému účelu.

Hned v průjezdu branou nám vyšlo vstříc několik zbožných Chívanů, kteří nám, jak jsme seděli na svých velbloudech, podávali nahoru chléb a sušené plody. Po léta tak četný zástup hádžů do Chívy nepřišel. Všichni na nás zírali v úžasu a zvolání „Aman esen geldingiz“ (buďte vítáni)! „Ha šahbazym! Ha arslanym!“ (ach, můj sokole, můj lve!) se nám rozléhala ze všech stran v uších. Když jsme vcházeli na bazar, zaintonoval hádží Bilál telkin. Můj hlas bylo slyšet nad všemi ostatními a pocítil jsem skutečné pohnutí, když lidé vtiskovali své polibky na moje ruce a nohy — ano, i na samé hadry, které na mně visely. Podle zvyku té země jsme sesedli u karavanseráje. Ten slouží zároveň jako celnice, kde jsou nově příchozí lidé i zboží podrobováni tvrdé prohlídce. Svědectví náčelníků karavan má, jak je přirozené, na vážkách největší váhu. Úřad celního náčelníka zastává v Chívě první mehrem (jakýsi komorník a důvěrník chánův). Jen co ten úředník obrátil k našemu kervanbašimu obvyklé otázky, protlačil se vpřed Afghánec a zvolal nahlas: „Přivedli jsme do Chívy tři zajímavé čtvernožce a nemensiho zajímavce dvounohého.“ První část toho vtípu se, rozumí se, vztahovala na buvoly, zvířata v Chívě dosud nevidaná; protože však druhá část mířila na mne, nebylo divu, že se ke mně ihned obrátilo mnoho očí a že v šeptání nebylo těžké rozeznat slova „džansyz“¹⁰ (špeh), „frenგი“ a „Urus“ (Rus).

Vynaložil jsem úsilí, aby mi krev nevystoupila do tváří, a chystal jsem se již odejít, když mi mehrem poručil zůstat. Zabýval se mým případem a užíval při tom nanejvýš nezdvořilých výrazů. Chtěl jsem odpovědět, když vstoupil hádží Sálíh, jehož zevnějšek vzbuzoval úctu, a naprosto neznaje, co se stalo, představil mě mému vyšetřovateli v nejlichotivějších barvách; ten mi překvapen a s úsměvem řekl, abych se posadil po jeho boku. Hádží Sálíh mi dal znamení, abych vyzvání přijal, já jsem však na sebe vzal vzezření člověka krajně uraženého, vrhl na mehrema hněvivý pohled a odešel. Mým

⁹Šukrulláh baj byl chívský vyslanec, kterého chán Muhammad Amín chán posílal v letech 1846 až 1854 na poselstva do Ruska a do Osmanské říše; v Istanbulu strávil řadu let u sultánova dvora. Pro Vámbéryho byl zároveň nejlepší záštitou a největším nebezpečím — jako jediný v Chívě znal Istanbul lépe než on sám a mohl jeho přestrojení kdykoli prohlédnout.

¹⁰Z arabského slova džasús (špeh), poznamenává Vámbéry.

prvním krokem bylo jít k Šukrulláhovi bajovi, který, aniž zastával jakýkoli úřad, zaujímal tehdy celou medrese Muhammada Emín chána¹¹, nejkrásnější stavbě v Chívě. Ohlásil jsem se mu jako efendi přišlý z Istanbulu, s poznámkou, že jsem se s ním tam seznámil a že jsem si mimochodem přál mu složit poklonu. Příchod efendiho do Chívy, případ tak bezpříkladný, vzbudil ve starci nějaké překvapení. Vyšel mi vstříc sám a jeho podivení vzrostlo, když před sebou spatřil stát žebráka strašlivě zohaveného a v hadrech: což mu však nezabránilo, aby mě přijal. Vyměnil jsem s ním jen několik slov istanbulským nářečím, a již mi s neustále rostoucí dychtivostí kladl otázku za otázkou na své četné přátele v turecké metropoli a na nedávné dění a postavení osmanské říše od nastoupení nynějšího sultána. Jak jsem řekl již dříve, v roli, kterou jsem hrál, jsem byl plně jist. Šukrulláh baj se na své straně se nemohl radostí udržet, když jsem mu podrobně podával zprávy o jeho tamních známých. Přesto nepocíťoval menší úžas. „Ve jménu Božím, efendi, co tě přimělo přijít do této strašné země, a přijít k nám právě z onoho ráje na zemi, z Istanbulu?“ S povzdechem jsem zvolal: „Ach, pír!“ (duchovní náčelník), položil si ruku na oči, což je znamení poslušnosti; a ten výtečný starý muž, muslim dosti dobrého vzdělání, nemohl můj smysl nepochopit, totiž že patřím k nějakému dervišskému řádu a že jsem byl svým pírem (náčelníkem svého řádu) vyslán na cestu, což je povinnost, kterou musí každý murid (učed dervišského řádu) vyplnit s nebezpečím života. Moje vysvětlení jej potěšilo; tázal se jen po jménu řádu. Když jsem zmínil nakšbendí, pochopil ihned, že cílem mé cesty je Buchara. Chtěl mi ihned opatřit obydlí ve zmíněné medrese, já jsem však zároveň zmínil svou situaci vzhledem ke svým druhům. Potom jsem se téměř ihned odebral, se slibem, že svou návštěvu brzy zopakují.

Když jsem se vrátil do karavanseráje, řekli mi, že moji spolucestující již našli přístřeší v tekke, jakémsi klášteře, kde přespávají cestující dervišové, zvaném Töşebaz.¹² Odebral jsem se tam a zjistil, že i pro mne vyhradili a připravili celou. Jen jsem byl opět mezi nimi, vyptávali se mě, proč jsem své připojení k nim odkládal; všichni vyslovili svou mrzutost, že jsem nebyl přítomen, když ten bídný Afghánec, který mě chtěl tak kompromitovat, byl přinucen ustoupit, obtížen kletbami a výčitkami nejen od nich, ale i od Chívanů. „Velmi dobře,“ pomyslel jsem si, „když je lidové podezření odstraněno, bude dost snadné naložit s chánem, neboť o mém příchodu jej ihned zpraví Šukrulláh baj; a protože vládcové Chívy vždy jeví k sultánovi největší úctu, nynější panovník se jistě odhodlá k nějakému kroku vůči efendimu; ano, není nemožné, že by s prvním mužem z Istanbulu, který přišel do Chórezmu (politické jméno Chívy), mohlo být zacházeno i se zvláštním vyznamenáním.“

Mé předtuchy mě nezklamaly. Příštího dne přišel jasadul (dvorní úředník) a přinesl mi od chána malý dar s rozkazem, abych se večer dostavil do arku (palác), „neboť hazret“ (titul vládce ve Střední Asii, odpovídající našemu výrazu Majestát) „přikládá velkou důležitost tomu, aby přijal požehnání od dervíše rodilého ve Svaté zemi.“ Slíbil jsem, že vyhovím, a hodinu předtím jsem se odebral k Šukrulláhovi bajovi; a protože si přál být sám při audienci přítomen, provázal mě ke královskému paláci, který byl v jeho přímém sousedství, a dával mi po cestě rady, jaké obřady se mají při mé audienci zachovat. Řekl mi také, jak zle sám stojí s mehterem (jakýsi ministr vnitra), který se ho jako soupeře bál a nic nezanedbával, aby mu uškodil, a který mě, poněvadž mě uvádí on, snad nepřijme nepřátelštěji. Protože kušbegi i starší bratr králův¹³ veleli v poli proti Čaudorům, byl mehter prozatím prvním úředním ministrem chánovým. Zvyk i nutnost mě nutily začít tím, že mu složím svou poklonu, neboť jeho úřad byl v síni na předním nádvoří u samé branky, která vede přímo do chánových pokojů.

Protože byl v tuto hodinu téměř každý den arz (veřejná audience), byl hlavní vchod, jakož i všechny ostatní komnaty královské rezidence, jimiž jsme procházeli, přeplněn prosebníky každého stavu, pohlaví

¹¹ Medresa je islámská vysoká škola, kde se vyučuje Korán, tradice, právo a arabština; studenti bydlí v celách okolo vnitřního dvora. Medresa Muhammada Amín chána, stavěná v letech 1852 až 1855, je největší v Chívě; měla sto třicet cel a místo pro dvě stě šedesát studentů.

¹² Tak nazvaný od Tört Şahbaz, což znamená čtyři sokoly čili hrdiny, jak se označují čtyři králové, jejichž hrob je zde a od nichž se ten zbožný ústav vzal, poznamenává Vámbéry.

¹³ Kušbegi byl nejvyšší úředník chanátu, obdoba prvního ministra; v Buchaře i v Chívě spravoval státní příjmy a v nepřítomnosti vládce velel vojsku.

i věku. Byli odíni ve svých obyčejných šatech a mnohé ženy měly i děti v náručí a čekaly, až se jim dostane slyšení; neboť nikdo se nemusí zapisovat a kdo se dokázal protlačit první, je první přijat. Zástup nám však ze všech stran ustupoval; a bylo mi velkým zadostiučiněním slyšet, jak ženy ukazující na mne říkají jedna druhé: „Pohled, derviš z Istanbulu, jenž má dát našemu chánovi požehnání. Dejž Bůh sluchu jeho slovům!“

Mehtera jsem našel, jak mi bylo řečeno, v síni obklopen svými úředníky, kteří každé slovo svého pána provázeli schvalujícími úsměvy. Podle jeho hnědé pleti a dlouhé husté brady padající na hrud' bylo lehké rozpoznat, že je Sart (perského původu). Jeho nemotorný oděv a velká kožešinová čepice se k jeho hrubým rysům obzvláště výtečně hodily. Jak mě spatřil přicházet, pronesl k těm okolo sebe se smíchem několik slov. Šel jsem přímo k němu, pozdravil jej s vážným výrazem tváře a zaujal ihned čestné místo ve společnosti, náležející právem dervišům. Vyslovil jsem obvyklé modlitby, a když všichni přidali amen s obvyklým pohlazením brady, vyměnily se s mehterem obvyklé zdvořilosti. Ministr si přál ukázat svůj vtip a poznamenal, že i dervišové v Istanbulu jsou dobře vzdělaní a mluví arabsky (ačkoli jsem užil jen istanbulského nářečí). Dále řekl, že hazret (jeho majestát) — a zde všichni vstali ze svých míst — mě chce vidět a že „by rád slyšel, že jsem s sebou přinesl několik řádek od sultána nebo od jeho vyslance v Teheránu.“ Na to jsem poznamenal, že moje cesta nemá žádný světský cíl, že od nikoho nic nechci; ale že pro svou osobní bezpečnost mám u sebe firman nesoucí navrchu tugru (pečeť sultánovu). Podal jsem mu pak svůj tištěný průvodní list. Když dostal to znamení nejvyšší svrchovanosti, uctivě je pocelil, otřel si je o čelo, vstal, aby je vložil do rukou chánových, a vrátiv se téměř ihned, řekl mi, abych vkročil do audienční síně.

Předcházel mě Šukrulláh a já jsem byl přinucen několik okamžiků čekat, dokud se neučinily potřebné přípravy; neboť ačkoli jsem byl ohlášen jako derviš, nezanedbal můj uvaděč upozornit na skutečnost, že znám všechny vznešené paši v Istanbulu a že je žádoucí učinit na mne co nejvelkolepější dojem. Po několika okamžicích mě dva jasaulové uchopili se všemi projevy úcty za ruce. Opona byla vytažena a já před sebou spatřil Seída Muhammada chána¹⁴, padišáha chórezmského, nebo, jak by byl nazván v obyčejné próze, chána chívského, na jakémisi vyvýšení či pódiu, s levou rukou opřenou o kulatý polštář z hedvábného sametu a s pravou držící krátké zlaté žezlo.

Podle předepsaného ceremoniálu jsem zvedl ruce, v čemž mě napodobil chán i ostatní přítomní, odříkal krátkou súru z Koránu, potom dvakrát Alláhumu selli a obvyklou modlitbu začínající slovy „Alláhumu rabbena“ a končící hlasitým amen a pohlazením brady. Zatímco si chán ještě hladil bradu, zvolal každý z ostatních: „Kabul bolgaj!“ (Budiž tvá modlitba vyslyšena). Přistoupil jsem k vládci, který ke mně vztáhl ruce, a když jsme náležitě vykonali svou musáfehu,¹⁵ odstoupil jsem několik kroků a obřad byl u konce. Chán se mne nyní začal vyptávat na účel mé cesty a na dojem, který na mne učinila poušť, Turkmeni a Chíva. Odpověděl jsem, že jsem mnoho vytrpěl, ale že jsou nyní má utrpení bohatě odměněna pohledem na hazreti džemál (krásu jeho majestátu). „Děkuji Alláhovi,“ řekl jsem, „že mi bylo dovoleno podílet se na tomto vysokém štěstí, a vidím v této zvláštní přízni kismetu (osudu) dobrou předzvěst pro svou další cestu.“ Ačkoli jsem se namáhal užívat uzbeckého nářečí místo istanbulského, které zde nikdo nerozuměl, byl král přece jen nucen dát si mnohé přeložit. Tázal se mě, jak dlouho se zamýšlím zdržet a jsem-li vybaven potřebnými cestovními výdaji. Odpověděl jsem, že si přeji nejprve navštívit sunnitské svaté, kteří odpočívají v půdě chanátu, a že se potom připravím k cestě dál. Co se týče mých prostředků, řekl jsem: „My dervišové se takovými maličkostmi netrápíme. Svatý nefes (dech), který mi můj pír (náčelník mého řádu) na cestu vdechl, mě dokáže čtyři nebo pět dní udržet bez jakéhokoli pokrmu,“ a že nemám jiného přání, než aby Bůh dopřál jeho majestátu žít sto dvacet let!

Má slova se zdála uspokojit, neboť jeho královská výsost se ráčila poručit, aby mi bylo darováno dvacet dukátů a silný osel. Dukáty jsem odmítl s poznámkou, že pro dervíše je hříchem schovávat peníze;

¹⁴Seid Muhammad chán, chán chívský v letech 1856 až 1864, nastoupil po dvou krátce vládnoucích předchůdcích, kteří padli v turkmenských válkách. Je to vládce, jehož audienci Vámbéry popisuje a jehož přízeň mu otevřela cestu do Buchary; zemřel roku 1864, v roce vydání této knihy.

¹⁵Musáfeha je pozdrav předepsaný Koránem, provázený vzájemným vztažením otevřených rukou, poznamenává Vámbéry.

za druhou část jeho nejmilostivější přízně jsem však horoucně poděkoval, ale prosil o dovolení upozornit jej na svaté přikázání, jež předpisuje pro poutě bílého osla, a žádal jej tudíž, aby mi takového poskytl. Chystal jsem se již odejít, když chán zatoužil, abych byl alespoň během svého krátkého pobytu v hlavním městě jeho hostem a abych přijal na svou denní stravu dvě tenge (asi jeden frank a padesát centimů) od chánova haznadara. Srdečně jsem mu poděkoval, zakončil svým požehnáním a odešel. Spěchal jsem domů vlnícími se zástupy na předním nádvoří a na bazaru, zatímco mě všichni vítali úctivým „selám alejkum“. Když jsem se opět našel sám ve čtyřech stěnách své cely, zhluboka jsem vydechl, nemálo potěšen zjištěním, že chán, jenž byl na pohled tak strašlivě zpustlý a který v každém rysu své tváře poskytuje opravdový obraz vyžilého, slabomyslného a divokého tyrana, se ke mně zachoval způsobem tak bezvadným; a že, pokud mi můj čas dovolí, mohu nyní procházet chánát ve všech směrech nerušeně. Celý večer mi plul před očima obraz chána s jeho hluboko zasazenými očima, s bradou chudě pokrytou vlasem, s jeho bílými rty a chvějícím se hlasem. „Jaká šťastná sudba,“ opakoval jsem si, „že chmurná pověra klade často hranice moci a krvežíznivosti takových tyranů!“

Protože jsem zamýšlel učinit rozsáhlé výpravy do vnitra země, přál jsem si svůj pobyt v hlavním městě pokud možno zkrátit. Co bylo nejvíce k vidění, bylo by možné brzy odbýt, kdyby mě opakovaná vyzvání chánova, úředníků a nejvznešenějších z kupecké obce neokradla o tolik času. Když se vědělo, že mám podíl na královské přízni, chtěl mě každý mít za hosta, a se mnou i všechny ostatní hádžie. Jaké mučení pro mne, přijímat denně šest, sedm nebo osm vyzvání a vyhovět zvyku tím, že v každém domě něco pojím. Vlasy se mi staví na hlavě při vzpomínce, jak často jsem byl přinucen usednout mezi třetí a čtvrtou hodinou ranní, před východem slunce, proti kolosální míse rýže plovoucí v tuku z ovčího ocasu, na kterou jsem se měl vrhnout, jako bych měl žaludek prázdný. Jak jsem při takových příležitostech znovu toužil po suchém nekvašeném chlebu pouště a jak ochotně bych tu smrtící přepychovost vyměnil za zdravou chudobu!

Ve Střední Asii je zvykem předložit vám i při obyčejné návštěvě desturchán (ubrus z hrubého plátka rozmanitých barev, většinou špinavý). Na ten se obvykle naloží chleba dost pro dva a hostu se ukládá několik kusů z toho sníst. „Nebýt schopen jíst více“ je výraz, který Středoasiat pokládá za neuvěřitelný, anebo alespoň za svědectví o nízkém vychování. Moji poutniční bratři vždy podávali skvělé důkazy svého *bon tonu*. Jen se podivuji, že dokázali snést ten těžký pilav, neboť při jedné příležitosti jsem spočítal, že každý z nich zhltnul jednu libru tuku z ovčího ocasu a dvě libry rýže, nepočítajíc chléb, mrkev, vodnici a ředkve; a to vše spláchnuto, a to bez jakéhokoli přehánění, patnácti až dvaceti velkými polévkovými talíři zeleného čaje. V takových hrdinských činech jsem byl přirozeně zbabělcem; a bylo to podivení všech, že já, tak zběhlý v knihách, jsem si osvojil jen poloviční známost požadavků zdvořilého vychování!

Dalším nemenším zdrojem mých útrap byly *beaux-esprits* z ulemů města Chívy. Tito pánové, kteří dávají Turecku a Istanbulu přednost přede všemi jinými místy, chtěli ode mne, od merítka turecké islámské učenosti, dostat vysvětlení mnohých mesele (náboženských otázek). Ó, jak mi ti tupohlaví Uzbeki se svými kolosálními turbany zatápěli, když otevřeli hovor o předpisech ohledně způsobu mytí rukou, nohou, tváře a zátylku; a jak má člověk v poslušnosti svému svatému náboženství sedět, chodit, ležet a spát a tak dále. Sultán (uznávaný následník Mohamedův) a jeho velmoži se v Chívě pokládají za praktické příklady všech těch důležitých zákonů. Jeho majestát císař turecký je zde označován jako muslim, jehož turban má alespoň padesát loktů délky, jehož brada sahá pod hrud' a jehož roucho na prsty u nohou. Člověk by vydal svůj život v nebezpečí, kdyby tvrdil skutečnost, že sultán má hlavu i bradu vyholenou *à la Fiesko* a šaty si dává šít v Paříži u Dusetoje. Často mi bylo skutečně líto, že nemohu těmto lidem, často osobám velmi milým, dát uspokojivé vysvětlení, jaké se zdáli vyžadovat; a jak jsem se také mohl do takového vysvětlování odvážit, stojíce, jak stojíme, v takovém přímém protikladu a odporu!

Töšebaz, čili klášter, který nám poskytl přístřeší, byl pro velkou vodní nádrž a mešitu, které obklopuje, pokládán za jakési veřejné místo: nádvoří se tudíž vždy rojilo návštěvníky obojího pohlaví. Uzbek ve své vysoké kulaté kožešinové čepici a velkých hrubých kožených botách se prochází v pouhé dlouhé košili, v létě oblíbeném domácím obleku. Sám jsem jej později přijal, neboť jsem shledal, že

se za neslušné nepokládá, dokud si košile uchovává svou bělost, ukázat se v ní i na bazaru. Ženy nosí vysoké kulovité turbany složené z patnácti až dvaceti ruských šátků. Jsou přinuceny, přes všecken tísnivý žár zahaleny do velkých hábitů a ve svých hrubých botách, tahat dlouhými kroky do svých domů těžké džbány plné vody. Ach, vidím je i teď! Nejednou se jedna zastaví u mých dveří a vyprošuje si trochu chaki šifá (léčivého prachu¹⁶) nebo nefes (svatý dech) pro skutečný či předstíraný nedostatek, na který si stěžuje. Nemám v srdci odepřít těmto ubohým stvořením, z nichž mnohá mají nápadnou podobu s dcerami Germánie. Krčí se před mými dveřmi: dotknu se, pohybuje přitom rty jako v modlitbě, trpícího místa jejího těla; a když jsem na ni trojnásob zhluboka vdechl, vyslovím hluboký povzdech a můj úkol je vykonán. Mnohé v těch případech trvají na tom, že pocítují okamžité ulehčení ve své chorobě!

Co v Evropě vyhledávají zahálčiví v kavárnách, nacházejí v Chívě na nádvořích mešit. Ta mají ve většině případů vodní nádrž a jsou zastíněna nejkrásnějšími palmami a jilmy.¹⁷ Ačkoli byl počátkem června žár zde neobyčejně tísnivý, byl jsem přesto nucen držet se své cely, byť byla bez okna, neboť jen jsem vyšel a odebral se do onoho vábného stínu, obklopil mě zástup a umučil mě k smrti nejhlupejšími dotazy. Jeden chtěl náboženské poučení; druhý se tázal, poskytuje-li svět ještě jinde místa tak krásná jako Chíva; třetí si přál jednou provždy dostat věrohodnou zprávu, dává-li si velký sultán skutečně každodenní obědy a večere doručovat z Mekky a přecházejí-li od Kaaby do jeho paláce v jedné minutě. Ach! kdyby jen ti dobří Uzbeci věděli, kolik chateau lafitte a margaux zdobilo panovnický stůl za vlády Abdul Medžída!¹⁸

Mezi známostmi, které jsem zde pod jilmy učinil, vznikla jedna zajímavá z mého setkání s hádžím Ismáilem, představeným mi jako Istanbulan; a skutečně mu byl řečí, chováním i oděvem tak podoben, že jsem jej musel přijmout a vřele obejmout jako svého rodáka! Hádží Ismáíl, jak se zdá, strávil pětadvacet let v turecké metropoli, byl důvěrný v mnohých dobrých domech a tvrdil, že mě viděl v tom a tom domě a v tu a tu dobu. Trval dokonce na tom, že mu nečiní žádnou námahu vzpomenout si na mého otce, který byl, jak říkal, mollou v Topchane.¹⁹ Daleko toho, abych jej vinil z nestoudné lži, ujistil jsem jej naopak, že po sobě i on zanechal v Istanbulu dobré jméno a že každý nedočkavě čeká na jeho návrat. Podle jeho vlastního vyprávění provozoval hádží Ismáíl na břehu Bosporu obchody domácího učitele, majitele lázní, kožedělníka, kaligrafa, chemika, a tudíž také kejkliře. V jeho rodném městě o něm měli vysoké mínění, zvláště se zřetelem k poslednímu jmenovanému nadání; měl ve svém domě několik malých destilačních přístrojů, a protože měl ve zvyku vytlačovat olej z listů, plodů a jiných podobných hmot, lze si snadno představit, že se k němu jeho rodáci obraceli pro rozmanité elixíry. Maadžun (odvary) užívané v případech *impuissance* a oblíbené léky v Turecku a Persii jsou zde v nejvyšší ceně. Hádží Ismáíl dal své umění již dávno k dispozici chánovi, jeho majestát však zanedbával potřebnou dietu, a to z toho prostého důvodu, že byl příliš slabý, aby odolal střelám onoho chlapeckého božstva. Slabost a podagra přirozeně následovaly. Chán se na dvorního lékaře rozhněval, dal mu výpověď a na jeho místo jmenoval matronu proslulou svými zázračnými úspěchy u pacientů.

Ta dobrá žena měla šťastný nápad předepsat chorému chánovi pět set dávek onoho léku, jenž měl mít tak blahodárný účinek na proslulého básníka-monarchu starých dějin. Vypravení takového předpisu by se v Evropě nezdálo tak snadné, zřízení chívské ústavy však poskytovalo možnosti, a ubohý pacient začal po padesáti či šedesáti z těch pilulek pozorovat, že působí účinek přímo opačný. Ta zlá rada stála raditelku hlavu. Došlo k tomu nedlouho před naším příchodem. Posledním lékařským předpisem bylo již zmíněné buvolí mléko. Během mého pobytu v Chívě chtěl chán hádžeho Ismáíla znovu uvést do jeho

¹⁶Ten přinášejí poutníci s sebou zpět z jednoho domu v Medíně, o němž se tvrdí, že byl Prorokův, poznamenává Vámbéry. Věřící pravé víry jej užívají jako lék na mnoho rozmanitých nemocí.

¹⁷Palmy v chórezmské oáze nerostou; zdejší zimy jsou na ně příliš tvrdé.

¹⁸Abdülmeccid I. (1823–1861), osmanský sultán od roku 1839, vládce, pod nímž byly vyhlášeny reformy zvané tanzímát. V očích středoasijských muslimů byl chalífou a vzorem pravověrnosti, což Vámbéry na tomto místě ironizuje. Zemřel na tuberkulózu.

¹⁹Jedna z istanbulských čtvrtí, poznamenává Vámbéry.

úřadu kejklíře, lékaře a výrobce prachu; ten to však odmítl na sebe znovu vzít, což byla odvážlivost, kterou by byl jistě zaplatil životem, kdyby ten pověřivý monarcha měl dost odvahy přiblížit se ke svému poddanému, který koná divy.

V Chívě zatím mé hádžíjské obchody vzkvétaly, jak mně, tak mým kolegům. Jen na tomto místě jsem sebral patnáct dukátů. Chívský Uzbek je, byť neotesaný, nejkrásnější povahou Střední Asie, a svůj pobyt mezi jeho rodem bych mohl zde označit za nanejvýš příjemný, kdyby mě soupeřství mezi mehterem a Šukrulláhem nebylo vydalo nějakému nebezpečí; onen byl z nepřátelství k mému uvaděči stále ochoten mi ublížit, a protože nemohl již zpochybňovat pravost mé turecké povahy, začal chánovi podsouvat, že jsem jen domnělý derviš, pravděpodobně vyslaný sultánem na nějaké tajné posláni do Buchary.

Zpraven o postupu té intriky jsem nebyl nikterak udiven, když jsem brzy po své první audienci u chána obdržel vyzvání druhé. Pověření bylo nesmírně horké. Nerad jsem se dal vyrušovat v hodině svého odpočinku, ale co jsem měl nejméně rád bylo, že jsem byl přinucen přejít nádvoří hradu, kam byli odvedeni zajatci zajatí ve válečném tažení proti Čaudorům a kde měli být popraveni. Chán, jenž měl četný průvod, mi řekl, že slyšel, že jsem zběhlý i ve světských vědách a že vládnou krásným květnatým inšá (slohem); dodal, že mu musím napsat několik řádek na istanbulský způsob, které by rád viděl. Protože jsem věděl, že to navrhl mehter, jenž se sám těšil pověsti kaligrafa a vytáhl zprávu o mém nadání z hádžíů, vzal jsem si nabídnuté psací potřeby a napsal tyto řádky:

Doslovný překlad

Nejmajestátnější, nejmocnější, hrozný králi a vládce!

Pohroužen v tvou královskou přízeň, nejchudší a nejpokornější z tvých služebníků, maje před očima (arabské přísloví)²⁰, že „všichni krásní písaři jsou blázni“, oddával se až do tohoto dne studiu kaligrafie jen velmi málo, a jen proto, že si vzpomíná (perské přísloví), že „každá chyba, jež se zalíbí králi, je ctností“, odvažuje se podat mu nanejvýš poddaně tyto řádky.

Nezřízená vznešenost titulů, které jsou ovšem v Istanbulu dosud v užívání, chána potěšila. Mehter byl příliš tupý, aby můj sarkasmus pochopil. Bylo mi nařízeno usednout, a když mi byl nabídnut čaj a chléb, vyzval mě chán, abych s ním rozmlouval. Předmětem dnešního hovoru byla výhradně politika. Abych zůstal věren své dervišské povaze, nutil jsem je, aby ze mne každé slovo vypáčili. Mehter dával pozor na každý výraz, chtěje vidět potvrzení svých podezření. Všechna jeho námaha byla marná. Chán mi po svém milostivém rozloučení poručil, abych si pro svou denní stravu vzal peníze od pokladníka.

Když jsem řekl, že nevím, kde sídlí, dali mi jasaula za průvodce, který měl i jiná posláni k vyřízení; a vzpomínka na scény, jichž jsem byl v jeho přítomnosti svědkem, je skutečně strašlivá. Na posledním nádvoří jsem našel asi tři sta Čaudorů, válečných zajatců, pokrytých hadry; byli tak zmučeni úzkostí ze svého blížícího se osudu a hladem, který několik dní snášeli, že vypadali, jako by právě vstali ze svých hrobů. Byli rozděleni na dvě skupiny, totiž na ty, kdo ještě nedosáhli čtyřicátého roku a měli být prodáni do otroctví nebo užití jako dary, a na ty, kdo byli pro svou hodnost či věk pokládáni za aksakaly (šedé brady) čili vůdce a kdo měli podstoupit trest uložený chánem. První, spoutání dohromady železnými kruhy na šíji po deseti až patnácti, byli odvedeni; druhí poddajně čekali na přisouzený trest. Vypadali jako jehňata v rukou svých popravčích. Zatímco bylo několik z nich vedeno k oprátce nebo ke špalku, viděl jsem, jak si na pokyn popravčího osm starců lehlo na zem na znak. Potom je svázali na rukou i na nohou a popravčí jim jednomu po druhém vyloupával oči, kleče při tom na hrudi každého z těch ubožáků; a po každém výkonu si nůž, z něhož kapala krev, otřel do bílé brady toho šedivého nešťastníka.

Ach! ukrutná podívaná! Jak byl každý hrozný výkon dokonán, oběť, osvobozená ze svých pout, tápajíc rukama okolo sebe, se snažila postavit na nohy! Někteří padali jeden proti druhému, hlavou proti hlavě; jiní se opět bez síly sesouvali na zem a vydávali tiché stony, jejichž vzpomínka mě bude nutit zachvřt se, dokud budu žít.

²⁰ *Doctores male pingunt*, poznamenává Vámbéry. (Učení muži píší ošklivě.)

Jakkoli strašlivé mohou ty podrobnosti čtenáři připadat, musí se přece říci, že ta ukrutnost byla jen odplatou za neméně barbarský čin, který Čaudorové spáchali minulé zimy na jedné uzbecké karavaně. Byla to karavana bohatá, složená ze dvou tisíc velbloudů, která byla na své cestě z Orenburgu do Chívy přepadena a docela vyloupena. Turkmeni, dychtíví po kořisti, ačkoli se zmocnili zásob ruského zboží, obrali cestující (většinou chívské Uzbeky) o jejich potravu i šaty, takže zahynuli v samém středu pouště, někteří hladem a jiní mrazem; jen osmi ze šedesáti se podařilo život zachránit.

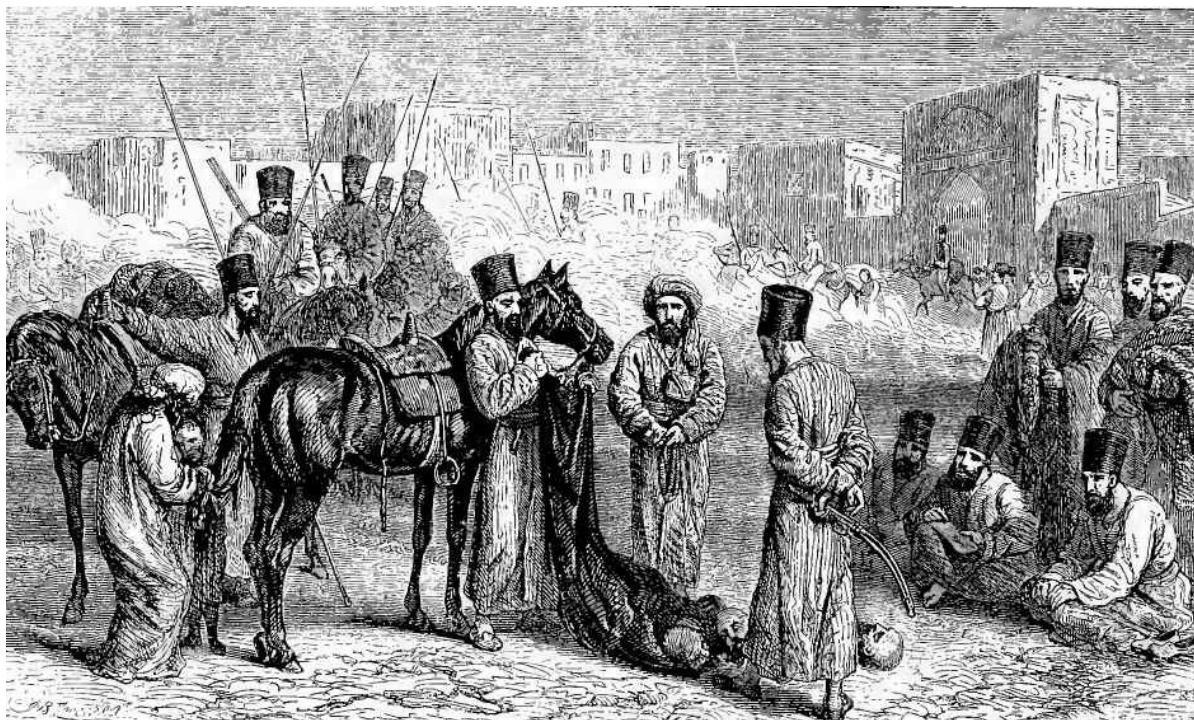
Zacházení se zajatci, jaké jsem popsal, je skutečně hrozné; nelze je však pokládat za výjimečný případ. V Chívě, jakož i v celé Střední Asii, je bezúčelná ukrutnost neznámá; celý ten postup se pokládá za docela přirozený a zvyk, zákon i náboženství se v jeho posvěcení shodují. Nynější chán chívský se chtěl vyznamenat jako ochránce náboženství a věřil, že se mu to podaří, bude-li s největší tvrdostí trestat všechny přečiny proti němu. Vrhout pohled na hustě zahalenou ženu stačilo, aby byl provinilec popraven redžmem²¹, jak to náboženství nařizuje. Muž je oběšen a žena je u šibenice zahrabána do země po hruď a tam ukamenována k smrti. Protože v Chívě nejsou kameny, užívají keseku (tvrdých hliněných koulí). Při třetí salvě je ubohá oběť docela pokryta prachem a tělo, z něhož kape krev, je hrozně zohaveno a jen smrt, která nastoupí, učiní jejímu mučení konec.

Chán stanovil trest smrti nejen za cizoložství, ale i za jiné přečiny proti náboženství, takže ulemové byli v prvních letech jeho vlády dokonce nuceni jeho náboženskou horlivost chladit; a přece neuplyne den, aby někoho z audience u chána neodvedli, když předtím zaslechl ona osudná slova, jež jsou jeho rozsudkem: „Alib barin“ (odved'te ho).

Téměř jsem zapomněl zmínit, že mě jasaul dovedl k pokladníkovi, abych přijal sumu na svou denní stravu. Můj nárok byl brzy vyřízen; tato osobnost však byla zaměstnána tak zvláštním zaměstnáním, že nesmím vynechat jeho podrobné vypsání. Rozděloval chaláty (čestná roucha), jež měly být posílány do tábora, aby odměnily ty, kdo se vyznamenali. Skládaly se asi ze čtyř druhů hedvábných kaftanů s křiklavými barvami a s velkými květy do nich zapracovanými zlatem. Slyšel jsem, jak jim říkají čtyřhlavé, dvanáctihlavé, dvacetihlavé a čtyřicetihlavé kaftany. Protože jsem na nich neviděl žádné hlavy ani malované, ani vyšívané, dožadoval jsem se příčiny toho pojmenování a bylo mi řečeno, že nejjednodušší kaftany jsou odměnou za utětí čtyř hlav nepřátel, a ty nejkrásnější náhradou za čtyřicet hlav, a že jsou nyní zasílány do tábora. Někdo pokračoval a řekl mi, „že není-li to v Rúmu zvykem, měl bych jít příštího jitra na hlavní náměstí, kde bych byl svědkem toho rozdělení.“ Příštího jitra jsem skutečně viděl přijíždět z tábora asi sto jezdců pokrytých prachem. Každý z nich s sebou přivedl alespoň jednoho zajatce, a mezi tím počtem i děti a ženy, rovněž přivázané buď k ocasu koně, nebo k hrušce sedla; a vedle toho všeho měl za sebou připoutaný velký pytel obsahující hlavy jeho nepřátel, svědectví o jeho hrdinských skutcích. Když přijel, předal zajatce jako dary chánovi nebo nějaké jiné velké osobnosti, pak rozvázal svůj pytel, uchopil jej za dva spodní kouty, jako by se chystal vysypat brambory, a vyvalily se před účtaře hlavy bradaté i bezbradé; ten je kopanci nohou shrnoval dohromady, až se složila velká hromada, skládající se z několika set. Každý hrdina dostal stvrzenku na počet odevzdaných hlav a o několik dní později přišel den výplaty.

Přes tyto barbarské zvyky, přes tyto zarážející scény jsem právě v Chívě a jejích poddaných provinciích strávil ve svém inkognitu dervíše nejpříjemnější dny celé své cesty. Jestliže obyvatelé přijímali hádžie přátelsky, ke mně byli neobyčejně dobrotiví. Stačilo mi ukázat se na veřejnosti, aby mě chodci, aniž bych o to žebрал, přímo zasypali mnohými kusy šatů a jinými dary. Dbal jsem, abych nikdy nepřijal značné sumy. Ty kusy šatů jsem rozdělával mezi své méně štěstím obdařené bratry a vždy jsem jim přepouštěl, co bylo nejlepší a nejkrásnější, a pro sebe jsem si vyhrazoval, jak dervišovi slušelo, co bylo nejchudší a nejméně vyzývavé. Nicméně v mém postavení nastala velká změna, a abych to otevřeně přiznal, s radostí jsem viděl, že jsem nyní dobře vypraven silným oslem, penězi, šatstvem i zásobami a že jsem k své cestě dokonale vystrojen.

²¹Redžm je ukamenování, trest, který islámské právo stanoví za cizoložství. Vykonává se veřejně a oběť bývá do země zahrabána tak, aby nemohla uniknout.

Výplata za lidské hlavy — Chíva

Co se mi přihodilo na mých výpravách, které dosahovaly až ke Kungradu, poskytlo by dost látky, aby moje kniha narostla o dvě další kapitoly.

Za čtyři a půl dne plavby dolů po Oxu²² jsem dospěl do Kungradu²³ a zpáteční cesta po zemi nám vzala dvojnásobek času. Oba břehy, s výjimkou té části levého, kde se proti Kanli zvedá hora Ovejs Karajne, jsou rovné a průměrně dobře obděláné a zalidněné. Mezi Kanli a Kungradem je poušť, která trvá tři dny cesty; protilehlý břeh je naproti tomu, zvláště tam, kde sídlí Karakalpaci, pokryt pravěkými lesy. Když jsem se vrátil do Chívy, nalezl jsem své přátele unavené čekáním; naléhali na mne, abych Chívu opustil hned nazítří, neboť žár, který rostl na prudkosti, vzbuzoval oprávněné obavy o naši cestu do Buchary. Šel jsem se rozloučit se Šukrulláhem bajem, jemuž jsem byl během svého pobytu v Chívě tolik zavázán. Byl jsem skutečně hluboce pohnut, když jsem viděl, jak se mě ten výtečný starý muž snaží od mého záměru odvrátit a kreslí mi nejhroznější obraz Buchary šeríf (vznešené Buchary). Vykreslil mi emírovu politiku jako podezíravou a zrádnou — politiku nepřátelskou nejen Angličanům, nýbrž všem cizincům —, a potom mi jako velké tajemství řekl, že před několika lety byl i jeden Osman, vyslaný zesnulým Rešidem pašou do Buchary jako vojenský instruktor, zrádně zavražděn na rozkaz emírův, když si po dvouletém pobytu přál vrátit se do Istanbulu.

To horoucí odvracování od Šukrulláha baje, který měl zprvu do mé dervišské povahy nejpevnější víru, mě nesmírně překvapilo. Začal jsem si myslet: „Tento muž, není-li jist mou totožností, přece, když mě viděl více, prohlédl moje inkognito a nyní má snad nějakou docela jinou představu a podezření.“ Ten výtečný starý muž byl ve svých mladších dnech v roce 1839 vyslán do Herátu k majoru Toddovi a byl také několikrát v Petrohradě. Jak mi řekl, často se v Istanbulu stýkal s frengii, což mu bylo zdrojem velkého potěšení. Co když, choval-li nějakou představu o našem skutečném způsobu myšlení — o našich snahách v směru vědeckém —, vzal mě z nějakého zvláštního pocitu dobrovůle pod svou ochranu? Když jsem se s ním rozžehnával, spatřil jsem v jeho oku slzu — slzu, kdo ví, jakým pocitem vnuknutou?

²²Plavba po Oxu proti proudu z Kungradu do Chívy trvá osmnáct dní, poznamenává Vámbéry.

²³Kungrad leží v deltě Amudarji, na jejím levém břehu, v dnešním Karakalpakstánu. Byl nejsevernějším městem chívského chanátu a sbíhaly se v něm karavanní cesty ke Kaspickému moři a k ruským hranicím.

Také chánovi jsem dal závěrečné požehnání. Uložil mi, abych se vrátil přes Chívu, neboť se mnou chtěl vyslat do Istanbulu vyslance, aby z rukou nového sultána přijal obvyklé udělení svého chanátu. Mou odpovědí bylo „kismet“, což znamená, že je hříchem myslet na budoucnost. Uvidíme, co měl osud v zásobě. Rozžehnav se se všemi svými přáteli a známými, opustil jsem Chívu, kde jsem pobyl téměř měsíc.

IX.

Z Chívy do Buchary; odchod z Chívy do Buchary; přívoz přes Oxus; velký žár; Šurachan; trh; zvláštní rozhovor s Kazaškou o kočovném životě; Tünüklü; alaman Tekkû; poplašená karavana se vrací do Tünüklü; nucena vrhnout se do pouště „Zhouba života“; žízeň; smrt velbloudů; smrt jednoho hádžího; bouřlivý vítr; nejisté postavení autorovo; pohostinné přijetí u perských otroků; první dojem z Buchary Vznešené

Et nous marchions à l'heure de midi traversant les souffles brûlants et empestés qui mettent en fusion les fibres du cerveau . . . Je m'enfonce dans une plaine poussiéreuse dont le sable agité ressemble à un vêtement rayé.

A kráčeli jsme v hodině polední, procházejíce vánky žhavými a zamořenými, jež rozpouštějí vlákna mozku . . . Nořím se do prašné pláně, jejíž rozvířený písek připomíná pruhované roucho.

Victor Hugo, podle Omaíji ben Aíedze

Když jsme konečně měli vše k cestě přichystáno, shromažďovali jsme se pozvolna na dobře zastíněném dvoře Töšebazu. Toho dne jsem poprvé dokázal plně ocenit, jaký vliv měla nábožná dobročinnost Chívanů na naši žebrovou karavanu. Jen u těch nejskoupějších se dalo rozeznat ještě něco z jejich bývalých hadrů: na místě roztrhaných plstěných čepic, jaké se nosily mezi Jomuty, vzali moji přátelé na hlavu sněhobílý turban; všechny tlumoky byly lépe naplněny; a nejpotěšitelnější na pohled bylo, že i ten nejchudší z poutníků měl nyní svého oslíka, na němž mohl jezdit. Mé postavení se změnilo nemálo, neboť jsem měl osla k vlastnímu užívání a k tomu i poloviční podíl na velbloudu; na prvním jsem měl jezdit, druhého užívat k přepravě svého cestovního vaku, v němž byly mé šaty (v přísném množném čísle), několik rukopisů, které jsem si koupil, a mé zásoby. Již jsem nenosil s sebou, jako jsem to činil v poušti, jen černou mouku, nýbrž bílé pogače (malé placky pečené v ovčím tuku), rýži, máslo a dokonce i cukr. Svůj starý oděv jsem si přece jen podržel. Je pravda, že jsem přišel do vlastnictví košile, dal jsem si však dobrý pozor, abych si ji neoblékl; mohla by ze mne učinit zženštilce a bylo příliš brzy oddávat se takovému přepychu.

Z Chívy do Buchary jsme měli na vybranou mezi třemi cestami: a) přes Hazarasp a Fitnek s přechodem Oxu u Kükurtli; b) přes Chanku a Šurachan na jeho pravém břehu, se dvěma dny pouště od Oxu ke Karakulu¹; a c) po řece vzhůru vodou a potom, po vylodění v Elčigu, pouští ke Karakulu.

Protože jsme se rozhodli jít po suchu, nechal na nás náš kervanbaši, Tádžik z Buchary jménem Ajmed, abychom si zvolili mezi prvními dvěma cestami. Najali jsme velbloudy od Ajmeda společně s jedním obchodníkem se šatstvem z Chívy a Ajmed nám doporučil cestu přes Chanku jako v tuto dobu roku nejbezpečnější a nejsnazší.

Bylo to v pondělí k pozdnímu odpolední, když jsme pozastavili svůj úřad udělovatelů požehnání, vyprostili se z objetí, jež jako by neměla nikdy skončit, a opustili Chívu úrgendžskou branou. Mnozí, jejichž horlivost byla přepjatá, běželi za námi půl leguy; nábožný pocit jim vyháněl slzy z očí a my jsme je plné zoufalství slyšeli volat: „Kdo ví, kdy bude mít Chíva znovu to veliké štěstí přechovávat ve svých zdech tolik nábožných mužů!“ Mí druhové, usazení vysoko na svých velbloudech, už potom nebyli vyrušováni; mne však, jak jsem jel dole na svém osle, zahrnovali opětovně činnými projevy svého přátelství tak dlouho, až to ani můj oř nedokázal déle snášet a ke mé veliké radosti se se mnou dal do galopu; a teprve když jsem byl daleko z jejich dosahu, pokládal jsem za vhodné poradit mu větší zdrženlivost. Byl jsem však nucen tahat dlouho za uzdu, než jsem svého dlouhoušatého hipogryfa přiměl, aby svůj bezhlavý běh změnil v klus uměřenější, byť pořád ještě poněkud rychlý; a když jsem jej chtěl

¹Karakul, město na dolním Zaráfšanu v dnešní bucharské oblasti Uzbekistánu, bylo poslední zastávkou na karavanní cestě z Chívy do Buchary a nejzápadnějším bodem bucharské oázy. Jméno znamená „černé jezero“; kraj je dodnes znám chovem ovcí, po nichž se jmenuje kožešina karakul.

zmírnit ještě více, dal najevo svou nelibost a poprvé ze sebe vydal ten rozdírající křik, jehož bohatost, ohebnost a plnost bych byl radši posuzoval z poněkud větší vzdálenosti.

První noc jsme strávili v Godže, dvě míle od Chívy. Přes svou nepatrnost má kalenterchane (ubytovnu pro dervíše); s takovými se v Chívě a v Kokandu setkáváme i v těch nejmenších vesnicích. Odtud do Chanky jsme procházeli krajem bez přerušení obdělávaným: po celé cestě jsme viděli výtečné moruše; a protože můj osel neztrácel dobré vůle a držel se v čele karavany, měl jsem při jízdě čas pochutnávat si na plodech velkých a silných jako můj palec.

Stále v čele jsem dospěl do Chanky jako první; byl právě týdenní trh. Sesedl jsem u kalenterchane na nejzazším konci města, položené na břehu říčky a jako obvykle dobře zastíněné topoly a jilmy.

Nalezl jsem tu dva napolo nahé dervíše, právě když se chystali spolknout svou polední dávku opia; nabídli i mně malý díl a byli zaraženi, že odmítám. Potom mi připravili čaj, a zatímco jsem jej pil, vzali si oni své jedovaté opiáty a za půl hodiny už byli v blažených říších; a tu, ačkoli jsem v rysech jednoho spáče viděl stopy vnitřní radosti, zpozoroval jsem v rysech druhého křečovitě pohyby zobrazující smrtelnou úzkost.

Byl bych tam rád zůstal, abych od nich samých po procitnutí vyslechl zprávu o jejich snech; naše karavana však právě tehdy procházela a já jsem se k ní musel připojit, neboť odtud stačí necelá hodina, aby se dospělo ke břehu Oxu, a čas byl drahý, měli-li jsme podle svého záměru přejít řeku týž den. K naší nehodě byla tato část cesty velmi zlá; z bahna a močálovité země jsme se nedostali, dokud se nezačal sklánět večer, a tak jsme se rozhodli strávit noc pod širým nebem na břehu řeky.

Šíře Oxu zde byla tak velká, že oba břehy bylo možné rozeznat najednou jen s obtíží; to bylo pravděpodobně způsobeno dobou roku, neboť jeho vody byly rozvodněné a pokrývaly větší plochu po vydatných přítocích, které na jaře obdržel. Jeho žluté vlny a dosti rychlý tok podávaly podívání, jež nebylo pro mé oko bez zajímavosti. Bližší břeh je až daleko k obzoru korunován stromy a usedlostmi. I na odvrácené straně řeky lze hluboko ve vnitrozemí objevit známky obdělávání, a k severu se jako oblak svisle zavěšený z nebe jeví hora Ovejs Karajne. Voda Oxu v jeho vlastním řečišti není tak pitná jako v průplavech a strouhách, kde se za jejího dlouhého průchodu usadí písek. Zde voda skřípe mezi zuby, docela jako byste si ukousli písečné placky, a musí se nechat několik okamžiků stát, než se jí lze užít. Pokud jde o její sladkost a dobrou příchut', jsou obyvatelé Turkestánu toho mínění, že na zemi není řeky, která by se jí vyrovnala, ani Nil, Mubárek (blahoslavený). Zpočátku jsem si myslel, že ta dobrá příchut' vychází spíše z obraznosti vybičované do nadšení, jaké člověka pojme, když na jeho břehy dospěje po přechodu žíznivé pouště bez vody. Není to však tak, ta myšlenka se zakládá na omylu; a musím sám přiznat, že, nakolik má zkušenost s vodami dosahuje, nikdy jsem nenalezl řeku ani zřídlo, jež by dávalo vodu tak drahocennou jako Oxus.

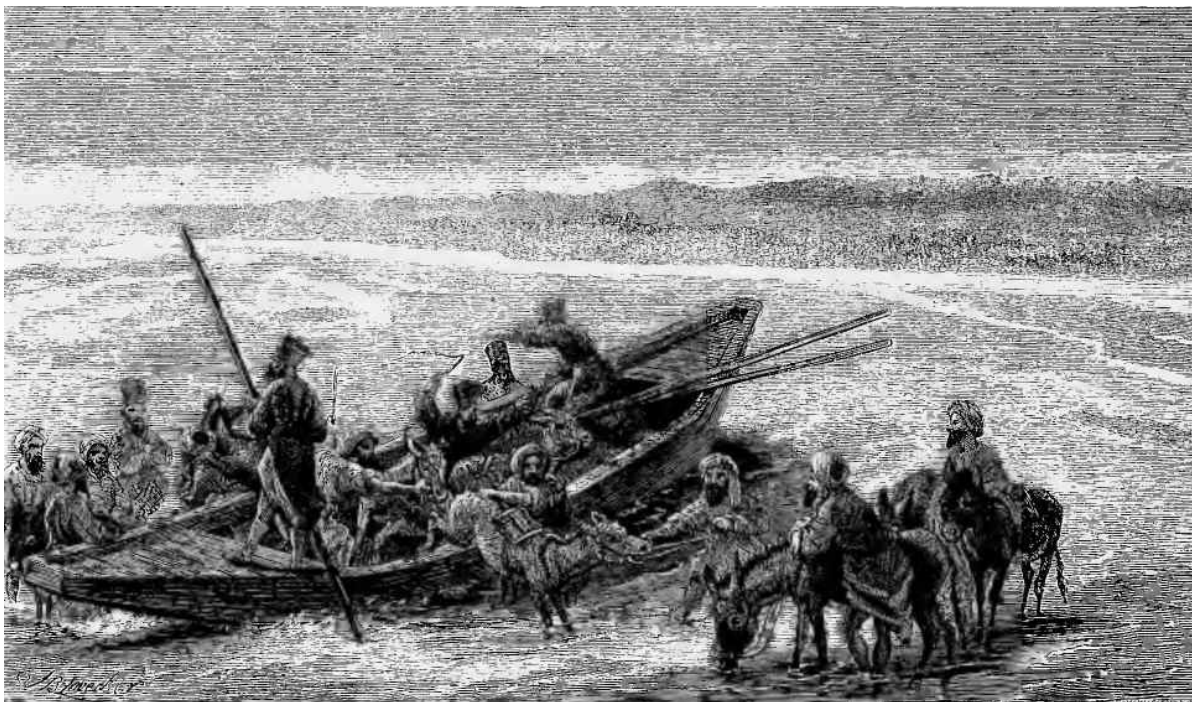
Příštího jitra zrána jsme našli přívoz. Zde, u Görlenu, u Hazaraspu a na jiných místech jsou brody soukromým majetkem vlády a dávají se do nájmu jednotlivým osobám. Ti pak se smějí odvážit převezení na protější břeh jen u takových cizinců, kteří mají od chána petek² (průvodní list), jež lze obdržet po zaplacení malé daně. Hádžiové měli jediný průvodní list pro všechny, já jsem si však opatřil ještě jeden, zvláštní, a jeho obsah byl následující:

Doslovný překlad

„Dává se na vědomí strážcům hranic a výběrcům mýta, že hádžímu mollovi Abdur Rešídovi efendimu bylo dáno dovolení a že jej nikdo nemá obtěžovat.“

Policie proti nám nečinila žádných výhrad. Ta listina měla jen ten účinek, že jsme jako hádžiové neměli nic platit za převezení na lodi náležející chánovi. Převozník to tak nejprve nechtěl chápat, nakonec však přisvědčil, shledav, že je přinucen, ať už to tak cítí nebo ne, zachovat se podle zásady dobročinnosti a přepravit nás s našimi zavazadly a osly na druhý břeh. Přejíždět jsme začali v desáté

²Doslova písmo, poznamenává Vámbéry.

Přívoz přes Oxus

hodině dopoledne a vysokého břehu, který vede napravo k šurachanskému průplavu, jsme nedosáhli do západu slunce. Velkou řeku, vlastně tak zvanou, jsme přepluli za půl hodiny; byli jsme však proudem zaneseni daleko po vodě, a než jsme ramenem za ramenem, tu vzhůru, tu dolů, dospěli k žádoucímu bodu, uplynul celý den, a to v takovém spalujícím žáru, jaký jsem dříve zakusil jen zřídka. V hlavním toku to bylo ještě dobré, v postranních ramenech jsme však každých deset kroků usedli na písku, a tu museli muži i osli opustit loď, dokud ji nedostali na vodu; a jak voda stačila ji unést, nalodili jsme se znovu. Budiž řečeno, že vylovení a nalodění oslů byla práce strašlivá, zvláště u některých zatvrzelců; ty bylo nutno vynášet a vnášet jako bezmocná nemluvnata; a ještě dnes se směji, když si vzpomenu, jak si můj dlouhonohý přítel hádží Jakúb vzal svého oslíka na hřbet a držel ho pevně za přední nohy, jež mu visely na prsa, zatímco se to ubohé zvířátko, celé rozechvělé, snažilo skrýt hlavu za šíjí žebrákovou.

Na břehu u Šurachanu jsme museli vyčkat den³, dokud nebyli převezeni velbloudi; potom jsme vyrazili a postupovali krajem zvaným Japkenary (břeh průplavu), rozrytým všude průplavy. Japkenary tvoří oázu osm mil dlouhou a pět nebo šest mil širokou. Je dosti dobře obdělána. Po ní začíná poušť, jejíž okraj, zvaný Akkamiš, má dobré pastviny a je obydlen Kazachy. U Akkamiše se karavana začala pomalu vinout svou cestou. Kervanbaši, já a dva další, kteří jsme se mohli spolehnout na krok svých oslů, jsme zajeli z cesty na výpravu do Šurachanu, abychom tam na týdenním trhu doplnili své zásoby, čili abych mluvil jasněji, abychom se povyrazili.

Šurachan, obehnaný dobrou hliněnou hradbou, se chlubí jen několika obytnými domy, skládá se však ze tří set krámů. Ty se otvírají dvakrát týdně a navštěvují je kočovníci i usedlíci z okolní země. Je majetkem emíra ül umerá, čili staršího chánova bratra, který tu má krásnou zahradu. Nechal jsem své druhy, aby si vykonali své nákupy, a vrátil se do kalenterchane, jež stojí před městskou branou. Nalezl jsem tu několik dervišů, kteří vyzábli na kostlivce zhoubným oddáváním se tomu opiu, jež se nazývá

³Šurachan ležel na pravém břehu Amudarji v chívském chanátu. Nebylo to město v pravém smyslu, nýbrž tržiště s několika sty krámy, které se otvíraly dvakrát týdně pro kočovné Kazachy i okolní usedlíky.

beng (připravuje se ze lnu)⁴, a džersům, a leželi hrozně zohavení na vlhké zemi ve svých tmavých kobkách.

Když jsem se jim představil, vítali mě a předložili mi chléb a ovoce. Nabídl jsem peníze, tomu se však vysmáli a řekli mi, že několik z nich nemělo již dvacet let peníze v ruce. Kraj své dervíše vydržuje; a vskutku jsem v průběhu dne viděl přijíždět nemálo statných uzbeckých jezdců, kteří přinášeli nějaký příspěvek, ale na odměnu dostali dýmku, z níž si vytáhli svůj milovaný jed. V Chívě je beng nejoblíbenější narkotikum a mnozí jsou tomuto neřádu oddáni, poněvadž oddávat se vínu a palčivým nápojům zapovídá Korán a každé provinění je hřích, který vláda stíhá smrtí.

Protože se připozdívalo, vydal jsem se na trh hledat své přátele, a dalo mi mnoho práce, abych si prorazil cestu vlnícím se zástupem. Všichni byli na koních, prodavači stejně jako kupci; a bylo nadmíru komické vidět, jak kazašské ženy se svými velkými koženými nádobami plnými kimisu⁵, sedíc na koních, drží hrdlo měchu nad ústy zákaznickovými. Obratnost je tu na obou stranách, neboť jen velmi zřídka padne kapka vedle.

Nalezl jsem své spolucestující a společně jsme se vydali, abychom se opět připojili ke karavaně, nyní pět leguí vzdálené. Den byl nesmírně horký; na štěstí jsme však tu a tam, přes vše písečnost země, přišli ke kazašským stanům, a stačilo, abych se k jednomu z nich přiblížil, a ženy se zjevily se svými měchy; a vznikla pořádná hádka, jestliže jsem nápoj nepřijal od každé z nich. Takto posilnit žízňového cestovatele v letním žáru se pokládá za nejvyšší stupeň pohostinnosti, a Kazachovi činíte dobrodiní, dáte-li mu příležitost dostat jejím zákonům. Karavana vyčkávala našeho příchodu s největší nedočkavostí: byla na odchodu, neboť od nynějška jsme začínali pochodovat jen v noci, což bylo velikou útechou nám i našim zvířatům. Hned jak jsme dorazili, dalo se vše do pohybu, a čarovný byl v jasném světle měsíce pohled na karavanu, jak se táhne vpřed, na Oxus, jenž se dutým zvukem valil po naší pravici, a na strašnou tatarskou poušť po naší levici. Příštího jitra jsme se utábořili na vysokém břehu téže řeky. Ten kraj nese jméno Töjebojun (velbloudí šíje), pravděpodobně od zákrutů, které břeh opisuje: v určitých měsících roku jej obývají Kazaši. V rozmezí deseti hodin jsem v našem okolí viděl tři jejich rodiny, které se u nás jedna po druhé zdržely, ale nejvýše na tři hodiny, a potom putovaly dál. Nic mi nemohlo podat živější obraz kočovného života; a když jsem se později vyptával jedné Kazašky na tento neusedlý způsob bytí, odpověděla mi se smíchem: „My zcela jistě nikdy nebudeme tak lenivé jako vy mollové a nebudeme sedět celé dny na jednom místě! Člověk se musí pořád hýbat; neboť pohled: slunce, měsíc, hvězdy, voda, zvíře, pták, ryba, vše je v pohybu; jen mrtví a země zůstávají na svém místě!“ Chystal jsem se vznést mnohé výhrady proti mudrosloví této kočovné dámy, když se z dálky ozval křik, v němž jsem rozeznal slovo „Büri! Büri!“ (vlk, vlk). Hnala se jako blesk ke stádu, jež se páslo v dáli, a její pokřik měl takový účinek, že se vlk tentokrát spokojil s tukovým ocasem jedné ovce a vzal s ním do zaječích. Měl jsem velkou chuť se jí, když se vracela, zeptat, jaké výhody vyplynuly z toho, že se „hýbal“ vlk, byla však příliš sklíčena ztrátou, kterou utrpěla, a já se vrátil ke karavaně.

Před západem slunce jsme opět vyrazili a pochodovali bez zastávky v blízkosti řeky. Její hluboké břehy jsou téměř všude zarostlé vrbami, obrovitou trávou a sítinou. Ačkoli mi cesta mezi Chívou a Bucharou byla popisována jako hojně užívaná, nepotkali jsme dosud, nehledě k pohraničním strážcům a kočovníkům, kteří se tu potulovali, ani jediného cestujícího. Jaký byl tedy náš úžas, když jsme kolem půlnoci spatřili pět jezdců, jak se tryskem blíží! Byli to chívští kupci, kteří sem přijeli z Buchary přes Karakul ve čtyřech dnech. Sdělili nám tu příjemnou zvěst, že cesty jsou docela bezpečné, a zároveň nám řekli, že pozítří potkáme jejich karavanu, kterou zůstavili za sebou.

Při odchodu z Chívy jsme slyšeli, že turkmenští Tekkové, využívající nepřítomnosti emíra a jeho vojska z Buchary, zamořují přístupy k tomuto městu, a našemu kervanbašimu bylo z té příčiny potají

⁴Beng se připravuje z konopí, nikoli ze lnu.

⁵Velice kyselý nápoj připravovaný z mléka klisny nebo velbloudice, jehož výrobou jsou Kazaši proslulí, poznamenává Vámbéry. Kočovníci Střední Asie ho užívají jako opojného nápoje a má tu zvláštní vlastnost, že vykrmuje. Zkoušel jsem jej velmi často, nikdy jsem však nedokázal pozřít více než několik kapek, poněvadž mi ta ostrá kyselost rozbolela ústa a rozdrásala zuby.

úzkou; to, co jsme nyní slyšeli, jej však upokojilo. Měli jsme naději, že dospějeme ke konci své cesty za šest nebo osm dní, z nichž jen dva budeme muset urazit, aniž přijdeme k vodě, totiž v poušti mezi Oxem a Karakulem.

Příštího jitra jsme se utábořili u Tünüklü, zbořeniny starobylé tvrze na nevelkém pahorku, u jehož nohy teče Oxus a který je sám pokryt tou nejkrásnější zelení. Od tohoto bodu vede cesta severovýchodním směrem písčnou pouští Chalata Čöli, jinak označovanou Džan Batirdigan⁶ (zhoubu života), jíž se však užívá jen v zimě po velkých závějích sněhu, v časech, kdy je cesta přes Karakul zamořena Turkmeny, kteří v tu dobu roku, když Oxus zmrzne, křižují bez překážky na všechny strany.

Zatím se žár stával víc a více nesmírným, nedotýkal se nás však mnoho, poněvadž jsme každý den odpočívali na břehu mohutné řeky plné sladké vody; a jakých pocitů vděčné radosti jsme byli plni, když jsme vzpomněli Kahirmana Aty a jiných míst ve velké poušti mezi Chívou a Gömüštepe. Bohužel jsme byli ve svých příjemných rozjímáních brzy zneklidnění a svévolí několika turkmenských dobrodruhů uvrženi do takového nebezpečí, že nás to všechny mohlo přivést k strašlivému konci, kdyby nás nebyla zachovala nějaká náhoda či osudový řád.

Bylo to právě k rozednění, když jsme na svém pochodu potkali dva napolo nahé muže, kteří na naši karavanu volali z dálky. Jak k nám dospěli, zhroutili se na zem se slovy: „Kousek chleba, kousek chleba!“ Byl jsem jeden z prvních, kdo jim podal chléb a ovčí tuk. Když se trochu najedli, začali nám vyprávět, že jsou lodníci z Hazaraspu a že je tekkovský alaman obral o loď, šaty i chléb a nechal jim pouhý život; že lupičů bylo sto padesát a že zamýšlejí nájezd na stáda okolních Kazachů. „Pro Boha,“ pravil jeden z nich, „buď prchněte, nebo se skryjte, jinak na ně za několik hodin narazíte, a přes vše, že jste nábožní poutníci, zůstaví vás v poušti bez zvířat a bez potravy, neboť kair, nevěřící Tekkové, jsou schopni všeho.“ Náš kervanbaši, který už byl dvakrát obrán a jen s velkými obtížemi vyvázl se životem, té rady nepotřeboval; jen zaslechl slova „Tekke“ a „alaman“, a již vším spěchem vydal rozkaz k obratu a začal se stahovat tak rychle, jak to ubozí přetíženi velbloudi dovolovali. Pokoušet se na těchto zvířatech uprchnout Turkmenům na koních by bylo samozřejmě výškou nerozumu; podle našeho počtu však sto padesát jezdců nemohlo být přes řeku přepraveno dříve než do jitra, a zatímco by lupiči opatrně postupovali po cestě, mohli jsme my dospět opět k Tünüklü a po doplnění svých měchů se vrhnout do Chalaty (pouště), kde naše zkáza nemusela být tak jistá. Po nejkratším vypětí dospěla naše ubohá zvířata docela vyčerpaná před Tünüklü. Zde jsme jim museli dopřát trochu pastvy a odpočinku, neboť jinak by bývalo nemožné dosáhnout i jen první zastávky v písku. Z přinucení jsme se tedy na tom místě chvějící zdrželi tři hodiny, dokud jsme neměli čas naplnit si měchy a připravit se na tu strašlivou cestu.

Obchodník se šatstvem z Chívy, který byl sám již jednou Turkmeny obrán, zatím přesvědčil několik hádžíů — mám na mysli ty, kdo měli dobře naplněné pytle, ale žádnou odvahu —, aby se spíše ukryli s ním v podrostu na břehu řeky, než aby se v době saratanu (psích dnů) vrhli do pouště, kde jim hrozí nejen smrt žízni, ale i zkáza od tebbádu (horkého východního vítru).

Vymaloval ta nebezpečí v tak živých barvách, že se mnozí od naší společnosti odloučili; a protože se právě v tom okamžiku na řece objevila prázdná bárka a lodníci, přirazivše k břehu, na němž jsme byli, nám nabídli, že nás odvezou do Hazaraspu, začali všichni váhat, a vbrzku zůstalo jen čtrnáct věrných původnímu plánu kervanbaših. To byl vskutku nejkritičtější okamžik celé mé cesty! Vrátit se do Chívy by, jak jsem uvažoval, mohlo rozvrátit celý záměr mé cesty. „Můj život je ostatně ohrožen všude — všude je v nebezpečí; tedy vpřed, jen vpřed! Lépe zhynout zuřivostí žívlů než na skřipcích tyranů!“

Zůstal jsem s kervanbašim a zůstali i hádží Sálíh a hádží Bilál. Bylo to trapné loučení s těmi našimi zbabělými spolecestujícími; a hle, ve chvíli, kdy se bárka chystala odrazit, navrhli naši přátelé, kteří už byli na palubě, fal.⁷

⁶Správněji Batirdigan, přítomné přičestí od slovesa batirmek (hubit), poznamenává Vámbéry.

⁷Fal (předpověď) je to, poznamenává Vámbéry, když člověk otevře Korán nebo kteroukoli jinou náboženskou knihu náhodně a hledá na stránce před sebou místo přiléhající k jeho přání.

Oblázky, jež měly určit počet veršů, které se budou číst, se mezi nás rozdělily, a hádží Sálíh ještě nestihl zkušeným zrakem zjistit výsledek, když téměř všichni hádžiové bárku opustili a vrátili se k nám; a protože bylo všechno pohotově, aby se předešlo dalšímu otálení a váhání, poslechlo se toho popudu hned a my jsme vyrazili. Slunce dosud nezapadlo, a my jsme se již nalézali na cestě do Chalaty, uhýbající ke straně od zbořenin Tünüklü.

Lze si snadno představit, v jaké náladě jsme byli já a moji druhové, tak dobře už obeznámení s hrůzami pouště! Z Gömüštepe do Chívy jsme putovali v květnu; nyní byl červenec. Tehdy jsme měli dešťovou vodu; zde však nebylo jediného zřídla, jehož by se dalo užít. S nevypsitelnou lítostí utkvěly naše oči na Oxu, který se stával vzdálenějším a vzdálenějším a v posledních paprscích odcházejícího slunce se dvojnásob krásně leskl. I velbloudi, kteří se před odchodem dosyta napili, drželi své oči tak plné výmluvnosti dlouho, předlouho obráceny v témž směru!

Několik hvězd se začalo třpytit na nebi, když jsme dospěli do písečné pouště. Po celý pochod jsme zachovávali hrobové ticho, abychom unikli pozornosti Turkmenů, kteří byli pravděpodobně tehdy v naší blízkosti. Snad by nás pro temnotu noci ani neviděli, neboť měsíc měl vyjít až později. Přáli jsme si také, aby jim naši polohu neprozradil žádný zvuk. Na měkké půdě nevydávalo šlápnutí velbloudů žádnou ozvěnu. Obávali jsme se však, že by naše osly mohl posednout nějaký popud k hýkání, neboť jejich hlasy by se v tichou noc rozléhaly široko daleko. K půlnoci jsme dospěli na místo, kde jsme byli všichni nuceni sesednout, poněvadž osli i velbloudi klesali v jemném písku až po kolena. Ten tu totiž tvořil nepřerušovaný řetěz malých pahorků. Za chladného nočního pochodu jsem tím nekonečným pískem dokázal ještě tak tak kráčet; k ránu jsem však cítil, jak mi ruka začíná otékat od neustálého opírání o hůl. Uložil jsem proto svá zavazadla na osla a jeho místo jsem zaujal na velbloudu, jemuž bylo, ačkoli těžce dýchal, v písku přece jen více volno než mně s mou chromou nohou.

Naše jitiňní zastávka nesla to líbezné pojmenování Adamkyrylgan (což znamená „místo, kde lidé hynou“), a stačilo vrhnout pohled k obzoru, aby se člověk přesvědčil, jak je to jméno příhodné. Necht' si čtenář představí moře písku, prostírající se, kam oko dohlédne, na jedné straně utvářené ve vysoké pahorky jako vlny, které do té podoby bičovala zuřivá bouře; na druhé straně zase jako hladká voda tichého jezera, jen lehce rozvlněná západním větrem. Ve vzduchu není viditelný žádný pták, na zemi žádný červ ani chrobák; stopy po ničem jiném než po odešlém životě, v bělejících se kostech člověka či zvířete, jež zhynuli a jež každý, kdo tudy projde, sbírá na hromadu, aby pochodu příštích cestovatelů sloužily jako vodítko! Proč dodávat, že jsme postupovali, aniž by nás Turkmeni zpozorovali? Na zemi není muže, který by tu dokázal udělat zastávku na koni; zda se však našemu postupu nepostaví na odpor živly, to byla otázka, jejíž uvažování podlomilo i *sang froid* Orientálcovo, a nejlépe o jejich úzkosti svědčily zasmušilé pohledy mých spolucestujících po celou tu cestu. Podle toho, co nám řekl kervanbaši, jsme měli na této cestě od Tünüklü do Buchary mít celkem jen šest dní cesty, polovinu pískem, ostatek pevnou a rovnou zemí, kde se tu a tam vyskytne tráva a kam docházejí pastýři. Po přehlédnutí svých měchů jsme proto počítali, že se budeme muset obávat nedostatku vody jen po dobu jednoho a půl dne; prvního dne jsem však zpozoroval, že voda z Oxu našemu propočtu nedostačuje; že ta nejdrahocennější tekutina, ačkoli jsme ji užívali nanejvýš spořivě, každým okamžikem ubývala, buď žářem slunce, vlastním výparem, nebo nějakou podobnou příčinou. To zjištění mě přimělo bdít nad svými zásobami s dvojnásobnou pečlivostí; v tom mě napodobovali i ostatní, a přes naši úzkost bylo až komické vidět, jak spáči spí, pevně objímající své nádoby s vodou.

Nehledě na spalující žár jsme byli nuceni konat i ve dne pochody dlouhé pět až šest hodin, neboť čím dříve jsme vyšli z oblasti písku, tím méně příčin jsme měli bát se nebezpečného větru tebbádu⁸; na pevné pláni totiž může s sebou přinést jen muka horečky, kdežto v oblasti písku může v jediném okamžiku vše pohřbít. Síly ubohých velbloudů byly namáhány příliš; do pouště vstoupili znaveni svou noční cestou; nebylo tedy divu, že někteří muky písku a žáru onemocněli a že dva zhynuli už na zastávce toho dne. Nese jméno Šorkutuk. To slovo znamená slané zřídlo, a jedno zde opravdu prý je, dostatečné

⁸Tebbád, perské slovo, znamená *horečný vítr*, poznamenává Vámbéry.

k občerstvení zvířat, bylo však docela zaneseno bouřlivým větrem a bylo by bývalo potřeba celodenní práce, aby bylo opět k užítku.

Ale i bez tebbádu nás tíživý denní žár už zbavil sil, a dva z našich chudších druhů, přinucení ploužit se pěšky po boku svých zeslábnutých zvířat, vyčerpali veškerou svou vodu a onemocněli tak, že jsme je museli natáhnout a přivázat na velbloudy, neboť nebyli vůbec schopni jízdy ani sezení. Zakryli jsme je, a dokud dokázali vyslovovat, volali ustavičně: „Vodu! vodu!“, jediná slova, jež jim vyšla z úst. Ach, i jejich nejlepší přátelé jim upírali ten životodárný doušek; a když jsme čtvrtého dne dospěli k Medemin Bulagu, vysvobodila smrt jednoho z nich ze strašných muk žízně. Byl to jeden z těch tří bratrů, kteří přišli o otce v Mekce. Byl jsem přítomen, když ten nešťastník vydechl naposled. Jazyk měl docela černý, patro šedobílé; v ostatním nebyly jeho rysy příliš zohaveny, až na to, že měl rty scvrklé, zuby obnažené a ústa otevřená. Velmi pochybuji, že by mu v tomto krajním utrpení voda ještě byla pomohla; ale kdo tam byl, aby mu ji podal?

Je to hrozný pohled, vidět otce ukrývat své zásoby vody před synem a bratra před bratrem; každá kapka je život, a když lidé cítí muka žízně, není v nich, jako je tomu v jiných nebezpečích života, žádného ducha sebeobětování ani žádného pocitu velkodušnosti.

V písečných částech pouště jsme strávili tři dny. Nyní jsme měli dospět na pevnou pláň a přijít na dohled hory Chalaty, jež se táhne k severu. Bohužel nás opět čekalo zklamání. Naše zvířata nebyla schopna dalšího vypětí a my jsme v písku strávili čtvrtý den. V kožené láhvi mi zbývalo ještě asi šest sklenic vody. Pil jsem je kapku po kapce a trpěl jsem při tom samozřejmě hrozně žízní. Velice poplašen, když jsem shledal, že mi jazyk začíná uprostřed trochu černat, vypil jsem ihned jedním douškem polovinu toho, co mi zbývalo, mysle, že si tak zachráním život; ale ó! ten palčivý pocit, následovaný bolestí hlavy, se stával k ránu pátého dne ještě prudší, a když jsme kolem poledne dokázali rozeznat chalatské hory od oblaků, které je obklopovaly, cítil jsem, jak mě síly postupně opouštějí. Čím více jsme se k horám přibližovali, tím více písku ubývalo, a všechny oči dychtivě slídily, zda neobjeví stádo dobytka nebo pastýřskou chýši, když kervanbaši a jeho lidé obrátili naši pozornost k oblaku prachu, který se blížil, a řekli nám, abychom neztráceli čas a sesedli z velbloudů. Ta ubohá zvířata dobře věděla, že to spěchá tebbád; vydala hlasitý křik, padla na kolena, položila své dlouhé šije po zemi a snažila se zahrabat si hlavy do písku. Zakopali jsme se za nimi, lehnuvše tam jako za hradbou (viz vyobrazení); a my jsme ještě ani nestihli pokleknout v jejich krytu, a již se nad nás vítr vrhl s dutým chřestivým zvukem a svým průchodem nás nechal pokryté krustou písku na dva prsty silnou. První zrnka, která se mě dotkla, jako by pálila jako příval ohnivých vloček. Kdybychom byli na něj narazili, když jsme byli o šest mil hlouběji v poušti, byli bychom všichni zhynuli. Neměl jsem čas činit pozorování o náklonnosti k horečce a zvracení, kterou ten vítr sám působí, ale vzduch se stal hustším a tíživějším než dříve.

Tam, kde písek docela končí, jsou viditelné tři různé cesty: první (dvaadvacet mil dlouhá) vede přes Karakul; druhá (osmnáct mil) pláním do nejbližšího okolí Buchary; třetí (dvacet mil) přechází hory, kde lze přijít k vodě, je však velbloudům nepřístupná pro svou místy velkou strmost. Dali jsme se, jak bylo již dříve rozhodnuto, cestou prostřední, nejkratší, zvláště pak protože nás oživovala naděje, že najdeme vodu u těch, kdo tam pasou svá stáda. K večeru jsme dospěli ke zřídům, která v tomto roce dosud nebyla pastýři navštívena; voda, pro člověka nepitná, naše zvířata přece občerstvila. My sami jsme byli všichni velmi nemocní, jako lidé napolo mrtví, bez jakékoli životnosti vyjma tu, která vycházela z nyní již dobře odůvodněné naděje, že budeme všichni spaseni!

Již jsem nebyl schopen sesednout bez pomoci; položili mě na zem; vnitřnosti mi jako by pálil strašlivý oheň; bolest hlavy mě uvedla téměř do stavu bezvědomí. Mé pero je příliš slabé, aby podalo i jen slabý náskok mučednictví, které působí žízeň; myslím, že nemůže být bolestnější smrti. Ačkoli jsem shledal, že jsem schopen obrnit se proti všem jiným nebezpečím, zde jsem se cítil docela zlomen. Vskutku jsem si myslel, že jsem dospěl ke konci svého života. K půlnoci jsme vyrazili, já jsem usnul, a když jsem se ráno probudil, našel jsem se v hliněné chatrči obklopen lidmi s dlouhými bradami; v nich jsem okamžitě rozpoznal děti „Íránu“. Řekli mi: „Šuma ki hádží nistid“ (Ty zcela jistě nejsi žádný hádží).

Tebbád — písečná bouře v poušti

Neměl jsem sil odpovědět. Nejprve mi dali něco teplého k pití a o chvíli později trochu kyselého mléka smíšeného s vodou a solí, jemuž se zde říká *airan*; to mi dalo sílu a opět mě postavilo na nohy.

Teprve nyní jsem si uvědomil, že já a moji ostatní spolucestující jsme hosty několika perských otroků, kteří sem byli vysláni do středu pustiny, ve vzdálenosti deseti mil od Buchary, aby pásli ovce; od svých vlastníků dostali jen skrovné množství chleba a vody, aby pro ně bylo nemožné pořídit si takovou zásobu, která by jim pomohla uprchnout pustinou. A přece měli tito nešťastní vyhnanci tolik velkodušnosti, že se o svou zásobu vody rozdělili se svými zapřísáhlými nepřáteli, sunnitskými *molly*! Ke mně se zachovali se zvláštní vlídností, poněvadž jsem je oslovil jejich rodnou řečí. Je pravda, že se persky mluví i v Buchaře, perština Íránců je však od té bucharské odlišná.

Velice mě dojalo, když jsem mezi nimi viděl pětileté dítě, také otroka, velmi chytré. Byl dva roky předtím zajat a prodán se svým otcem. Když jsem se ho na onoho vyptával, odpověděl mi důvěřivě: „Ano, můj otec se už koupil,“ (což znamená, že zaplatil své výkupné) „nejdéle budu otrokem ještě dva roky, neboť do té doby bude mít můj otec uspořeno potřebné peníze.“ Ubohé dítě mělo na sobě jen několik hadříků, aby zahaly jeho slabé tělíčko; kůži měl tvrdou a barvy jako useň. Dal jsem mu jeden ze svých vlastních kusů oděvu a on mi slíbil, že si z něho nechá udělat šat.

Ti nešťastní Peršané nám kromě toho dali trochu vody na cestu. Opustil jsem je se smíšeným pocitem vděčnosti a soucitu. Vyrazili jsme s tím záměrem, že si uděláme příští zastávku v Chodža Obanu, místě, kam poutníci docházejí, aby navštívili hrob svatého muže téhož jména: bylo to vskutku z naší cesty, položeno trochu k severu, přesto jsme však jako hádžiové byli povinni tam dojít. K velké lítosti mých druhů jsme v noci zabloudili mezi písečnými pahorky, které jsou na okraji pouště a z jejichž středu vystupuje Chodža Oban jako oáza; a když se po dlouhém hledání rozednilo, našli jsme se na břehu jezera plného sladké vody. Zde poušť končila, a s ní i strach ze smrti žízni, od lupičů, od větru či z jiných strážní. Nyní jsme přišli opravdu na hranice Buchary, vlastně tak zvané; a když jsme po dvou leguích cesty dospěli do Chakemiru (vesnice, kde přebýval *kervanbaši*), našli jsme se už ve středu země dosti dobře obdělané. Celý ten kraj zavlažují průplavy spojené s řekou Zaráfšánem.

V Chakemiru je jen dvě stě domů. Je od Buchary vzdálen jen dvě leguy. Museli jsme tu přenocovat, aby výběrčí daní (badžghir) a zpravodaj (vakanüvisz), zpraveni v souladu se zákonem o našem příchodu, byli ve stavu vyhotovit svou prohlídkovou a výslechovou zprávu za městem.

Ještě téhož dne vyjel posel na spěch a nazítří velmi zrána přijeli tři emírovi úředníci s tvářemi plnými úřední důstojnosti a významnosti, aby na nás vymohli dávky a daně, ale zvláště aby se dozvěděli zprávy o okolních zemích. Nejprve se dali do prohrabávání našich zavazadel. Hádžiové měli ve svých tlumocích většinou svaté korálky z Mekky, datle z Medíny, hřebeny z Persie a nože, nůžky, náprstky a malá zrcátka z frengistánu. A ačkoli moji přátelé prohlašovali, že emír, „Bůh mu dejž žít sto dvacet let“, by od hádžíů nikdy žádné mýto nevzal, nenechal se výběrčí ani v nejmenším odvrátit od svých úkonů a každou věc si zapsal zvlášť. Já jsem s dvěma dalšími žebráky zůstal nakonec. Když se ten úředník podíval na mou tvář, dal se do smíchu a řekl mi, abych mu ukázal svůj kufr, „neboť *my*“ (čímž pravděpodobně mínil Evropany, poněvadž mě za jednoho z nich pokládal) „máme s sebou vždycky krásné věci“. Náhodou jsem byl ve výtečném rozmaru a měl jsem na sobě svou derviškou čili šaškovskou čapku. Vpadl jsem tomu chytrému Bucharci do řeči se slovy, „že mám skutečně několik krásných věcí, které sám uvidí, až přijde prohlédnout si můj movitý i nemovitý majetek“. Protože trval na tom, že chce vidět vše, běžel jsem na dvůr, přivedl svého osla a vedl jsem jej k němu po schodech a přes koberce do pokoje; a když jsem jej za hlasitého smíchu svých druhů představil, neztrácel jsem čas, otevřel svůj tlumok a ukázal mu těch několik hadrů a starých knih, které jsem v Chívě nasbíral. Zklamaný Bucharec se v úžasu rozhlédl kolem sebe a žádal vědět, zda skutečně nemám nic více. Tu mu hádží Sálíh podal vysvětlení o mém postavení, mé povaze, jakož i o cíli, který jsem na své cestě měl před očima; to vše si onen pečlivě zapsal a provázal ten úkon pohledem na mne a významným pokýváním hlavy. Když byl výběrčí s námi hotov, začaly úkony vakanüvisze (zapisovatele událostí). Ten nejprve zapsal jméno každého cestujícího s podrobným popisem jeho osoby, a potom vše, co kdo mohl povědět na zprávu či na novinu. Jaké směšné jednání — dlouhá řada otázek o Chívě, zemi příbuzné s Bucharou jazykem, původem i vyznáním, jejichž hranice spolu po věky a věky souvisely a jejichž hlavní města jsou od sebe vzdálena jen několik dní cesty.

Vše bylo v pořádku, jen co do městské čtvrti, kde se máme v hlavním městě nejprve ubytovat, vznikla jistá neshoda v mínění. Výběrčí navrhoval celnici, v naději, že tam z nás alespoň bude moci něco vymáčknout nebo mě podrobit přísnějšímu zkoumání. Hádží Sálíh (ten totiž, protože měl v Buchaře velký vliv, se teď v karavaně ujal vedení) naproti tomu vyhlásil svůj úmysl ubytovat se v tekke; a vyrazili jsme hned z Chakemiru, a neušli jsme ani půl hodiny krajem skvoucím se zahradami a obdělávanými poli, když se objevila v dohledu Buchara Šeríf (Vznešená, jak ji Středoasiaté označují) a mezi některými jinými stavbami i její nemotorné věže, korunované téměř bez výjimky čapími hnízdy.⁹

Na vzdálenost asi leguy a půl od města jsme překročili Zaráfšán. Teče v jižním směru,¹⁰ a ačkoli je jeho tok dosti silný, lze jej přebrodit na velbloudech i na koních. Na protější straně bylo dosud vidět *tête du pont*, čelo kdysi krásně vybudovaného kamenného mostu. Blízko něho stály zbořeniny paláce, rovněž kamenného. Bylo mi řečeno, že je to dílo proslulého Abdulláha chána Šejbáního¹¹. Vzato vcelku je v nejbližším okolí hlavního města Střední Asie jen málo zbytků její bývalé velkoleposti.

⁹V Chívě je slavičů hojnost, nejsou tam však žádní čapi; v Buchaře je to naopak, a není v ní jediné věže ani jiné vyvýšené stavby, kde bychom neviděli ptáky posledně jmenované sedět na střeších jako jednonohé hlídky, poznamenává Vámbéry. Chívan se Bucharci v této věci posmívá slovy: „Tvůj slavičí zpěv je klapot čapiho zobáku.“

¹⁰Zaráfšán pramení v Zaráfšánském hřbetu v dnešním Tádžikistánu a teče k západu kolem Samarkandu a Buchary, až se ztrácí v poušti za Karakulem; Amudarji, jejímž přítokem kdysi býval, už nedosahuje.

¹¹Abdulláh chán II. (1533/34–1598), poslední silný šejbánovský chán Buchary, vládl od roku 1583. Sjednotil pod svou vládou Bucharu, Samarkand, Taškent i Balch a dal postavit množství medres, karavanserájů, nádrží a mostů; na některé z nich Vámbéry v Buchaře naráží.

X.

Buchara; přijetí v tekke, hlavním hnízdě islámu; Rahmet bej; bazary; Bahá'uddín, veliký svatý Turkestánu; špehové nasazení na autora; osudy cestovatelů, kteří přišli do Buchary v nedávných letech; knižní bazar; červ (řišta); zásobování vodou; zesnulý a nynější emír; harém, vláda, rodina panujícího emíra; otrokářský sklad a obchod s otroky; odchod z Buchary a návštěva hrobu Bahá'uddínova

*V širých krajích země
jsou trhy s lidským životem;
šije jsou rozedřeny okovy,
zápěstí stažena železy.
Mrtvá těla, z nichž si luňák
činí v pouštích svou kořist;
vraždy, jež zděšením
plaší školáky od jejich hry!
Longfellow*

Cesta nás dovedla k Derváze Imám, jež leží na západě; tou branou jsme však neprošli, neboť naše tekke ležela na severovýchodě a byli bychom nuceni prodírat se všemi tlačenicemi na bazaru. Dali jsme proto přednost okružní cestě podél městské hradby. Nalezli jsme ji na mnohých místech ve zbořeném stavu. Když jsme vstoupili branou zvanou Derváze Mezár, dospěli jsme rychle k prostorné tekke¹. Byla vysázena krásnými stromy, tvořila pravidelný čtverec a měla v dolním podlaží osmačtyřicet cel. Nynější chalfa (představený) je vnukem chalfy Husejna, proslulého svou svatostí, a tekke sama je nazvána po něm. Jak vysoko jeho rod v obecném mínění stojí, ukazuje skutečnost, že jeho výše zmíněný příbuzný je imámem a chatibem (dvorním duchovním) emírovým — úřední postavení, jež mě na mého hostitele učinilo nemálo pyšným. Hádží Sálíh, který byl muridem (učněm) toho svatého muže a byl tudíž pokládán za člena rodiny, mě představil. Ten vážený „abbé“, muž mírného chování a příjemného zevnějšku, jemuž jeho sněhobílý turban a letní šat z jemného hedvábí dobře svědčily, mě přijal nanejvýš vřele; a protože jsem po půl hodiny vedl rozhovor v jazyce nabuřelém a vyumělkovaném, byl ten dobrý muž bez sebe radostí a litoval, že badevlet² (jeho majestát emír) není v Buchaře, aby mě mohl ihned představit.

Přidělil mi celu jen pro mne samého, a to na čestném místě, to jest tam, kde jsem měl za sousedy z jedné strany velmi učeného mollu a z druhé hádžího Sáliha; ten ústav byl plný osobností proslulých. Padl jsem, aniž jsem si toho povšiml, do hlavního hnízda islámského fanatismu v Buchaře. Místo samo, dokázal-li bych se jen přizpůsobit jeho duchu, se mohlo osvědčit jako nejlepší a nejbezpečnější záštita proti všem podezřením a uspořít mi všechny nepříjemné výstupy se světskou vrchností. Zpravodaj ohlásil můj příchod jako událost důležitou; první úředník emírův, Rahmet bej, který po dobu tažení svého pána do Kokandu velel v Buchaře, vydal rozkaz, aby byli hádžiové ještě téhož dne o mně vyslechnuti; v tekke však byly emírovy rozkazy bez účinku a k tomu vyšetřování se přihlíželo tak málo, že mi o té věci nebylo učiněno vůbec žádné sdělení. Moji dobří přátelé odpovídali na pochybnosti laiků takto: „Hádží Rešíd není jen dobrý muslim, nýbrž zároveň učený mollá; mít o něm jakékoli podezření je smrtelný hřích.“ Mezitím mi však radili, jak si mám počínat, a jen jejich radám a neocenitelným pokynům mohu připsat, že jsem v Buchaře docela ušel nehodě; neboť nemluvě ani o smutných koncích těch cestovatelů, kteří mě do toho města předešli, shledal jsem je místem nanejvýš nebezpečným nejen pro všechny Evropany, nýbrž pro každého cizince, poněvadž vláda dovedla soustavu špehování právě k takovému stupni dokonalosti, jakého obyvatelstvo dosáhlo ve vynikání v každém druhu zpustlosti a nešlechetnosti.

Příštího jitra jsem se v průvodu hádžího Sáliha a čtyř jiných z našich přátel vydal prohlédnout si město a bazary; a ačkoli bídnota ulic i domů daleko přesahovala bídnota nejhoršího obydlí v perských

¹Tekke je dervišský klášter: budova s celami okolo dvora, kde bydlí členové řádu a kde nalézají přístřeší poutníci. Vámbéry v nich spal v Chívě i v Buchaře a jejich pohostinnost byla jedním z pilířů jeho přestrojení.

²Badevlet znamená vlastně „ten blažený“, poznamenává Vámbéry.

městech a prach na stopu hluboký poskytoval o „vznešené Buchaře“ představu dosti nízkou, byl jsem přece ohromen, když jsem se poprvé nalezl na bazaru, uprostřed jeho vlnícího se zástupu.

Tato zařízení jsou v Buchaře vsutku daleka toho, aby byla skvělá a velkolepá jako ta v Teheránu, Tabrízu a Isfahánu; přesto však svým zvláštním a rozmanitým smíšením rodů, oděvů a zvyků poskytují oku cizincovu podívání velmi nápadné. V té pohybuující se mnohosti má většina ráz iránský a hlavy mají pokryty turbanem bílým či modrým — první barva je rozlišujícím znamením muže vznešeného nebo molly, druhá přiměřenou ozdobou kupce, ručního dělníka a sluhy. Po perské tváři převládá tvář tatarská. Potkáváme ji ve všech jejích stupních, od Uzbeka, u něhož nacházíme velké smíšení krve, až po Kyrgyze, který uchoval veškerou divokost svého původu. Druhému není třeba pohlédnout do tváře; k tomu, aby byl rozlišen od Turánce i Íránce, postačí už sám jeho těžký, pevný krok. Potom si představte, že uprostřed té tlačence dvou hlavních rodů Asie vidíte několik Indů (zde jim říkají Multání) a Židů. Obojí nosí pro rozlišení polskou čapku³ a provaz okolo bedr; první se svým červeným znaménkem na čele a svou žlutou odpuzující tváří by mohl výtečně posloužit k zahánění vran z rýžových polí; druhý se svými vznešenými, nadmíru krásnými rysy a svým skvělým okem by mohl kterémukoli z našich umělců sedět za vzor mužné krásy. Byli tam také Turkmeni, od všech odlišní větší smělostí a žárem svého pohledu, kteří si možná pomýšleli, jak bohatou žeň by scéna před nimi poskytla jednomu z jejich alamanů. Afghánců je vidět jen málo. Ti z nižšího druhu, se svými dlouhými špinavými košilemi a s ještě špinavějšími vlasy splývajícími dolů, si přehazují na římský způsob plátno okolo plecí; to jim však nezabraňuje, aby nevypadali jako lidé, kteří pro svou záchranu vyrazili z postelí do ulic, když jim domy začaly hořet.

Tento rozmanitý chaos Bucharců, Chívanů, Kokandců, Kyrgyzů, Kipčaků, Turkmenů, Indů, Židů a Afghánců je zastoupen na všech hlavních bazarech; a ačkoli je vše v neustávajícím pohybu nahoru a dolů, nedokážu přece rozeznat ani stopy onoho ruchu, který tak nápadně charakterizuje bazary v Persii.

Držel jsem se nablízku svým druhům a vrhal za chůze pohledy do krámků, které obsahují vedle několika předmětů z ostatních zemí Evropy ozdobné zboží a kupecké výrobky, zvláště z ruských manufaktur. Ty samy v sobě nemají pro evropského cestovatele v tomto odlehlem městě žádné zvláštní přitažlivosti; přesto jej však zajímají, neboť každý kus kartounu, každý šátek na něm připevněný, jenž určuje původ jménem výrobce, mu dává pocit, jako by se potkal s krajanem. Jak mi srdce bušilo, když jsem čítal slova „Manchester“ a „Birmingham“, a jak jsem se bál, že se nějakým neopatrným zvoláním prozradím! Velkých skladů a velkoobchodníků je tam velmi málo; a přesto, že se bavlna, kartoun a jemný mušelin prodávají nejen v Restei Čit Furuši (místě, kde se bavlna vykládá na prodej), které má dvě stě osmdesát čtyři krámků, ale i na mnohých jiných místech ve městě, mohl bych směle tvrdit, že moji přátelé „Hanhart a společník“ v Tabrízu prodají sami tolik výše jmenovaných předmětů jako celé město Buchara, přes to, že se posledně jmenovanému dává název hlavní město Střední Asie. Větší zajímavost má pro cizince ten oddíl bazaru, kde vidí před sebou rozloženy plody asijské půdy a domácího průmyslu, jako například onu bavlněnou látku zvanou aladža, která má úzké pruhy dvou barev a jemnou tkáň; dále rozmanité druhy hedvábných výrobků, od jemného šátku o soudržnosti pavoučí sítě až po těžký atres; zvláště však výrobky z kůže. Ty hrají vsutku úlohu nejpřednější; v tomto odboru si zaslouží pochvaly dovednost kožedělníka a ještě více obuvníka. Boty, mužské i ženské, jsou snesitelně dobře zrobené: první mají vysoké podpatky, končící hroty asi o velikosti hlavičky hřebíku; druhé jsou poněkud tlusté, ale často ozdobené nejjemnějším hedvábím.

Málem jsem zapomněl na bazar a krámky, kde se vystavují šaty, aby pokoušely oči kupujících. Skládají se z oděvních kusů skvěle světlých barev.

Orientálec, kterého jen zde lze potkat v jeho původní čistotě a svébytnosti, má rád čachčuch čili šustivý tón šatu. Vždycky mi bylo předmětem velkého potěšení vidět prodavače, jak se v novém čapanu (šatu) několik kroků prochází sem a tam, aby se přesvědčil, vydává-li onen pravověrný tón. Vše je

³Elámeti tefrikije, poznamenává Vámbéry, kterou podle ustanovení Koránu musí nosit každý poddaný, jenž není muslim, aby na něj nebyl nadarmo vyplýván pozdrav „selám alejkum“ (pokoj s tebou!).

výrobkem domácím a velmi levným; proto si „věřící“ i z odlehlých částí Tatarie opatřují módní oděni právě na šatním trhu v Buchaře. I Kyrgyzové, Kipčaci a Kalmyci mají ve zvyku činit sem z pouště výpravy; a divoký Tatar, se svými šikmými očima a vystouplou bradou, se raduje až k smíchu, když vyměňuje své šaty zrobené z nevydělaných koňských kůží za lehký jektej (druh letního oděvu), neboť právě zde vidí svůj nejvyšší ideál civilizace. Bucharu je jeho Paříží nebo Londýnem.

Když jsem se tak asi tři hodiny procházel, požádal jsem svého vůdce a výtečného přítele hádžího Sáliha, aby mě dovedl na nějaké místo občerstvení, kde by mi bylo dopřáno trochu odpočinku. Vyhověl mi a dovedl mě Timče Čaj Furuši (čajovým bazarem) na proslulé místo Lebi Hauz Divanbegi (břeh nádrže divanbegiho). Pro Bucharu jsem to našel místem nanejvýš vábným. Je to téměř dokonalý čtverec, který má ve svém středu hlubokou nádrž, sto stop dlouhou a osmdesát širokou; stěny jsou z tesaných kamenů a osm schodů vede dolů k hladině vody. Po jejím obvodu stojí několik krásných jilmů a v jejich stínu nevyhnutelný čajový krámk a samovar (čajová konvice), vypadající jako kolosální sud piva. Vyrábí se v Rusku výslovně pro Bucharu a zve každého k číšce zeleného čaje. Na ostatních třech stranách se vykládá na prodej chléb, ovoce, cukroví a maso teplé i studené na stáncích zastíněných rohožemi z třtiny. Ty stovky krámků zřízených pro tu příležitost, okolo nichž bzučí jako roje včel zástupy toužících úst či hladových zákazníků, nám poskytují podívání velmi charakteristické. Na čtvrté straně, té k západu, která má podobu terasy, nalézáme měšitu Mesdžidi Divanbegi. Před jejím čelem je rovněž několik stromů, kde dervišové a meddahové (veřejní vyprávěči) ve verších i v próze podávají a herci zároveň představují hrdinské činy proslulých válečníků a proroků; a k těm výkonům nikdy nechybí zástupy zvědavých poslouchajících a přihlížejících. Když jsem na to místo vstoupil, jak už to osud zařídí, zajímavost té výstavy ještě vzrostla, neboť právě procházeli ve svém týdenním průvodu dervišové řádu nakšbendí, jemuž je toto město místem původu i hlavním sídlem. Nikdy nezapomenu na onu scénu, kdy ti chlapíci se svým divokým nadšením a svými vysokými kuželovitými čapkami, s vlajícími vlasy a dlouhými holemi tančili okolo jako muži posedlí a zároveň řvali hymnus, jehož každou strofu jim nejprve předzpíval jejich šedobradý náčelník. S okem a sluchem tak zaměstnanými jsem brzy zapomněl na svou únavu. Můj přítel mě musel přímo přinutit, abych vstoupil do krámk; a když byl nalit drahocenný šivin (druh čaje), chtěje využít onoho vytržení, v jakém mě našel, zeptal se mě se smíchem: „Nuže tedy, co říkáš Buchaře šeríf (vznešené)?“ „Velmi se mi líbí,“ odpověděl jsem; a ten Středoasiát, ač byl z Kokandu a cizí nepřítel, neboť jeho národ byl právě v té době s Bucharou ve válce, byl přesto potěšen zjištěním, že si mě hlavní město Turkestánu takto podmanilo, a dal mi své slovo, že mi v průběhu příštích dní ukáže jeho nejkrásnější stránky.

Přes oděv, přísně bucharský, který jsem si toho dne pořídil, a přes to, že jsem byl sluncem tak opálen, že by mě i vlastní matka byla poznala jen s obtížemi, obklopoval mě, kdekoli jsem se objevil, zástup zvědavců. Ach, jak mi tiskli ruce a jak mě objímali, jak mě uštvali k smrti! Hlavu mi věnčil nesmírný turban⁴ a na šíji mi zavěšen visel velký Korán; vzal jsem tak na sebe zevnějšek išána čili šejcha a byl jsem nucen podrobit se *corvé*, kterou jsem si sám vyvolal. Přesto jsem měl důvod k uspokojení, neboť svatost mé povahy mě ochránila před světskými výslechy, a slyšel jsem, jak se lidé okolo vyptávají mých přátel nebo si navzájem šeptají své úsudky. „Jaká neobyčejná nábožnost,“ pravil jeden, „přijít až z Istanbulu do Buchary sám jen proto, aby navštívil našeho Bahá’uddína!“⁵⁶ „Ano,“ pravil druhý, „i my putujeme do

⁴Turban, jak je dobře známo, představuje rubáš, který musí každý nábožný muslim nosit na své hlavě jako stálou upomínku na smrt, poznamenává Vámbéry. Korán nařizuje jen rubáš (kefen) o délce sedmi loket. Horlivci však často míru přesahují a nosí na svých hlavách čtyři až šest takových rubášů, čímž je toho celkem osmadvacet až dvaadvacet loket jemného mušelinu.

⁵Bahá’uddín — čili podle bucharské výslovnosti Baveddín — je asketa a svatý proslulý po celém islámu, zakladatel řádu nakšbendí, poznamenává Vámbéry; členy toho řádu lze potkat v Indii, Číně, Persii, Arábii i Turecku. Zemřel roku 1388 a klášter, jakož i mešita a ohrazené místo pro jeho hrob ve vsi Baveddín byly vztyčeny na příkaz Abdula Azíze chána roku 1490.

⁶Bahá’uddín Nakšband (1318–1389) se narodil i zemřel ve vsi u Buchary, která dnes nese jeho jméno, a je od něho odvozen řád nakšbandíja. Abdul Azíz chán, na jehož příkaz byly podle Vámbéryho stavby u hrobu vztyčeny, je Abd al-Azíz chán (1614–1683), pátý bucharský chán z dynastie Aštarchánovců, vládnoucí od roku 1645 do roku 1680; zemřel při pouti v Mekce. Zůstala po něm i medresa v Buchaře, stavěná v letech 1652 až 1654.

Mekky, ovšemže do nejsvatějšího ze všech míst, a to nemalou námahou. Ale tihle lidé“ (a ukázal na mne), „ti nemají na práci nic jiného, celý jejich život je modlitba, nábožnost a putování.“ „Výborně, uhodl jsi to,“ pravil jsem si pro sebe, potěšen tím, jak plodné následky moje přestrojení nese. A vskutku jsem po celou dobu svého pobytu v hlavním městě Turkestánu nebyl u lidu, jinak dosti lstivého a zlomyslného, ani jednou předmětem pochybnosti či podezření. Přicházeli ke mně pro mé požehnání; poslouchali mě, když jsem jim na veřejných místech předčítal dějiny velkého šejcha bagdádského, Abdula Kádíra Gíláního⁷. Chválili mě, ale ani vindru jsem od nich nikdy nedostal; a zdání svatosti u tohoto národa tvořilo zvláštní protiklad s pravou nábožností a dobročinností chívských Uzbeků.

Hrát svou úlohu tak, abych oklamal vládu, však nebylo tak snadné jako lid. Rahmet bej, o němž jsem mluvil dříve, nemohl se ke mně dostat otevřeně, a tak uvedl do práce neustávající špehy. Ti dbali, aby při rozhovoru se mnou obsáhli předměty rozmanité, ale vždy přišli na předmět frengistánu v naději, pravděpodobně, že se nějakým neopatrným výrazem prozradím. Když zpozorovali, že proutek, který tak pomazali vějíčkou, svého ptáka nelapil, začali mluvit o tom, jaké velké potěšení zažívají frengiové ve „vznešené“ Buchaře a jak už byli mnozí z jejich špehů, zvláště však Angličané Conolly a Stoddart, potrestáni.⁸ Nebo mi vyprávěli historii frengiů, kteří přišli teprve několik dní předtím a byli uvrženi do žaláře (šlo o ty nešťastné Italy); jak s sebou přinesli několik truhlic čaje posypaného diamantovým prachem, aby otrávil všechny obyvatele svatého města; jak obraceli den v noc a dopouštěli se jiných pekelných kousků svého umění.⁹

Tito krvežíznivci byli většinou hádžiové, kteří dlouho sídlili v Istanbulu a jejichž záměrem bylo zkoušet zároveň moji znalost jeho jazyka i mou obeznamenost s jeho způsobem života. Když jsem jim dlouho trpělivě naslouchal, bývalo mým zvykem vzít na sebe vzezření člověka zhnuseného a prosit je, aby mě dalšího rozhovoru o frengiích ušetřili. „Odešel jsem z Istanbulu,“ říkal jsem, „abych byl právě od těch frengiů daleko, kteří, jak se zdá, vděčí za svůj rozum d'áblu. Děkuji Bohu, že jsem nyní ve „vznešené“ Buchaře, a nepřeji si hořčit si čas, který tu trávím, jakýmikoli vzpomínkami.“ Podobný jazyk jsem užíval i s lstivým mollou Šerefuddínem, aksakalem knihkupců, který mi ukázal seznam knih, jež tu před několika lety zanechal jeden ruský vyslanec. Přelétl jsem jej nedbale okem a poznamenal: „Buď Alláh pochválen, moje paměť není ještě zkažena vědou a knihami frengiů, jak tomu u Turků z Istanbulu nešťastně bývá příliš často!“¹⁰

Když Rahmet bej viděl, že svými vyslanci nedokáže nijaké obvinění založit, obeslal mě, abych se k němu dostavil. Ovšemže to mělo podobu veřejného vyzvání k pilavu, k němuž se dostavil i kruh složený z bucharských ulemů. Již při svém vstupu jsem shledal, že mám tvrdý oříšek k rozlousknutí, neboť celá ta rozmluva byla jistým druhem zkoušky, v níž mé inkognito muselo obstát v nepřetržité palbě. Viděl jsem však ještě včas, jakému nebezpečí jsem vydán; a abych nebyl zaskočen nějakou nenadálou

⁷ Abdulkádir Gílání (asi 1078–1166), učenec a mystik rodem z íránského Gílánu, který učil a kázal v Bagdádu. Odvozuje od něho svůj původ řád kádíríja, jeden z nejrozšířenějších dervišských řádů islámu; jeho životopis byl oblíbeným čtením na veřejných místech.

⁸ Smutný osud těchto dvou mučovníků zůstal, jak jsem poznamenal, tajemstvím i v Buchaře, poznamenává Vámbéry; o tom předmětu obíhají až do dneška zprávy nanejvýš si odporující. Čtenář snadno pochopí, že mi bez vyznění mé skutečné totožnosti bylo nemožné položit otázky potřebné k získání jakékoli nové zprávy; a protože se té smutné události tak často a tak plně věnovali Wolff, Ferrier, T. W. Kaye a jiní, kdo o tom předmětu psali úředně i neúředně, zdají se jakékoli zprávy, jež jsem sám na své cestě Bucharou sebral, docela nepotřebné a nevyžádané.

⁹ Jak se zdá, byli nedávno osvobozeni, poznamenává Vámbéry.

¹⁰ Jednoho dne mi, poznamenává Vámbéry, přivedl sluha vezírův malého scvrklého člověka, abych jej prozkoumal a zjistil, je-li skutečně, jak tvrdí, Arab z Damašku. Když vstoupil, jeho rysy mě nemálo zaskočily, zdály se mi evropské; a když otevřel ústa, můj úžas a moje nejistota vzrostly, neboť jsem shledal jeho výslovnost čímkoli jiným než arabskou. Řekl mi, že vykonal poutní cestu k hrobu Džafena ben Sadíka v Chotanu v Číně a že si přeje pokračovat na své cestě ještě téhož dne. Jeho rysy prozrazovaly během našeho rozhovoru patrné nesnáze a bylo mi předmětem velké lítosti, že jsem neměl příležitost jej spatřit podruhé, neboť mám silný sklon myslet si, že hrál úlohu podobnou mé vlastní!

otázkou, vzal jsem na sebe úlohu toho, kdo sám po poučení dychtí, a tázal jsem se často těch pánů na rozdíl náboženských zásad ve farzu, sünnetu, vádžibu a mustahabu.¹¹

Moje opravdovost se potkala s přízní; a brzy vznikl velmi horoucí spor o několik míst v *Hidájetu*, knize Vedení, v *Šerchi Vekáje*, Výkladu k Vekáji, a v jiných knihách, které jednají o podobných předmětech; v něm jsem nezapomněl zúčastnit se, chválil nahlas bucharské molly a přiznával jim velkou převahu nejen nad sebou, nýbrž nad všemi ulemy istanbulskými. Postačí povědět, že jsem i touto zkouškou prošel bezpečně. Moji bratři mollové dali Rahmetovi bejovi znamením i slovy na srozuměnou, že se jeho zpravodaj nesmírně zmýlil a že i za předpokladu, že nejsem mollá vynikající, jsem přece na nejlepší cestě důstojně přijmout blesk pravého vědění.

Po této scéně mě nechali žít v Buchaře životem pokojným. Bylo mým obyčejem vykonat nejprve doma rozmanité povinnosti, které mi ukládala moje dervišská povaha. Potom jsem se odebíral na knižní bazar, který má šestadvacet krámů. Tištěná kniha je tam vzácností. Na tomto místě a v domech knihkupců (neboť tam je velký sklad) jsem spatřil mnohé poklady, které by měly pro naše orientální dějepisce a jazykozpytce cenu nedocenitelnou. Jejich nabytí bylo v mém případě vyloučeno, neboť za prvé jsem k tomu neměl potřebné prostředky a za druhé by každé zdání světské učenosti mohlo poškodit moje přestrojení. Těch několik rukopisů, které jsem si přinesl z Buchary a Samarkandu, mě stálo mnoho námahy, než jsem je získal, a srdce mi krvácelo, když jsem zjistil, že jsem nucen zanechat za sebou díla, která mohla vyplnit nejednu důležitou mezeru v našich orientálních studiích. Z knižního trhu jsem měl ve zvyku odebírat se na Registán (veřejné náměstí); ten ležel poněkud odlehle. Ačkoli je větší a ruchu plnější než Lebi Hauz, který jsem dříve popsal, je daleko toho, aby byl tak příjemný; nalézáme zde rovněž nádrž obklopenou krámkou s čajem; z jejího břehu lze rozeznat ark (hrad čili palác) emírův, který je na protilehlé straně a stojí na vyvýšeném místě. Jeho portál byl korunován hodinami; vzhled měl chmurný. Zachvěl jsem se, když jsem šel kolem toho hnízda tyranství, místa, kde snad bylo zavražděno mnoho těch, kdo mě předešli, a kde právě v té chvíli chřadli tři nešťastní Evropané tak daleko od své země a od každé možnosti pomoci. Poblíž brány leželo čtrnáct kusů mosazných děl, jejichž dlouhé hlavně byly bohatě ozdobené. Emír je poslal domů z Kokandu jako vítězné trofeje z onoho tažení. Výše, po pravici od paláce, stojí Mesdžidi Kelán, největší mešita v Buchaře; vystavěl ji Abdulláh chán Šejbání.

Když jsem Registán opustil, vstoupil jsem do čajového krámku Čiňana z Komulu,¹² muže dokonale obeznámeného s turkotatarským jazykem, který tu platil za muslima. Ten dobrý muž mi byl velmi přátelský — a jak byly přece naše domovy od sebe vzdáleny! Vyprávěl mi mnoho o té krásné zemi, mnoho o zvycích a také o výtečných pokrmech své otčiny! Zvláště velká však byla jeho zkušenost ve věcech týkajících se čajů. Jak zapáleně mluvil, když přišel na čajovník, který na jediném stonku vykazuje listy tak rozmanitých příchutí! Měl ve svém krámku šestnáct různých druhů, které dokázal rozlišit hmatem.¹³

Na své cestě z Teheránu do Buchary jsem slýchal to posledně jmenované město od svých druhů popisovat tak často, že jsem byl po osmidenním pobytu docela doma. Nejprve mě hádží Sálih vodil všude, potom jsem ve svém zkoumání města, jeho bazarů a jeho vysokých škol (medres) pokračoval sám a své přátele jsem provázal jen tehdy, dostali-li jsme společně vyzvání do domu jednoho čínského Tatara, který se tam usadil. Při těch příležitostech jsme bývali obvykle pohoštěni národními pokrmy, jimž moji

¹¹To jsou čtyři stupně vyjadřující důležitost příkazů islámu, poznamenává Vámbéry. Farz znamená povinnost nařízenou Bohem skrze Proroka; sünnet tradici vycházející od Proroka samého bez božského vnuknutí. Poslední dvě slova, vádžib a mustahab, označují ustanovení, jež vznikla u pozdějších vykladačů Koránu; první jsou závazná, druhá na vůli.

¹²Komul je vzdálen čtyřicet stanic od Kašgaru a šedesát od Buchary, poznamenává Vámbéry.

¹³Čaje byly těchto druhů, poznamenává Vámbéry: 1. kyrkma; 2. achbar; 3. ak kujruk. Tyto druhy, ve Střední Asii i v Číně zřídka vídané, se více užívají v Rusku, Persii a Evropě. 4. kara čaj; 5. sepet čaj. Tyto dva, prodávané jako čínský knaster slisovaný do podoby cihly, se pijí jen zrána se smetanou a solí a jsou velmi povzbuzující. 6. šibaglu; 7. gore šibaglu; 8. šivin; 9. it kellesi; 10. bönge; 11. pošun; 12. pu-čaj; 13. tun tej; 14. gülbuj; 15. mišk-göz; 16. lonka. To všechno jsou čaje zelené, žádné jiné nejsou na severu Číny a ve Střední Asii v oblibě. Posledně jmenovaný (lonka) je pokládán za nejdrahocennější, jediný list postačí na číšku, která se rovná dvěma našim. Kupec si svůj úsudek o čaji nejprve učiní tím, že zkusí již spařený list: je-li čaj dobrý, je ten list nesmírně jemný a hebký.

přátelé (míním hádžího Bilála a jeho družinu) byli již dlouho odcizeni. Je jeden, který svým evropským čtenářům prozradím v důvěře, neboť jej mohu doporučit jako lahůdku. Nazývá se mantuj a je to druh pudinku naplněného sekaným masem smíšeným s tukem a kořením. Vaří se zvláštním způsobem. Postaví na oheň kotel s vodou, který je nahoře uzavřen až na otvor velký asi jako sevřená dlaň. Na ten otvor položí tři nebo čtyři cedníky či řešeta, která se pevně uzavírají, přičemž to nejspodnější je k samému kotli připevněno těstem. Jen co se voda začne vařit a do cedníků proniká dostatečné množství páry, uloží se mantuj nejprve do nejvyššího a potom do nejnižšího cedníku; tam se ponechá, dokud není hotov. Zdá se podivné, že by Číňané užívali při přípravě svých mas páry! Mantuje se po uvaření často ještě opékají v tuku, a tu dostávají jméno zenbusi (dámský polibek). Moji přátelé z Kašgaru a Jarkandu mají mnoho jiných pokrmů docela svých vlastních, ale takové předpisy by se hodily jen do tatarské kuchyně.

Po celou dobu mého pobytu v Buchaře bylo povětrí nesnesitelně horké; jiná okolnost však moje utrpení zdvojnásobila — obava z řišty (*filaria medinensis*)¹⁴, již v té době bývá napaden jeden člověk z deseti. To mě nutilo neustále pít teplou vodu nebo čaj. Ten neduh je docela obyčejný a ti, kdo v Buchaře sídlí v letní době, s ním zacházejí s takovou nevšímavostí jako my s nachlazením. Člověk nejprve pocítí na noze nebo na jiné části těla lechtání, potom se objeví skvrna, z níž vychází červ podobný nitce. Bývá často loket dlouhý a je nutno jej po několika dnech pečlivě navinout na navijadlo. To je obvyklé zacházení a nepůsobí nijakou neobyčejnou bolest; přetrhne-li se však červ, následuje zánět a místo jednoho se jich objeví šest až deset, což nutí pacienta zůstat týden v posteli a vydává jej prudkému utrpení. Odvážnější si dávají řištu vyříznout hned na začátku. Lazebníci v Buchaře jsou v tom úkonu snesitelně zběhlí. Místo, kde se lechtání pocítí, je v okamžiku odřato, červ vytažen a sama rána se brzy hojí. Někdy se ta nemoc, která je obvyklá i v Bender Abbásí (v Persii), vrací příštího léta, a to i tehdy, je-li pacient v jiném podnebí. Tak se to přihodilo doktoru Wolffovi, známému cestovateli¹⁵, který si s sebou vlekl z Buchary po celé cestě jednu z těchto dlouhých upomínek na svou pouť. Neukázala se, dokud nepřišel do Anglie, kde ji po východním způsobu vyňal zesnulý sir Benjamin Brodie. Vedle toho neduhu mají Bucharci mnohé zlé vředy, zaviněné jejich zlým podnebím a ještě zlejší vodou. Zvláště je pozoruhodné, že ženy, které by jinak mohly platit za nikoli nepůvabné brunety, jsou takto docela zohaveny jizvami, což snad lze vzdáleně přičíst jejich usedlým zvykům.

Bucharu zásobuje vodou Zaráfšán (rozdělovatel zlata), jehož tok jde k severovýchodu. Jeho řečiště je nižší než město samo a i v létě poskytuje jen skrovný přítok. Voda teče kanálem dosti hlubokým, který však není udržován ve stavu čistoty. Je jí dovoleno vstupovat do města branou Derváze Mezár jednou za osm až čtrnáct dní, podle toho, jak to výška řeky dovolí. Objevení se vody, dosti špinavé už při svém prvním vstupu, je pro obyvatele vždycky radostnou událostí. Tu se nejprve obyvatelé, mladí i staří, vrhají do kanálů a nádrží, aby vykonali svá omývání; potom přicházejí vzít své lázně koně, krávy a osli; a když se tam konečně trochu ochladili i psi, je každý vstup zakázán, voda se nechá usadit, zprůhlednět a vyčistit. Pravda je, že do sebe vstřebala tisíce prvků zápachu a nečistoty! Taková je pozornost, kterou Buchara, ta vznešená, věnuje této nepostradatelné potřebě života — Buchara, kam se hrnou tisíce učenců, aby se naučili zásadám náboženství, jež posvěcuje zásadu, že „čistota je dcerou náboženství“.¹⁶

Je mi nemožné zapomenout na Bucharu, byť jen pro ono úsilí ve věcech náboženství, kterého jsem si tam povšiml ze strany vlády i lidu. Často jsem slychal tvrdit, že „Buchara je pravou oporou islámu“.¹⁷ Ten titul je příliš slabý; měla by se spíše nazývat „Římem islámu“, neboť Mekka a Medína jsou jeho Jeruzalémem. Buchara ví o své nadřazenosti a chlubí se jí před všemi ostatními národy islámu; ano, i před samým sultánem, jenž je přece uznáván za oficiálního náčelníka náboženství; ale jemu se tak lehce

¹⁴Rišta je vlasovec medinský, parazitický červ, jehož larvy se polykají se znečištěnou vodou; dospělý červ dlouhý až metr se po roce prodrává kůží ven. Právě špatná voda činila nemoc v Buchaře běžnou. Dnes je nákaza téměř vymýcena.

¹⁵Joseph Wolff (1795–1862), misionář rodem z Bavorska, později působící v Anglii, se roku 1843 vydal do Buchary, aby zjistil osud Stoddarta a Conollyho. Dorazil, když už byli oba popraveni; sám byl smrti ohrožen a zachránil ho zákrok perského vyslance. O své cestě vydal zprávu, na niž se Vámbéry odvolává.

¹⁶*El nezáfet min el ímán*, poznamenává Vámbéry.

¹⁷*Buchara kuvveti islám ü dín est*, poznamenává Vámbéry.

nepromine, že připustil, aby bylo v jeho zemích vlivem frengiů tolik pokaženo. Ve své předpokládané povaze Osmana jsem byl vyzýván, abych plně vysvětlil:

Za prvé, proč sultán nedá pozabíjet všechny frengie, kteří sídlí v jeho panstvích, a přece neplatí žádnou džizji (poplatek); proč nepředstoupí každý rok k džihádu (náboženské válce), když má nevěřící na všech svých hranicích.

Za druhé, proč Osmani, kteří jsou sunnité a patří k sektě ebuhanífe, nenosí turban ani dlouhá roucha předepsaná zákonem a sahající po kotníky; proč nemají dlouhou bradu a krátké vousy na rtu jako „sláva všech pozemských stvoření“, jak je Prorok nazýván.

Za třetí, proč sunnité jak v Istanbulu, tak v Mekce ezán (svolání k modlitbě), když jej pronášejí, zpívají, což je hrozný hřích; proč tam nejsou všichni hádžiové, když sídlí tak nablízku svatým místům; a tak dále, a tak dále.

Učinil jsem, co bylo v mých silách, abych zachránil náboženskou čest poctivých Osmanů, a jestliže jsem byl příležitostně nucen vyslovit s červenáním ve tváři „Pater, peccavi“ (*Otče, zhrěšil jsem*), nemohl jsem si v nitru nepogratulovat Turkům, že si přes to, že jsou pod vlivem zkaženého islámu, uchovali mnohé dobré vlastnosti a krásné povahové rysy, zatímco jejich souvěrci, kteří se chlubí, že se obcerstvějí u samého zdroje čisté věry, nemají potěšení v ničem jiném než v nejčernější lživosti, v pokrytectví a v šalbě. Jak často jsem byl nucen přihlížet jedné z chalk (kruhů), které zbožní tvoří tak, že si sedají na bobek těsně jeden u druhého do kola, aby se oddali tevedžühu (rozjímání), či jak západní mohamedáni říkají, murakebe o velikosti Boha, o slávě Prorokově a o nicotnosti naší smrtelné existence! Pohledíte-li jako cizinec na ty lidi s jejich nesmírnými turbany a s rukama svěšenýma a složenýma v klíně, jak sedí ve své stísněné pozici, nemůžete si pomoci a uvěříte, že jsou to bytosti povahy čistší a vznešenější, které se snaží odvrhnout od sebe tíži hlíny a plně přijmout duch onoho arabského rčení:

*Ed dünjá džifetun ve tálibehá kiláb.*¹⁸

Svět je ohavnost a ti, kdo se o něj lopotí, jsou psi.

Pohleďte jen pozorněji, a nemůžete nezpozorovat, že mnozí z hlubokého rozjímání padli do hlubšího spánku; a ačkoli začínají chrápat jako psi po těžkém dni honu, varujte se vyslovit jakoukoli výtku, neboť Bucharec vás brzy napraví poznámkou: „Tito muži dospěli tak daleko, že i když chrápu, myslí na Boha a na nesmrtelnost!“ V Buchare se žádá pouze vnější podoba věci. Každé město má svého reise,¹⁹ který s bičem o čtyřech koncích v ruce prochází ulicemi a veřejnými místy, zkouší každého chodce ze zásad islámu a posílá nevědomé, i kdyby to byli šedobradí muži šedesátiletí, na dobu osmi až čtrnácti dní do školy k chlapcům; nebo je v hodině modlitby zahání do mešit. Ale jestliže se v prvním případě ve škole čemu naučí, nebo tam prospí — jestliže se v druhém případě v mešitě modlí, nebo myslí na to, jak se jim denní zaměstnání zkrátilo — to vše není vůbec ničím. Vláda nenaléhá na nic jiného než na vnější zdání; co leží uvnitř, je známo jen Bohu.

Je snad třeba naléhat na to, že duch, v němž se náboženství spravuje, má mocný vliv jak na vládu, tak na společnost? Iránská krev obyvatel (neboť dvě třetiny obyvatel města Buchary jsou Peršané, Mervané a Tádžikové) dává bazarům a veřejným místům jakési zdání životnosti; ale jaká beznaděj a jaká jednotvárnost v domech soukromých! Každá stopa radosti a veselosti je vypovězena z těch kruhů, kde je vliv náboženství a soustavy dohledu pocitován tak tyransky. Emírovi špehové si prorážejí cestu i do svatyní rodin, a běda muži, který si dovolí prohřešit se proti formám náboženství nebo proti autoritě panovníkově. Věky utlačování nyní lid tak zastrašily, že se muž a žena, i když není přítomna třetí osoba, neodvážejí vyslovit emírovo jméno, aniž přidají slova: „Bůh mu dejž žít sto dvacet let!“ Je nutno také přiznat, že ten ubohý lid nepocituje ke svému vládci žádný pocit nenávisti, neboť tyranský rozmar se mu nezdá věcí k podivení, nýbrž bývá spíše pokládán za nevyhnutelnou vlastnost knížecí důstojnosti. Emír Nasrulláh, otec nynějšího vládce Buchary²⁰, byl v posledních letech svého života ukrutný zpustlík,

¹⁸Vámbéry uvádí arabské znění ve své transkripci: *Ed dünja džifetun ve talibeha kilab*.

¹⁹Strážce náboženství, poznamenává Vámbéry.

²⁰Nasrulláh chán (1806–1860), emír bucharský od roku 1827, vládce, který dal odstranit své bratry a jemuž ruská i sovětská historiografie dala přezdívku emír řezník. Právě on dal popravit Stoddarta a Conollyho. Zemřel roku 1860.

který trestal smrtí nemravnost u jiných, a přece sám nanejvýš nestoudným způsobem porušoval čest svých poddaných. Málo bylo rodin, které vyšly bez pohany; a přece si nikdo nedovolil, aby mu z rtů unikl jediný dech výtky. Panující emír Mozaffaruddín chán²¹ je našťástí muž dobře nakloněný; a ačkoli vymáhá s tvrdostí zákony týkající se náboženství a mravů, nelze mu samému přičíst žádný zločin; odtud ta neustávající chvála a ono velebení, jehož je ze strany svého lidu předmětem.

Emíra jsem spatřil později v Samarkandu; je v dvačtyřicátém roce svého věku, prostřední postavy, poněkud korpulentní. Má velmi příjemné vzezření, krásné černé oči a tenkou bradu. V mladosti působil jeden rok jako guvernér v Karši²² a osmnáct v Kermine²³ a vždy se vyznačoval mírností a vlídností svého chování. Politické zásady svého otce provádí přísně a jako mollá a nábožný muslim je vyhlášeným nepřítelem každé novoty, i když může být přesvědčen o její užitečnosti. Když nastoupil, dal si vyrazit na svůj pečetní prsten rčení:

*El hükm bil adl.*²⁴

Vláda spravedlností.

A až do nynějšího okamžiku jej nanejvýš svědomitě zachovává. Mnohé zprávy, které o něm obíhají, tu poznámku potvrzují. Pravda, podle našeho názoru na věci se zdá být velké přehánění v takovém způsobu spravedlnosti, jaký vedl emíra k tomu, aby poslal na popravu svého mehtera, druhého v hodnosti ze svých úředníků, protože (neboť v této podobě se ta zpráva donesla do Kokandu) vrhl pochybný pohled na jednu z královských otrokyň; ani by se nemělo slušet na knížete, jehož rčením je „spravedlnost“, aby se zachoval tak, jak se emír zachoval v Kokandu. Všechny tyto vady jsou však u chána bucharského velmi prominentné. Ke svým velmožům, kteří si většinou zacházení, s nímž se setkávají, dobře zaslужují, je velmi tvrdý, neboť ačkoli trestá u těchto smrtí i nepatrné přechyby, chudších tříd šetří. Odtud onen výraz, který mu lid připisuje a který mu ke chvále slouží, neboť o něm říkají, že je „zhoubcem slonů a ochráncem myší“.²⁵

Je zvláštní, jakou námahu si emír dává, aby svým poddaným kladl překážky do cesty, kdykoli se snaží odchýlit od jednoduchosti a skromnosti svého nynějšího, podle jeho názoru šťastného stavu. Zavádění přepychových předmětů či jiného nákladného kupeckého zboží je zakázáno, stejně jako užívání výstavnosti na domě či v šatu: v přečinech tohoto rázu se nehledí na osobu. Jeho serdári kul (vrchní velitel) Šáhruch chán, vzešlý z pobočné větve královského rodu perského (Kádžárů), uprchl sem z Astarábádu, kde byl guvernérem, a dlouho zde byl držen ve velké úctě a vyznamenání; ale protože si přál žít na perský způsob, dal si s velkým nákladem vystavět dům o jednom patře, jako jsou ty v Teheránu; v něm byla vedle jiných přepychových předmětů vsazena okna ze skla; říká se, že to vše stálo patnáct tisíc till, což je v Buchaře pokládáno za nesmírnou sumu; a bylo to takového druhu, že to mohlo zastínit i ark (palác) sám. Emír o tom byl zpraven od samého začátku, ale čekal, dokud nebude vše docela dohotoveno, a tu byl Šáhruch chán náhle obviněn z přečinu proti náboženství, uvržen do vazby a potom poslán do vyhnanství. Dům byl zkonfiskován a připadl emírovi: byla učiněna nabídka, že se koupí, a to za sumu převyšující cenu nákladu, ale ne! On poručil, aby byl zbořen; protože se mu však i samy zřízení zdály příliš ozdobné, rozkázal je docela zničit, s jedinou výjimkou dřeva, které bylo prodáno jednomu pekaři za dvě sta till, na pohrdání a posměch všem, kdo by se odvážili oddat se chuti po přepychu. I ve svých domácích poměrech je emír nesmírně odlišný od svého otce; a nezdálo se mi, že by tam mohla být více než polovina té družiny sluhů, jakou u dvora Nasrulláhova viděl pan

²¹Mozaffaruddín (1824/25–1885), emír bucharský od roku 1860, syn Nasrulláhův. Je to vládce, s nímž se Vámbéry měl setkat v Samarkandu. Za jeho panování Rusko Bucharu roku 1868 porazilo a emirát se stal ruským protektorátem; zemřel roku 1885 v Buchaře.

²²Karši, dříve Nachšeb a Nasaf, leží v dnešní Kaškadarijské oblasti Uzbekistánu. Bylo druhým městem bucharského emirátu a zastávkou na jedenáctidenní karavanní cestě z Buchary do Balchu; spravovat je bývalo úřadem korunního prince.

²³Kermine, dnes Karmana při městě Navoi v Uzbekistánu, bylo střediskem jednoho z bucharských bekství na cestě z Buchary do Samarkandu. Bucharští emírové tu měli paláce a trávili zde dlouhá období.

²⁴Vámbéry uvádí arabské znění ve své transkripci: *El Hükm bil Adl*.

²⁵Filkuš a mušperv, poznamenává Vámbéry.

de Khanikoff a o níž, tak jako o tolika jiných podrobnostech týkajících se Buchary, podává ten ruský cestovatel zprávu tak pečlivou, tak přesnou a obsírnou.

Mozaffaruddín chán má (neboť je to obyčej jeho náboženství) čtyři zákonné ženy a asi dvacet jiných, první rodem z Buchary, druhé otrokyně, a jak mi bylo s vážností řečeno, zaměstnané jen opatrováním dětí, jichž je šestnáct, deset dívek (ale promiňte mi, princezen) a šest chlapců (tore). Dvě nejstarší princezny jsou vdány za guvernéry Serepúlu a Akče; jenže protože obě ta města padla do rukou Afghánce, žijí ti dva zeťové jako hosté emírovi, jako králové *sans portefeuilles*. Harému předsedá panovnickova matka, dříve perská otrokyně (rodem z Kademgiháhu u Mašhadu), a jeho babička Hakim Ajim. Harém má dobrou pověst pro svou cudnost a řádnou výchovu. Laikům je zakázáno pod hrozbou smrti do něho vstoupit nebo třeba jen vrhnout pohled či obrátit tam myšlenku: to je dovoleno jen nábožným šejchům či mollům, jejichž nefes (dech) je známé svatosti; a právě z tohoto titulu byl náš přítel hádží Sálíh obeslán, aby podal dávku chaki šifá (léčivého prachu z Medíny). Náklady harému, pokud jde o šat, stravu a jiné potřeby, jsou velmi malé. Dámy si zhotovují nejen vlastní šaty, ale často i roucha emírova, který je znám jako přísný hospodář a který nad vším vykonává tvrdý dohled. Denní výdaje na kuchyni paláce jsou prý šestnáct až dvacet tenge (poněkud více než devět až deset šilinků), což je velmi pravděpodobné, neboť jeho tabule poskytuje jen vzácně nějaké cukroví a skládá se pouze z pilavu vařeného s ovčím tukem. Výraz „knížecí tabule“ je na Bucharu nepoužitelný, kde jeden a týž pokrm uspokojí knížete, úředníka, kupce, ručního dělníka i venkovana.

Člověk, který se nadlouho vlácel pouštěmi Střední Asie, přece v Buchaře, přes všechnu její bídost, nalezne něco z povahy velkoměsta. Má strava se nyní skládala z dobrého chleba, čaje, ovoce a vařených mas. Dal jsem si zhotovit dvě košile a pohodlí civilizovaného života se mi stalo tak příjemným, že mi bylo vskutku líto, když jsem od svých přátel obdržel vyzvání, abych se připravil na cestu, poněvadž si přáli dospět ke svým vzdáleným domovům na východě, dříve než nastoupí zima. Mým záměrem bylo prozatím jim dělat společnost až do Samarkandu, neboť jsem se svého rozhovoru s emírem poněkud bál a jejich společnost mi v mnohých ohledech měla být velmi užitečná. V posledně jmenovaném městě jsem se měl rozhodnout, mám-li pokračovat do Kokandu a Kašgaru, nebo se vrátit sám přes Kerki, Karši a Herát²⁶. Moji výteční přátelé hádží Bilál a hádží Sálíh si nepřáli mě ovlivňovat, nýbrž postarat se o případ možného návratu. Toužíce mi pomoci, nakolik dokážou, představili mě jednomu kervanbašimu z Herátu, který se zdržoval v Buchaře a který pomýšlel na to, že se do prvně jmenovaného města nakonec za tři týdny vrátí. Jmenoval se mollá Zemán; mým přátelům byl znám již z dřívějšíka. Poručili mě jeho péči, jako bych byl jejich vlastní bratr, a bylo ustanoveno, že vrátím-li se ze Samarkandu, sejdem se tři týdny poté v Kerki na vzdálenějším břehu Oxu. Tento první krok, který naznačoval konečné rozloučení, nás všechny velmi dojal. Dosud jsem nalézal utěšení právě v nejistotě svého záměru; neboť mé obraznosti mělo rozšíření mých cest do Kašgaru, Aksu a Chotanu, bohatého na mošus — do zemí, do nichž žádný Evropan přede mnou neproniknul —, nekonečný půvab a básnickou přitažlivost.

Moje myšlenky však byly vzpomínkou na onu návštěvu u molly Zemána tak zaměstnány, že jsem se chystal zapomenout popsat místo, kde jsem jej nalezl. Bylo to v karavanseráji určeném pro obchod s otroky²⁷. O tom nemohu čtenáři nepodat alespoň drobný nákres. Ta stavba, která tvořila čtverec, obsahovala snad třicet až pětatřicet cel. Tři velkoobchodníci v tomto ohavném obchodu si ty budovy najali jako sklad pro ty ubohé nešťastníky, kteří byli zčásti jejich vlastním majetkem a movitostí a zčásti jim byli svěřeni jako komisionářům Turkmenů. Jak je dobře známo, karakčiové, kteří nedokáží dlouho čekat, mají ve zvyku prodávat své otroky nějakému Turkmenovi, který má více prostředků ve své moci. Ten je přivádí do Buchary a z těch obchodů má největší zisk, poněvadž kupuje přímo

²⁶Kerki, starým jménem Zamm, leží na levém břehu Amudarji v dnešní Lebapské oblasti Turkmenistánu. Bylo to místo přechodu řeky na karavanní cestě z Buchary do Herátu a Vámbéry se zde skutečně po návratu ze Samarkandu ke karavaně připojil.

²⁷Otroctví bylo v Chívě i v Buchaře základem hospodářství; otroky dodávaly turkmenské nájezdy do Persie a kazašské na ruské pomezí. Většinu tvořili šiiťští Peršané, které zdejší sunnité vyhlášovali za nevěřící, a tudíž za zboží dovolené. Rusko si vynutilo zrušení obchodu s otroky v Buchaře roku 1868 a v Chívě po jejím obsazení roku 1873.

od výrobce. V prvních dnech svého příchodu do hlavního města prodá všechny ty, pro něž najde zákazníky; ostatní za sebou zůstává v rukou dellála (dohazovače), který je spíše velkoobchodníkem. Lidské bytosti se v Buchaře a Chívě prodávají od tří let do šedesáti, nemají-li takové vady, pro něž by byly pokládány za mrzáky. Podle předpisů svého náboženství mohou být jako otroci prodáváni jen nevěřící; ale Buchara, která nemá nic více než zdání svatosti, se takovým ustanovením bez skrupulí vyhýbá a činí otroky nejen ze šíitských Peršanů, kteří byli prohlášeni za „nevěřící“ již roku 1500 mollou Šemsuddínem, nýbrž i z mnohých vyznavačů samých sunnitských zásad, když byli ranami a zlým zacházením přinuceni nazývat se šíity. Jen Žid, kterého vyhlašují za nezpůsobilého, je nehodným stát se otrokem — způsob prokazování jejich odporu, který je ovšem dětem Izraele všechno jiné než nepříjemný, neboť ačkoli mu Turkmen uloupí jako kořist jeho majetek a obere jej o všechno, jeho těla se nedotkne. V dřívější době tvořili výjimku i Hindové. V nedávnější době, když se do Buchary hrnuli přes Herát, začali Tekkové či Sarykové pro svůj postup klást nová pravidla. Nešťastný uctíváč Višnuův je nyní nejprve přemetamorfován na muslima, potom učiněn šíitou; a teprve když proběhlo toto dvojí obrácení, je mu udělena čest, že je obrán o všechny majetek a uveden do stavu otroka.

Otok vystavený na prodej je, je-li mužem, podroben veřejné prohlídce: prodáváč je povinen ručit za to, že nemá nijakých těch mravních či tělesných vad, které podle jeho vědomosti tvoří skrytou nezdravost; to jest tam, kde, ačkoli jsou oku neznatelné, existují ve stavu zárodečném.

Otok samému je nejšťastnější hodinou ta, kdy přechází z ruky obchodníka s otroky; neboť žádné zacházení, jakkoli tvrdé, které jej čeká u jeho budoucího pána, nemůže být tak tísnivé a bolestné jako to, jímž musí projít, dokud zůstává obchodním předmětem vystaveným na prodej v krámě.

Cena se mění s politickými poměry Turkmenů, podle toho, jak nalézají (neboť na tom závisí výroba toho předmětu) větší či menší příhodnost pro svůj alaman v sousedním kraji. Například: v dnešní době je nejvyšší cena za muže v plné zralosti jeho síly čtyřicet až padesát till (asi dvacet jedna až třicet šest liber)²⁸; po vítězství, kdy bylo zajato osmnáct tisíc perských vojáků zároveň, byl muž k mání za sumu tří nebo čtyř till.

Když jsem v Buchaře zůstal dvaadvacet dní, shledal jsem nemožným zdržovat své přátele déle, a bylo ujednáno, že se ihned vypravíme do Samarkandu. Naše živobytí v Buchaře, kde nám nikdo, byť jakkoli velkomyslný ve svých potřesech rukou, nedal jedinou vindru, značně narušilo naše finance. Co jsme byli schopni sehnat v Chívě, bylo docela vyčerpáno, a jako mnozí z mých druhů jsem byl i já nucen zbavit se svého osla; a naše cesta měla být nadále vedena dál v najatém dvoukolém vozíku. Jednotliví členové naší karavany, kteří patřili ke Kokandu či Chodžendu, se od nás již odloučili a odešli každý svou vlastní cestou sám. Ti, kdo dosud zůstali spolu, byli rodem z Endigánu nebo čínští Tataři. Ti si však při cestě k Samarkandu vybrali různé trasy. Hádží Sálíh, družina hádžího Bilála a já jsme se rozhodli následovat cestu přímou; ostatní, kteří byli pěšky, dychtili vykonat poutní cestu přes Gidždovan k hrobu svatého Abdula Chálíka.²⁹³⁰

Mnozí Bucharci mi při mém návratu dali na srozuměnou, že by si přáli provázet mě do Mekky. Byl jsem proto nucen užít mnoho jemné diplomacie, neboť jejich společnost by jistě byla zdrojem velkých nesnází v obou případech, ať bychom se našli před Kaabou, nebo na břehu Temže!

Rozřehnal jsem se se všemi svými přáteli a známými. Rahmet bej mi dal doporučující listy pro Samarkand a já jsem slíbil, že se tam dostavím k emírovi. Kokandský povoz, který jsme si najali, aby nás dopravil až do Samarkandu, byl předtím poslán napřed, aby na nás čekal ve vsi Baveddín, na kteréžto poutní místo jsme nyní podle zvyku té země měli vykonat svou druhou návštěvu — svou návštěvu na rozloučenou. Ta ves je vzdálena dvě leguy od Buchary a je, jak již bylo řečeno,

²⁸Vámbéryho převod si neodpovídá: čtyřicet till by při jeho vlastním kurzu nemohlo být jedenadvacet liber, mají-li být tily padesát librami šestatřiceti.

²⁹Chodža Abdul Chálík (zvaný Gidžování, zemřel 1601) byl současníkem proslulého Pajende Zamíního a stojí ve velké úctě pro svou učenost, askezi a svatost, poznamenává Vámbéry.

³⁰Chodža Abdulchálík Gidždžuvání zemřel roku 1179, tedy o více než čtyři století dříve, než stojí v poznámce autorově. Byl jedním z chváďžagánů, mistrů, od nichž odvozuje svou duchovní poslušnost řád nakšbandíja.

pohřebišťem proslulého Bahá’uddína Nakšbanda, zakladatele řádu téhož jména a hlavního zdroje všech těch nestřídmostí náboženství, jimiž se východní islám odlišuje od západního. Nevcházejte do dalších podrobností, postačí zmínit, že Bahá’uddín je uctíván jako národní svatý Turkestánu, jako druhý Mohamed; a Bucharec je pevně přesvědčen, že už samo zvolání „Bahá’uddín belagerdán!“³¹ postačí k vysvobození ze všeho neštěstí. Poutě se na to místo vykonávají i z nejdlehlších částí Číny. V Buchaře je obyčejem chodit sem každý týden a styk s hlavním městem se udržuje asi třemi sty osly, které se dávají za nájem. Ti stávají před Derváze Mezár a lze je dostat za několik pul (malých měděných mincí). Ačkoli cesta na mnohých místech vede přes hluboký písek, běží ta zvířata při své cestě do vsi s nepopsatelnou rychlostí; ale co se pokládá za velmi překvapivé, nelze je bez opakovaných ran přivést k tomu, aby se vrátila. Bucharec tu okolnost přičítá pocitu úcty, který svatý vnuká i hovědům; neboť neběží-li k jeho hrobu a nejeví-li největší nechuť jej opustit?

Hrob je v malé zahradě. Z jedné strany je mešita. K té lze přistoupit dvorem plným slepých a zmrzačených žebráků, jejichž vytrvalost v dotírání by zahanbila lidi téhož řemesla v Římě či v Neapoli. Před čelem hrobu je proslulý senghi murad (kámen touhy), který byl dosti obroušen a vyhlazen nesčetnými čely nábožných poutníků, jež se o něj třela. Nad hrobem je položeno několik beraních rohů a korouhev, a také metla, která dlouho sloužila k vymetání svatyně v Mekce. Při různých příležitostech byly také činěny pokusy přikrýt vše kupolí, ale Bahá’uddín, jako mnozí jiní svatí v Turkestánu, má v oblíbě volné povětrí, a každá stavba byla po uplynutí tří dnů od svého vztyčení shozena. Takový je příběh, který vyprávějí šejchové, potomci toho svatého, kteří střídavě drží před hrobem stráž a s dostatečnou nestoudností poutníkům vyprávějí, že jejich předek měl obzvláštní zálibu v čísle sedm. V sedmém měsíci přišel na svět, v sedmém roce znal Korán nazpaměť a v sedmdesátém zemřel. Odtud mají mít i příspěvky a dary kladené na jeho hrob tu zvláštnost, že nesmějí být ničím jiným než násobky sedmi nebo číslem sedm samým.

Čtvrt leguy od hrobu Bahá’uddínova, na otevřeném poli, je hrob Mirího Kuláha³², mistra a duchovního náčelníka onoho prvního. Ale mistr je dalek toho, aby požíval těžé úcty a téhož jména jako učeň.

³¹„Ó Bahá’uddíne, ty odvraceči zlého!“, poznamenává Vámbéry.

³²Vámbéryho Mirí Kuláh je Amír Kulál (asi 1278–1370), vlastním jménem Sajjid Šamsuddín, hrnčír — kulál znamená hrnčír — a šejch z linie chváďžagánů, který byl učitelem Bahá’uddína Nakšbanda. Je pohřben v Sócharu u Buchary.

XI.

Z Buchary do Samarkandu; malá poušť Čöl Melik; živý ruch na cestě způsobený válkou; první pohled na Samarkand; Hazreti Šáh Zinde; Timurova mešita; citadela (Ark); Timurova audienční síň; Köktaş čili Timurův trůn; zvláštní podnož; Timurova hrobka a hrobka jeho učitele; autor navštíví skutečný Timurův hrob v podzemí; korán ve foliu připisovaný Osmanovi, tajemníku Mohamedovu; medresy; stará hvězdárna; řecko-armenská knihovna, kterou Timur, jak se tvrdí, do Samarkandu neodvezl; sloh veřejných staveb není čínský, nýbrž perský; dnešní Samarkand; jeho obyvatelstvo; Dehbíd; autor se rozhodne k návratu; příjezd emírův; autorova rozmluva s ním; rozloučení s hádží a odjezd ze Samarkandu

Hinc quarto die ad Maracanda perventum est . . . Scythiae confinis est regio, habitaturque pluribus ac frequentibus vicis, quia ubertas terrae non indigenas modo detinet, sed etiam advenas invitat.

Odtud se čtvrtého dne dospělo k Marakandě . . . Ten kraj hraničí se Skythií a je obydlen mnoha hustě osazenými vesnicemi, neboť úrodnost země nejen zdržuje domácí, nýbrž přivábí i cizince.

Quintus Curtius Rufus, knihy VII. a VIII.

Celá naše karavana se nyní, když jsme vyráželi z Buchary do Samarkandu, scvrkla na dva vozy. V jednom z nich sedával hádží Sálíh a já, v druhém hádží Bilál se svou družinou. Zastíněn před sluncem rohožovou střechou bych se byl rád usadil v pokoji na svém koberci, to však bylo nemožné pro prudký pohyb našeho nanejvýš primitivního vozidla; nakládalo s námi „podle své vlastní libé vůle“ a házelo nás tu sem, tu tam, až naše hlavy do sebe ustavičně narážely jako kule na biliárovém stole. Během prvních hodin jsem pocíťoval úplnou mořskou nemoc a vytrpěl jsem mnohem více, než když jsem jezdil na velbloudech, jejichž kolébání jako na lodi jsem se kdysi tolik děsil. Nebohý kuň zapřažený do širokého těžkého vozu musel nejen s námahou protáčet hlubokým pískem či bahnem nemotorná kola — dokonalým kruhům tolik vzdálená —, nýbrž vézt i řidiče a jeho pytel se zásobami. Turkmen má pravdu, pochybuje-li, že se Bucharec kdy na onom světě zodpoví za to, jak zachází s koněm, nejšlechtilejším ze tvorstva nerozumného.

Protože byla noc, když jsme vyráželi od Bahá'uddína, zmýlil se řidič (rodák z Kokandu), jenž nebyl s cestou dost obeznámen, ve směru, takže jsme místo o půlnoci dospěli k městečku Mazár teprve rána. Je od Buchary vzdáleno pět tašů (fersach) a pokládá se za první stanici na cestě do Samarkandu. Zastavili jsme zde jen krátce a okolo poledne jsme dospěli k Šejch Kásimu, kde jsme se potkali s některými ze svých poutnických bratří. Ti brali cestu přes Gidždovan. Dovolili jsme si tam proto zůstat pospolu v pokoji až do pozdní noci.

Slyšel jsem mnohé podivuhodné zprávy o kvetoucím obdělání kraje mezi Bucharou a Samarkandem, až dosud jsem však během svého denního pochodu nespátřil nic ohromujícího, docela nic, co by odpovídalo mým vysoko napjatým očekáváním. Viděli jsme ovšem všude a po obou stranách cesty, s nemnohými výjimkami, zemi pod pluhem; příštího dne mě však čekalo skutečné překvapení. Prošli jsme malou pouští Čöl Melik (dlouhou šest leguů a širokou čtyři), kde je karavanseráj a vodní nádrž, a dospěli jsme konečně do kraje Kermine, jenž tvoří stanici třetího dne. Nyní jsme každou hodinu, někdy každou půlhodinu, míjeli malý bazarli džaj (tržiště), kde bylo několik hostinců a krámů s potravinami a kde se kolosální ruské čajové konvice, ustavičně v bodu varu, pokládají za *ne plus ultra* vybranosti a pohodlí. Tyto vsi mají docela jinou povahu než ony v Persii a Turecku, jejich dvory jsou lépe naplněny dary země; a kdyby zde bylo více stromů, mohli bychom říci, že na celé cestě od Pontských hor je toto jediná země, která se podobá naší na dalekém západě. Okolo poledne jsme zastavili v Kermine v půvabné zahradě u vodní nádrže, kde jsme našli hojný stín. Zdálo se mi, že se mi moji přátelé stávají tím milejšími, čím více se blížil okamžik našeho rozloučení; připadalo mi nemožné, že mám tu dlouhou cestu ze Samarkandu do Evropy vykonat sám! Z Kermine jsme vyrazili okolo západu slunce v úvaze, že svěžest noci poněkud ulehčí mukám našeho přepracovaného koně; o půlnoci jsme opět na dvě hodiny zastavili, neboť jsme doufali, že k své stanici dospějeme příštího jitra, než začne

denní žár. Na mnohých místech u cesty jsem si všiml čtverhranných milníků, některých celých, jiných zlomených,¹ jež vděčí za své zřízení Timurovi²; a nemusí nás to udivovat, neboť Marco Polo nalezl za časů Oktajových ve Sřední Asii pravidelné poštovní cesty. Celá cesta z Buchary do Kašgaru nese prý skutečně dosud známky staré civilizace, kterou lze, byť s častými přestávkami, stopovat hluboko do Číny. I nynější emír, který si rovněž přeje se vyznamenat, dal na několika místech vystavět malé terasy k modlitbě; slouží jako jakési příležitostné mešity a jako upomínka chodcům, aby vyplnili své náboženské povinnosti. Každý věk má tedy před očima své vlastní zvláštní cíle!

Večer jsme strávili ve vsi Mir a ubytovali se tam v mešitě. Ta se zvedá ze středu úhledné květinové zahrady. Ulehl jsem ke spánku poblíž nádrže, byl jsem však ze svého dřímání vyburcován hádavým oddílem Turkmenů. Byli to tekkovští jezdci, kteří slouživše emírovi jako pomocné sbory v jeho tažení proti Kokandu, se nyní vraceli do Mervu s kořistí, kterou vzali Kyrgyzům. Emír je ve své dychtivosti civilizovat je obdaroval, mnohé z nich, bílým turbanem a doufal, že docela odloží své divé kožešinové čepice. Nosili je, dokud byli na dohled emírovi, slyšel jsem však, že je potom všechny prodali.

Od Miru jsme pokračovali ke Kette Kurganu („velká tvrz“). Je sídlem vlády a má nejproslulejší obuvníky v celém chanátu. Tu tvrz chrání pevná zeď a hluboký příkop. V noci není nikomu dovoleno vcházet ani vycházet; zůstali jsme proto v karavanseráji na cestě před tvrzí. Vozy byly všude; cesty skutečně ve všech směrech poskytovaly čilý a neobyčejně živý obraz: to se mělo přičíst válce, která zaměstnává všechna vozidla mezi Bucharou a Kokandem. Od Kette Kurganu vede do Karši vlastní cesta pouští, o níž se říká, že je o čtyři leguy kratší než obvyklá cesta tamtéž ze Samarkandu; cestující si však musejí vodu brát s sebou, neboť je tam jen velmi málo studní, jichž mohou lidé užít, byť je několik použitelných pro dobytek. Shledal jsem, že řidiči a venkované rozmlouvají před čajovnami o věcech politických, neboť zákazy se zde nevymáhají tak jako v Buchaře. Ti nebozí lidé jsou okouzleni, když slyší o hrdinských činech svého emíra; vyprávějí, že si již vynutil cestu z Kokandu do Číny, a jak zde na východě podrobí vše svému žezlu, přikročí prý k tomu, aby se zmocnil Íránu, Afghánistánu, Indie a frengistánu (ty pokládají za sousedící země), až k Rúmu: celý svět má být podle nich vlastně rozdělen mezi sultána a emíra!

Když jsem za sebou zanechal Karasu, místo nějaké důležitosti, dospěli jsme k Daulu, páté stanici a poslední před Samarkandem samým. Naše cesta vedla přes několik návrší, z nichž jsme po levici mohli rozeznat rozsáhlé lesy táhnoucí se do dálky. Řekli mi, že dosahují až do poloviny cesty do Buchary a slouží jako útočiště uzbeckým rodům Chitaj a Kipčak, které jsou často s emírem v nepřátelství. Protože znají všechny tajné kouty a skrýše svých vlastních lesů, nelze je snadno napadnout.

To, co jsem slyšel v Buchaře, zmenšilo v mých očích historickou důležitost Samarkandu velmi mnoho. Nedokážu však popsat svůj pocit zvědavosti, když mi na východě ukázali horu Čobanatu, u jejíhož úpatí leží, jak mi řekli, ta Mekka, kterou jsem tolik dychtil spatřit. Zahleděl jsem se proto upřeně v ukázaném směru, a když jsme se konečně s námahou vyškrábali na jedno návrší, užírl jsem Timurovo město uprostřed krásného kraje. Musím přiznat, že první dojem, který ve mně vzbudily kupole a minarety se svými rozmanitými barvami, všechny zalité jitrním slunečním světlem — zkrátka celá ta neobyčejná podívaná —, byl velmi příjemný.

Protože se Samarkand kouzlem své minulosti i svou odlehlostí pokládá v Evropě za něco neobyčejného, pokusíme se, když už nemůžeme užít kreslířské tužky, nakreslit pohled na to město perem. Musím čtenáře poprosit, aby po mém boku zasedl do vozu; potom spatří na východě onu horu, kterou jsem zmínil dříve. Její kupolovitý vrchol je korunován malou stavbou, v níž odpočívá Čobanata (svatý patron pastýřů). Pod ní leží město. Ačkoli se obvodem rovná Teheránu, neleží jeho domy tak těsně vedle sebe; nicméně vynikající stavby a ruiny poskytují mnohem velkolepější prospekt.

¹Turecké slovo pro kámen je taš, kterého se užívá i k označení míle, poznamenává Vámbéry. Tak je perské slovo fersang (v novoperštině fersach) složeno z fer (vysoký) a seng (kámen).

²Timur (1336–1405), zakladatel timuridské říše, rodem z turkicko-mongolského kmene Barlasů. Od roku 1370 vládl z Buchary a Samarkandu a svými taženími ovládl prostor od Malé Asie po severní Indii. Zemřel na nemoc v Otraru na Syrdarji, když se chystal k tažení do Číny.

Oko nejvíce poutají čtyři vysoké stavby v podobě půlkupolí, průčelí medres (pištak). Zdály se stát všechny blízko sebe, některé jsou však vlastně v pozadí. Jak postupujeme vpřed, zpozorujeme nejprve malou úhlednou kupoli a dále k jihu jinou, větší a velkolepější; ona první je Timurova hrobka, druhá jeho mešita. Docela proti nám, na jihozápadním okraji města, se na návrší zvedá citadela (Ark), okolo níž jsou shromážděny jiné stavby, zčásti mešity a zčásti hrobky. Představíme-li si potom celek proložený hustě vysázenými zahradami, budeme mít o Samarkandu matnou představu — matnou, neboť pravím s perským příslovím:

*Šuniden kej buved manendi diden?*³

Kdy bude slyšení jako vidění?

Ale ach! proč musím dodávat, že dojem z jeho zevnějšku slábl, jak jsme se blížili, a byl docela rozmetán, když jsme do toho místa vstoupili? Jak hořké je zklamání u města, jako je Samarkand, tak nepřístupného a jehož znalost musí být tak drahá zaplacená; a když jsme vjeli Dervaze Bucharou a museli projít větší částí hřbitova, abychom se dostali do obydlené části města, pomyslel jsem na ten perský verš:

*Samarkand sejkeli rúji zemín est.*⁴

Samarkand je ohniskem celého zemského kruhu.

Přes všechno své nadšení jsem propukl v hlasitý smích. Zamířili jsme nejprve ke karavanseráji po straně bazaru, kde jsou hádžiům poskytovány příbytky bezplatně; téhož večera jsme však byli vyzváni do soukromého domu stojícího za bazarem poblíž Timurovy hrobky, a jaká byla moje radost i překvapení, když jsem se dozvěděl, že náš hostitel je šťastnou náhodou emírovův úředník, jemuž je svěřen dohled nad palácem v Samarkandu!

Protože bylo ohlášeno, že se emír za několik dní vrátí z Kokandu, kde právě skončil vítězné tažení, rozhodli se moji druhové počkat kvůli mně v Samarkandu, dokud emíra nespatřím a dokud nenaleznu jiné procházející hádžie, k jejichž společnosti bych se na své zpáteční cestě mohl přidat. To mezidobí jsem trávil návštěvami všeho, co bylo ve městě k vidění; neboť přes svůj bídný vzhled je v tomto ohledu nejbohatší v celé Střední Asii.

Ve své hádžijské povaze jsem přirozeně začal u svatých; a protože se zde vše, i to, co je zajímavé historicky, důvěrně mísí s nějakou svatou legendou, pocítil jsem jako nanejvýš příjemnou povinnost zhlédnout všechno.

Vypočítávají zde několik set poutních míst; my však zvlášť uvedeme jen ta pozoruhodnější.

*Hazreti Šáh Zinde (letohrad Timurův)*⁵

Vlastní jméno je Kásim bin Abbás⁶. Měl prý být z rodu Kurajšovců a stojí tudíž zde v nejvyšší vážnosti jako náčelník těch Arabů, kteří do Samarkandu uvedli islám. Jeho hrobka leží za městem, k severozápadu, poblíž hradby a stavby, která sloužila velikému Timurovi za letní obydli. Ta si uchovala i do dnešního dne mnoho ze svého starého lesku a přepychu. Všechny tyto budovy stojí na vyvýšeném místě a vystupuje se k nim po čtyřiceti dosti širokých mramorových stupních. Když člověk dosáhne vrcholu, dovedou jej ke stavení ležícímu na konci malé zahrady. Zde vede několik malých chodeb do velké komnaty, z níž malou tmavou cestou dospějete k stejně tmavému hrobu svatého muže. Vedle zmíněné komnaty jsou ještě jiné, jejichž barevné cihly a mozaiková podlaha činí tak skvělý dojem, jako by byly dílem včerejšího dne.

Každou jednotlivou komnatu, do níž jsme vstoupili, bylo třeba pozdravit dvěma rikaat namaz (předepsanými poklony modlitby). Začínala mě bolet kolena, když mě vedli dále do komnaty

³Vámbéry uvádí perské znění v přepisu „Shuniden kei buved manendi diden“.

⁴Vámbéry uvádí perské znění v přepisu „Samarkand sejkeli rui zemin est“.

⁵Hazreti Šáh Zinde, „živý král“, je pohřebiště na severovýchodním okraji Samarkandu: soubor více než dvaceti mauzoleí a modliteben z 11. až 19. století, jehož jádro pochází ze 14. a 15. století.

⁶Kutham ibn Abbás (asi 624 Medína – 677 Samarkand) byl bratranec a druh Mohamedův. Do Samarkandu přišel s arabským vojskem a zůstal tam z rozkazu chorásánského guvernéra šířit islám; padl roku 677 při obraně města proti Sogďanům. Podle legendy byl sťat, zvedl svou hlavu a sestoupil do hluboké studny, kde dosud žije — odtud jméno Šáh Zinde, které celý ten soubor nese.

vykládané mramorem. Předložili nám k pocelení tři korouhve, starý meč a náprsní pancíř jako ostatky proslulého emíra. Ten projev úcty jsem neodmítl, stejně jako moji druhové, ačkoli jsem měl velkou pochybnost, jsou-li ty předměty samy pravé. Slyšel jsem také o meči, pancíři, koránu a jiných ostatcích toho svatého muže, nedostal jsem je však na dohled. Proti té stavbě zřídil panující emír malou medresu, která vypadá jako palácová konírna.

Mesdžidi Timur (Timurova mešita)⁷

Tato mešita stojí na jižní straně města: velikostí a malovanou cihlovou ozdobou se velmi podobá Mesdžidi Šáhu v Isfahánu, která byla vystavěna na rozkaz Abbáse II.⁸ Kupole je však jiná; má podobu melounu, což v Persii není nikdy případ. Nápis z Koránu zlatým písmem sulus jsou, hned po těch na ruinách Sultánije, nejkrásnější, jaké jsem kdy viděl.

Ark (citadela — Timurova audienční síň)

Výstup k Arku je dosti strmý; dělí se na dvě části, z nichž vnější se skládá ze soukromých obydlí, kdežto druhá se užívá jen k přijetí emíra.

Ten palác mi byl popisován jako neobyčejně zvláštní; je to však stavba velmi obyčejná a není ani sto let stará, a přiznávám, že jsem na ní nenalezl nic pozoruhodného. Nejprve mi ukázali komnaty emírovy: mezi nimi ajnechane, komnatu složenou z úlomků zrcadel, jež platí za div světa; mne však zajímala mnohem méně než místo označované Talari Timur čili „Timurova audienční síň“. To je dlouhé úzké nádvoří, obklopené krytým chodníkem čili křížovou chodbou. Strana, která stojí proti vám, obsahuje slavný Köktaş (zelený kámen)⁹, na nějž dal Timur postavit svůj trůn: k němu se hrnuli vasalové ze všech částí světa, aby složili svůj hold, a byli tam rozestavěni podle svého stavu, kdežto na prostředním prostranství, které se podobalo aréně, sedávali v sedlech tři hlasatelé pohotově, aby okamžitě dopravili slova dobyvatele světa na nejzazší konec síně. Protože je ten zelený kámen čtyři a půl stopy vysoký, musel za podnož vždy posloužit nějaký zajatec vznešeného rodu. Je zvláštní, že ten kolosální kámen (deset stop dlouhý, čtyři široký a čtyři a půl vysoký) byl sem podle tradice přivezen z Bursy. Napravo od toho kamene je ve zdi zasazen vyčnívající oválný kus železa, podobný polovině kokosového oříšku; je na něm arabský nápis vyrytý kufickým písmem. Byl prý přinesen z pokladnice sultána Bájazída Jildirima a sloužil jednomu z chalífů jako amulet. Vysoko nad tím kamenem jsem na zdi viděl dva firmy psané zlatým písmem diváni, jeden od sultána Mahmúda, druhý od sultána Abdula Medžída. Byly z Istanbulu zaslány emíru Saídovi a emíru Nasrulláhovi a obsahovaly jak ruchsati namaz (úřední povolení k modlitbě),¹⁰ tak uvedení v úřad reise (ochránce náboženství), jehož přijetí si emírové dříve činili bodem obřadnosti. Dnešní emírové se při svém nastoupení uspokojí tím, že u Köktaše složí hold; a ten kámen se již k ničemu jinému neužívá než k tomu účelu a jako poutní místo pro zbožné hádžie, kteří odříkají tři fátihy a se zvláštní zbožností si otírají hlavy o ten pomník, odkud kdysi každé slovo, které vyřkl jejich slavný monarcha, dolehlo jako rozkaz do nejdlehlších částí Asie. O Timurovi se v Samarkandu mluví, jako by zpráva o jeho smrti právě dorazila z Otraru; a mně jako Osmanovi byla položena otázka, jaké jsou moje pocity, přistupuji-li k hrobu vládce, který „našemu“ sultánovi uštědřil tak strašlivou porážku.

Turbeti Timur (Timurova hrobka)¹¹

⁷Jde o mešitu, které se dnes říká Bíbí Chánym. Timur ji dal vystavět v letech 1399 až 1404 po tažení do Indie a patřila k největším stavbám své doby ve Střední Asii. Rozpadat se začala už v 16. století; v době této návštěvy stála v troskách.

⁸Mesdžidi Šáh v Isfahánu dal stavět Abbás I.; stavba byla započata roku 1611 a dokončena kolem roku 1630, už za jeho nástupce.

⁹Köktaş, „zelený kámen“, je masivní kvádr šedozeleného kamene v samarkandské citadele, na němž podle tradice stával Timurův trůn. Pozdější vládci Samarkandu na něm při svém nastoupení přijímali hold.

¹⁰Páteční modlitba, kterou žádný sunnita nemohl a nemůže vyřknout, dokud ji dříve nevyřkne chalífa nebo jeho následník, poznamenává Vámbéry.

¹¹Timurova hrobka, dnes známá jako Gúre Emír, byla založena roku 1403 jako hrobka jeho vnuka Muhammada Sultána a dokončena v následujícím roce; Timur v ní byl pohřben roku 1405 a stavbu dovedl do konce Ulugbek. Kromě Timura v ní leží jeho synové Šáhruch a Mírán Šáh, vnuci Ulugbek a Muhammad Sultán a Timurův duchovní učitel.

Tento pomník leží k jihozápadu a skládá se z úhledné kaple korunované skvělou kupolí a obklopené hradbou; v té je vysoká klenutá branka a po obou stranách dvě malé kupole, drobné obrazy té velké, zmíněné první. Prostor mezi hradbou a kaplí je vyplněn stromy a měl by představovat zahradu, nyní je tam však vidět velká zanedbanost. Vchod do kaple je na západě a její průčelí je podle zákona k jihu (kible). Když člověk vejde, nalezne se v jakési předsíni, která vede přímo do kaple samé. Ta je osmihranná a má deset krátkých kroků v průměru. V jejím středu, to jest pod kupolí, na místě čestném, jsou dva hroby položené podélně s hlavou ve směru Mekky. Jeden je přikryt velmi krásným kamenem temně zelené barvy, dvě a půl pídě širokým, deset pídí dlouhým a asi na šest prstů tlustým. Je položen naplocho, ve dvou kusech,¹² nad Timurovým hrobem; druhý má černý kámen přibližně téže délky, ale poněkud širší. To je hrob Mira Seída Berkeho¹³, Timurova učitele a duchovního náčelníka, po jehož boku si mocný emír vděčně žádal být pohřben. Okolo leží jiné hrobové kameny, velké i malé, kameny žen, vnuků a pravníků emírových; nemýlím-li se však, byla jejich těla přenesena později z různých částí města. Nápis na hrobech jsou perské a arabské, není v nich žádné vypočítávání titulů, a i titul emírův je velmi prostý. Rodové jméno Kōregen není nikdy vynecháno.

Co se týče vnitřku kaple, arabesky v alabastru, jejichž zlacení je v bohatém protikladu k půvabné blankytné modři, svědčí o vkusu skutečně umělecky vytríbeném a činí dojem překvapivě krásný. Připomíná nám — byť o ní může dát jen matnou představu — vnitřek hrobky Mesúme Fátmy v Komu v Persii.¹⁴ Ta druhá je však příliš zaplněna, kdežto první je krásná prostě a skromně. U hlav hrobů stojí dvě rahle (stolky o dvou křídlech, na něž se na východě ukládají svaté svazky), kde mollové ve dne v noci střídavě čtou Korán a dovedou si z vakfu (zbožné nadace) turbe vytáhnout dobrý plat. Jsou, jakož i mutevalí (správci), bráni z nogajských Tatarů, neboť emír ve své poslední vůli vyslovil přání, aby byla stráž nad ním svěřena tomuto rodu, který mu byl vždy obzvláště nakloněn. Vykonal jsem návštěvu u dohlázeatele a byl jsem nucen zůstat celý den jeho hostem. Jako znamení své zvláštní přízně mi dovolil zhlédnout skutečný hrob, čest, která se prý zřídka dopřává i domácím. Sestoupili jsme po malém dlouhém schodišti za vchodem. Vede přímo do komnaty pod kaplí, nikoli jen téže velikosti, nýbrž podobné jí do podrobností i ve veškeré arabeskové výzdobě. Hroby jsou zde rovněž v témž pořádku jako nahoře, nikoli však tak četné. Říká se, že Timurův hrob obsahuje velké poklady; to však nemůže být pravda, neboť by to bylo porušení zákona. Zde je opět rahle a na ní leží korán ve foliu, psaný na kůži gazely. Z mnohých stran a od dobrých svědků jsem byl zpraven, že je to týž exemplář, který napsal Osman, tajemník Mohamedův a druhý chalífa, a že ten ostatek přinesl Timur s sebou z pokladnice sultána Bájazída z Bursy a že je zde ukryt jako drahocenný vklad, poněvadž by na Bucharu, kdyby se veřejně vědělo, že jej má, ostatní muslimští mocnáři jistě pohlíželi nevraživě.

Na čele turbe, na místě přímo stvořeném, aby padlo každému do očí, čteme nápis psaný bílým písmem na modrém poli:

„Toto je dílo nebohého Abdulláha, syna Mahmúda Isfahánského¹⁵.“ Datum jsem nedokázal zjistit. Asi sto kroků od stavby, kterou jsem popsal, je jiná kupole prostého slohu, ale značného věku, kde odpočívá jedna z Timurových oblíbených žen, uctívána rovněž jako svatá. Docela nahoře, po straně kupole, visí jakési přádeno, které prý obsahuje muj seadet (vlas z vousů Prorokových) a které ji po dlouhá léta — ačkoli ta kupole má na všech stranách praskliny — chrání od dalšího rozpadu, *s'il vous plaît* (s dovolením).

¹²Udávají se pro to různé důvody, poznamenává Vámbéry. Někteří říkají, že si jej vítězný Nádír Šáh dal poslat a že se na cestě zlomil. Jiní tvrdí, že byl původně ve dvou kusech a že byl darem čínské (mongolské) princezny.

¹³Sajjid Baraka (1343–1403), súfijský světec z Tirmidu, který si přisuzoval původ od Mohameda. S Timurem se potkal roku 1370 u Železné brány a předal mu korouhev a velký buben, odznaky vlády; nadále byl jeho duchovním rádcem a Timur si přál být pohřben u jeho nohou. Vámbéryho tvar jména je zkomolený přepis.

¹⁴Sestra imáma Rízy, která po dlouhém naléhání konečně obdržela od chalífy Meemúna dovolení navštívit svého bratra žijícího ve vyhnanství v Tusu (Mašhadu), poznamenává Vámbéry. Na cestě tam umřela v Komu a její hrob je v Persii velmi uctívaným poutním místem.

¹⁵Stavba hrobky se spojuje s Muhammadem, synem Mahmúda z Isfahánu; Vámbéryho čtení nápisu, které uvádí Abdulláha, se od toho liší.

Vasilij Vasiljevič Vereščagin, *Dveře Timurovy*, 1872, Tretjakovská galerie v Moskvě

Medresy

Některé z nich jsou dosud obydleny, jiné opuštěny a brzy se z nich zřejmě stanou dokonalé ruiny. K těm, které jsou v nejlepší stavu, patří medresa Širudar a Tillakari¹⁶; ty však byly vystavěny dlouho po Timurových časech. Ta posledně jmenovaná, velmi bohatá na zlaté ozdoby, od čehož má jméno Tillakari (zlatem pracovaná), byla vystavěna roku 1028 (1618) bohatým Kalmykem jménem Jelenktoš, který přestoupil k islámu¹⁷; a ta její část, již se říká chanka, je skutečně tak bohatá, že ji předstihuje jen vnitřek mešity imáma Rizy. Proti nim vidíme medresu Mirza Ulug¹⁸, kterou roku 828 (1434) vystavěl Timurův stejnojmenný vnuk,¹⁹ vášnivě zaujatý hvězdářstvím; ale i tak byla již roku 1115 (1701) v tak sešlém stavu, že — abych si vypůjčil výraz jejího dějepisce — „v jejích celách se místo žáků uhostily sovy a dveře byly zavěšeny pavoučími sítěmi místo hedvábnými záclonami“. V té stavbě stála hvězdárna po celém světě proslulá, která byla započata roku 832 (1440) pod vedením *savantu* Gajásuddína Džemšída²⁰, Muajina Kášáního a učeného Izraelity Siláhuddína Bagdádího, dokončena však byla za Alího Kuščího²¹. Byla to druhá a poslední hvězdárna zřízená ve Střední Asii. První byla vystavěna v Maráze za Hulagua učeným Nedžmuddínem²². Místo, kde stála, mi bylo ukázáno, dokázal jsem však rozeznat jen slabou stopu.

Tyto tři medresy tvoří hlavní volné prostranství, Registán Samarkandu, který je ovšem menší než Registán v Buchaře, ale je přesto plný stánků a ustavičně navštěvován bzučícími zástupy.

V dálce od nich a poblíž Dervaze Buchary jsou rozsáhlé ruiny kdysi skutečně velkolepé medresy Hanym, kterou ze své soukromé kapsy zřídila čínská princezna, Timurova žena. Prý v ní bývalo kdysi uloženo tisíc žáků, z nichž každý dostával z vakfu (nadace) roční sumu sto till. Tu sumu lze pokládat za orientální; nicméně svědectví o zaniklém lesku se jeví v jejích ruinách, z nichž dosud stojí tři zdi a průčelí (pištak); to posledně jmenované se svými věžemi a portálem, které by mohly posloužit za vzor, má podlahu docela pokrytou mozaikou vyvedenou z hlíny, jejíž složení i barevnost jsou nesrovnatelně krásné a tak pevně stmeleny, že mi vyříznutí jediného květního kalichu způsobilo nevýslovné potíže; a i z toho jsem dokázal v neporušeném stavu odnést jen nejvnitřnější část se třemi lístky složenými k sobě. Ačkoli se v díle zkázy čile pokračuje, dokážeme ve vnitřku, kde nyní zajíždějí najaté povozy jezdící do Kokandu a do Karši, dosud rozeznat mešitu s divotvorným kolosálním rahle; a lid Samarkandu musí ještě mnohé století trhat a sekat, než bude to dílo zničení dokonáno.

Vedle těchto staveb je zde ještě několik jiných věží a kupolovitých stavení, dílo zaniklých dnů. Když jsem vykonal každé možné zkoumání, nedokázal jsem přes všechno úsilí objevit žádnou stopu po té kdysi proslulé armenské řecké knihovně, kterou podle všeobecně uznávaného podání vítězný Timur odvezl do Samarkandu, aby ozdobil své hlavní město. Ta báje — tak ji musím hned označit — vznikla z přepjatého patriotismu jednoho armenského kněze jménem Hadžator, který tvrdí, že přišel z Kábulu do

¹⁶Obě medresy stojí na samarkandském Registánu: Šérdor byla budována v letech 1619 až 1636, Tillakari v letech 1646 až 1660.

¹⁷Jalangtuš Bahádur (1578 Buchar – 1656 Samarkand) byl uzbecký emír z kmene Alčín, vychovaný na bucharském dvoře; od roku 1612 emír samarkandský a od roku 1626 až do smrti vládl Samarkandu takřka nezávisle na Buchaře. Dal postavit obě medresy na Registánu, Šérdor i Tillakari; na Šérdoru jej jako zakladatele uvádí perský nápis. Pohřben je v Dehbídu u nohou svého duchovního učitele, o němž je řeč dále. Kalmyk ani konvertita k islámu nebyl.

¹⁸Ulugbek (1394–1449), vlastním jménem Muhammad Taragaj, byl Timurův vnuk, syn Šáhruchův; od roku 1409 spravoval Samarkand a po otcově smrti dva roky vládl celé timuridské říši. Byl především hvězdářem a hvězdý katalog jeho samarkandské observatoře se v Evropě tiskl ještě v 17. století. Roku 1449 jej dal zavraždit jeho vlastní nejstarší syn Abdullatif, který se proti němu předtím vzbouřil.

¹⁹Vámbéryho převody let hidžry zde nesouhlasí: rok 828 připadá na 1424–1425, rok 832 na 1428–1429 a rok 1115 na 1703–1704. Letopočty 949 (1542) a 1028 (1618) uvedené jinde v kapitole souhlasí. Timurův vnuk, o němž je řeč, je Ulugbek.

²⁰Gajásuddín Džemšíd al-Káší (asi 1380 Kášán – 22. června 1429 Samarkand), matematik a astronom, kterého Ulugbek pozval do Samarkandu kolem roku 1420. Byl jeho nejbližším spolupracovníkem na stavbě hvězdárny i na jejích tabulkách.

²¹Alí Kušdží (1403 Samarkand – 1474 Istanbul), astronom a matematik Ulugbekovy hvězdárny. Po Ulugbekově zavraždění roku 1449 odešel přes Herát a Tabríz do Istanbulu, kde kolem roku 1470 začal učit u Hagie Sofie.

²²Marážskou hvězdárnu dal na Hulaguův příkaz v letech 1259 až 1262 postavit Nasíruddín Túsi (1201–1274), který byl i jejím prvním ředitelem; žádný Nedžmuddín se v pramenech jako její zakladatel neuvádí.

Samarkandu a objevil v tomto městě velká folia s těžkými řetězy (*à la Faust*) v těch věžích, do nichž by se žádný muslim ze strachu před džiny neodvážil vkročit. Toho vyprávění později, nemýlím-li se, užil nějaký francouzský *savant* ve svých „Dějínách Arménů“; a protože my Evropané se právě tak rádi jako Orientálci obveselujeme předměty, které leží zpola ve světle a zpola v temnotě, někteří (totiž ti, kdo se zabývali starožitnostmi) skutečně uvěřili, že mocný asijský dobyvatel poslal do svého hlavního města, na vzdálenost sta stanic, několik set mulů obtížených armenskými řeckými rukopisy, aby se i jeho Tataři obeznámili s cizími jazyky a dějinami!

Vyprávění, že nějaká taková knihovna kdy existovala, docela nevěřím; a moje přesvědčení není slabší ani v jiné věci, neboť se docela rozcházejím s těmi, kdo pomníkům Samarkandu přisuzují čínskou povahu. Politické hranice Číny jsou sice vzdáleny jen deset dní cesty, vlastní Čínu však lze dosáhnout teprve za šedesát dní, a kdo má alespoň matnou představu o té přísné dělicí linii, která Nebeskou říši hlídá, neuvěří příliš snadno, že by Číňané mohli mít cokoli společného s pravými mohamedány, kteří jsou také sami separatisty. Nápis na čele Timurovy hrobky, již se všechny ostatní stavby v Samarkandu více či méně podobají slohem i výzdobou, dost zřetelně ukazuje, že ti umělci byli Peršané, a stačí srovnat pomníky tohoto města s pomníky Herátu, Mašhadu a Isfahánu, aby se člověk přesvědčil, že ten sloh je perský.

Tolik o starém a historickém městě Samarkandu. Nové město, jehož nynější hradby jsou od ruin starých hradb vzdáleny celou leguu,²³ má šest bran a několik bazarů, které se dosud udržely ze starých časů; nabízejí se v nich za nízkou cenu výrobky z kůže dobré pověsti a dřevěná sedla, jejichž polychromie by mohla dělat čest i evropským řemeslníkům. Během mého pobytu v Timurově městě byly bazary i jiná veřejná místa a ulice ustavičně přeplněny, protože každé místečko zabírala vojska vracející se z tažení; přesto nemůže počet pravidelných obyvatel přesahovat patnáct až dvacet tisíc, z nichž dvě třetiny jsou Uzbeci a jedna třetina Tádžikové. Emír, jehož obvyklým sídlem je Buchara, bývá zvyklý trávit dva nebo tři letní měsíce v Samarkandu, protože je položen výše a to město má v podnebí jisté výhody. V Buchaře je žár nesnesitelný, zde jsem však shledal teplotu velmi příjemnou; jen voda vychvalovaná jako *abi hajat* (ambrózie) mi připadala naprosto ohavná.

Jako neobyčejně krásný smím zmínit Dehbíd (deset vrb); je zároveň poutním i rekreačním místem leguu od Samarkandu, na druhé straně Zaráfšanu, a je obydlen potomky Machdúma Aázama²⁴, jenž umřel roku 949 (1542) a je zde pohřben. Obyvatelé mají krásnou *chanku* (klášter) a přijímají poutníky s největší pohostinností. Dehbíd leží vlastně výše než Samarkand; přesto jsem zde k svému překvapení potkal moruše v polovině srpna. I v pravé poledne mi bylo chladno ve velké „aleji“, která byla vysázena roku 1632 na rozkaz Nezra Divabegih²⁵ na počest zmíněného svatého muže. Na cestě do Dehbídu mi ukázali místo, kde stávala proslulá Bagi Činaran (topolová zahrada). Jen ruiny nyní označují polohu toho paláce; ze stromů není vidět nic.

Ačkoli nemůžeme zajít tak daleko jako obyvatel Střední Asie, který na tyto ruiny dodnes vztahuje výrok

*Samarkand firdousí manend*²⁶

Samarkand je podoben ráji,

musíme přece být spravedliví a označit staré hlavní město Střední Asie, pro jeho polohu a bujně rostlinstvo, uprostřed něhož stojí, za nejkrásnější v Turkestánu. Kokand a Namangan stojí podle

²³Je možné, že ty ruiny označují jen hranici předměstí, poznamenává Vámbéry, neboť E. G. de Clavijo, který byl roku 1403 členem vyslanectví u dvora Timurova, nás zpravuje (viz překlad toho vyprávění od C. E. Markhama, str. 172), že citadela leží na jednom konci města, kde vlastně dosud je. Prostor mezi ruinami a nynější hradbou mohl být obydlen, a přece nemusel patřit k městu.

²⁴Ahmad Kásání (asi 1461 – 1542/43), nakšbandíjský šejch zvaný Machdúm i Aázam, „největší pán“. Pocházel z Ferganské doliny, zřídil súfijskou poustevnu v Buchaře a zemřel na svém sídle v Dehbídu, kde je jeho hrobka poutním místem. Jeho potomci ovládali v 17. a 18. století východní Turkestán; proto bylo Dehbíd obydleno jeho rodem ještě za Vámbéryho pobytu.

²⁵Patrně Nádír Divabegí, bucharský vezír za Imámkulího chána (1611–1642), jenž zastával úřad divabegih²⁵, hned pod chánem. V Buchaře dal vystavět chánaku a medresu u Lebi Hauzu v letech 1620 až 1622. Totožnost není zcela jistá.

²⁶Vámbéry uvádí perské znění v přepisu „*Samarkand firdousi manend*“.

domácího hodnocení ještě výše, cizinci však lze prominout, zdráhá-li se jim přiznat vítěznou palmu, dokud mu bylo odepřeno spatřit tu přednost vlastními očima.

Když jsem pobyl v Samarkandu osm dní, učinil jsem konečně své konečné rozhodnutí a ustanovil jsem se na tom, že se vrátím na západ cestou, kterou jsem zmínil dříve. Hádží Bilál si velmi žádal vzít mě s sebou do Aksu a sliboval, že se pokusí dopravit mě dále do Mekky, buď cestou přes Jarkand, Tibet a Kašmír, anebo, bude-li šťastna sudba, cestou přes Komul do Bidžingu (Pekingu); hádží Sálíh však ten plán neschvaloval, a to pro velkou vzdálenost, kterou by bylo třeba přejít, i pro malý kapitál, který jsem měl k dispozici. „Mohl bys ovšem projít až k Aksu, snad i ke Komulu, neboť tak daleko bys potkával muslimy a bratry, všechny ochotné prokázat ti jako dervišovi z Rúmu velkou čest, ale od toho bodu dále bys všude nalézal černé nevěřící, kteří by ti sice snad nekladli žádné překážky v cestě, ale nic by ti nedali. Cestou přes Tibet můžeš nalézt spolucestující jdoucí z Kašgaru a Jarkandu, nemohu však na sebe vzít odpovědnost a vzít tě s sebou právě v této době do Kokandu, kde je pro nedávnou válku vše v nejvyšším nepořádku. Ale Kokand musíš vidět; přijď tedy, až bude pokoj: pro nyníšek je lépe, abys se vrátil přes Herát do Teheránu s těmi přáteli, které jsme ti našli.“

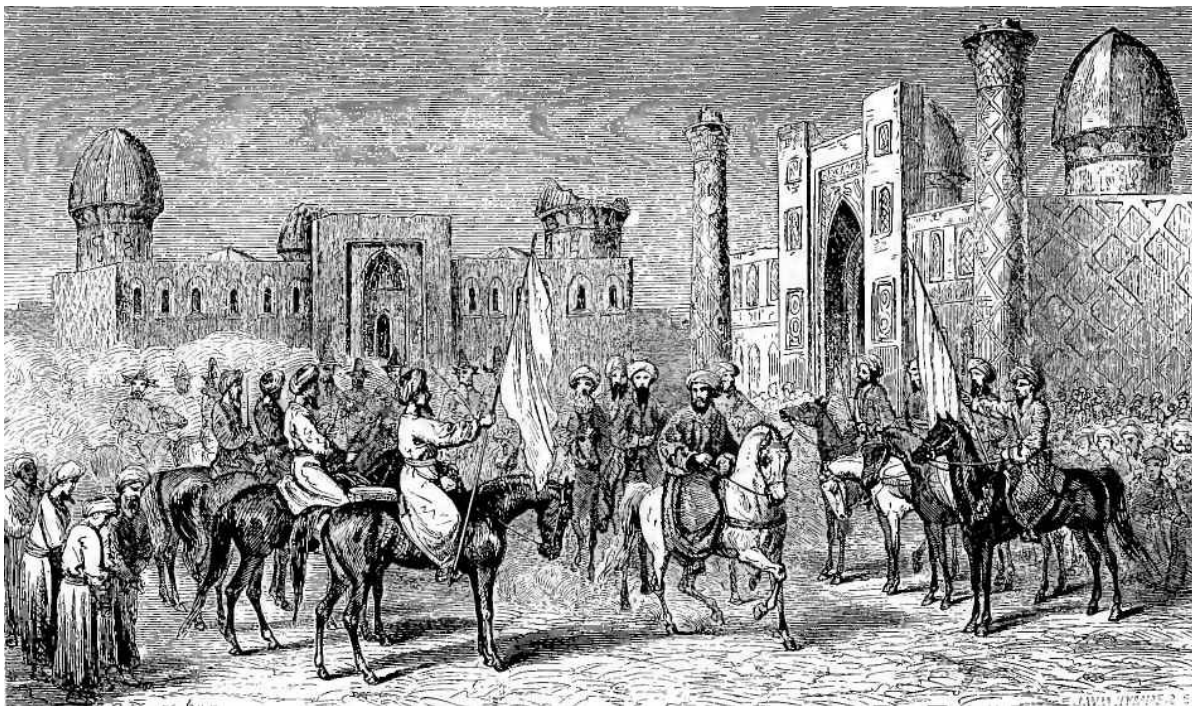
Ačkoli byla ta slova mého výtečného přítele dost rozumná, zápolil jsem přece hodiny sám se sebou. Cesta po zemi do Pekingu, pomyslel jsem si, přes staré domovy Tatarů, Kyrgyzů, Kalmyků, Mongolů a Číňanů — cesta, na niž by se byl neodvážil ani Marco Polo sám — je skutečně velkolepá! Ale umírněnost mi šeptala do ucha: „Pro tento okamžik dost!“ Učinil jsem ohlédnutí za tím, co jsem vykonal, kterými zeměmi jsem prošel, jaké vzdálenosti jsem přejel, a to cestami, jimiž mě nikdo nepředěšel; nebyla by to škoda, pomyslel jsem si, obětovat tu zkušenost, kterou jsem nabyl, jakkoli nepatrnou, nějakému odvážlivému a nejistému podnikovi? Je mi teprve jedenatřicet let; co se nestalo, může se ještě přihodit; snad bude lépe, vrátím-li se nyní. Hádží Bilál si tropil ze mé zbabělosti žerty a evropský čtenář s ním snad bude souhlasit; místní zkušenost mě však naučila, že alespoň zde není třeba pohrdat tureckým příslovím, které říká:

Dnešní vejce je lepší než zítřejší slepice.

Byl jsem právě uprostřed příprav k svému odjezdu, když emír učinil svůj triumfální vjezd, k němuž se — protože byl ohlášen tři dny předem — sešly v Registánu velké zástupy, aby jej spatřily. Žádná zvláštní pompa jej však nevyznamenávala. Procesí otevíralo asi dvě stě serbazů, kteří si přes svůj nemotorný bucharský oděv přehodili kožené výstroje, a to je prý oprávněvalo k názvu pravidelných vojsk. Daleko za nimi následovaly oddíly v řadách s korouhvemi a tympány. Emír Mozaffaruddín a celý jeho průvod vyšších úředníků vypadali se svými sněhobílými turbany a širokými hedvábnými rouchy všech barev duhy spíše jako ženský chór v opěře Nabukodonoazar než jako oddíl tatarských válečníků. Totéž lze říci i o ostatních dvorních úřednících, z nichž někteří nesli bílé pruty a jiní halapartny: v celém procesí nebylo nic, co by připomínalo Turkestán, kromě družiny, v níž bylo mnoho Kipčaků a která poutala pozornost svými nanejvýš původními mongolskými rysy a zbraněmi, jež nesla, totiž luky, střelami a štíty.

Den svého vjezdu učinil emír veřejným oznámením národní slavností. Několik jejich kotlů monstrózní velikosti bylo zabaveno a přineseno na Registán, aby se v nich vařil „knížecí pilav“, který se skládal v každém kotli z těchto přísad: pytel rýže, tři ovce rozsekané na kusy, velká pánev ovčího tuku (dost, aby se u nás vyrobilo pět liber svíček) a malý pytel mrkve; všechno to se nechalo pospolu vařit, či snad lépe řečeno *kvasit*, a protože byl do libosti vydáván i čaj, pokračovalo jídlo a pití zdatně.

Příštího dne bylo ohlášeno, že se bude držet arz (veřejná audience). Využil jsem té příležitosti a vedením svých přátel jsem se dostavil před emíra, ale k svému překvapení byla naše družina při vstupu zastavena mehremem, který nás zpravil, že si jeho majestát přeje spatřit mě odděleně od mých druhů. Byla to rána, neboť jsme teď všichni měli v podezření, že se něco kazí. Následoval jsem mehremem, a když mě nechali hodinu čekat, byl jsem uveden do komnaty, kterou jsem při dřívější příležitosti již navštívil, a tam jsem nyní spatřil emíra sedět na matraci či otomanu z červeného sukna, obklopeného spisy a knihami. S velkou přítomností ducha jsem odříkal krátkou súru s obvyklou modlitbou za blaho vládcovo, a po amen, které odpověděl sám, jsem zasedl, bez dovolení, docela blízko jeho královské osoby. Smělost mého postupu — docela ovšem ve shodě s povahou, kterou jsem na sebe vzal — se mu

Vjezd emíra do Samarkandu. Stavby podle kresby pana Lehmana

zdála nebýt nepříjemná. Umění rdít se jsem dávno zapomněl, a dokázal jsem tudíž snést pohled, který nyní obrátil přímo do mé tváře se záměrem, pravděpodobně, přivést mě do zmatku. „Hádží, slyším, že přicházíš z Rúmu, abys navštívil hroby Bahá’uddína a svatých mužů Turkestanu.“

„Ano, tachsir (pane²⁷); ale rovněž abych se občerstvil patřením na tvou svatou krásu“ (džemáli mubárek), podle forem rozhovoru při takových příležitostech obvyklých.

„Zvláštní! a neměl jsi tedy žádný jiný důvod, abys přišel z tak dalekých zemí?“

„Ne, tachsir (pane), vždy bylo mým nejhoroucnějším přáním spatřit vznešenou Bucharu a okouzlující Samarkand, po jehož svaté půdě by se, jak poznamenal šejch Džalál, mělo chodit spíše po hlavě než po nohách. Nemám však vedle toho v životě žádný jiný obchod a již dlouho se všude pohybuji jako džihángešte“ (světový poutník).

„Co, ty, se svou chromou nohou, džihángešte! To je skutečně ohromující.“

„Nechť jsem tvou obětí!“ (výraz odpovídající našemu „odpusť mi“). „Pane, tvůj slavný předek (pokoj mu!) měl zcela jistě týž nedostatek, a byl přitom i džihángír“ (dobyvatel světa).²⁸

Ta odpověď byla emírovi příjemná a začal mi klást otázky týkající se mé cesty a dojmu, který na mne učinily Buchara a Samarkand. Moje postřehy, které jsem ustavičně usiloval ozdobit perskými sentencemi a verši z Koránu, na něj učinily dobrý dojem, neboť je sám mollá a dosti dobře obeznámen s arabštinou. Nařídil, aby mi byl darován serpaj (oděv)²⁹ a třicet tenge, a odbyl mě rozkazem, abych jej po druhé navštívil v Buchaře.

Když jsem ten knížecí dar přijal, pospíchal jsem jako muž posedlý d’áblem zpět ke svým přátelům, kteří byli mým šťastným osudem potěšeni. Slyšel jsem (a není v tom žádná nepravděpodobnost), že Rahmet bej sestavil svou zprávu o mně v dvojsmyslných výrazech a že emír proto pojal podezření. Za svůj triumf jsem byl zcela zavázán ohebnosti svého jazyka (který je skutečně dost nestoudný). Měl

²⁷Tachsir znamená pane a užívá se nejen v rozmluvě s knížaty, nýbrž i se všemi jinými osobnostmi, poznamenává Vámbéry.

²⁸Timur, jež si tito emírové bucharští mylně osvojují jako svého předka, byl, jak je dobře známo, chromý, poznamenává Vámbéry; proto jej jeho nepřátelé nazývali Timur „lenk“ (Tamerlán, *chromý Timur*).

²⁹To slovo znamená ser ta paj (od hlavy k nohám), poznamenává Vámbéry; je to úplný oděv, který se skládá z turbanu, svrchního roucha, pásu a bot.

jsem vlastně při té příležitosti každý důvod ocenit pravdivost latinského přísloví *Quot linguas cales tot homines vales* (kolik jazyků znáš, tolikrát jsi člověkem).

Po té scéně mi moji přátelé radili, abych opustil Samarkand ve vší rychlosti, abych se nezdržoval ani v Karši, nýbrž abych pokud možno rychle dosáhl protějšího břehu Oxu, kde bych mohl mezi pohostinnými turkmenskými Ersaríi vyčkat příchodu karavany do Herátu.

Hodina odjezdu se blížila. Moje pero je příliš slabé, aby podalo přiměřenou představu o tíživé scéně, která se mezi námi rozehrála; na obou stranách jsme byli skutečně pohnuti stejně. Šest dlouhých měsíců jsme spolu dělili velká nebezpečí pouští, lupičů a nevlídné povětrnosti. Co divu, že se každý rozdíl postavení, věku i národnosti vytratil z očí a že jsme na sebe pohlíželi všichni jako na členy jediné rodiny? Rozloučení se v našem případě rovnalo smrti. Jak by to v těchto zemích mohlo být jinak, kde nebyla rozhodně ani naděje, že se kdy opět spatříme? Zdálo se mi, že mi srdce pukne, když jsem pomyslel, že mi není dovoleno vyjevit tajemství svého přestrojení těmto, svým nejlepším přátelům na světě, že musím podvádět ty, jimž vděčím i za svůj život. Pokoušel jsem se vymyslet nějakou cestu — chtěl jsem je zkusit; ale náboženský fanatismus, s nímž se lze někdy potkat i v civilizované Evropě, má na Orientálce, a zvláště na islamitu, strašlivý vliv.

Mé vyznání, samo o sobě přečin hodný smrti³⁰ podle zákona Mohamedova, by snad pro ten okamžik nebylo přeťalo všechna vlákna přátelství; jak hořce, jak strašlivě by však byl ten podvod pocítil můj přítel hádží Sálíh, který byl ve svém náboženském smýšlení tak upřímný! Ne, rozhodl jsem se ušetřit jej toho zármutku a sebe uchránit od každé výčitky nevědky. Musí, pomyslel jsem si, být ponechán ve svém milém omylu.

Když mě poručili několika poutníkům, které jsem měl provázet do Mekky, jako svého vlastního bratra, vlastně syna, jako toho, koho si nejvíce cení, vyprovodili mě po západu slunce za městskou bránu, kde na nás čekal vůz, jež si moji noví druhové najali na cestu do Karši. Plakal jsem jako dítě, když jsem se vytrhl z jejich objetí a zasedl do vozidla. Moji přátelé byli všichni zalití slzami, a dlouho jsem je viděl — a vidím je i nyní — stát tam na témž místě s rukama zdviženými k nebi a vyprošovat Alláhovo požehnání mé daleké cestě. Nejednou jsem se obrátil, abych pohlédl zpět. Konečně se vytratili a já zjistil, že již hledím jen na kupole Samarkandu, osvětlené slabým světlem vycházejícího měsíce!

³⁰Murtad (odpadlík) má být podle nařízení ukamenován k smrti, poznamenává Vámbéry.

XII.

Ze Samarkandu do Karší pouští; kočovníci; Karši, starobylý Nachšeb; obchod a výroba; Kerki; Oxus; autor obviněn, že je uprchlý otrok; Ersaríové; Mazáre Šaríf; Balch; autor se připojuje ke karavaně z Buchary; otroctví; Zeid; Andchoj; Jeketut; Chajrabád; Majmana; Akkale

Non succurrit tibi quamdiu circum Bactra haereas?

Nepřichází ti na mysl, jak dlouho se zdržuješ u Baktry?

Q. Curtius Rufus, kn. VII, 8

Moji noví cestovní druhové byli z Oše, Margilanu a Namanganu (chanát Kokandu). Není třeba je zvlášť popisovat. Měli daleko k tomu, aby mi byli takovými přáteli, jako byli ti, od nichž jsem se právě rozloučil; a nezůstali jsme dlouho spolu. Přidržel jsem se raději mladého molly z Kungradu, který s námi cestoval do Samarkandu a doufal, že bude v mé společnosti pokračovat až do Mekky. Byl to mladý muž dobromyslné povahy a stejně chudý jako já, který ke mně vzhlížel jako k někomu, kdo jej v učenosti předčí, a byl ochoten mi posloužit.

Ze Samarkandu do Karší vedou tři cesty: první přes Šehri Sebz, kterou lze označit téměř za objížd'ku a která je nejdelší; druhá přes Džám, pouhých patnáct mil, avšak krajem kamenitým a hornatým, a tudíž pro vozy obtížná, není-li vůbec nesjízdná; třetí pouští, dlouhá jen osmnáct mil. Při vyjití jsme se každopádně museli držet bucharské cesty až k onomu návrší, odkud se Samarkand poprvé objeví cestujícímu, který k němu přichází od zmíněného města. Zde jsme se obrátili vlevo. Cesta potom prochází dvěma vesnicemi uprostřed dobře obdělané země. Když jsme urazili tři míle, zastavili jsme u karavanseráje Robati Hauz, kde se cesta dělí na dvě: ta vlevo jde přes Džám, ta vpravo přechází pouští. Dali jsme se po té druhé. Ve srovnání s pouštěmi, jimiž jsem si již prorazil cestu, lze tuto, co se velikosti týče, nazvat polem prostřední výměry. Je všude navštěvována pastýři pro pohodlí svých četných studní s poměrně dobrou vodou; v jejich blízkosti Uzbeci ustavičně stavějí své stany. Studny jsou většinou hluboké a každá má vedle sebe poněkud vyvýšenou nádrž z kamene nebo ze dřeva, vždy v podobě čtverce, do níž se pro potřebu dobytka vylévá voda nabraná ze studny. Protože vědra jsou malá a pastýř by se jejich opakovaným užíváním brzy unavil, zapřahuje se osel, anebo častěji velbloud; provaz se přiváže k sedlu a zvíře vytahuje vědro nahoru tím, že ujde vzdálenost rovnou délce provazu. Pohled na tyto studny, na pijící ovce a na zaneprázdněného pastýře má v tichu těch večerních hodin do sebe něco nikoli nepoetického; a mne velmi upoutala podobnost mezi touto částí pouště a našimi uherskými *pusztami* (pustinami).

Protože emír bucharský dával všude s přísností vymáhat policejní řády, jsou zde cesty tak bezpečné, že nejen malé karavany, nýbrž i jednotliví cestující přecházejí poušť nerušeně. Druhého dne jsme se u jedné studny potkali s karavanou přicházející z Karší. Mezi cestujícími byla mladá žena, kterou její vlastní muž zrádně prodal starému Tádžikovi za třicet till. Teprve když dospěla do pouště, pochopila plně, jaké kruté lsti padla za obět': to nebohé stvoření ke mně přibíhalo jako pominuté, křičelo, plakalo a trhalo si vlasy a volalo: „Hádžím (můj hádží), ty, který jsi čítal v knihách, řekni mi, kde je psáno, že muslim může prodat svou ženu, jež mu porodila děti!“ Potvrdil jsem, že je to hřích, ale Tádžik se mi jen vysmál, neboť byl pravděpodobně již srozuměn s kází kelánem (vrchním soudcem) v Karší a svou koupí si byl jist.

Protože jsme pro velký žár postupovali jen pomalu, trvalo nám dva dny a tři noci, než jsme dospěli do Karší. Poprvé jsme je spatřili, když jsme vystoupili na planinu, kde se cesta znovu dělí na dvě: ta po pravici vede ke Kette Kurganu, ta po levici k řece, jež sem přitéká od Šehri Sebz a mizí v písku ve značné vzdálenosti za Karší. Od tohoto bodu vede celá cesta k městu, jež je odtud dvě míle vzdáleno, ustavičně obdělanou zemí a četnými zahradami, a protože Karši nemá hradeb, člověk dříve, než přejde most, ani neví, že je ve městě.

Karši, starobylý Nachšeb, je svou velikostí i svým obchodním významem druhým městem chanátu Buchary; skládá se z města (vlastního) a z citadely (Kurganče), která leží na jeho severozápadní straně

a je opevněna slabě. Karši má nyní deset karavanserájů a dobře zásobený bazar a má se za to, že nenastanou-li politické zmatky, jež by tomu zabránily, bude pravděpodobně hrát významnou úlohu v průvozním obchodu zřízeném mezi Bucharou, Kábulem a Indií. Obyvatelé, jejichž počet se odhaduje na pětadvacet tisíc duší, jsou většinou Uzbeki a tvoří jádro chánova vojska. Obyvatelstvo se kromě nich skládá z Tádžiků, Indů, Afghánců a Židů; posledně jmenovaní mají výsadu jezdit na koni i ve vnitřku města, což jim není dovoleno v žádné jiné části chanátu. Co se týče výroby, vyznačuje se Karši — ovšem méně než Hisar, jež je odtud nedaleko — zhotovováním nožů rozmanitého druhu. Ty se nejen vyvážejí do všech částí Střední Asie, ale hádžiové je zanášejí do Persie, Arábie a Turecka, kde za ně dostanou trojnásobek a často i čtyřnásobek nákupní ceny. Jeden druh, s damascenskými čepelemi a rukojetěmi vykládanými zlatem a stříbrem, je skutečně zpracován s velkým vkusem a mohl by trvanlivostí i kalením zahanbit nejproslulejší výrobky Sheffieldu a Birminghamu.

Mezi doporučujícími listy, jimiž mě moji přátelé vybavili k rozmanitým chánům a mollům na mé cestě, byl jeden adresován jistému išánu Hasanovi, jež měl v Karši velkou pověst. Když jsem jej navštívil, přijal mě přátelsky a poradil mi, abych si koupil jednoho z těch dlouhoušatých ořů, neboť všechen dobytek, a zvláště osli, byl tehdy levný; a nezapomněl mi též říci, abych učinil jako všichni ostatní hádžiové a vynaložil to málo peněz, jež mi zbylo, na nákup nožů, jehel, nití, skleněných korálků a bucharského pytlového plátna, ale nejvíce ze všeho karneolů dovážených z Badachšanu, které jsou tam rovněž levné; neboť, jak říkal, protože půjdeme mezi kočovné kmeny, dokážeme takovým zbožím něco získat a kromě toho se budeme lépe živit, poněvadž za jednu jehlu nebo za několik skleněných korálků (mondžuk) se často dá dostat chléb a melouny, jež člověka uživí celý den. Ihned jsem poznal, že ten dobrý muž má pravdu, a ještě téhož dne jsem se vydal ve společnosti molly z Kungradu nakoupit něco z vypočteného zboží, takže zatímco jedna strana mého tlumoku, churdžinu, byla naplněna mými rukopisy, druhou zaujímal zásoba nožířského zboží. Tak jsem se stal zároveň starožitníkem, galanteristou, hádžím a mollou, nehledě k příslušným úřadům udělovatele požehnání, nefesu, amuletů a jiných divů.

Jaký podivný protiklad! Je tomu právě rok, co jsem zastával všechny tyto úřady, a nyní sedím v anglické metropoli zavřen mezi čtyřmi stěnami a píšu osm až deset hodin denně. Tam jsem měl co činit s kočovníky, kteří si z mých skleněných korálků vybírali ty nejsvětější barvy a z mých amuletů ty s nejširším červeným okrajem; zde mám co činit s vydavateli a stojím v nesnázích před kritickým a vybíravým obecnstvem, jehož rozmanité a nesouhlasné požadavky jsou zajisté hůře uspokojitelné než vrtkavý vkus mladého Turkmena nebo mladé tmavovlasé dcery Džamšidů¹!

Bylo pro mne skutečným překvapením, že jsem v Karši spatřil veřejné místo zábavy, jaké se v takovém rozsahu nenajde ani v Buchaře, ani v Samarkandu, ba ani v Persii samé. Je to velká zahrada nesoucí skromný název kalenterchane (žebrácký dům), rozkládá se podél břehu řeky a obsahuje několik stezek a záhonů květin. Zde je *beau monde* Karši v pohybu od dvou hodin odpoledne do hodiny po zapadnutí slunce. Na rozmanitých místech jsou v práci dýmající samovary (obrovité ruské čajové konvice), ustavičně obklopené kruhy hostů ve dvou nebo třech řadách; pohled na ten veselý zástup je pro cestovatele po Střední Asii skutečně něčím neobvyklým. Obyvatelé Karši se i v jiných ohledech vyznačují svou veselostí a bezstarostností; jsou vlastně pokládáni za Šírázany chanátu Buchary.

Po třídním pobytu jsme vyrazili do Kerki, vzdáleného jen čtrnáct mil; vede tam jen jedna cesta. Naše společnost se nyní skládala kromě mne jen z molly Ishaka (tak se jmenoval ten mollá z Kungradu) a ze dvou dalších hádžů. Ve vzdálenosti dvou mil od Karši jsme prošli velkou a, jak jsem porozuměl, bohatou vsí jménem Fejzábád a polovinu noci jsme strávili ve zříceninách jedné cisterny; je jich v těchto krajích mnoho a všechny pocházejí z časů Abdulláha chána. Ačkoli všude vládla bezpečnost, bylo nám doporučeno, abychom byli ve střehu, až budeme od Karši dále, neboť se tam již potulují Turkmeni, na něž se nelze spolehnout. Postavili jsme své osly do kouta zřícenin, sami se uložili v její přední části na

¹Džamšidové jsou polokočovný kmen perského původu, usedlý v povodí řeky Murgábu na severozápadě dnešního Afghánistánu a mluvící persky. Počítají se ke čtyřem kmenům zvaným Čár Ajmak.

tlumoky a tak jsme po řadě spali až k půlnoci. Potom jsme se dali znovu na cestu, abychom dospěli ke své zamýšlené zastávce před polednem. Dorazili jsme k cisterně Sengsulak dlouho před tou dobou. Když jsme ji z dálky spatřili obklopenou stany a pasoucími se stády, zaradovali jsme se, neboť jsme nyní byli jisti, že nalezneme vodu, o čemž jsme předtím pochybovali, a proto jsme tou nutnou věcí naložili své osly. Vysoká kupolovitá klenba cisterny je, ačkoli je starší dvou set let, docela neporušena, a stejně tak i některé výklenky v ní, které poskytují cestujícím stín. Cisterna, položená ve spodní části jedné doliny, se plní docela nejen tajícím sněhem v jaře, nýbrž i dešti. My jsme ji tehdy našli hlubokou pouze tři stopy a obklopenou dvěma sty stany Uzbeků z kmenů Kungrad a Najman; jejich dobytek a jejich děti v úplné nahotě se v ní čvachtaly a trochu kazily její příchuť. Protože se odtud do Kerki počítá šest mil, chtěli jsme pro dobro svých zvířat učinit z této poměrně dlouhé zastávky noční pochod a den věnovat spánku. Náš odpočinek byl však brzy porušen, neboť kočovné dívky zvěřily naše skleněné korálky. Spěchaly k nám s obrovskými dřevěnými mísami velbloudího a kobyliho mléka, aby nás zlákaly k výměně.

Hodinu po zapadnutí slunce jsme vyrazili; byla jasná, pěkná noc. Neurazili jsme ani čtyři leguy cesty, když jsme všichni, přemožení zároveň spánkem, sklesli a usnuli s provazovými otěžemi dosud v rukou. Brzy nás však probudili jezdci, kteří nám naši neopatrnost vytýkali a pobízeli nás, abychom v pochodu pokračovali. Vyskočili jsme a, jdouce zčásti pěšky a zčásti jezdíce, dospěli jsme při východu slunce k Oxu. Na bližším břehu stojí malá citadela; na vzdálenějším, na strmém návrší, pohraniční tvrz, kolem níž se rozkládá město Kerki.

Oxus, který mezi oběma zmíněnými tvrzemi protéká, je téměř dvakrát tak široký jako Dunaj tam, kde teče mezi Peští a Budínem. Proud je velmi silný a tu a tam jsou v něm písčné mělčiny. Náš přechod, protože jsme byli bohužel zaneseni poněkud příliš daleko po vodě, trval tři hodiny. Když jsou podmínky k přeplavbě nejpříznivější — totiž v letních měsících —, vyžaduje přechod tam, kde je řeka nejhlubší, plné půl hodiny, neboť je neslýchané, ba nemožné, aby převozní lodice přešla, aniž by byl lodník nucen vstoupit do vody a vléci ji provazem přes nějaké mělké místo. Naštěstí žár nebyl tak velký, jako když jsem řeku přecházel předtím u Chanky; netrpěli jsme proto příliš. Lodníci byli dost lidštití a zdvořilí, aby od nás nežádali žádný převozní plat. Jen jsme však dosáhli protějšího břehu, zastavil nás derja beji (správce převozu) gubernátora kerkijského a obvinil nás, že jsme uprchlí otroci směřující do Persie, do své kacířské otciny. Donutil nás, s vaky i se vším nákladem, vejít do tvrze, abychom byli vyslechnuti samým gubernátorem. Představte si můj úžas! Moji tři kolegové, jejichž vzezření, výslovnost i jazyk hned svědčily o jejich původu, nebyli ani trochu poděšeni a skutečně byli brzy propuštěni. Se mnou činili trochu nesnázi, ale protože jsem viděl, že mi chtějí násilím vzít osla, upadl jsem do hněvu a užívaje střídavě tatarských nářečí i tureckého nářečí istanbulského jsem podal svůj pas a bouřlivě žádal, aby jej ukázali bimu (gubernátorovi), anebo aby mě uvedli před jeho tvář.

Když jsem ten výstup učinil, viděl jsem, že topčubaši (velitel dělostřelectva) té tvrze, rodem Peršan, který se povznese ze stavu otroka na svou nynější hodnost, pošeptal derja bejimu něco do ucha; ten mě pak vzal na stranu a řekl mi, že byl z Tabrízu, svého rodného města, několikrát v Istanbulu, že dokáže lidi z Rúmu velmi dobře rozpoznat; že mohou být bez starosti, že se zde nestane nic ani mně, ani mému majetku; že všichni cizinci musí ten výslech podstoupit, poněvadž každý vysvobozený otrok na cestě domů je zde na hranicích povinen zaplatit daň dvou dukátů a že často, aby se propašovali, přijímají rozmanitá přestrojení. Zakrátko se vrátil sluha, který ukázal můj pas gubernátorovi; dal mi jej zpátky a s ním pět tenge, jež mi bi daroval, aniž jsem o to jakkoli žádal.

Protože je Kerki pohraniční tvrzí a takřka klíčem Bucharý na herátské straně, popíšme je poněkud podrobněji. Jak jsem již řekl, opevnění se dělí na dvě části. Citadela na pravém břehu řeky je velmi malá, hájena pouze čtyřmi děly a v době míru hlídána několika vojáky. Vlastní tvrz na levém břehu se skládá předně z hradu vybudovaného na návrší, obehnaného třemi zdmi a majícího, jak jsem slyšel, dvanáct děl železných a šest bronzových; zdi jsou z hlíny a dosti silné, pět stop široké a dvanáct stop vysoké. Město, jež se rozkládá okolo tvrze, se skládá ze sto padesáti domů, tří mešit, malého bazaru a karavanseráje; i ono je hájeno dobrou zdí a hlubokým příkopem. Obyvatelé jsou Uzbeci a Turkmeni, zaměstnaní trochu obchodem, ale více zemědělstvím. Blízko městských hradeb je hrob proslulého imáma Kerchího,

autora mnohých komentářů. Provincie Kerki se rozkládá od okolí Čardžuje až k brodu hádží Sálíh (nesprávně zvanému Hodžasalu) na břehu Oxu, jak daleko sahají průplavy zmíněné řeky. Tuto zem obývají Ersarióvé, kteří platí emírovi poplatek jen proto, aby se zajistili proti nepřátelství ostatních kmenů. V dřívějších a jiných časech měl vládce bucharský i jiné držby na druhé straně Oxu, byl jich však zbaven vítězným Dóstem Muhammadem chánem a nyní mu tam nezůstalo nic kromě Čardžuje a Kerki.

Ke své velké lítosti jsem se dozvěděl, že mollá Zemán, náčelník karavany jdoucí z Buchary do Herátu, nepřijede dříve než za osm nebo deset dní. Pokládal jsem proto za vhodnější strávit ten mezičas spíše cestami mezi Turkmeny než v Kerki. Odebral jsem se s mollou Ishakem ke kmenům Kyzyl Ajak a Hasan Menekli, mezi nimiž byli mollové, kteří mě viděli v Buchaře s některými mými přáteli. Ersarióvé, kteří se sem z Mangyšlaku přistěhovali teprve před dvěma sty lety a kteří uznali svrchovanost Buchary teprve v posledních čtyřiceti letech, si uchovali z národních vlastností Turkmenů velmi málo. Lze je označit jen za polokočovníky; větší část z nich obdělává zem a zbytek, dosud výhradně pastevecký, pozbyl se svou divokou povahou i všech původních ctností svého příbuzného kmene. Námahy Buchary ve prospěch civilizace je zbavily zároveň jejich meče i jejich poctivosti a daly jim na výměnu Korán a pokrytectví. Nikdy nezapomenu na výjevy, jichž jsem byl svědkem jako host v domě jednoho z nejzámožnějších išánů těchto Turkmenů. Chalfa Nijáz zdědil po svém otci svatost, učenost i hodnost. Měl tekke (klášter), kde se omezený počet studentů vyučoval *à la* Bucharu. Získal kromě toho z Mekky izn (povolení) odříkávat svaté básně (kasíde šeríf); čině tak měl ve zvyku postavit si před sebe nádobu s vodou, do níž na konci každé básně plivl; a tento přípravek, do něhož prosákla svatost textu, se pak prodával jako zázračný léčivý prostředek tomu, kdo dal nejvíc!

Je jen jedna vlastnost Turkmenů, kterou si uchovali neporušenou — pohostinnost, jež se prokazuje všem cizincům, ať se zdrží den nebo rok; neboť po celém Turkestánu, vyjmeme-li Tádžiky, je neznámé přísloví:

Hôte et poisson, en trois jours poison.

Host i ryba, do tří dnů jed.

Vykonal jsem se svým hostitelem také výpravu k Mazáre Šarífu („vznešenému hrobu“)². Je od jeho ovy dva dny cesty a od Kerki čtyři nebo pět a není příliš daleko od Balchu³. Protože se o Mazáre Šarífu tvrdí, že je hrobem Alího, je po celém Turkestánu důležitým poutním místem. Dějiny vyprávějí, že ten zázračný hrob v Šáhi Merdán Alí („král hrdinů“, jak se Mazár též jinak nazývá) byl objeven za časů sultána Sandžara. Protože byl Balch všude pokryt zříceninami, mělo se za to, že chová své skryté bohatství již od časů dívů (d'áblů); posledně jmenovaný sultán tudíž dal vykonat výkopy, a při jedné z nich byl nalezen kamenný stůl nejčistší bělosti s nápisem: „Toto je hrob Alího, syna Abú Tálíba, mocného hrdiny a druha Prorokova.“

Tato okolnost je zajímavá jen potud, že nám dovolila zjistit, že zříceniny starobylého Balchu, který Orientálci nazývají „matkou měst“, zaujímaly kdysi prostor pěti leguí. Nyní se jako místo starobylé Baktry ukazuje jen několik hliněných hromad, a z novějších zřícenin není nic pozoruhodného kromě zpola zbořené mešity, kterou vybudoval sultán Sandžar z rodu Seldžukidů; neboť ve středověku byl Balch hlavním městem islámské civilizace a nazýval se Kubbet ül islám („kupole islámu“). Je zvláštní, že cihly jsou zde téže velikosti a téže jakosti jako ony ve zříceninách mezi Jomuty; nedokázal jsem však mezi nimi nalézt žádné klínové nápisy. Výkopy by nepochybně přinesly zajímavé výsledky; byly by však nemožné bez doporučujících listů podepřených dvěma nebo třemi tisíci evropských bodáků.

²Mazáre Šaríf, „vznešený hrob“, leží v severním Afghánistánu asi pětadvacet kilometrů jihovýchodně od zřícenin Balchu. Je vystavěn kolem svatyně, v níž je podle místního podání hrob Alího; většina muslimů pokládá za jeho skutečné pohřebiště Nedžef v Iráku. V 19. století se stal sídlem správy severního Afghánistánu místo nezdravého Balchu.

³Balch v severním Afghánistánu stojí na místě starověké Baktry, hlavního města Baktrie a jednoho z nejstarších měst té oblasti. Ve středověku to bylo velké město islámské vzdělanosti, než je roku 1220 zničili Mongolové. V době této cesty šlo o zpustlé místo, které se už vyprazdňovalo ve prospěch Mazáre Šarífu.

Novodobý Balch, pokládáný za hlavní město afghánské provincie Turkestánu a obsazený serdarem⁴ s jeho posádkou, je jen zimním sídlem, neboť v jaře je opouští i nejchudší obyvatel a odchází do Mazáru, jehož poloha je vyvýšenější, jeho teplota méně tísnivá a jeho vzduch méně nečistý než u zřícenin starobylé Baktry; neboť zatímco tato je proslulá jedovatými škorpiony, onen má velkou pověst tím, že rodí zázračné červené růže (gül i surch). Tyto květiny rostou na domnělém hrobě Alího⁵ a mají skutečně nejsladší vůni a nejkrásnější barvu ze všech, jaké jsem kdy viděl. Pověra ráda věří povídání, že se neujmou v žádné jiné půdě než v půdě Mazáru. Alespoň každý pokus přesadit je v samém Mazáru selhal.

Po únavném zdržení jsme konečně dostali zprávu o příjezdu herátské karavany. Spěchal jsem do Kerki a myslel, že budu moci pokračovat ve své cestě, když byl náš odchod opět odložen pro spor o daň uloženou vysvobozeným otrokům. Mollá Zemán měl ve své karavaně asi čtyřicet takových, zčásti z Herátu, zčásti z Persie, kteří putovali k domovu pod jeho ochranou, již si ti ubožáci museli koupit za vysokou cenu, neboť jinak jim hrozilo, že budou dopadeni a prodáni podruhé. Ačkoli Zemána znali všichni úředníci na hranicích, přece se s nimi hádal, kdykoli procházel, a to ne tak pro daň samu, která je zde stanovena, jako pro počet otroků, kteří jí podléhají, jež on vždy snižoval a úřady zvyšovaly. Každý cestující, který není dobře znám, se pokládá za otroka a jako takový je zadržen; a protože se každý snaží prosadit svůj vlastní názor na to, kdo dani podléhá a kdo je od ní osvobozen, křiku, hádkám a hluku není konce. Nakonec se však vše nechává na rozhodnutí kervanbašiho, který ze své karavany o padesáti až sto cestujících jmenuje za vysvobozené otroky ty, u nichž jsou jejich typ, jazyk a jiná znamení nezaměnitelné. Vůbec vzato padá podezření především na pobudy a jiné cestující, kteří putují bez jakéhokoli zjevného cíle; a protože tito většinou přijímají titul hádžíů, je Zemánovou politikou shromáždit v Buchaře co nejvíce pravých hádžíů, do jejichž řad potom umístí své bývalé otroky, falešné hádžie.

Celý den jim vzalo, než zpracovali balíky zboží, lidi, koně, velbloudy a osly. Konečně vyrazili provázení celním úředníkem, který přísně dával pozor, aby se ke karavaně okolními cestami nepřipojili nějakí jiní cestující. Když jsme se dostali za obydlený kraj — což je vlastně hranice Buchary —, obrátil se zpět a my jsme pokračovali svou cestou do pouště. Za dva dny jsme měli dospět do chanátu Andchoje⁶.

Zatímco můj těžce naložený osel klusal v tiché noci vpřed, přepadla mě poprvé radostná myšlenka, že jsem se k chanátu Buchary obrátil zády a že jsem skutečně na cestě na onen Západ, který jsem tak miloval. Moje cestovní zkušenost, pomyslel jsem si, snad není velká, ale nesu si zpátky to, co má větší cenu než cokoli jiného — svůj život. Nemohl jsem se pojmout radostí při myšlence, že snad budu tak šťasten, abych dosáhl Persie, oné Mekky mých nejhrošlivějších přání. Naše karavana, složená ze čtyř set velbloudů, několika koní a sto devadesáti oslů, tvořila dlouhý řetěz; a po statečném pochodu celou noc jsme dospěli zrána ke stanici Zeid, jež se skládá z několika studní se špatnou vodou ve vzdálenosti šesti mil od Kerki. V karavaně bylo, jak jsem na první zastávce zpozoroval, mnoho jiných kromě mne, kteří dychtili dosáhnout nejjižnějších hranic Střední Asie. Byli to vysvobození otroci, mezi něž byli vmícháni hádžiové, a já jsem měl příležitost být svědkem nanejvýš srdcelomných příběhů. Blízko mne byl starý muž — otec — shrbený léty. Vykoupil v Buchaře svého syna, muže v třicátém roce, aby obnovil ochránce rodině, kterou zanechal doma — to jest své snaše muže a jejím dětem otce. Cena byla padesát dukátů a její zaplacení uvrhlo toho nebohého starce do žebroty. „Ale,“ řekl mi, „raději žebračká mošna než můj syn v okovech.“ Jeho domovem byl Cháf v Persii.

Z téhož města byl nedaleko od nás jiný muž, dosud při čilé síle, jemuž však vlasy zešedivěly žalem, neboť mu Turkmeni asi před osmi lety odňali ženu, sestru a šest dětí. Ten nešťastník musel celý rok

⁴Serdar je perský a afghánský titul vojenského velitele a správce provincie, doslova „ten, kdo stojí v čele“. V Afghánistánu jej nosili členové panujícího rodu postavení do čela dobytých zemí.

⁵Skutečný náhrobek Alího je v Nedžefu, poznamenává Vámbéry.

⁶Andchoj, dnes Andchúj na severu Afghánistánu nedaleko turkmenské hranice, byl v 19. století samostatným chanátem a zastávkou na karavanní cestě z Buchary do Herátu. V polovině století jej opakovaně pustošila herátská i bucharská vojska a zpuštěl.

bloudit z místa na místo po Chívě a Buchaře, aby objevil, kde ti blízcí členové jeho rodiny chřadnou v zajetí. Po dlouhém hledání našel, že jeho žena, sestra a dvě nejmladší děti podlehly tvrdosti svého nevolnictví a že ze čtyř dětí, které přežily, může vykoupit jen polovinu. Protože ostatní dvě mezitím odrostly, byla suma za ně požadovaná nad jeho prostředky. Dále seděl mladý muž z Herátu, který vykoupil svou matku. Teprve před dvěma lety byla tato žena, nyní v padesátém roce, se svým mužem a nejstarším synem přepadena alamanem. Když viděla, jak tito blízcí příbuzní oba padli, hájíce se, pod kopími a meči Turkmenů, zakoušela sama neustálá utrpení, až byla prodána za šestnáct dukátů v Buchaře. Majitel, poznáv v tom, kdo ji chtěl vykoupit, syna, požadoval dvojnásobnou sumu, a obrátil tak synovskou lásku v ukrutně lichvářský zisk. Ani nesmím zapomenout zmínit jiný nešťastný případ — případ jednoho obyvatele Tebbesu. Byl zajat před osmi lety a po uplynutí dvou let jej jeho otec vykoupil. Oba se vraceli domů a byli tři leguy od svého rodného města, když je náhle přepadli Turkmeni, zajali je, odvedli zpátky do Bucharu a znovu prodali jako otroky. Nyní byli vysvobozeni podruhé a byli odvázeni ke svým domovům.

Ale proč čtenáře dále rmoutit těmito ukrutnostmi? Bohužel jsou výše uvedené případy jen několika nárysy onoho žalostného moru, jímž byly ty kraje, a zvláště severovýchodní část Persie, po celá století vylidňovány.

Mezi Tekky se v této hodině počítá více než patnáct tisíc jezdeckých lupičů, kteří dnem i nocí nemyslí na nic jiného než na výpravy za lidskou kořistí; a lze si snadno učinit představu, kolik domů a vesnic tito chtiví lupiči zpusťovali a kolik rodinného štěstí zničili.

Ze Zeidu jsme vyrazili okolo poledne. Celá země je jedna vyprahlá pustá rovina, která jen místy rodí jakýsi druh bodláku, nejmilejší píci velbloudů. Překvapuje nás vidět, jak tato zvířata jazykem trhají a hltaří rostlinu, jejíž bodnutí pocítí i nejtvrďší ruka.

Pokračovali jsme v cestě jihozápadním směrem. Ukázali nám z dálky několik Turkmenů z kmene Karů, kteří čekali na kořist a kteří by byli bývali ochotni dokonce i napadnout naši karavanu, kdyby ji její velikost nečinila nenapadnutelnou. K večeru jsme se utábořili. Ti dobrodruzi kolem nás přejeli tryskem na dvou různých místech. Vyslali jsme za nimi několik výstřelů a oni se k dalšímu projevu neodhodlali. Hodinu po zapadnutí slunce jsme se dali opět na cestu, a postupující celou noc s největší opatrností jsme příštího jitra dorazili ke zříceninám Andchoje.

Karavana se uložila na konci starobylého města, blízko chánova čarbágu; a v jeho nejbližší blízkosti se rozložili i všichni ti cestující, kteří vědouce, jakými vyhlášenými lupiči obyvatelé jsou, se neodvažovali vzdálit se z ochrany kervanbašiho. Zjistili jsme, že bylo rozhodnuto, abychom zde několik dní zůstali, neboť řády ohledně cla nikdy nepřestanou působit zdržení, protože chán nebo jeho vezír je vždy osobně dozorují. Chán začíná tím, že obvykle žádá nestoudné sumy jako daň za lidi (to jest za vysvobozené otroky), za dobytek a za balíky zboží; a protože dovoluje, aby se o věci s ním jednalo, závisí otázka, jak vysoko se daň vybere, jen na obratnosti kervanbašiho a na tom, kolik volného času má k dispozici. Abych nemusel setrávat po celou tu únavnou operaci, odebral jsem se s ostatními hádžii do města, abych našel přístřeší v chladném stínu jedné staré medresy a také abych si otevřel krámk na bazaru a prodejem svého nožářského zboží si zajistil potřebnou stravu na den a trochu peněz. Dlouho jsem bloudil po zříceninách, než jsem byl schopen nalézt místo. Nakonec jsem své stanoviště zaujal blízko chánova příbytku, na dvoře jedné mešity. Bazar se skládal jen z několika skladišť, kde se prodával chléb, a ze dvou nebo tří krámků s troškou plátna a laciným hotovým šatstvem. Naše přítomnost vnesla do trhu nějaký život; náš stánek byl od jitra do večera obklopen ženami a dětmi; přesto jsme se své zásoby nemohli zbavit, neboť tito lidé nám na výměnu nabízeli jen plody a chléb místo peněz; takovou směnu za surovinu jsme pochopitelně nemohli přijmout v zemi, kde se za jedinou tenge (tři čtvrtě franku) koupí padesát melounů. Tyto melouny mají daleko k tomu, aby byly tak dobré jako ty, jež jsem viděl na břehu Oxu; je však s podivem, jaké množství ovoce, obilí a rýže se v tomto pouštním okolí, jen skrovně zavlažovaném malým solným potokem, který sem teče od Majmany, vypěstuje. V létě shledává cizinec tuto vodu — na jejíž ohavnou příchut' jsou obyvatelé zvyklí —

docela nepitnou; a ačkoli neplodí červy (řište) jako ta v Buchaře, má se za to, že působí mnohé jiné zlé následky. Také podnebí je ve zlé pověsti a perský verš má se vši příčinou:

Andchoj má hořkou solnou vodu, pálicí písek, jedovaté mouchy a dokonce i škorpiony. Nechval jej, neboť je to obraz skutečného pekla.

A přece byl Andchoj ještě před třiceti lety, přes všechny tyto nevýhody, velmi vzkvétající. Má se za to, že měl padesát tisíc duší obyvatelstva. Vedli důležitý obchod s Persií v jemných černých ovčích kůžích, které u nás nazýváme astrachán, a vážně soupeřili i s Bucharou, kde se tento předmět vyrábí v prvotřídní jakosti. Velbloudi z Andchoje jsou po celém Turkestánu nejvíce žádáni, zvláště druh zvaný ner, který se vyznačuje hojnou srstí splývající mu ze šíje a z hrudi, útlou šlachovitou postavou a neobyčejnou silou. Tato zvířata se stala vzácnými, poněvadž sami obyvatelé většinou buď odešli, anebo zahynuli.

Mollá Ishak zde měl krajana, jenž byl jedním z nejvznešenějších imámů, a protože nás pozval, našel jsem příležitost seznámit se s nejpřednějšími usedlíky duchovního stavu. Velmi mě upoutal ten veliký nepořádek, který vládl v řádech jak soudních, tak náboženských. Kází kelán (vrchní soudce), jenž je v Buchaře a v Chívě velkým mužem, zde hraje úlohu šaška. Každý činí, jak se mu zdá dobré, a i nejohavnější zločin lze vyrovnat darem. Důsledkem je, že obyvatelé mluví o Buchaře jako o vzoru spravedlnosti, nábožnosti a pozemské velkoleposti a že by se pokládali za docela šťastné, kdyby se jen emír uráčil vzít je pod své žezlo. Jeden starý Uzbek mi poznamenal, že „i frengi (Angličan) (Bůh mu odpusť jeho hříchy!) by byl lepší než nynější muslimská vláda.“ Dodal, že si dosud pamatuje na jednoho hekim bašiho (Moorcrofta)⁷, který umřel v domě jeho strýce za časů emíra Hajdara; že to byl obratný čaroděj a dobrý lékař; že mohl zbohatnout, jak by si byl přál; že však při všech těchto výhodách zůstal nenáročný a ke každému, i k ženám, blahovolný. Vypτάval jsem se mnoho na smrt tohoto cestovatele a všichni se ve svých zprávách shodovali, že umřel na horečku; což je vskutku daleko pravděpodobnější než povídání, že byl otráven.

Andchoj obsahuje nyní asi dva tisíce domů, které tvoří město, a asi tři tisíce stanů, které jsou buď v jeho okolí, anebo rozptýleny po oázách v poušti. Počet obyvatel se odhaduje na patnáct tisíc. Jsou to převážně Turkmeni z kmene Alieli pomíšení s Uzbeky a s několika Tádžiky. Dříve tvořil Andchoj, tak jako Chulum, Kunduz a Balch, samostatný chanát; leže však na hlavní cestě do Herátu, je vydán útokům emírů bucharského a afghánského více než ta ostatní místa, která jsem zmínil. Až do roku 1840 byl, jak se tvrdí, poměrně vzkvétající. Byl tehdy podroben Buchaře a byl přinucen postavit se na odpor vítěznému pochodu Jár Muhammada chána⁸ k Oxu, který jej obléhal po čtyři měsíce a konečně jej vzal jen útokem. Město bylo vyloupeno a zůstala z něho hromada zřícenin. Větší část těch obyvatel, kteří nemohli uprchnout, padla pod meči nemilosrdných Afghánců. Nynější vládce, Gazanfer chán, se, aby se uchránil od úplné zkázy, vrhl do náručí Afghánců, a učinil si tím z Buchary na jedné straně a ze sousední Majmany na druhé zapřisáhlé nepřátele. Právě během našeho pobytu v Andchoji byl přinucen osobně se připojit k serdarovi balchskému a vydat Majmaně bitvu, která však spojencům přinesla význačnou porážku.

V naší karavaně bylo zatím vše ve zmatku. Vezír, který chtěl během chánovy nepřítomnosti obohatit sám sebe nesmírným zvýšením dávek, se již hádal s kervanbašim. Od slov vskutku brzy dospěli k ranám; a protože se obyvatelé přidali na stranu karavany, chopili se její členové zmužile zbraní a odhodlali se k nejhoršímu. Naštěstí právě v tom okamžiku přijel chán, muž dobré vůle, z válečného tábora; narovnal spory tím, že nemírnou daň uloženou svým vezírem snížil, a vypravil nás na cestu s doporučením, abychom byli opatrní, neboť Turkmeni, využívající zmatku, který všude vládl, pročesávali krajinu a číhali na všech cestách. To nám však příliš strachu nenahnalo, neboť v Andchoji naše karavana narostla na dvojnásobek své dřívější velikosti, takže jsme neměli příčiny obávat se přepadení lupiči.

⁷Hekim baši znamená vrchní lékař. Na dvorech Persie, Afghánistánu a středoasijských chanátů to byl titul panovníkova osobního lékaře; přenášel se i na evropské lékaře, kteří do těch zemí zavítali.

⁸Jár Muhammad chán Alakozaj byl od roku 1829 vezírem herátského knížete Kámrána; roku 1842 dal Kámrána zabít a sám vládl Herátu jako velký vezír až do své smrti v červnu 1851. Je to postava perského obléhání Herátu v letech 1837 až 1838 i první anglo-afghánské války.

Vyrazili jsme téhož odpoledne a utábořili se v Jeketutu, vzdáleném od Andchoje pouhou leguu. Bylo to místo ustanovené k našemu shromáždění. Odtud jsme postupovali v noci. Příští zastávka byla na břehu potoka přitékajícího od Majmany. Jeho řečiště, na mnohých místech neobvykle hluboké, je hustě osázeno stromy. Z Andchoje do Majmany se počítá dvaadvacet mil — pro velbloudy třídenní cesta. Z této vzdálenosti jsme dosud vykonali osm mil; zbytek (čtrnáct mil) by bylo bývalo snadné urazit, kdybychom nebyli nuceni projít tajně okolo Chajrabádu, který měl být naší druhou zastávkou, a dospět příštího jitra do kraje Majmany. Chajrabád patřil tehdy Afghánům a kervanbaši měl zcela pravdu, že se neodvážil se k němu přiblížit, neboť věděl, že Afghánci i v míru pod záminkou výběru svého cla konají pravé lupičství; a lze si snadno představit, jak by vojenské úřady s karavanou naložily, kdyby jim byla padla do rukou.

Několik obyvatel Chajrabádu, kteří byli v karavaně, se od nás chtělo, když se přiblížili ke svému rodnému městu, odloučit; byli však přinuceni pokračovat v cestě, poněvadž se obávali zrady a Afghánci by byli v případě odhalení vše zkonfiskovali. Ačkoli byli velbloudi těžce naloženi, pokračovalo se v cestě bez přerušení od poledne až do osmi hodin příštího jitra. Ta nebohá uštvaná zvířata zůstala pozadu; a velká byla naše radost, když jsme příštího jitra bez nehody dorazili do chanátu Majmany. Poslední zastávka byla trýznivá, nejen pro tyto obavy, ale i pro tělesné nesnáze, které předkládala; neboť asi devět mil od Andchoje se krajina stává stále kopcovitější, až je v okolí Majmany docela hornatá. Kromě toho jsme museli přejít malou část nebezpečného batkaku (který se skládá z bažin), kde přes vše roční horko bylo na mnohých místech bahno. To působilo velbloudům i oslům mnoho utrpení. Jel jsem na zdatném malém zvířeti; protože však jeho drobné nohy tak často zapadaly, unavilo se jejich ustavičným vytahováním a dalo mi mnoho práce s křikem, prošením a taháním, než jsem je dokázal přimět, aby z té houbovité půdy popošlo.

Utábořili jsme se u paty malé citadely zvané Akkale, která je od Majmany vzdálena čtyři leguy. Kervanbaši hádžíům daroval dvě ovce jako vděčný dík Bohu za to, že karavana šťastně vyvázla z nebezpečí, jemuž byla vydána. Jako nejstaršímu mi bylo uloženo ten dar rozdělit. Celý ten den jsme místo chleba jedli pečené maso a večer jsme společně zpívali několik telkinů (hymnů), provázených pod mým vedením zikrem — to jest křičeli jsme ze všech sil dvoutisíckrát „Já hú! Já hakk!“

Odtud byl náš příchod ohlášen do Majmany. K večeru k nám přišel celní úředník — zdvořilý poctivý Uzbek — a sepsal svou zprávu. V noci jsme se opět dali na cestu a příštího jitra jsme byli v Majmaně.

XIII.

Majmana; její politické postavení a význam; panující kníže; soupeření Buchary a Kábulu; Dóst Muhammad chán; išán Ejub a mollá Chalmurád; chanát a pevnost Majmana; uprchlí ruští provinilci; řeka Murgáb a Bala Murgáb; Džamšídové a Afghánci; zhoubné daně ze zboží; Kalei No; Hazárové; afghánské vydírání a špatná správa

Divocí bojovníci tyrkysových hor a ti, kdo za věčnými sněhy Hindúkuše dlí, v bouřné svobodě zrozeni, jimž skála je tvrzí a řečiště bystřiny táborem.

Moore, Zahalený prorok

Než vstoupím do Majmany, dovol, abych vyličil politický stav té země; neboť protože ono město hraje úlohu velké důležitosti, jsou zde některé předběžné poznámky docela nezbytné.

Celý ten pruh země na této straně Oxu, až k Hindúkuši a Herátu, byl od starých časů polem ustavičných sporů a válek; a ty do sebe zapletly nejen malé lupičské státy v jeho okolí — Kunduz, Chulum, Balch, Akču, Serepul, Šiborgan, Andchoj, Badachšán a Majmanu —, nýbrž i emíry samé, jak bucharského, tak kábulského. Tato knížata byla vždy ochotna rozdmýchat plameny rozkolu, aby provedla své plány na podmanění; a někdy se těch rozbrojų i činně účastnila. Snažila se získat některé z výše jmenovaných měst na svou stranu, anebo si je dokonce přímo přivtělit a užít ho ke zvláštním cílům, které měla na zřeteli. Emírové byli vsuktu hlavními soupeři na tom poli. Až do počátku tohoto století převládal téměř vždy vliv Buchary; v nedávnějších časech byl však vytlačen afghánskými kmeny Duráníů, Sadúziů a Barekziů; a nakonec se Dóstu Muhammadovi chánovi podařilo, zčásti silou a zčásti lstí, přivést pod své žezlo všechny státy, které jsem zmínil, s výjimkou Badachšánu a Majmany. Zřídil provincii Turkeistán a určil jí za hlavní město Balch. Z toho města je učiněno sídlo serdara, jenž má pod svým velením deset tisíc mužů, zčásti paltanů (pravidelného vojska)¹, zčásti domácí milice, a tři baterie polních děl. Držba hornatého Badachšánu nebyla průbojnému Dóstu Muhammadovi chánovi nijak zvlášť žádoucí. Jeho domácí kníže se stal vasalem a Afghánec byl pro tu dobu uspokojen. S Majmanou je to jinak. Leží na půl cesty k Buchaře a byla několikrát obléhána, bez úspěchu, jak Dóstem Muhammadem chánem, tak Járem Muhammadem chánem. V roce 1862, když šedivý barekzijský kníže vytáhl meč, aby potrestal věrolomný Herát², chvěla se celá Střední Asie; Majmana však opět vzdorovala a opět zvítězila. Zmužilost tamních Uzbeků se stala příslovečnou, a o hrdém duchu toho města si lze učinit představu, uváží-li se, že po smrti Dósta Muhammada chána mohlo po pravdě tvrdit, že ze všech okolních států jedině ono odmítlo složit hold vlajce Afghánců.

O smrti Dósta Muhammada chána — události nejvyšší důležitosti pro osudy Střední Asie — se soudilo, že jí hrozí velkými změnami a politickými převraty. Emír bucharský byl první, kdo se té příležitosti snažil využít, a přes svou pověstnou lakotu poslal malé bojovné Majmaně podporu deseti tisíc till; a bylo ujednáno, že emír přejde Oxus, spojí své síly se silami svého spojence a podnikne společný útok na jejich obecného nepřítele, Afghánce. Panující kníže majmanský, jenž je však mladík prudkého ducha,³ byl příliš nedočkavý, aby čekal na příchod svého spojence, začal boj se silami, které měl sám k dispozici, a podařilo se mu Afghánům pobrat několik malých míst — úspěch, který mu umožnil ozdobit bránu své tvrze třemi sty dlouhovlasých afghánských lebek. Právě během našeho pobytu v jeho městě se konaly přípravy, aby byl boj obnoven v rozsahu větším.

Když se karavana utábořila zde, za městem, navštívil jsem tekke jistého išána Ejuba, k němuž jsem měl doporučující listy od hádžiho Sáliha. Nelitoval jsem námahy, abych si získal jeho příznivý úsudek,

¹ Paltan je zkomolené anglické platoon. V afghánském i indickém vojsku se tak říkalo pěšímu pluku či batalionu cvičenému podle evropského vzoru, na rozdíl od kmenových jízdních oddílů.

² Dóst Muhammad chán dobyl Herát 27. května 1863 po desetiměsíčním obléhání a zemřel tam 9. června téhož roku, necelé dva týdny po svém vítězství. Nastoupil po něm jeho syn Šír Alí chán a o moc se mezi Dóstovými syny vzápětí rozpoutala několikaletá válka. Právě tato čerstvá změna drží v pohybu děj této a následujících kapitol.

³ Je ve dvacátém roce, poznamenává Vámbéry.

neboť jsem se domníval, že mi poslouží v případě *rencontre*, tedy setkání, jež jsem v Majmaně očekával a jehož jsem se obával, poněvadž by mohlo mít nepříjemný následek, že by prozradilo mou totožnost; a kdyby bylo mé přestrojení jednou odhaleno, mohl bych být opět vydán velkému nebezpečí. Osoba, s níž jsem se tak bál setkat, byl jistý mollá Chalmurád, kterého jsem znal v Istanbulu a který mi po dobu čtyř měsíců dával hodiny turecké čagatajštiny. Ten mollá — chlapík velmi chytrý — již na Bosporu postřehl, že nejsem pravý Rešíd efendi, za něhož mě mají. Když mu bylo řečeno o mém zámyslu cestovat do Buchary, dokonce mi formálně nabídl své služby jako *cicerone*, průvodce, a zároveň mě ujišťoval, že v téže hodnosti sloužil anglickému mollovi Júsufovi (dr. Wolffovi). Protože jsem jej ohledně svých zámyslů nechal v nejistotě, odebral se do Mekky. Věděl jsem, že jeho úmyslem bylo vrátit se domů přes Bombaj a Karáčí, a měl jsem starost, že na něj narazím, neboť jsem byl pevně přesvědčen, že přes všechnu vlídnost, jíž jsem jej zahrnoval, by byl docela schopen mě udat, kdyby na tom měl nejmenší zájem.

Protože afghánským válečným tažením byla přerušena veškerá komunikace mezi Majmanou a Bucharou, měl jsem to štěstí, že mě v poslední jmenovaném městě nepřekvapil; v Majmaně jsem však takové šťastné shody příliš neočekával, a abych zmařil jakýkoli možný útok z této strany, pokládal jsem za nutné zajistit si nějaké pevné *locus standi*, nějaké místo, kde bych mohl obstát, a to jsem mohl učinit tím, že si budu snažit získat dobrý úsudek a přízeň išána Ejuba, jenž byl obecně ve vážnosti. Když jsem byl ve městě tři dny, chopil jsem se iniciativy a začal se po svém muži vyptávat. „Jak! Chalmurád?“ řekl išán v úžasu. „Ty jsi jej znal (mír jemu a dlouhý život nám!). Měl to štěstí, že umřel v Mekce, a protože byl mým nejvěrnějším přítelem, vzal jsem jeho děti k sobě do domu, a ten malý tam“ — při těch slovech ukázal na chlapce — „je jeden z jeho synů.“ Dal jsem tomu dítěti celou šňůru skleněných korálků, odříkal tři fátihy za spasení duše zesnulého,⁴ a mé dobře podložené obavy tak rázem přestaly.

Začal jsem se nyní pohybovat volněji. Zakrátko jsem si otevřel stánek na úhlu jedné ulice, avšak k svému velkému zklamání jsem viděl, že se mi zásoba rychle rozplývá. „Hádží Rešíde,“ řekl mi jeden z mých cestovních druhů, „snědl jsi již polovinu svých nožů, jehel a skleněných korálků; zakrátko pohltíš i druhou polovinu a k tomu svého osla. Co potom budeš dělat?“ Má pravdu, pomyslel jsem si, neboť co jsem vlastně měl dělat? Mé zasmušilé vyhlídky, a zvláště blížící se zima, mě trochu děsily, neboť jsem byl dosud daleko od perských hranic a každý pokus, který jsem učinil, abych svou pokladnu zase naplnil, jsem viděl selhat. „Dervíš nebo žebrák,“ řekl jsem si, „nikdy neodchází od dveří Uzbeka hladov. Všude má dobře podloženou naději, že něco dostane, chléb nebo plody; tu a tam i nějaký starý kus oděni, a to jej, podle jeho vlastního mínění, vypraví na cestu bohatě zaopatřeného.“

Že jsem musel strádat, a strádat mnoho, čtenář dobře porozumí; zvyk a naděje, že se vrátím do Evropy, mi však umožnily nést mé břímě. Spával jsem dost sladce pod otevřeným nebem, na nahé zemi, a pokládal jsem se za zvláště šťastného v tom, že jsem se již nemusel obávat ustavičného prozrazení ani smrti mučením, neboť mé hádžiovství nebudilo nikde podezření.

Chanát Majmana, kam sahá jeho obydlený kraj, je osmnáct mil široký a dvacet mil dlouhý. Kromě svého hlavního města obsahuje deset vesnic a okrsků, z nichž nejvýznačnější jsou Kajsar, Chafir Kale, Alvar a Chodžakendu. Obyvatelstvo, rozdělené na usedlíky a kočovníky, se odhaduje na sto tisíc duší; co se národnosti týče, jsou to většinou Uzbeci z kmenů Min, Ačmajli a Daz; dokážou postavit do pole pět až šest tisíc jezdců, dobře vybavených koňmi i zbraněmi. Vyznačují se, jak jsem již zmínil,

⁴Na svém návratu do Teheránu mi můj přítel Ismáíl efendi, tehdy *chargé d'affaires* Porty u perského dvora, řekl, že měsíc před mým příchodem tudy prošel jeden mollá z Majmany, jehož popis se přesně shodoval s popisem mého molly, o němž jsme se domnívali, že je na onom světě, a že na vyslanectví mluvil o mně jako o svém dřívějším učni v čagatajštině. Chalmurád tedy není mrtev a jen nějaká zvláštní shoda zabránila tomu, abychom se potkali, poznamenává Vámbéry.

svou zmužilostí. Nynějším vládcem Majmany je Husejn chán⁵, syn Hukumeta chána⁶. Ten byl na rozkaz svého vlastního bratra, který dosud žije a je strýcem panujícího knížete, svržen z hradeb citadely, „aby,“ jak se sám vyjádřil, „byl v čelo věcí postaven jeho schopnější syn.“ Protože byl však posledně jmenovaný tehdy ještě k panování neschopný, lze pohnutku toho ohavného zločinu snadno uhodnout. Mirza Jakúb — tak se ten milý strýc jmenuje — hraje vskutku úlohu vezíra, ale každý ví, že Husejn chán je pouze jeho nástrojem. V Majmaně byl aspoň mladý kníže oblíben více než jeho strýc. Ten by i mezi Evropany byl pokládán za muže příjemného zevnějšku; v očích Uzbeků je tedy Adonisem. Chválí jej pro dobrotu srdce lidí, kteří zapomínají, jak vymáhá ten tyranský řád, podle něhož chán, místo aby uložil tělesný trest nebo pokutu, posílá své podané na otrokářský trh do Buchary. Chánové odesílají každý měsíc do onoho města stanovený počet těchto nešťastníků. Nepokládá se to za nic zvláštního, poněvadž je to starobylý zvyk. Město Majmana stojí mezi návršími a je viditelné teprve na vzdálenost čtvrt leguy. Je nanejšť špinavé a špatně vystavěné a skládá se z patnácti set hliněných chatrčí a z bazaru vybudovaného z pálených cihel, který se zdá, že se chystá padnout; má kromě toho tři mešity a dvě medresy, první zhotovené z hlíny, druhé z cihel. Obyvatelé jsou Uzbeki s několika Tádžiky, Herátci, asi padesáti židovskými rodinami, několika Indy a Afghánci. Ti všichni se těší stejným právům a nikdo je neznepokojuje z důvodů víry nebo národnosti. Co se Majmany jako pevnosti týče, byl jsem daleko toho, abych v obyčejných městských hradbách a příkopech citadely, položené na její západní straně, objevil onu hroživou tvrz, o níž se tvrdí, že je schopna odolat afghánskému dělostřelectvu postavenému na anglický způsob a vzdorovat vši moci Dósta Muhammada chána. Hradby, zhotovené z hlíny, jsou dvanáct stop vysoké a asi pět stop široké; příkop není ani široký, ani nijak zvlášť hluboký; citadela je vyvýšená a položená na nápadném návrší s příkrým výstupem, ale v okolí jsou návrší ještě vyšší, odkud by ji baterie mohla v několika hodinách obrátit v popel. Je tedy pravděpodobné, že proslulá síla Majmany spočívá spíše ve zmužilosti jejích obránců než v jejích hradbách a příkopech. V obyvateli rozpoznáš na první pohled smělého a nebojácného jezdce, a jen Uzbek ze Šehri Sebzu s ním může o prvenství soupeřit. Rozhodný válečný charakter obyvatel tohoto malého chanátu a kromě toho držba hornatého průsmyku u Murgábu (řeky)⁷ najdou vždy dost práce pro Afghánce či pro kteréhokoli jiného podmanitele, který by se od jihu tlačil vpřed k Oxu; opevnění Kerki mohou poskytnout jen slabý odpor, a kdo chce vzít Bucharu, musí Majmanu zničit, anebo si být jist jejím přátelským smýšlením.

V Majmaně nebyl kervanbaši a nebyli hlavní obchodníci naší karavany zdržováni již nesnázemi o celní dávky, nýbrž ujednáními dotýkajícími se jejich soukromých zájmů. Chtěli se zúčastnit alespoň dvou nebo tří koňských trhů, neboť v těchto krajích lze zakoupit krásné koně laciněji; přivádějí je na trh Uzbeki a Turkmeni z okolních míst. Vyvážejí se většinou do Herátu, Kandaháru a Kábulu a velmi často do Indie. Koně, které jsem viděl prodávat v Persii za třicet nebo čtyřicet dukátů, dostaneš zde za sto až sto šedesát tenge (čtrnáct až patnáct dukátů), a nikdy jsem v Buchaře, Chívě ani v Karší neviděl koně tak krásné prodávat za ceny tak nízké; avšak trh majmanský neposkytuje bohatou volbu jen co se těch zvířat týče; přírodní plody země a domácí výrobky, jako koberce a jiné tkaniny, zhotovené zčásti z vlny a zčásti z velbloudí srsti, dodávají v hojnosti turkmenské a džamšídské ženy. Zaslouží si poznamenat, že se do Persie a do Bagdádu provozuje značný vývozní obchod s rozinkami (kišmiš), anýzem a pistáciiovými oříšky: cent anýzu stojí zde třicet až čtyřicet tenge.

Po osmidenním pobytu jsem se vrátil ke karavaně, která zůstala za městem, abych se poptal na den, kdy se dá zase na cestu. Zde jsem se ke svému úžasu dozvěděl, že mě celý den hledali, abych svým svědectvím dopomohl k osvobození čtyř rúmů, kteří byli na rozkaz chánova strýce uvězněni. Podle

⁵Muhammad Husajn chán vládl Majmaně od roku 1862 do března 1876, kdy chanát přešel pod afghánskou správu. K moci se tam nakrátko vrátil ještě roku 1879 a v letech 1884 až 1888.

⁶Hukmet chán vládl Majmaně přibližně od roku 1845 a roku 1862 byl zavražděn vlastním bratrem, který po něm nastoupil; v podrobnostech toho zabití se prameny rozcházejí. Karavana tudy prochází rok po tom převratu.

⁷Murgáb teče ze středoafghánské vysočiny k severozápadu, na dolním toku tvoří v jednom úseku hranici mezi dnešním Afghánistánem a Turkmenistánem a končí v oáze Mary, starém Mervu. Horní tok, Bala Murgáb, leží v dnešní afghánské provincii Badghís.

nálezu soudcova je nemohlo z podezření, že jsou uprchlí otroci, zprostit nic než předvedení nějakého věrohodného svědka, který by potvrdil pravost jejich tureckého původu. Než se vydám k chánovi, dovol, abych čtenáři své krajany představil, neboť jsem na tyto nanejvýš zajímavé členy naší karavany téměř zapomněl.

Tito lidé nebyli nic víc a nic méně než ruští zločinci. Byli posláni do vyhnanství na Sibiř, kde byli po osm let drženi v tobolské gubernii při těžké práci, a utekli přes nesmírné stepi Kazachů do Buchary, odkud se snažili vrátit do své vlasti přes Herát, Mašhad, Teherán a tak dále do Gümri (Elizabetpolu). Historie jejich útěku a jiných příhod je velmi dlouhá. Podám z ní jen nepatrný nárys.

Při posledním válečném tažení mezi Ruskem a Tureckem byli na Kavkaze zaneprázdněni razziou (čapao)⁸, nájezdem, a to na rozkaz vlády, anebo, což je pravděpodobnější, na svůj vlastní účet. V té době padli do rukou ruské hlídky, a jak si plně zasloužili, byli odvezeni na Sibiř. Zde byli denně zaměstnáni v tobolských lesích porážením stromů; na noc však byli drženi v žaláři a nebylo s nimi zacházeno špatně, neboť byli živeni chlebem a polévkou a často i masem. Minula léta, než se naučili mluvit rusky; nakonec se tomu však od vojáků, kteří je hlídali, přece naučili. Protože byl nyní hovor umožněn, vzbudila se důvěra; láhve kořalky (vodki) se podávaly na obě strany, a protože byla loni v jaře dvěma vojákům ve stráži jednoho dne podána dávka té zahřívací tekutiny větší než obvykle, chopili se zajatci příležitosti a místo dubů porazili ty statné Rusy; vyměnili své sekery za zbraně těch, které zabili, a po dlouhém bloudění tam i sem za nebezpečných okolností — při nichž byli nuceni žít se i trávou a koříním — dospěli konečně k několika kazašským stanům, pro ně přístavu bezpečí; neboť kočovníci pokládají za blahodárný čin pomoci uprchlíkům tohoto druhu. Ze stepí Kazachů přešli přes Taškent do Buchary, kde jim emír dal nějaké peníze na cestovní výlohy. Ačkoli bylo na jejich cestě často vysloveno podezření, že jsou uprchlí otroci, teprve když dospěli do Majmany, upadli skutečně do vážného nebezpečí.

Na naléhavou žádost svých cestovních druhů a kervanbašiho jsem se téhož dne, provázen išánem Ejubem, vydal do citadely. Místo chána nás přijal jeho strýc; připustil mé svědectví jako způsobilé a ti čtyři uprchlíci byli osvobozeni. Děkovali mi se slzami v očích; celá karavana se radovala a za dva dny jsme se dali na další cestu do Herátu.

Cesta vedla ustavičně hornatou zemí. První stanice, jež ležela jihozápadním směrem, byla dosažena za šest hodin. Nazývá se Almar. To je společné pojmenování pro ony vesnice, které tam leží rozptýleny v malých odstupech od sebe. Jen se zde karavana uložila, objevili se celní úředníci z Majmany, provázení několika jezdci, a žádali vykonat druhou prohlídku. To vedlo ke křiku, hádkám a vyjednávání, jež trvalo několik hodin; nakonec jsme se však museli podrobit, a když byli nebohý kervanbaši a obchodníci ještě jednou oškubáni o dávky ze zboží, z dobytka a z otroků, bylo k večeru v pochodu pokračováno. Když jsme prošli významné místo zvané Kajsar, dospěli jsme krátce po půlnoci ke stanici Narin. Urazili jsme pět mil dolinami malými, plodnými, ale opuštěnými; celý ten krásný kraj byl vskutku učiněn nebezpečným vinou lupičských Turkmenů, Džamšidů a Fíruzkúhů.

V Narinu byl učiněn odpočinek jen několika hodin, protože jsme měli před sebou úsek sedmi hodin. Když jsme bez přerušení táhli celý den, dospěli jsme večer k vesnici a stanici Čičektú, v jejíž blízkosti je druhá vesnice zvaná Fehmguzar. Protože kervanbaši a někteří z ostatních cestujících měli co činit ve vesnici Chodžakendu, jež leží na jihovýchod ve vzdálenosti tří leguí mezi návršími, zastavili jsme zde celý den. Místo samo se pokládá za hranici Majmany a zároveň i celého Turkestánu. Jüzbaši⁹ jménem Devletmurád, který zde zastává úřad hlídače hranic, vybral v tomto chanátu majmanském třetí celní dávku, a to právem kamčín pulu (peněz na bič¹⁰). Když jsem jednomu herátskému obchodníkovi

⁸Čapao je turkické a afghánské označení nájezdu za kořistí, obdoba turkmenského alamanu. Užívá se i pro loupežné výpravy kavkazských jezdců, o nichž je zde řeč.

⁹Jüzbaši znamená doslova „velitel sta“. Byl to turkický vojenský titul nižšího důstojníka; ve chanátech se jeho nositelům zadávaly i úřady správní a celní.

¹⁰Ve Střední Asii je zvykem dát průvodu, který tě provází, nějaké peníze — poznamenává Vámbéry; v Německu se tomu říká peníze na pití, na Východě však peníze na bič. Tento jüzbaši měl právo vymáhat plat od každého, kdo tudy prošel, i když neposkytl žádnou službu jako průvod nebo stráž.

vyjádřil nad tímto nespravedlivým postupem svůj úžas, odpověděl: „Děkujeme Bohu, že nás jen daní. Před nějakou dobou jsme nemohli projít Majmanou a Andchojem bez rizika, neboť karavany byly vylupovány na rozkaz chána samého a my jsme pozbyli všeho.“ Zde v Čičektú jsem viděl uzbeké kočovníky naposled, a nebudu zapírat, že jsem se od tohoto otevřeného, poctivého lidu loučil s velkou lítostí, neboť kočovníci jejich plemene, s nimiž jsem se potkal v chanátech Chívy a Buchary, zanechali v mé mysli nejpříjemnější vzpomínky ze všech obyvatel Střední Asie.

Karavana byla zde vzata pod ochranu průvodu Džamšídů, poslaných nám vstříc jejich chánem z Bala Murgábu, poněvadž cesta odtud vedla dosti širokou dolinou, která má na pravé straně obydlí turkmenských Saryků a na levé obydlí horských lupičů, Fírúzkúhíů. Zem je nadmíru plodná, bohužel však leží ladem a bez vlastníka. Jak jsem slyšel, karavana po celé své cestě z Buchary neupadla do takového nebezpečí jako zde. Naše stráž se skládala ze třiceti Džamšídů, dobře vyzbrojených a dobře vybavených koňmi, s přídavkem asi dvojnásobného počtu zdatných mužů z karavany; přesto byly při každém kroku vpřed vysílány do návrší po naší pravici i levici předsunuté hlídky a všichni byli v největší úzkosti. Lze si snadno představit, v jakém stavu mysli byli ti nebozí vysvobození otroci, kteří s velkou námahou a za velkých výloh utekli až sem a kteří se nyní viděli ohroženi novým zajetím.

Velikost karavany a učiněná opatření nás naštěstí před přepadením uchránily. Celý den jsme procházeli velkolepými lučinami, které přes pokročilou dobu roku byly pokryty květy a travou, jež nám dosahovala do kolen; a když jsme si přes noc odpočinuli, dospěli jsme příštího jitra ke zříceninám tvrže Kale Veli. Byla ještě před dvěma lety obydlena, byla však přepadena a vyloupena velkým alamanem turkmenských Saryků. Obyvatelé byli zčásti prodáni do otroctví a zčásti pobiti; z těch několika prázdných domů, které dosud stojí, i z hradeb opevnění bude brzy úplná zřícenina. Džamšídští jezdci, kteří nám byli dosud průvodem jediný den, nyní požadovali své peníze na bič; měl je zaplatit jednou každý, kdo cestoval jezdě či pěšky, otroci však dvojnásob. Průvod tvrdil, že je jeho nynější požadavek dobře podložen, poněvadž z mýtních peněz zaplacených chánovi v Bala Murgábu nedostanou žádný podíl.

K večeru druhého dne po tom, co jsme opustili Čičektú, dospěli jsme ke konci té krásné doliny, a cesta, vedoucí k řece Murgábu, procházela drsným hornatým průsmykem, na mnohých místech velmi příkrým a zároveň tak úzkým, že naložení velbloudi, postupující po jednom, se jím dokázali protáhnout jen s obtížemi; má se za to, že je to jediný sjízdný průchod vedoucí přes horu k břehu řeky. Vojsko, které by chtělo přejít Murgáb, by muselo buď projít pouští (a k tomu by muselo být v dobrých vztazích se Salory a se Saryky), anebo si prorazit cestu tímto průsmykem, k němuž podniku je nezbytné přátelství Džamšídů, neboť jejich nepřátelství by mohlo být v těch úzlabinách na škodu i nejsilnějšímu vojsku.

Byla půlnoc, když jsme dorazili na břehy řeky; zmožení svou bolestnou horskou cestou, lidé i zvířata, všichni upadli do hlubokého spánku.

Když jsem se příštího jitra probudil, zjistil jsem, že jsme v dlouhé dolině obklopené vysokými horami, jejímž středním bodem si prorážejí cestu čisté zelené vody Murgábu,¹¹ poskytující oku nanejvýš půvabný obraz.

Postupovali jsme podél břehu řeky půl hodiny, abychom našli brod, neboť proud je velmi silný, a ačkoli není příliš hluboká, nelze ji pro skalní bloky ležící v jejím řečišti přejít na každém místě.

Přechod začal koňmi, pak následovali velbloudi a naši osli měli pochod uzavírat. Nuže, tato zvířata, jak je dobře známo, mají z bahna a z vody velkou hrůzu. Pokládal jsem za nutné opatření z opatrnosti uložit svůj tlumok, obsahující mé rukopisy — nejcennější výsledek, *spolia opima*, tedy nejvzácnější kořist mé cesty —, na hřbet velblouda. Potom jsem se usadil na prázdném sedle a vnutil svého osla do řeky. Když učinil první krok na kamenitém dnu toho rychlého toku, byl jsem si jist, že se stane něco strašného: snažil jsem se sesednout, to však bylo nepotřebné, neboť o několik kroků dále můj oř upadl

¹¹Murgáb vyvěrá ve vysokých horách na východě, které nesou jméno Ghúr, poznamenává Vámbéry; teče severozápadním směrem okolo Marčahu a Pendžde, až se ztratí v písčné rovině Mervu. Tvrdí se, že se v dřívější době spojoval s Oxem, to je však úplná nemožnost.

za hlasitého smíchu našich druhů, kteří stáli na břehu, a potom, ve velkém zděšení, zamířil k protějšímu břehu, jak jsem si přál. Tato chladná jitřní lázeň v čistých vodách průzračně křišťálového Murgábu mi byla nepříjemná jen potud, že jsem neměl nic na převlečení, takže jsem se musel na několik hodin ukrýt mezi kobercemi a vaky, dokud mi šaty, promočené skrz naskrz, na slunci neuschly. Karavana se utábořila nedaleko citadely; vevnitř nejsou místo domů nic než stany, a tam přebývají chánové či náčelníci Džamšídů.

Tato část doliny Murgábu nese jméno Bala Murgáb¹² (Horní Murgáb); rozkládá se od hranic vysokého hornatého pásma Hazárů¹³ až k Marčahu („hadí studni“), kde přebývají Salorové; tvrdí se, že to bylo odedávna držba Džamšídů, že jí byli na nějaký čas zbaveni, ale později se vrátili. Na jihozápad od tvrze se dolina stává tak úzkou, že si zasluhuje spíše jméno úžlabiny. Jejím středem se Murgáb valí zpěněný s hromovým hlukem — teprve když přejde Pendžde, kde se řeka stává hlubší a usedlejší, dolina se rozkládá do šíře a nabývá šířky jedné nebo dvou mil. Když ještě Merv stál, musela zde být též snesitelná míra civilizace; dnešního dne se tam však usazují Turkmeni a po jejich šlépějích následuje všude zkáza a spoušť.

Džamšídové tvrdí, že povstali z Džamšída, bájného krále z rodu Pišdádjánů — nárok to přirozeně podrobený pochybnostem! Jsou však zcela určitě perského původu. Nenaznačuje to tak jejich nářečí jako jejich čistě iránský typ tváře; neboť ten se mezi těmito kočovníky uchoval věrněji než kdekoli jinde, vyjmeme-li jižní provincie Persie. Vrženi po celá století na nejkrajnější mez perské národnosti, rozplynuli se počtem následkem ustavičného válčení. Nepočítají dnes více než osm nebo devět tisíc stanů. Obyvatelé žijí ve stavu velké nuzoty, rozptýleni po výše jmenované dolině a po okolních horách. Jak bude vidět v dějinách Chívy, velká část z nich byla Alláhkulím chánem přinucena opustit svou zem a utvořit kolonii v onom chanátu, kde jim bylo vyměřeno nové místo k osazení v jednom plodném kraji (Kökčeg), hojně zavlažovaném Oxem. Byla to změna k lepšímu; jejich neodolatelná připoutanost k starým horským domovům je však přivedla k tomu, aby se tam vrátili. A tam se dosud zdržují jako noví osadníci za okolností nijak zvlášť skvělých.

Odíváním, způsobem života i povahou se Džamšídové podobají Turkmenům. Jejich nájezdy se bojí právě tolik jako nájezdů posledně jmenovaných; nemohou však být tak časté pro jejich menší počet. V nynější době jsou jejich chánové (mají dva, Mehdího chána a Alláhkulího chána) notoricky vasaly Afghánců a jako takoví jsou serdarem herátským dobře odměňováni. Afghánci činili již za časů Dósta Muhammada chána všechny možné kroky, aby si Džamšídové získali na svou stranu, a to předně proto, aby v nich měli ustavičnou hraniční hráz na severní hranici Murgábu proti vpádům Majmanských, a za druhé aby zlomili moc Turkmenů, o jejichž přátelském smýšlení si Dóst Muhammad chán nedokázal zajistit jistotu ani největšími obětmi. O Mehdím chánovi, náčelníku Džamšídů, o němž jsme mluvili dříve, se tvrdí, že při obléhání Herátu poskytl podstatné služby, a že si tím získal nejen úplnou přízeň zesnulého emíra, nýbrž i jeho nástupce, nynějšího krále Šíra Alího chána¹⁴. Posledně jmenovaný jej vskutku zanechal poručíkem svého nedospělého syna, kterého postavil v čelo věcí v Herátu. Rozšíření afghánského území k Murgábu lze tedy nazvat velmi nestálým, neboť Džamšídové mohou kdykoli propuknout v otevřenou vzpouru, protože nepřipouštějí, že by serdar herátský měl ani stín práva na jejich poddanství — a nejméně ze všeho, kdyby nastalo jakékoli zdržení či váhání ve vyplácení jejich mzdy.

¹²Někteří říkali, poznamenává Vámbéry, že toto jméno označuje jen onu tvrz. Mohlo to být dříve místo významu, neboť četné zříceniny vevnitř i v okolí naznačují dávnou civilizaci.

¹³Hazárové jsou obyvatelé středoafghánské vysočiny, mluvící perským nářečím hazáragi, v němž je množství turkických slov. Jejich původ není jasný; bývají spojováni s mongolskými oddíly zanechanými v zemi po vpádech 13. století. Většina z nich jsou šiité, menšina, k níž patří i ta zdejší, sunnité.

¹⁴Šír Alí chán (asi 1825–1879), syn Dósta Muhammada chána, nastoupil po otci v červnu 1863 jako emír afghánský. Jeho vládu přerušila válka s bratry; o trůn přišel roku 1866 a získal jej zpět roku 1868. Zemřel v únoru 1879 v Mazáre Šarífu, když prchal před britským vpádem k ruské hranici.

Zde, jako všude, začínaly i končily naše nesnáze otázkami o celních dávkách. Po celou cestu se říkalo, že levým břehem Murgábu začíná Afghánistán a že tam přestane být vymáhána daň z otroků. Byl to žalostný omyl. Chán Džamšídů, který o daních vyjednával s kervanbašim osobně, vymáhal za zboží, dobytek a otroky více než ti, kdo si nárokovali dávky před ním, a když byl tarif vyhlášen, zděšení, a u mnohých bédování, nemělo mezí. Donutil i hádžie platit dva franky za osla — plat neobyčejný pro všechny, pro mne však velmi tíživý. Největší tvrdost však postihla jednoho Inda, který v Majmaně zakoupil několik náloží anýzu za třicet tenge. Doprava do Herátu jej stála dvacet tenge za náklad. Zaplatil kromě toho až k tomuto bodu jedenáct tenge na celních dávkách a nyní měl zaplatit ještě třicet, což činilo na výlohách asi jedenašedesát tenge. Ty nesmírné dávky uvalené na obchodníka, a to s mocí jakéhosi zákona, jsou pro všechny obchodní jednání naprostou překážkou; a pro ten strašlivě tyranský způsob, jakým knížata užívají své moci, je obyvatelům zabráněno těžit z bohatství přírody, jež v okolí často zraje bez jakéhokoli pěstění a jehož plody by mohly přinášet velmi dobrý výnos a uspokojovat potřeby domácího života. Hornatá otčina Džamšídů má tři zvláštní druhy plodin, jimž dává laskavá příroda samovolně vzejít a jež, nepatříce nikomu, mohou být sklizeny rukou toho, kdo přijde první. Jsou to: (1) pistáciové oříšky; (2) buzgundž, druh oříšku užívaný k barvení: je to plod pistáciového stromu. Z prvních stojí batman¹⁵ půl franku a z posledních šest až osm franků. (3) terendžebín, druh cukernaté hmoty sbírané z keře podobného manně, nemající špatnou příchut' a užívané při výrobě cukru v Herátu a v Persii. Na tyto tři výrobky je bohatá hora Badchíz (to slovo znamená „odkud vstává vítr“). Obyvatelé je mají ve zvyku sbírat, avšak obchodníci jim pro nesmírné následné dávky mohou zaplatit jen malou sumu, a tak poskytují nebohým obyvatelům jen bídnou pomoc. džamšídské ženy zhotovují několik druhů tkaniny z vlny a z kozí srsti, a zvláště jakési plátno zvané šal, které v Persii dostává dobré ceny.

Zdrželi jsme se čtyři dny na břehu Murgábu v blízkosti zřícenin. Mnoho hodin jsem strávil bloudě podél té krásné světlezelené řeky, abych navštívil stany, které tam ležely rozptýleny ve skupinách, se starými rozedranými kusy plsti na pokryvu a jež budily dojem celkem bídné zchátralosti. Nadarmo jsem nabízel své skleněné korálky, nadarmo své požehnání a nefes. Čeho potřebovali, nebyly takové předměty přepychu, nýbrž chléb. Sama víra zde stojí jen na chatrných základech; a protože jsem na své hádžiovství a dervišství nemohl mnoho stavět, byl jsem nucen vzdát se zámyslu širší výpravy do Marčahu, kde podle zpráv existují kamenné zříceniny s munáry (věžemi a sloupy), snad z časů Pársů. Ta povídačka se mi nezdála příliš věrohodná; jinak by Angličané, kteří měli o Herátu a o jeho okolí dostatečnou znalost, byli bývali podnikli výzkumy. V té nejistotě jsem si nepřál vydávat se v nebezpečí.

Z Bala Murgábu do Herátu se počítá pro koně čtyřdenní cesta. Velbloudi potřebují dvojnásobnou dobu, neboť země je hornatá. Naši velbloudi ji zcela určitě nemohli vykonat za méně, poněvadž nesli náklady větší než obvyklé.

Ukázali nám dva vysoké horské vrcholy, viditelné na jih od Murgábu, a bylo nám řečeno, že nám bude trvat dva dny, než se k nim dostaneme. Oba nesou jméno Derbend (průsmyk) a jsou daleko vyšší, užší a snadněji hájitelné než ten průsmyk na pravém břehu Murgábu, vedoucí k Majmaně. Čím více člověk postupuje, tím divočejší a romantičtější vzezření příroda nabývá. Vyvýšené masy skal, které tvoří první Derbend, jsou korunovány zříceninami starobylé tvrze, předmětu nejrozmanitějších bájí. Dále, u druhého Derbendu, jsou na břehu Murgábu zbytky starého hradu. Bylo to letní sídlo proslulého sultána Husejna Mirzy¹⁶, na jehož rozkaz byl vybudován kamenný most (Pul Tabán), z něhož jsou dosud rozeznatelné stopy. Za časů tohoto nejcivilizovanějšího panovníka Střední Asie bylo celé okolí ve vzkvétajícím stavu a tvrdí se, že podél toku Murgábu stávalo mnoho letohrádků.

¹⁵Batman je turkická váhová jednotka velmi různé hodnoty. V Chívě se rozlišoval velký batman asi sedmi a půl kilogramu a malý necelých čtyř, v Persii se pod tímž jménem vážilo okolo tří kilogramů; bez znalosti místní míry proto údaj nelze přesně převést.

¹⁶Sultán Husejn Bajkara (1438–1506), timuridský vládce Herátu od roku 1469 až do své smrti, je pokládán za největšího mecenáše toho města: působili tam básník Džámí, malíř Behzád a Alíšír Navái. Pohřben je v souboru Mosalla, jehož zříceniny jsou popsány v následující kapitole. Krátce po jeho smrti padl Herát do rukou uzbeckých Šejbánidů.

Za druhým průsmykem jsme Murgáb opustili. Cesta se obrátila vpravo, západním směrem, k plošině těsně přiléhající k části pouště obydlené Salory. Zde začíná vysoká hora Telchguzar, jejíž přechod zabere tři hodiny.

K půlnoci jsme zastavili na místě zvaném Mogor, odkud jsme příštího jitra dospěli ke zříceninám dřívějšího města a tvrze Kalei No¹⁷, nyní obklopeným několika stany Hazárů. Budily dojem ještě větší nuzoty než stany Džamšídů. Kalei No bylo, jak jsem slyšel, ještě před padesáti lety vzkvétající město. Sloužilo za skladiště karavanám, které se vypravovaly z Persie do Buchary. Hazárové, tehdejší držitelé, se stali zpupnými a domýšlivými, osobovali si dávat zákony Herátu, a nakonec se tím, že se dali s tímto městem do boje, stali příčinou své vlastní zkázy. Znepřátelili si i Peršany svou soutěží s Turkmeny v lupičských výpravách v Chorásánu.

Hazárové, s nimiž se zde setkáváme, již pro své smíšení s Iránci nedokázali uchovat svůj mongolský typ tak čistý jako jejich bratři v Kábulu. Jsou kromě toho většinou sunnitě, zatímco posledně jmenovaní se všude hlásí k zásadám soupeřící sekty šíitů. Jsem-li správně zpraven, oddělili se severní Hazárové od jižních poprvé za časů Nádíra Šáha; a okolní lid je donutil přijmout učení soupeřící sekty (sunnitů), alespoň zčásti. Tvrdí se, že Hazárové¹⁸ byli přivedeni Čingischánem z Mongolie, svého starobylého sídla, do jižních částí Střední Asie a že Šáh Abbás byl příčinou jejich obrácení k šíismu. Je pozoruhodné, že vyměnili svou mateřskou řeč za perštinu, již se v okolí, kde přebývají, obecně nemluví. Mongolské nářečí, anebo spíše jeho hatmatilku, uchovala si jen malá část z nich, ta, která zůstala osamocena v horách blízko Herátu, kde se po celá století zaměstnávají pálením dřevěného uhlí. Nazývají sami sebe, stejně jako místo, které obývají, Gobi.

Baba chán, náčelník Hazárů z Kalei No, by měl alespoň pro svou nuzotu a slabost uznávat svrchovanost Herátu, který je odtud jen dva dny cesty. Tak se však nedělo; i on si osoboval vzezření nezávislého knížete. Jen se naše karavana uložila blízko zřícenin, objevilo se jeho Veličenstvo osobně a požadovalo své celní dávky: to dalo vzniknout novým hádkám a sporům. Kervanbaši naléhal, že pošle zvláštního posla k serdarovi herátskému se stížností; ta hrozba učinila svůj účinek, a místo dávek byla vymáhána pověstná suma na peníze na bič; a při jejich vybírání, poněvadž ten bezbožný chán nedovolil ujít ani hádžím, byl jsem nucen znovu zaplatit za svého osla sumu dvou franků.

Obchodníci zde učinili velký nákup pistáciových oříšků a bereku, lehkého plátna, pro jehož zhotovování jsou hazárské ženy proslulé a jež se v celé severní Persii a v Afghánistánu užívá jako svrchní odění, zvané čekmen.

Z Kalei No vede cesta k Herátu opět přes vysoké hory; vzdálenost je pouze dvacet mil, cesta je však velmi vysilující a k jejímu vykonání jsou potřebné čtyři dny. První den byla zastávka ve vesnici zvané Alvar, blízko zřícenin lupičského hradu, kde se zdržoval Šír Alí Hazáre. Druhého dne jsme přešli okolo vrcholu Serabend, pokrytého věčnými sněhy, kde jsme těžce trpěli mrazem přes ty nesmírné masy dřeva, které jsme zapalovali, abychom se zahřáli. Třetího dne jsme ustavičně klesali: jsou tam některá velmi nebezpečná místa, kde stezka vedoucí blízko okraje propasti je široká jen stopu; chybný krok může vrhnout člověka i velblouda dolů do úžlabiny. Dospěli jsme však bez nehody do doliny u Serčešme, odkud, jak se věří, vyvěrá silný tok, jenž, omyv Herát na severní straně, padá do Herí Rúdu. Čtvrtého dne jsme dorazili do Kerruchu, který patří k Herátu a je od něho vzdálen čtyři míle.

Herát byl ještě obléhán Dóstem Muhammadem chánem, když karavana v jaře vyrazila do Buchary. Nyní minulo šest měsíců, zpráva o tom, že jejich rodné město bylo vzato a vyloupeno, k nim dorazila, a čtenář si může představit, jakou úzkost pociťoval každý Herátec, chtěje vyhledat svůj dům, majetek, rodinu a přátele! Nehledě k tomu byli všichni nuceni čekat zde ještě jeden den, dokud celní úředník,

¹⁷Kalei No, dnes Kala i Nau, je hlavní město afghánské provincie Badghís, asi sto kilometrů severovýchodně od Herátu. V 19. století bylo sídlem severních Hazárů a skladištěm karavan jdoucích z Persie do Buchary; opakované boje s Herátem je zruinovaly.

¹⁸Hazárové byli v Persii nazýváni Berbery, poznamenává Vámbéry — slovem užívaným k označení města Šehri Berber, o němž se tvrdí, že stávalo v horách mezi Kábulem a Herátem a o jehož starobylé velikosti, lesku a velkoleposti se vypravují divy. Burnes říká ve svém díle o Kábulu (str. 232), že „zbytky tohoto císařského města téhož jména (Berber) jsou dosud vidět.“

jehož zjevení na scéně s jeho zpupným afghánským vzezřením nás zrána překvapilo, nepřipravil přesný seznam všech, kdo přišli, i všeho, co s sebou přinesli. Představoval jsem si Afghánistán jako zem již z poloviny spořádanou, kde bylo dlouhým stykem se západním vlivem zavedeno alespoň něco řádu a civilizace. Lichotil jsem si, že jsem na prahu toho, abych se rázem zbavil svého přestrojení i svého utrpení. Byl jsem krutě zklamán. Ten afghánský úředník, první z toho národa, kterého jsem dosud spatřil, zastínil všechnu nelidskost a barbarství podobných úředníků ve Střední Asii; všechny ty strašné věci, jež jsem slyšel o celních prohlídkách u Afghánců, byly jen malbou *couleur de rose*, tedy v růžových barvách, ve srovnání s tím, čeho jsem zde byl svědkem. Balíky zboží, které vlastníci nechtěli otevřít, byly poslány pod stráží do města; zavazadla cestujících byla prohlédnuta a zapsána předmět po předmětu; přes chladné povětrí se musel každý vysvléknout, a vyjme-li košili, spodky a svrchní odění, byl každý předmět odění vyhlášen za podléhající dávce. To zvíře zdanilo hádžie nejtvrději, neušetřilo ani jejich nevelkou zásobu galanterie; a — což je neslýchané — vymáhal za osly pět kranů za hlavu, za zvířata, za která již bylo tolik zapláceno na dávkách a jež sama měla cenu dvaceti až pětadvaceti kranů. Protože mnozí byli skutečně tak chudí, že platit nemohli, dal jejich osly prodat; tento odporný postup mnou krutě zalomcoval; mne samého ponechal vlastně téměř bez prostředků.

K večeru, když jsme se domnívali, že je loupení u konce, objevil se také gubernátor kerruckský, jenž má hodnost medžira,¹⁹ aby přijal své peníze na bič. I on byl trochu náročný, ale jeho pravé vojácké vystupování a uniforma těsně zapjatá na hrudi — první předmět, který mi za tak dlouhý čas zavítal na oči a připomínal mi Evropu — na mne učinily nepopsatelně povzbudivý dojem. Ještě nyní se směji malichernosti svých pocitů, nedokázal jsem však hledět bez pohnutí na konec celého toho žertu, jehož jsem byl strůjcem. Bator chán (tak se jmenoval) si všiml mého pohledu překvapení. To jej přimělo pozorovat mě pozorněji; upoutaly jej mé cizí rysy, vyptával se kervanbašiho, nařídil mi, abych se posadil blízko něho, a zacházel se mnou se vlídností a ohledem. V průběhu hovoru, který ustavičně obracel k Buchaře, se mi smál do tváře, avšak tak, aby to ostatní nepozorovali, jako by mi blahopřál k dosažení mého cíle, neboť se domníval, že jsem byl vyslán s nějakým posláním; a ačkoli jsem vytrvale setrával v roli, kterou jsem tak dlouho zastával, podal mi při svém odchodu ruku a chtěl mi jí potřást *à l'Anglaise*, na anglický způsob; protože jsem však prohlédl jeho zámysl, předešel jsem jej, pozvedl paže a chystal se dát mu fátihu, načež se smíchem odešel.

Příštího jitra měla naše karavana vstoupit do Herátu, strávivši na cestě sem z Buchary více než šest týdnů, na cestě, kterou lze snadno vykonat za dvacet až pětadvacet dní.

Z podrobností, které jsem již podal, je zjevné, že obchod na této cestě není v nijak skvělém stavu. Sečteme nyní v tenge sumu, která byla na rozmanitých místech zaplácena celkem za otroky, za zboží a za dobytek:

Zapláceno v tenge po 75 centimech.

Místo	Za balíky zboží	Za velbloudy	Za koně	Za osly	Za otroky
Kerki	20	5	3	1	22
Andchoj	26	5	3	2	20
Majmana	28	5	3	1	25
Almar	—	3	2	—	—
Fehmguzar	1	3	2	1	1
Kale Veli	—	5	3	1	5
Murgáb	30	5	3	2	15
Kalei No	—	5	3	2	—
Kerruch	—	15	10	5	—

¹⁹Medžir odpovídá anglickému *major*, odkud je přejato. Mnoho pozornosti jsem věnoval slovům „džornel“ a „kornel“, jichž Afghánci užívají ve svém vojsku, až mě nakonec napadlo, že první vzešlo z anglického *general* a druhé z *colonel*, poznamenává Vámbéry.

Místo	Za balíky zboží	Za velbloudy	Za koně	Za osly	Za otroky
Celkem	105	51	32	15	88

Řekneme-li k tomu, že úrok z peněz je v Herátu dvacet procent, můžeme si učinit představu, jaká musí být prodejní cena, aby se obchodníkovi jeho námaha vyplatila!

XIV. Herát

Herát; jeho stav v troskách; bazar; autorova bída; serdar Muhammad Jakúb chán; přehlídka afghánského vojska; audience u serdara; chování Afghánců při dobytí Herátu; vezír Nazír Naím; rozvrácený stav důchodů; major Todd; Mosalla a hrob sultána Husejna Mirzy; hrob Chodži Abdulláha Ansárího a Dósta Muhammada chána

Ἐντεῦθεν Ἀρεία, σχοῖνοι ζ'. Ἐνθα Κανδάκ πόλις καὶ Ἀρτακάανα καὶ Ἀλεξάνδρεια ἡ ἐν Ἀρείοις· κῶμαι δὲ δ'.

Odtud Areia, šest schoinů; tam je město Kandak a Artakaana a Alexandrie v Areii; vsí pak čtyři.

Isidóros z Charaxu, Mansiones Parthicae, 17, podle Müllera, Geographi Graeci minores

Cestujícího, který se blíží od severu, zajisté překvapí, když obejde horu Chodži Abdulláha Ansárího¹ a spatří před sebou ležet krásnou nesmírnou rovinu zvanou Džölgei Herát s jejími četnými průplavy a roztroušenými skupinami vesnic. Ačkoli stromy, hlavní ozdoba každé krajiny, zde docela chybějí, nemůže se ubránit přesvědčení, že dospěl k hranicím Turkestánu, a s ním i vlastní Střední Asie; neboť Herát se jí právem nazývá branou čili klíčem. Aniž bychom zacházeli tak daleko jako Orientálci, kteří jej nazývají „džennetsifat“ (rajské povahy), nemůžeme přece okolní zemi upřít ráz půvabnosti a úrodnosti. Její přirozené přednosti, spojené s jejím politickým významem, z ní bohužel učinily jablko sváru mezi sousedními národy; a uvážíme-li války, jež zde byly vedeny, a častá obléhání, která muselo město vydržet, udivuje nás, jak rychle se zdají zjizvovat zasazené rány. Teprve dva měsíce před naším příchodem se zde uhnízily hordy divokých Afghánců a šířily na všechny strany zpustošení a zkázu, a přece i nyní vypadala pole a vinice kvetoucí a louky byly pokryty vysokou travou promíšenou květinami.

Jako všechna města na Východě má i toto zříceniny starobylé i novodobé; a zde, tak jako všude jinde, musíme prohlásit ty první za krásnější a vznešenější. Zbytky památníků na Mosalle (místě modlitby)² nám připomínají zříceniny starobylého města Timurova; okrouhlé věže, rozptýlené jednotlivě kolem dokola, vypadají jako nejbližší okolí Isfahánu; ale město a tvrz sama tvoří ve stavu, v jakém jsem je viděl, zříceninu, s jakou se i na Východě setkáváme zřídka.

Vešli jsme branou Dervaze Arak. Domy, kolem nichž jsme procházeli, předsunutá opevnění, ba i sama brána vypadaly jako hromada rumu. Blízko ní, uvnitř města, je ark (citadela), který svou vyvýšeností sloužil afghánskému dělostřelectvu za terč; leží tam rozstřílená a zpola zbořená. Dveře a okna byly zbaveny dřevěných částí, neboť během obléhání trpěli obyvatelé nejvíce nedostatkem paliva. V holých otvorech zdí sedí tu a tam několik bídne vyhlížejících Afghánců či Hindů — strážci hodní takové zříceniny. S každým krokem, který učiníme vpřed, vidíme větší známky zpustošení. Celé čtvrti města zůstávají osamělé a opuštěné. Jen bazar — totiž ta jeho klenutá část, kde se čtverec bazaru spojuje svou kupolí a která byla svědkem tolika obléhání a odolala jim — zůstává a poskytuje přes své nové obyvatelstvo, pocházející teprve ze tří měsíců, skutečně zajímavou ukázkou orientálního života, smíšení rysů Indie, Persie a Střední Asie, vymezené lépe než i v bazaru bucharském. Teprve od karavanseráje hádžího Resúla ke karavanseráji No je nával, který lze právem tak nazvat; a ačkoli je ta vzdálenost malá, oko je zmateno rozmanitostí plemen — Afghánci, Indové, Tataři, Turkmeni, Peršané a Židé. Afghánec se nese buď ve svém národním kroji, který se skládá z dlouhé košile, spodků a špinavých plátěných šatů, anebo ve své vojenské vycházkové uniformě; a zde je jeho oblíbeným oděvem červený anglický kabát, s nímž se nerozloučí ani ve spánku. Přehodí si jej přes košili a na hlavu

¹Chodža Abdulláh Ansáří (1006–1089), rodem z Herátu, byl súfijský mystik, hanbalitský učenec, vykladač Koránu a básník; je znám jako Pír i Herát, mudrc herátský, a jeho nejčtenějším dílem jsou Munádžát, modlitební rozhovory s Bohem. Jeho hrobka v Gazergáhu u Herátu dostala dnešní podobu roku 1425 na příkaz Šáhrucha Mirzy.

²Mosalla byl rozsáhlý soubor mešity, medresy a hrobek na severním okraji Herátu, založený v 15. století za Timuridů: stavěla jej Gauhar Šád, žena Šáhrucha Mirzy, a doplnil jej sultán Husejn Mirza. Z toho, co zde ještě stálo, se dochovalo jen několik minaretů — zbytek byl roku 1885 zbořen, aby nepřekážel obraně města.

si posadí malebný indoafghánský turban. Jiní zase, a to jsou *beau monde*, si obyčejně osvojují zpola perský kroj. Zbraně nosí všichni. Zřídka kdy kdo, ať civilista, ať voják, vstoupí na bazar bez své šavle a svého štítu. Chce-li být člověk docela *à la mode*, musí s sebou nosit celou zbrojnici, která se skládá ze dvou pistolí, šavle, dýky, handžaru, pušky a štítu. S divokým, bojovně vyhlížejícím Afghánem můžeme srovnat jen Turkmenovi podobného Džamšída. Bídně oděný Herátec, nahý Hazár, Tejmúrí z okolí — ti všichni jsou přehlíženi, je-li přítomen Afghánec. Ten kolem sebe nenachází nic než poníženou pokoru; ale nikdy nebyl žádný vládce ani dobyvatel tak nenáviděn, jako je Afghánec nenáviděn Herátcem.

Sám bazar, pocházející z herátské doby nádhery, z vlády sultána Husejna Mirzy, a tedy asi čtyři sta let starý, zasluhoval i ve svých troskách dosud přívlastek krásný. Tvrdí se, že v dřívějších dobách tvořil jednu souvislou ulici od Dervaze Araku k Dervaze Kandaháru.³ Ovšem v nynější době se krámy na bazaru začínají znovu otvírat, ale jen zvolna. Poslední obléhání a vyplenění města nemohlo nepůsobit jako velická odstrašující okolnost. A vskutku se za loupeživé soustavy cel, kterou zavedli Afghánci, obchodu ani výroby žádný rozkvět neotvírá; neboť je neobyčejné, ba neuvěřitelné, jaké daně se vymáhají jak na prodávajícím, tak na kupujícím z každého předmětu, který se prodá. Zdá se mimoto, že se neřídí žádným pevným sazebníkem, nýbrž jsou docela libovolné. Z páru bot, který původně stál pět franků, se musí zaplatit clo půldruhého franku; z čepice v ceně dvou franků jeden frank; z kožešiny koupené za osm franků tři franky; a tak dále. Každý předmět dovážený či vyvážený je opatřen razítkem výběrčích daní, kteří mají své úřadovny na bazaru a v rozmanitých částech města.

Původními obyvateli města byli Peršané a náleželi k plemeni, jež se rozšířilo ze Sístánu k severovýchodu a vytvořilo starobylou provincii Chorásán, jejímž hlavním městem Herát až do nedávných dnů zůstával. V pozdějších dobách vedlo stěhování, jehož příčinou byli Čingis a Timur, k vlití turkotatarské krve do žil starého obyvatelstva. Výsledkem je souhrnné jméno Čár Ajmak⁴ i rozdělení lidu na Džamšídy, Fírúzkúhí, Tejmení čili Tejmúří. Jsou to plemena rozličného původu a jen z hlediska politického je lze pokládat za jediný národ. Tolik o obyvatelích Džölgei Herátu.

Sama tvrz je většinou obývána Peršany, kteří se zde usadili v minulém století, aby udržovali a šířili vliv své vlastní země. Nyní jsou to hlavně řemeslníci nebo kupci. Co se týče Afghánců, nenajde se jich ve městě více než jeden z pěti. Stali se docela Peršany a jsou, zvláště od posledního obléhání, svým vlastním krajanům velmi nepřátelští. Kábulec či Kákar z Kandaháru je jimi pokládán za utlačovatele, a je proto nenáviděn právě tak jako domorodými obyvateli Herátu.

Rozmanité davy, s nimiž jsem se v Herátu setkával, na mne působily příjemným dojmem. Afghánské vojsko v anglické uniformě se šakem — pokrývkou hlavy odporující předpisům Koránu, jejíž zavedení do tureckého vojska se pokládá za neproveditelné⁵ — jako by vedlo k závěru, že jsem se dostal do země, kde islámský fanatismus pozbyl své hrozné povahy a kde bych mohl své přestrojení postupně odkládat. A když jsem viděl mnohé vojáky chodit s oholenými kníry a nosit licousy — přívěsek pokládáný v islámu za smrtelný hřích a i v Istanbulu za zřeknutí se víry —, zmocnila se mě naděje, že zde snad potkám anglické důstojníky; a jak šťastným bych se byl cítil, kdybych byl našel nějakého syna Británie, jehož vliv by zde byl z politických okolností bezpochyby velmi veliký. Zapomněl jsem pro tu chvíli, že Orientálec nikdy není tím, čím se zdá, a mé zklamání bylo vskutku trpké.

Jak jsem již poznamenal, mé finance roztály doslova v nic. Hned při vstupu do Herátu jsem byl nucen prodat i osla, na němž jsem jel. To nebohé zvíře, cestou docela uštvané, mi vyneslo jen dvacet šest

³Na rozdíl od ostatních bran utrpěla tato během obléhání jen málo, poznamenává Vámbéry. Herátci tvrdí, že nemůže být nikdy zbořena, poněvadž ji vystavěli Angličané, kteří kladou cihlu na cihlu jen tak, jak káže spravedlnost, na rozdíl od Afghánců, kteří míchají maltu se slzami útlaku.

⁴Čár Ajmak, „čtyři kmeny“, je souhrnné jméno pro kmenová sdružení na severozápadě Afghánistánu — Džamšídy, Fírúzkúhí, Tejmení a Tejmúří; výčty se v různých zdrojích liší. Mluví persky a jsou převážně sunnitě; společného původu nejsou, spojuje je území a politické postavení.

⁵Osmani trvají na tom, poznamenává Vámbéry, že podle sunny (podání) jsou síper (pokrývka hlavy se štítkem) a zunnár (šňůra kolem beder mnichů) co nejpřísněji zakázány jako znamení křesťanství. Sultán Mahmúd II. si při prvním zavádění vojska utvořeného podle vzoru evropského velmi přál nahradit nanejvýš nevhodný fez šakem, ale hubitel janičárů se neodvážil své přání provést, neboť by byl i svými nejlepšími přáteli prohlášen za *odpadlíka*.

kranů, z nichž jsem musel zaplatit daň z prodeje a jiné malé dluhy. Stav, v němž jsem se nalézal, byl velmi kritický. Nedostatek chleba připouštěl nápravu; ale noci se staly docela chladnými, a přes to, že jsem byl otužen životem plným útrap, bylo mé utrpení veliké, když jsem spal v otevřené zřícenině ve skrovném oděvu a na holé zemi. Myšlenka, že Persie může být dosažena za deset dní, mě povzbuzovala. Přesto to nebyl podnik tak snadný, tam dospět. Jít sám bylo nemožné a karavana, chystající se do Mašhadu, chtěla ještě čekat na přírůstek cestujících a na příznivější příležitost; neboť Tekkové činili cestu nejen nesmírně nebezpečnou, ale i plenili vesnice a karavany a odvlékali zajatce před samými branami Herátu. Během prvních dní po mém příchodu jsem slyšel, že perský vyslanec jménem Muhammad Bákír chán, kterého vypravil princ guvernér Chorásánu, aby blahopřál mladému serdarovi herátskému, se hodlá brzy vrátit do Teheránu. Ihned jsem jej navštívil a prosil jej, aby mě vzal s sebou. Ten Peršan byl velmi zdvořilý; ale ačkoli jsem mu znovu a znovu opakoval, v jakém stavu bídy se nalézám, nevěnoval tomu sdělení žádnou pozornost a ptal se mě, toho hrozně zohyzděného hádžího, zda jsem si z Buchary nepřivezl nějaké pěkné koně! Každé jeho slovo jako by naznačovalo jeho přání proniknout mé tajemství. Vida, že nemám co očekávat, opustil jsem jej. Brzy nato opustil Herát i on, provázen mnohými z hádžíů, kteří se mnou cestovali ze Samarkandu a z Kerki. Všichni mě opustili — všichni kromě molly Ishaka, mého věrného druha z Kungradu, který uvěřil, když jsem řekl, že mě v Teheránu čeká lepší osud, a který při mně stál. Ten poctivý mladý muž nám žebrotou obstarával denní stravu i palivo a připravoval mimoto naši večeři, o kterou se se mnou dokonce uctivě odmítal dělit z téže mísy. Mollá Ishak tvoří i z jiného hlediska jednu z nejzajímavějších mých episd. Žije nyní, v tento den, v Pešti, místo aby byl v Mekce, a v dalším průběhu svého vyprávění budeme mít příležitost o něm mluvit.

Abych nezanedbal žádný prostředek, jak svou cestu do Mašhadu urychlit, odebral jsem se k panujícímu princovi, serdaru Muhammadu Jakúbu chánovi⁶, synu nynějšího krále afghánského, chlapci v šestnáctém roce, který byl postaven v čelo věci v dobyté provincii, protože jeho otec musel hned po nastoupení na trůn spěchat do Kábulu, aby předešel krokům, jimiž by jeho bratři mohli trůn upírat jemu. Mladý princ sídlil v čárbágu, v paláci, který sloužil též za obydlí majoru Toddovi. Je pravda, že během obléhání mnoho utrpěl, ale přirozeně se mu jako sídlu dávala přednost před citadelou, jež byla pouhou zříceninou. Jedna část toho čtverhranného dvora — zahrady, jak ji byli zvyklí nazývat, ačkoli jsem v ní viděl jen několik stromů — sloužila za noční příbytek jemu a jeho četné družině, zatímco v částech položených na protější straně se ve velké dlouhé síni konal arz (veřejná audience), trávající čtyři nebo pět hodin. Princ sedával u okna v lenošce, oděn do vojenské uniformy s vysokým límcem; a protože ho četní prosebníci, které musel úředně přijímat, velmi unavovali, dával před svým oknem cvičit oddíl Risale (výkvět afghánského vojska) a zdál se být nanejvýš potěšen obraty kolon i hřímavým velitelským slovem důstojníka, který je obcházel a přehlížel a který mimoto pronášel „Right shoulder forward! Left shoulder forward!“ (*Pravé rameno vpřed! Levé rameno vpřed!*) s opravdovým anglickým přízvukem.

Když jsem vstoupil na dvůr, o němž jsem se zmínil, provázen mollou Ishakem, byl výcvik ve svém nejzajímavějším bodu. Mužstvo mělo velmi vojenské držení, daleko lepší než osmanské vojsko, které bylo takto cvičeno před čtyřiceti lety. Byli by mohli být pokládáni za evropské vojsko, kdyby většina z nich neměla na bosých nohou špičatý kábulský střevíc a kdyby jejich krátké kalhoty nebyly tak těsně napjaty podpínkami, že každou chvíli hrozily prasknout a vylétnout nad koleno. Když jsem chvíli přihlížel cvičení, šel jsem ke dveřím přijímací síně, které byly naplněny množstvím sluhů, vojáků a prosebníků. Jestliže mi všichni udělali místo a dovolili mi nerušeně vstoupit do sálu, musím za to děkovat velkému turbanu, který jsem si nasadil (můj druh si nasadil podobný), i „poustevnickému“ vzezření, jehož se mi dostalo mou únavnou cestou. Spatřil jsem prince, jak jsem jej popsal; po jeho pravici seděl jeho vezír a vedle něho byli podél zdi seřazeni jiní důstojníci, mollové a Herátci; mezi nimi

⁶Muhammad Jakúb chán (1849–1923), syn Šíra Alího chána, byl roku 1863 jako chlapec postaven do čela právě dobyté herátské provincie. Roku 1879 se po otcově smrti nakrátko stal emírem afghánským, v říjnu téhož roku jej však Britové zbavili moci a odvezli do Indie, kde v Dehrádúnu zemřel.

byl i jeden Peršan, Imámverdí chán, který sem pro jakousi ničemnost uprchl z Mašhadu (z Džámu). Před princem stál jeho strážce pečeti (möhürdar) a čtyři nebo pět jiných sluhů. Věřen své dervišské povaze jsem při svém vstupu učinil obvyklý pozdrav a nevzbudil jsem ve společnosti žádné překvapení, když jsem — ještě při něm — vykročil rovnou k princovi a usedl mezi něho a vezíra, když jsem předtím toho druhého, otlého Afghánce, strčením nohy vyzval, aby mi udělal místo. Tento můj čin vzbudil jakýsi smích, ale mne neuvedl do rozpaků. Pozvedl jsem ruce, abych odříkal obvyklou modlitbu, kterou zákon vyžaduje.⁷ Zatímco jsem ji odříkával, hleděl mi princ zpříma do tváře. Viděl jsem jeho udivený pohled, a když jsem opakoval amen a všichni přítomní mi k tomu přizvukovali hlazením svých vousů, pozvedl se princ zpola ze svého křesla, ukázal na mě prstem a zvolal, zpola se smíchem a zpola zmaten: „Valláhi, billáhi, šuma Inghilíz hestíd!“ („Přísámboh, přísahám, že jsi Angličan!“)

Zvonivý výbuch smíchu následoval po tom náhlém nápadu mladého králova syna, ten se však jím nedal od své myšlenky odvést; seskočil ze svého sedadla, postavil se rovnou přede mne, tleskl oběma rukama jako dítě, jež učinilo nějaký šťastný objev, a zvolal: „Hádží, kurbúnet“ („kěz jsem tvou obětí“), „řekni mi, ty jsi Angličan v tebdílu (v přestrojení), není-liž pravda?“ Jeho počínání bylo tak naivní, že mi bylo skutečně líto, že nemohu toho hocha ponechat v jeho klamu. Měl jsem příčinu obávat se divokého fanatismu Afghánců, a tváře se, jako by ten žert zašel příliš daleko, jsem řekl: „Sahib mekun“ („nech toho“); „znáš to rčení: ‚Kdo pokládá, byť jen v žertu, věřícího za nevěřícího, je sám nevěřící.‘“⁸ Dej mi raději něco za mou fátihi, abych mohl pokračovat dále ve své cestě.“ Můj vážný pohled a hadís, který jsem pronesl, mladého muže docela zarazily; usedl zpola zahanben a omlouvaje se podobností svých rysů řekl, že nikdy neviděl hádžího z Buchary s takovou fyziognomií. Odpověděl jsem, že nejsem Bucharec, nýbrž Istanbulan; a když jsem mu ukázal svůj turecký pas a mluvil s ním o jeho bratranci, synu Akbara chána⁹, Dželáluddínu chánovi, který byl roku 1860 v Mekce a v Istanbulu a dostalo se mu od sultána vyznamenání přijetí, jeho chování se docela změnilo; můj pas obešel celou společnost a setkal se se schválením. Princ mi dal několik kranů a propustil mě s příkazem, abych jej během svého pobytu často navštěvoval, což jsem také činil.

Jakkoli šťastné bylo vyústění toho zábavného výstupu, mělo přece některé následky nepříliš příjemné, pokud šlo o můj další pobyt v Herátu. Po příkladu princově chtěl ve mně každý odhalit Angličana. Peršané, Afghánci i Herátci ke mně přicházeli s výslovným úmyslem přesvědčit se a potvrdit svá podezření. Nejotravnější byl jistý hádží Šejch Muhammad, stařec těšící se pověsti velkého hvězdoporce a hvězdáře a skutečně, nakolik mi příležitost dovolila soudit, muž sečtělý v arabštině a perštině. Sdílel mi, že cestoval s panem de Khanikoffem a byl mu v Herátu velmi platný a že mu tento dal dopis pro ruského vyslance v Teheránu, jehož doručení mě chtěl pověřit. Marně jsem se snažil toho dobrého starce přesvědčit, že s Rusy nemám nic společného; odešel ode mne s nezviklaným přesvědčením. Ale nejméně bylo chování Afghánců a Peršanů; domnívali se, že ve mně vidí muže *à la* Eldred Pottinger¹⁰, který vykonal svůj první vjezd do Herátu přestrojen za handlíře s koňmi a stal se později jeho pánem. Tvrdili, že zde mám úvěr na sta, ba na tisíce dukátů, a přece mi nikdo nechtěl dát několik kranů na koupi chleba!

Ach, jak dlouhá se mi zdála doba, kterou jsem musel strávit v Herátu čekáním na karavanu! Město mělo nanejvýš chmurné, zneklidněné vzezření; strach z divokého dobyvatele byl vepsán v rysech

⁷Modlitba je arabská a zní takto, poznamenává Vámbéry: „Bože, Pane náš, dej nám zaujmout požehnané místo, neboť ty jsi vpravdě nejlepší ubytovatel.“

⁸Tradiční výrok Prorokův, poznamenává Vámbéry.

⁹Muhammad Akbar chán (1817–1847), syn Dósta Muhammada chána, byl jedním z vůdců afghánského odporu v první anglo-afghánské válce a jeho jméno je spojeno zvláště se zničením britského ústupu z Kábulu v lednu 1842. Roku 1842 nakrátko sám vládl jako emír, po otcově návratu zůstal vezírem a následníkem; zemřel na cholera. Že Dželáluddín chán byl jeho synem, se potvrdit nepodařilo.

¹⁰Eldred Pottinger (1811–1843), britský důstojník, se dostal do Herátu roku 1837 v přestrojení za handlíře s koňmi, aby získával zprávy. Když město obléhalo perské vojsko, nabídl afghánskému veliteli své služby a jeho jméno zůstalo spojeno s úspěšnou obranou; britští dějepisci jej nazývali hrdinou herátským. Zemřel roku 1843 v Hongkongu u svého strýce Henryho Pottingera.

„Přísahám, že jsi Angličan!“

jeho obyvatel. Příhody posledního obléhání, dobytí města a jeho vyplenění tvořily ustavičný předmět rozhovorů.

Podle tvrzení Herátců (která se však nezakládají na skutečnosti) dobyl Dóst Muhammad chán tvrze ne statečností Kábulců, nýbrž zradou posádky; trvají též na tom, že milovaný princ sultán Ahmed byl otráven a že jeho syn Šánaváz, jehož Herátci téměř zbožňují, se o zradě nedozvěděl dříve, než si velká část paltanu (vojáků) již prorazila cestu do tvrze. Boj, který obléhaný princ vedl se svým rozněvaným tchánem, byl nejtrpčího rázu, utrpení snášená i působená byla hrozná, nejhorší však bylo plenění a loupení, k němuž došlo nenadále několik dní po vlastním dobytí, když se mnozí uprchlí Herátci se svým majetkem do města vrátili. Čtyři tisíce afghánských vojáků, vybraných výslovně k tomu účelu z rozličných kmenů a pluků, se na dané znamení a z rozličných stran města vrhly na bezbranná obydlí a prý nejen odnesly šatstvo, zbraně, nábytek, zkrátka vše, co jim padlo do oka, ale přinutily každého, aby se svlékl málem donaha, a zanechaly za sebou polonahé obyvatele v jejich docela obnažených a vyprázdněných domech. Strhaly i nemocným jejich lůžkoviny a šat a oloupily nemluvnata o kolébky, ba i o samy plenky, jež neměly cenu pro nikoho než pro ně! Jeden mollá, který byl oloupen o všechny své knihy, mi vyprávěl, že ztratil šedesát nejkrásnějších rukopisů; ale ztráta, kterou nejvíce oplakával, byla ztráta Koránu, který mu odkázal jeho děd. Zapřísahal lupiče, aby mu tuto jedinou knihu ponechal, a sliboval, že se z ní bude za svého škůdce modlit. „Nenamáhej se,“ řekl ten Kábulec; „mám doma malého synka, ten se z ní bude modlit za tebe. Pojď, dej mi ji.“

Kdokoli zná lakotu špinavého hrabivého Afghánce, může si představit, jak by si počínal při plenění města. Obléhatelé vymáhali příspěvky na město po jeden den, na okolní zemi po celé měsíce. To jsou ovšem přirozené následky války, k nimž dochází i v zemích civilizovaných a jež nebudeme činit předmětem přílišné výtky proti Afghánům. Ale je škoda, že místo aby hleděli hojit rány, které zasadili, zdá se jejich ubohá politika nyní směřovat k tomu, aby celou provincii uvrhli ještě hlouběji do žebroty; takže se v zemi, kde jsou nepochybně povoláni hrát důležitou úlohu, učinili předmětem odporu: neboť obyvatelé by se raději ihned znovu vrhli do beznadějného zápasu, než by kdy uznali svrchovanost Afghánců. Herát, o němž se praví, že nyní opět jeví známky nového života, byl ponechán v rukou

dobromyslného nezkušeného dítěte. Jeho poručník, chán Džamšídů, je srozuměn s Turkmény, proti jejichž vpádům by měl zemi chránit. Alamani zanášejí své loupeže až na několik leguí od Herátu; sotva uplyne týden, aby nebyly vsi přepadeny a vyloupeny a jejich obyvatelé odvedeni do zajetí. Princův vezír jménem Nazír Naím je muž, jehož hrubé rysy jsou jakoby vývěsním štítem hlouposti; během pouhých dvou měsíců se tak obohatil, že si koupil v Kábulu dva domy s vinicemi. Protože jsou vnitřní záležitosti města i provincie ponechány v jeho rukou, obklopuje se po celou dobu svých úředních hodin spornými stranami a uchazeči o místa. Brzy se unaví, a jsou-li mu kladeny otázky nebo předkládány žádosti ohledně nedávno zřízené vlády, má, aby se té únavné naléhavosti zbavil, vždy pohotově stereotypní odpověď: „Her či piš búd“ (Vše jako dříve). Ve své roztržitosti dává touž odpověď, když jsou před něj vznášena obvinění z vraždy nebo krádeže; překvapený žalobce opakuje své vyprávění, ale dostane se mu věčné odpovědi „Her či piš búd“, a tak musí odejít.

Nápadným důkazem zmatku, který vše prostupuje, je okolnost, že přes neslýchaná cla, přes nekonečné dávky nedokáže mladý serdar vytěžit z důchodů provincie Herátu sumu dostatečnou k uhrazení výdajů na občanské úředníky a na posádku čtrnácti set mužů. Pan Eastwick¹¹ uvádí podle sdělení učiněného princem guvernérem provincie Chorásánu, že důchod Herátu činí ročně 80 000 tomanů (38 000 liber), ale z té sumy se má vydržovat kromě sboru civilních úředníků ještě pět pluků pěchoty a asi čtyři tisíce jezdců, k čemuž je uvedena částka zjevně nedostatečná. S větším příjmem má dnešní Herát daleko méně výdajů; vyděšené město se spravuje snadno; a jen špatné správy lze připsat, že je z Kábulu zapotřebí podpory k uhrazení výdajů na vojsko. Kdyby byl Dóst Muhammad žil jen o rok déle a vládu v nově dobyté provincii upevnil, bylo by snad připojení Herátu k Afghánistánu možné. Takto drží věci pohromadě jen strach. Stačí, aby byl na Herát učiněn nějaký útok, lhotejným, a Herátci se jako první chopí zbraní proti Afghánům. A tato poznámka neplatí jen o obyvatelích šíitských, jejichž sympatie jsou ovšem na straně Persie, nýbrž i o těch vyznání sunnitského, kteří by zajisté dali přednost kyzylbašům¹² před svými nynějšími utlačovateli; ale neshledávám žádné přehánění v mínění, že nejvíce ze všeho touží po zákroku Angličanů, jejichž cit lidskosti a spravedlnosti přivedl obyvatele k tomu, že zapomněli na velké rozdíly v náboženství a národnosti. Herátci viděli za vlády majora Todda ve věci vykupování otroků¹³ více opravdovosti a obětavosti, než o jaké kdy ze strany nějakého vládce byt' jen slyšeli. Jejich domácí vlády je navykly tomu, aby byli plenění a vraždění, ne šetření nebo odměňování.

Dva dny před svým odjezdem jsem se dal jedním Afghánem přemluvit k výletu do vsi jménem Gazergáh v sousedství, abych tam navštívil hroby Chodži Abdulláha Ansáriho a Dósta Muhammada chána, a zabil tak, jak se říká, dvě mouchy jednou ranou. Cestou jsem vykonal svou návštěvu na rozloučenou v krásných zříceninách Mosally. Zbytky mešity a hrobky, kterou si velký sultán Husejn Mirza dal vystavět deset let před svou smrtí (901), jsou, jak jsem již zmínil, napodobením památníků samarkandských.¹⁴ Čas by byl tato díla umění dlouho šetřil, ta však hanebně utrpěla během posledních dvou obléhání, kdy se to místo stalo ubikací šíitského fanatismu. Je politováníhodné, že evropští důstojníci jako generál Borowsky a generál Bühler — první Polák, druhý Alsasan a oba v těch taženích přítomní — nemohli zakročit a takovým činům vandalství zabránit. Sám Gazergáh, vzdálený od Herátu jednu leguu a z toho města pro svou polohu na pahorku viditelný, má mnohé památníky zajímavé

¹¹Vámbéry odkazuje na „Journal of a Diplomat's Three Years' Residence in Persia“, sv. II, str. 244.

¹²Kyzylbaši, doslova „rudé hlavy“, byli původně turkmenští bojovníci v rudých čapkách, kteří přivedli k moci perskou dynastii Safavidů. V Afghánistánu se tak začalo říkat persky mluvícím šíitům usazeným v Kábulu a Kandaháru od časů Nádíra Šáha. Zde to slovo zastupuje Peršany a perskou vládu.

¹³V Herátu je obecně rozšířena zpráva, poznamenává Vámbéry, že Stoddart byl vyslán s posláním do Buchary, aby vykoupil Herátce, kteří tam chřadli v zajetí.

¹⁴Zvláště hrobka se velmi podobá hrobce Timurově, poznamenává Vámbéry. Ozdoby a nápisy na hrobě jsou provedeny nejmistnějšími sochařstvími, jaké si lze představit. Mnohé kameny mají vytesány tři nápisy nad sebou v nejjemnějším písmu sulus, přičemž horní řádka, prostřední a dolní tvoří různé verše.

sochařstvím i stavitelstvím. Pocházejí z doby Šáhrucha Mirzy, syna Timurova¹⁵, a byly obšírně popsány Ferrierem, ale s některými drobnými omyly, jež se důstojníku na cestách rády promíjejí. Jméno světce v Gazergáhu například zní Chodža Abdulláh Ansáří — a to poslední slovo znamená, že byl Arab a z toho kmene, který se účastnil s Prorokem hidžry (útěku). Před více než šesti sty lety přešel z Bagdádu do Mervu a odtud do Herátu, kde zemřel a byl prohlášen za svatého. Nyní stojí ve velké vážnosti jako patron města i provincie. Dóst Muhammad chán nařídil, aby byl pochován u nohou Chodži Abdulláha Ansářího, lichotě tak zároveň předsudkům svých krajanů a uráží předsudky svých nepřátel. Hrob, který leží mezi zdmi přilehlé budovy a hrobkou Chodžovou, neměl, když jsem jej viděl, žádnou ozdobu, ba ani kámen; neboť jeho syn a nástupce dal přednost tomu, položit nejprve základ svého dědictví, než dokončí hrobku toho, kdo mu je odkázal. Afghánům to však nebrání, aby ke hrobu konali své uctivé pouti. Světec bude dříve či později zastíněn svým mocným soupeřem; a přece se mu neděje nic než po zásluze, neboť on je pravděpodobně jedním z četných arabských pobudů, kdežto Dóst Muhammad chán byl zakladatelem afghánského národa.

¹⁵Šáhruch Mirza (1377–1447), Timurův syn, vládl po otcově smrti timuridské říši z Herátu, který učinil svým hlavním městem; jeho vláda bývá pokládána za dobu největšího rozkvětu toho města. Pohřben je v Samarkandu v Timurově hrobce.

XV. Z Herátu do Londýna

Autor se připojuje ke karavaně do Mašhadu; Kuhsun, poslední afghánské město; falešný poplach z divokých oslů; sporné území mezi afghánským a perským panstvím; rozdvojení cesty; Júsuf chán Hazára; Ferímon; plukovník Dolmage; princ Sultán Murád Mirza; autor se serdarovi herátskému odhalí, kdo je; Šáhrúd; Teherán a vlídné přijetí u tureckého chargé d'affaires Ismáíla efendiho; laskavé přijetí u pana Alisona a na anglickém velvyslanectví; audience u šáha; Kavvám ed dovlet a porážka u Merva; návrat přes Trabzon a Istanbul do Pešti; autor zanechává chívského mollu v Pešti a pokračuje do Londýna; jeho přijetí v posledně jmenovaném městě

Jak milo je slyšet poctivý hlas hlídacího psa, jeho hluboké vítání, když se blížíme k domovu.

Byron

Dne 15. listopadu 1863 jsem opustil Herát, bránu Střední Asie, či spíše Indie, jak se mu obyčejně říká, abych svou cestu dokončil s velkou karavanou mířící do Mašhadu. Skládala se ze dvou tisíc osob, z nichž polovinu tvořili Hazárové z Kábulu, kteří v největší chudobě a v nejubožejším stavu bída podnikali se ženami a dětmi poutní cestu k hrobům šiitských svatých. Ačkoli všichni tvořili jedno těleso, dělilo se přece na mnoho oddílů. Protože jsem svou dohodu sjednal s týměž džilodarem, byl jsem přidělen k oddílu, který se skládal z hloučku Afghánců z Kandaháru obchodujících s Persií indigem a kábuleckými kožemi. Dokázal jsem jej přemluvit, aby mi dovolil usednout na lehce naloženého mula, se závazkem, že mu v Mašhadu zaplatím, jako bych jej byl užíval sám. Tím, že jsem nyní otevřeně tvrdil, že v Mašhadu již nebudu bez prostředků, jsem začal sám vrhat pochybnost na pravost role hádžího, kterou jsem až dosud zastával; neodvážil jsem se však masku odložit úplně, neboť Afghánci, fanatičtější než Bucharci, by byli své pohaněné zásady pravděpodobně pomstili na místě. Nejisté světlo, v němž jsem stál, poskytovalo ovšem těm, kdo mě obklopovali, bohatou zásobu zajímavých dohadů; neboť zatímco mě jedni měli za pravého Turka, jiní byli nakloněni mínění, že jsem Angličan. Obě strany se o to dokonce hádaly, a bylo velmi směšné pozorovat, jak ti druzí začínali nad prvními vítězit, když se zpozorovalo, že čím více jsme se blížili k Mašhadu, tím více ustupoval pokorně sehnutý postoj dervišův vzpřímenému a nezávislému chování Evropana. Zdálo se, že někteří Afghánci, jednatele velkoobchodních indigových domů v Multánu a Šikárpúru, se mé přeměně docela přizpůsobili; neboť ačkoli ještě v herátském kraji vychloubačně vystupovali jako gáziové (muži, kteří se podíleli na válce proti Angličanům) a nejnezřízenějším způsobem se chlubili vítězstvím v Kábulu, důvěrně se mi, jak jsme se blížili k Mašhadu, přiznali, že jsou britskými poddanými, a naléhali na mne, abych je uvedl k vekíl dovletovi (anglickému konzulárnímu jednateři), neboť jeho vliv a jeho ochrana by jejich obchodním záležitostem velmi posloužily; a činili to bez nejmenšího zardění. Orientálec se v masce rodí a v masce umírá; otevřenost nebude na Východě existovat nikdy. Naše cesta šla přes Nukre, Kale Sefer chán, Ruzenek, Šebeš a Kuhsun. U Šebeše začíná lesnatý kraj, který se rozkládá podél břehu Herí a často slouží Turkmenům za úkryt. V Kuhsunu, kde území Herátu končí, jsme byli nuceni zůstat dva dny, abychom zaplatili poslední afghánská cla.

Druhého dne jsme z věže karavanseráje spatřili nesmírný oblak prachu blížící se k vesnici. „Turkmeni!“ „Turkmeni!“ bylo slyšet ze všech stran. Zděšení v karavaně i ve vsi se nedá vůbec popsat; nakonec, když se oblak přiblížil, jsme na několik set kroků uviděli nesmírnou eskadronu divokých oslů; obrátila se v běhu a zmizela nám z očí ve směru pouště.

Od tohoto místa až k perské hranici, která začíná u Kahrízu a Tajbádu, se rozkládá kraj bez nárokovatele a bez vlastníka, nad nímž od severu k jihu až k Cháfu, Káinu a dokonce až k Bihrdžánu vysílají Tekkové, Salorové a Sarykové své alamany; tyto nájezdy, čítající stovky jezdců, padnou nenadále na vesnice a odvlékají si do zajetí obyvatele i stáda. Přes svou velikost byla naše karavana ještě zesílena průvodem všech mužů z Kuhsunu, kteří byli schopni nosit zbraň. U Káfirkale jsme potkali jinou karavanu, přicházející z Mašhadu. Dozvěděl jsem se, že plukovník Dolmage, anglický důstojník v perské službě, jejž jsem znal již dříve, je v onom městě. Tato zpráva mi byla zdrojem

velkého uspokojení. Za Káfirkale jsme dospěli ke karavanseráji Dagaru, kde se cesta dělí na dvě: jedna jde přes Kahríz a Tūrbeti Šejch Džám po rovině, druhá přes Tajbád, Rizu a Šehrinov; poslední jmenovaná je velmi hornatá, a tudíž z obou méně nebezpečná. Hlavní část karavany se dala po první z nich, kdežto my jsme byli nuceni jít po druhé, poněvadž bylo libostí Afghánců, abychom tak učinili. Naše cesta vedla od Tajbádu pustou, opuštěnou zemí zvanou Bachyrz (snad Bachíz), kterou obývají sunnitští Hazárové, přistěhovalí sem z Kalei No. Než se dospěje k planině Kalenderábádu, je zde pět zastávek. V Šehrinovu jsem se potkal se sertíbem (generálem) Júsafem chánem, náčelníkem Hazárů, který je ve službách Persie, a přesto jejím nejzarytější nepřitelem. To, že jej vyslali na hranici, bylo v jednom ohledu dobrou politikou, neboť Hazárové jsou jediný kmen „schopný se měřit“ s Turkmeny a zároveň jsou jim objektem strachu; z jiného pohledu však lze pochybovat, jak je to prozíravé, užívat při nebezpečí, jež Persii hrozí ze strany Afghánců, k ostraze hranic nepřátele.

Ze Šehrinovu jsme postupovali přes Himmetábád a Kelle Munár,¹ což je zastávka položená na vrcholu hory a skládající se pouze z jediné věže, vybudované jako opatření proti přepadům. Tuhý mráz nám působil mnoho utrpení, ale příštího dne jsme dospěli do Ferímonu, prvního místa, k němuž jsme přišli a jehož obyvatelé byli Peršané. Zde mi teplá stáj dala na nějakou dobu zapomenout na útrapy mnoha uplynulých dní. Konečně, dvanáctého dne po našem odchodu z Herátu, mi zlacená kupole mešity a hrobu imáma Rizy, zářící z dálky, ohlásila, že se blížím k Mašhadu, k městu, po němž jsem tak toužil. Ten první pohled mě uvrhl do prudkého pohnutí, avšak musím přiznat, že ne tak velkého, jak jsem při té příležitosti očekával. Aniž bych chtěl nebezpečí, jež mé podniknutí provázela, přehánět, mohu o tomto bodu mluvit jako o datu svého znovuzrození; a není to zvláštní, že mě skutečnost vysvobození ze stavu nebezpečí a nesvobody zakrátko nechala docela chladným a že jsem, když jsme byli blízko městských bran, zapomněl na Turkmeny, na poušť, na tebbád, na všechno?

Půl hodiny po svém příchodu jsem vykonal návštěvu u plukovníka Dolmage, který tu zastával pro prince guvernéra mnohé významné úřady a všude stál ve velké úctě. Byl ještě ve svém úředním sídle, když jej jeho sluhové ke mně zavolali; ohlásili mě jako podivného dervíše z Buchary. Spěchal domů, dlouho na mě upřeně hleděl, a teprve když jsem začal mluvit, mě poznal; a potom mi jeho vřelé objetí a slzy v jeho oku řekly, že jsem našel nejen Evropana, nýbrž přítele. Ten statečný Angličan mi nabídl svůj dům, což jsem neodmítl, a jeho pohostinnosti musím děkovat za to, že jsem se z útrap své cesty zotavil natolik, abych byl navzdory zimě schopen za měsíc pokračovat ve své cestě do Teheránu.

Plukovník Dolmage mě během mého pobytu v Mašhadu též uvedl k princovi guvernérovi, Sultánu Murádu Mirzovi, strýci panujícího šáha². Tento princ, syn onoho Abbáse Mirzy, jehož anglické náklonnosti jsou tak dobře známy, má přízvisko „obnažený meč království“;³ a ten titul si zaslouhuje, neboť pouze jeho ustavičné bdělosti a energii je třeba připisovat, že Chorásán za jeho správy netrpěl více vpády Turkmenů a že cesty začínají všude nabývat vzezření rušného a živého. Vykonal jsem u něho několik návštěv a vždy jsem byl přijat se zvláštní laskavostí a vlídností. Celé hodiny jsme rozmlouvali o Střední Asii, o kteréžto věci je snesitelně dobře zpraven. Jeho potěšení bylo veliké, když jsem mu vyprávěl, jak zbedněný a nedůvěřivý emír bucharský, který si k odporu všech šíitů dává jméno „knížete pravověřících“,⁴ ode mne strpěl pozhledání.

K chvále, již Sultánu Murádu Mirzovi po právu vzdali pan de Khanikoff a pan Eastwick, dodám jen tolik, že co se týče energie, zdravého soudu a vlastenectví, je v Persii, a snad ani v Turecku, málo těch, kdo se mu podobají; ale běda, jedna vlaštovka ještě nedělá jaro, a jeho schopnosti nikdy nenajdou v Persii důstojné pole působení.

¹To slovo znamená „kopec lebek“, poznamenává Vámbéry.

²Sultán Murád Mirza (1818–1883), syn qádžárského korunního prince Abbáse Mirzy a strýc Násiruddína šáha, byl pětkrát guvernérem Chorásánu; v době tohoto průjezdu zastával úřad od roku 1861 do listopadu 1863. Roku 1856 oblehl a dobyl Herát, což vedlo k britskému vyhlášení války Persii a nakonec k jejímu vyklizení města.

³Totíž husám es saltanat, poznamenává Vámbéry.

⁴Emír ūl mumínín, titul, který šíité přisuzují jedině Alímu, poznamenává Vámbéry.

Pro skrovnost svého evropského šatníku jsem byl nucen podržet si svůj turban i svůj orientální oděv jak v Mašhadu, tak po zbytek své cesty do Teheránu; ale, jak čtenář velmi dobře pochopí, s veškerým přestrojením za dervíše jsem se už rozžehnal. Moje známost s výše zmíněným evropským důstojníkem už mým spolucestujícím dostatečně prozradila, kdo a co jsem. Moje osoba a moje poslání poskytl Afghánům pole k nejrozmanitějším a nejnezřízenějším dohadům, a protože jsem snadno poznal, že o tom brzy zpraví mladého prince herátského, pokládal jsem za lepší je sám ihned předejít a učinit o sobě obvyklou formou své vlastní oznámení. V dopise mladému princi jsem mu blahopřál k jeho prozíravosti a řekl jsem mu, že ačkoli nejsem Angličan, mám k tomu velmi blízko, neboť jsem Evropan; že je roztomilý mladý muž, ale že bych mu poradil, aby příště, až bude nějaká osoba místními okolnostmi nucena cestovat jeho zemí inkognito, neusiloval veřejně a hrubě strhnout jí masku.

Když jsem u pohostinného anglického důstojníka, o němž jsem se zmínil, prožil Vánoce, dal jsem se příštího dne (26. prosince) na cestu do Teheránu, aniž bych se připojil k nějaké karavaně a bez jakéhokoli průvodce kromě svého přítele molly. Oba jsme jeli na dobrých koních, mém vlastním majetku, a stejně tak byly mým majetkem i jiné předměty, jež jsme s sebou brali, totiž kuchyňské náčiní a lože, vlastně veškerá možná cestovní pohodlí; a přes to, že jsem měl v samém středu zimy vykonat čtyřiadvacet zastávek, nikdy nezapomenu na radost, kterou mi působila cesta, jež mě každým krokem, který jsem učinil, přinášela blíž k Západu, jež jsem tak miloval. Dokonce i ty čtyři zastávky od Mezinánu do Šáhrúdu, kde Peršané ze strachu před Turkmeny postupují provázení děly, jsem vykonal bez průvodu. V posledně jmenovaném městě jsem se v karavanseráji potkal s Angličanem z Birminghamu, který se tam zdržoval, aby nakoupil vlnu a bavlnu. Jaký byl úžas toho Brita, když slyšel, jak jej muž v dervišském šatě s nesmírným turbanem na hlavě zdraví v té vzdálené zemi slovy „How do you do?“ Tváře mu v onom ohromení nabraly všechny barvy; třikrát zvolal „Well, I—“, aniž byl schopen říci více. Ale malé vysvětlení jej z nesnází vysvobodilo; stal jsem se jeho hostem a prožil jsem s ním a s jiným Evropanem, dobře zpraveným Rusem, jenž tam působil jako jednatel obchodního domu Kavkaz, slavný den.

Ze Šáhrúdu jsem potřeboval deset dní, abych dospěl do perské metropole. K večeru 19. ledna 1864 jsem byl ve vzdálenosti dvou leguí, a kupodivu jsem pro tmu u vesnice Šáh Abdul Azím zabloudil; a když jsem po dlouhém hledání na všechny strany konečně dospěl k městské bráně, nalezl jsem ji zavřenou a byl jsem nucen strávit noc v karavanseráji vzdáleném jen několik kroků. Příštího jitra jsem spěchal ulicemi Teheránu k tureckému velvyslanectví, abych ve svém komickém ústroji nebyl nikým zpozorován.

Čtenář snadno pochopí, v jakém rozpoložení mysli jsem opět vstupoval do onoho stavení, které jsem před deseti měsíci opouštěl s hlavou plnou tak neurčitých a odvážných plánů. Zpráva, že můj dobrodítel Hajdar efendi Teherán opustil, mě velmi zarmoutila, ačkoli jeho nástupce Ismáíl efendi, akreditovaný jako *chargé d'affaires* (zástupce velvyslance) u perského dvora, mi poskytl stejně laskavé a srdečné přijetí. Tento mladý turecký diplomat, dobře známý svou zvláště vybranou vychovaností a výtečnou povahou, si mě svou vlídností navždy zavázal. Ihned pro mne na velvyslanectví uvolnil celou řadu pokojů, takže mi pohodlí, jehož jsem po dva měsíce v Teheránu užíval, dalo zapomenout na všechny útrapy a strasti mé nejvíc vysilující cesty; ba zakrátko jsem se cítil opět tak silným, že jsem se pokládal za schopného zahájit obdobnou cestu znovu. Nemenší laskavost a přízeň mě čekala na anglickém velvyslanectví. Vzácný zástupce královny, pan Alison,⁵ jakož i oba tajemníci, pánové Thompson a Watson, se ze šťastného a úspěšného zakončení mé cesty skutečně radovali; a jedině jejich laskavým doporučením musím děkovat, že jsem se po svém příchodu do Anglie, kam jsem šel vydat vyprávění o svých cestách, setkal s tak nedoufanou a — smím dodat — tak nezaslouženou podporou. Nemohu zde také opomenout vyslovit svůj vděk za zdvořilost, kterou mi prokázal císařský *chargé d'affaires*, hrabě Rochechouart.

⁵Vámbéry poznamenává: Tento pán vzbudil činem velké šlechetnosti v perské metropoli téže zimy, kdy jsem se vrátil do Teheránu, mnoho pozornosti. Takové poučení je nejlepší, jaké lze Orientálcům dát, a je daleko záslušnější a plodnější v následcích než všechna pokrytecká morálka, již se jiní chlubí.

Protože král vyslovil přání mě vidět, byl jsem Ismáílem efendim úředně představen. Mladičký Násiruddín šáh⁶ mě přijal uprostřed své zahrady. Když mě uváděl ministr zahraničních věcí a nejvyšší pobočník, velmi mě překvapilo, že vládce všech zemí Íránu vyhlíží náš příchod monoklem, oděn v prostý šat, napolo orientální a napolo evropský.⁷ Po obvyklých pozdravech se rozhovor obrátil k předmětu mé cesty. Král se postupně vyptával na všechny své královské bratry v odlehlých místech, a když jsem naznačil jejich nicotnost jako politických mocností, nedokázal se mladý šáh zdržet drobného chvástání a poznamenal stranou k svému vezírovi: „S patnácti tisíci muži bychom s nimi se všemi byli hotovi.“ Docela ovšem zapomněl na zvolání, které vydal po katastrofě u Merva⁸: „*Kavvám! Kavvám! redde mihi meas legiones*“ („Kavváme! Kavváme! vrať mi mé legie!“).⁹ Dotkli jsme se též předmětu Herátu. Násiruddín šáh se mě vyptával, v jakém stavu to město tehdy bylo. Odpověděl jsem, že Herát je hromadou popela a že Herátci se modlí za blaho Jeho Veličenstva perského. Král smysl mých slov ihned pochopil a svým úspěchaným způsobem řeči, který mi připomínal lišku z bajky, dodal: „Pro taková zbořená města nemám chuti.“ Na konci mé audience, která trvala půl hodiny, král vyslovil svůj úžas nad cestou, kterou jsem vykonal, a zůstavil mi na znamení zvláštní přízně stužku čtvrté třídy Řádu lva a slunce¹⁰, načež jsem mu musel napsat krátký přehled svého putování.

Dne 28. března, právě v týž den, v němž jsem předchozího roku zahájil svou cestu Střední Asii, jsem opustil Teherán na cestě do Trabzonu přes Tabriz. Až do posledně jmenovaného města jsme měli nejkrásnější jarní pohodu, a není třeba, abych říkal, jaké byly moje city, když jsem si připomínal odpovídající datum uplynulého roku. Tehdy mě každý krok vpřed vedl dále k doupatům divokého barbarství a k nepředstavitelným nebezpečím; nyní mě každý krok nesl zpátky, blíže k civilizovaným zemím a k mé vlastní milované otčině. Velmi se mě dotýkala účast, s níž jsem se na své cestě setkával u Evropanů: v Tabrizu u svých vzácných švýcarských přátel, pánů Hanharta a spol., a u pana Abbota, anglického vicekonzula; v Trabzonu u italského konzula pana Bosia a též u svého učeného přítele dr. O. Blaua a zvláště u pana Dragoriche — onen je konzul pruský, tento rakouský. Všichni tito pánové si mě svou ochotou a přátelským přijetím navždy zavázali. Znali útrapy, jež provázejí cestování na Východě, a jejich uznání je nejsladší odměnou, jaká může cestovateli padnout za úděl.

Jako jsem už po tom, co jsem byl v Kurdistánu, nebyl schopen rozpoznat v tváři Osmana cokoli orientálního, tak jsem nyní v Istanbulu neviděl nic než jakousi nádhernou spouštěcí oponu k neskutečnému východnímu bytí. Mohl jsem si dopřát pobyt na břehu Bosporu jen na tři hodiny. Byl jsem však rád, že jsem ještě našel čas navštívit neúnavného učenice a diplomata barona Prokesche-Ostena, jehož laskavé rady ohledně sestavení mého vyprávění jsem měl ustavičně před očima. Odtud jsem pokračoval přes Küstendže do Pešti, kde jsem zanechal svého bratra dervíše¹¹ z Kungradu, který

⁶Násiruddín šáh (1831–1896) nastoupil roku 1848 a vládl Persii osmačtyřicet let, nejdéle ze všech qádžárských panovníků; v době této audience mu bylo dvaatřicet. Roku 1896 jej ve svatyni Šáh Abdul Azím u Teheránu zastřelil Mirza Reza Kermání.

⁷Spodní části oděvu zachovávají většinou domácí střih, pouze vrchní se řídí evropskou módou — pravý obraz naší civilizace na Východě, poznamenává Vámbéry.

⁸Mírza Muhammad Kavvám ad-Daula (zemřel 1873), guvernér chorásánský, vedl roku 1860 spolu s princem Hamzou Mírzou perskou výpravu proti Tekkům u Mervu; skončila zdrcující porážkou, po níž už Persie na Merv nedosáhla. Násiruddín šáh jej úřadu zbavil a uvěznil, na vysokou kauci však byl propuštěn a později se stal guvernérem Fársu. K této porážce míří i srovnání s Varem a jeho ztracenými legiemi.

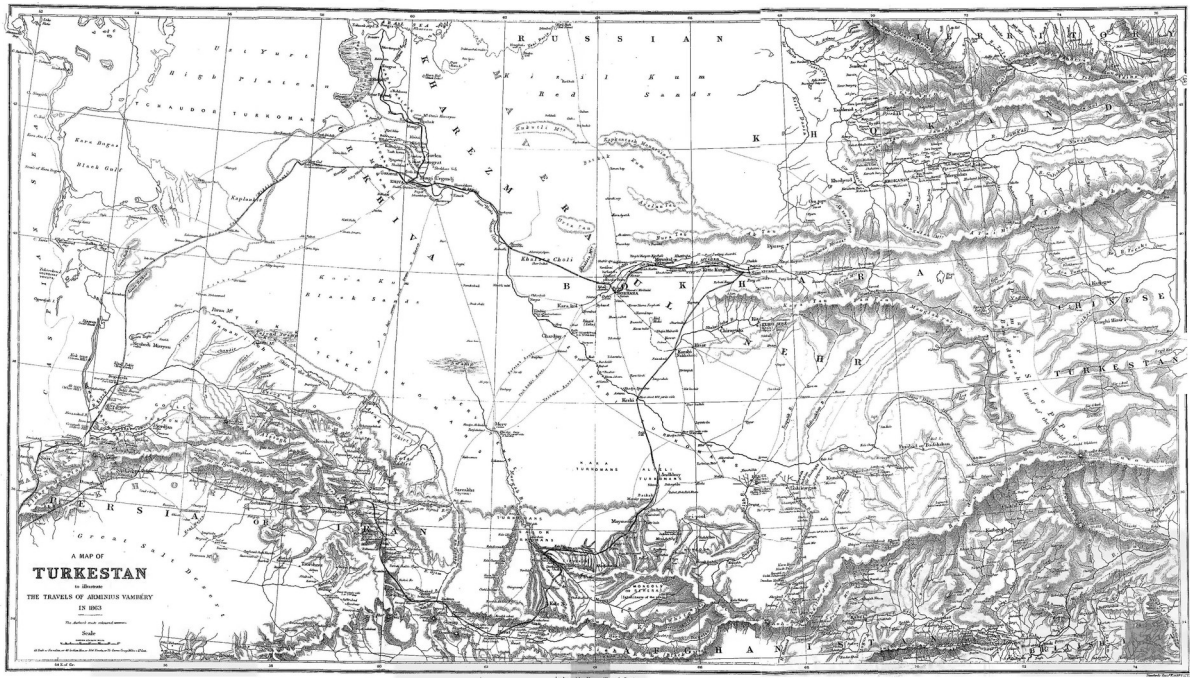
⁹Vámbéry poznamenává: Nešťastné válečné tažení proti Mervu, které bylo ve skutečnosti (jak jsem již uvedl) obráceno proti Buchaře, vedl neschopný dvorní oblíbenec nesoucí titul kavvám ed dovlet („stálost království“). Zhoubnou porážku, kterou tam Peršané od Tekků utrpěli, je třeba připsat pouze neschopnosti tohoto důstojníka. Hleděl na Turkmeny u Mervu s týměž pohrdáním, s nímž Varus hleděl na Cherusky v teutoburských lesích, ale Peršan byl příliš zbabělý, aby šel vstříc smrti římského vojevůdce. Ani jeho vládce nebyl Augustem. Zvolal sice *redde mihi meas legiones* („vrať mi mé legie“), dal se však přesto ukonejšit zaplacením čtyřia dvaceti tisíc dukátů; a ten nízký zbabělec zastává i dnes v Persii vysoký úřad.

¹⁰Řád lva a slunce zřídil roku 1808 Fath Alí Šáh; byl to hlavní perský řád a propůjčoval se především cizincům, kteří se zasloužili o Persii. Měl pět tříd, stužka čtvrté třídy tedy byla vyznamenání nižšího stupně.

¹¹Vámbéry poznamenává: Není třeba, abych čtenáři vykresloval, jak byl tento nebohý Chívan, mnou přesazený do hlavního města Uher místo toho, aby mu bylo dovoleno putovat do Mekky, ohromen a jak mluvil! Nejvíce jej udivovala dobrosrdečnost frengiů, že jej dosud nepřipravili o život, což byl úděl, jehož se, soudě podle obdobné zkušenosti mezi svými krajany, obával.

mě provázel celou cestu od Samarkandu; neboť radost z dlouhého pobytu v otčině mi nebyla dovolena, poněvadž jsem si přál podat před koncem sezony zprávu o své cestě anglické Královské zeměpisné společnosti — záměr, jemuž poskytla pomoc a jež mi zjednala laskavá doporučení mých přátel. Do Londýna jsem dospěl 9. června 1864 a stálo mě zde neuvěřitelnou námahu přivyknout si na změnu tak náhlou a tak krajní, jako je změna z Buchary do Londýna.

Jak podivuhodné je vskutku působení zvyku na člověka! Ačkoli jsem k nejvyšší míře těchto nesmírně odlišných podob existující civilizace postupoval jakoby po stupních a znenáhla, přece mi zde všechno připadalo překvapivě nové, jako by to, co jsem dříve o Evropě věděl, byl jen sen a jako bych byl vlastně sám Asiat. Mé poutě zůstavily v mé mysli mocné dojmy. Je udivující, stojím-li někdy v Regent Street nebo v salonech britské šlechty zmaten jako dítě a myslím na pouště Střední Asie a na stany Kazachů a Turkmenů?

Mapa autorovy cesty